



**T. C.
BALIKESİR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI**

**TANZİMAT ROMANINDA BABASIZ
KAHRAMANLAR**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Nuran DENİZ

**DANIŞMAN
Yrd. Doç. Dr. Mehmet NARLI**

Balıkesir 2008

**T. C.
BALIKESİR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI**

**TANZİMAT ROMANINDA BABASIZ
KAHRAMANLAR**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**Nuran DENİZ
200512511007**

Balıkesir 2008

ÖZET

Tanzimat Romanında Babasız Kahramanlar

Nuran DENİZ

Yüksek Lisans Tezi / Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

Danışman: Yrd. Doç. Dr. Mehmet NARLI

Ağustos 2008, VIII+219 sayfa

“Tanzimat Romanında Babasız Kahramanlar” başlıklı tez çalışması, Tanzimat romanlarında “babasızlık” olgusunu ele almak ve babasızlığın roman kahramanları üzerindeki etkilerini, babasızlıkla ortaya çıkan problemleri tespit etmek amacıyla yapılmıştır. Bu amaç doğrultusunda; kaynakçada belirtilen tüm dergi, makale ve kitaplara ulaşılmıştır.

İlk olarak; edebiyatımızda roman türünün ilk örneklerinin verildiği 19. yüzyıl Osmanlı toplumunun yaşam anlayışının temeli olan dünya görüşüne; modernleşme, sosyalleşme ve bireyleşme sürecine; Osmanlı’da toplum, aile, birey, aydın algısına ve romanın doğuşuna değinilmiştir. Böylece çalışmanın dayandırıldığı bir özet zemin hazırlanmıştır.

Hazırlanan özet zeminin ardından; babasızlık olgusunun bulunduğu on yedi Tanzimat romanı, babasız kahramanlar çevresinde özetlenmiştir. Özetlenen romanlarda babasızlıkla ortaya çıkan problemler; ekonomik, sosyal, ruhsal problemler ve eğitim problemleri alt başlıklarında tespit edilerek ele alınmıştır.

Babasızlık olgusunun Tanzimat romanında yeri ve önemi, yapılan tespitlerle vurgulandıktan sonra, babasızlığın sosyo-kültürel yorumu, çeşitli başlıklar altında yapılmıştır. “Baba” kavramının simgesel anlamı ve bu anlamın dayandığı temeller üzerinde durulmuştur.

Yapılan çalışma neticesinde, Tanzimat romanında “babasızlık” olgusunun hemen hemen her romancı tarafından işlendiği tespit edilmiştir. Romanlarda işlenen bu olgunun, bireylerde, ailede ve buna bağlı olarak toplumda ekonomik, sosyal, ruhsal bir takım sorunlara kaynaklık ettiği görülmüştür. Ayrıca “baba” kavramının Tanzimat romanında simgesel bir anlam taşıdığı; padişah kavramına karşılık geldiği de söylenebilir. Sosyo-kültürel bir özet olarak söylenebilir ki Tanzimat döneminde, hem Batı karşısında yaşanan yenilmişlik duygusunun hem de devlet ve padişah otoritesinin zayıflamasının sonucu olarak, aydınlarda ve toplumda yetimlik-kimsesizlik duygusu oluşmuş ve bu duygu, problemler halinde romanlara yansımıştır.

Anahtar Kelimeler: Tanzimat, Roman, Baba, Babasızlık

ABSTACRT

Heroes Without A Father İn The Novels of Administrative Reforms

Nuran DENİZ

Master Thesis / Turkish Language and Literature Department

Mentor: Assistant Professor Mehmet NARLI

August 2008, VIII+219 pages

This study with a title “Heroes without a father in the novels of administrative reforms” is done in order to handle the phenomenon of “being without a father” in the novels of administrative reforms and the impact of being without a father on the characters of the novels and to determine the problems resulting from being without a father. For this purpose, I accessed all the magazines, articles and boks that are specified in the bibliography.

First of all; the world view which is the basis of the sense of life of the Otoman society in the 19th century in which fist samples of the novel type in our literature are given, period of modernization, socialization and individuzalization, perception of society, family, individual and intellectual and the origin of novel are mentioned.

After the prepared summary draft, 17 novels of administrative reforms in which the phenomenon of being without a father is discussed are summarized within the framework of the heroes without a father. In these summarized novels, the problems resulted from being without a father are determined within the subtitles such as economic, social, physicological and educational problems are discussed.

After the place and importance of the phenomenon of “being without a father” in the novels of administrative reforms are emphasized, the socio-cultural interpretation of “being without a father” are done wirthin the framework of different titles. The symbolşic meaning of the “father” notion and the basis on which this meaning depends are discussed.

As a result of the research, it is determined that the notion of “father” has a symbolic meaning in the administrative reform novels and in Ottoman, this Notion corresponds to the sultan, the phenomenon of “without being a father” is discussed by every novelist in the administrative reform novels. It is justified that In the period of administrative refoms, as a result of being defeated by the Western societies, the authority of the state ond the sultan is weakened and as a result of this fact, the feeling of this fatherlessness felt by the intellectuals take place in the novels of the administrative novels as the phenomenon of “being without a father”, this phenomenon caused the heroes to encounter problems in different ranks of the families and the society.

Key words: Administrative Refoms, Novel, Father, Being without a father

ÖN SÖZ

Bu yüksek lisans çalışması, Tanzimat romanında “babasızlığın” hangi tür problemlere sebep olduğunu aramaktadır. Maddi ve manevi olarak bir evin koruyucusu, kollayıcısı ve yönlendiricisi olan baba otoritesinin yokluğunun ekonomik, sosyal, eğitimsel ve ruhsal olarak bireylerde, ailede ve toplumsal hayatta sorunlar oluşturabileceği düşünülmektedir. Siyasal, sosyal, kültürel bir dönüşümün, gelişimin veya çözülüşün miladı olarak kabul edilen Tanzimat döneminde yazılan romanların, bu gelişme ve değişimleri yansıtmaması düşünülemez. Tanzimat romancılarının kendilerini aynı zamanda toplumu bilgilendirecek aydınlar olarak gördüklerini de düşünürsek, babasızlık probleminin maddi ve manevi boyutlarının yanı sıra, bilgi kuramsal bir boyut taşıdığını da düşünebiliriz. Fakat hemen belirtmeliyiz ki bu çalışma, bilgi kuramsal ya da bütünüyle sosyolojik çözümler yapmaktan ziyade, Tanzimat romanında babalarını kaybeden çocukların, bu duruma bağlı olarak yaşadıkları problemlerin genel bir fotoğrafını çekmeyi amaçlamaktadır. Sadece problemleri belirgin kılmak amacıyla bilgi kuramsal ve sosyolojik bazı atıflarda bulunmak zorunluluğu duyulmuştur.

Tanzimat dönemi edebiyatı üzerine yapılan çalışmaların çoğunluğunda işlenen konular, dönemin siyasal, sosyal, kültürel özellikleri ve nitelikleri ile ilişkilendirilmektedir. Kuşkusuz Tanpınar’ın **19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi**, Tanzimat edebiyatını zihniyet, dönemin özellikleri, türlerin gelişimi, konular ve problemler açısından birbirine bağlı olarak değerlendiren eserlerin öncüsüdür. Bu yüzden, araştırmacıların, akademisyenlerin yaptıkları çalışmalarda hep bu arka plan esas olarak alınmıştır. Biz de konuyu ele almadan önce, konuyu yaslayabileceğimiz bir arka plan hazırlamaya çalıştık. Daha sonra özetleme, tespit ve yorumlamaya dayanan yöntemlerle konuyu değerlendirmeye çalıştık.

Bu çalışmanın edebiyat araştırmalarına ve incelemelerine yeni bir bakış açısı, yeni bir yöntem getirdiğini söylemekten sakınıyoruz. Zaten asıl sevincimiz, değerli bilim adamlarının, akademisyenlerin, Tanzimat dönemi romanı, edebiyatı, kültürü ve siyaseti üzerine yaptıkları çalışmaları bu vesileyle okumak, onlardan yararlanmaktır. Ancak bu çalışmanın, babası ölen kahramanları içeren Tanzimat romanlarının taranması, yaşanan problemlerin özetlenmesi ve yaşanan problemlerin, babasızlığın genetik, sosyolojik ve kültürel boyutlarıyla ilişkilendirilmesi gibi cüssesine mahsus bazı özellikleri de olabileceğini ummak isteriz.

Çalışmamızın “Giriş” bölümünde ele aldığımız romanların doğdukları siyasal, sosyal, kültürel ortamı özetlemeye çalıştık. 19. yüzyıl Osmanlı toplumunun hayat anlayışının temeli olan dünya görüşüne; modernleşme, sosyalleşme ve bireyleşme sürecine değinmeyi, bir zorunluluk olarak gördük. Bu yüzden, konu ile ilgili önemli çalışmalardan yararlanarak “Osmanlı’nın Dünya Görüşü ve Temelleri”, “Osmanlı’da Toplum, Aile ve Birey Algısı”, “Osmanlı’da Aydın ve Romanın Doğuşu” başlıkları altında bir özet zemin hazırlamaya çalıştık. “I. Bölüm”de ele aldığımız on yedi romanın babasız kahramanlar merkezinde özetlerini vermeye çalıştık. “II. Bölüm”de asıl tartışmak istediğimiz konuyu ele aldık. Babasız kahramanların, ekonomik, sosyal,

eğitimsel ve ruhsal problemlerini tespit etmeye ve kısaca değerlendirmeye çalıştık. Bu bölümde, her problemi ele almaya çalışırken, konuyu hatırlatmak zorunda kaldık. Bu da belli oranda tekrara sebep oldu. “III. Bölüm”de Tanzimat romanındaki babasızlığın sosyo-kültürel bir yorumunu yapmak istedik. Bu yorumdan bazı sonuçlara ulaşmak istedik. Sonuç bölümünde babasızlığa bağlı olarak yaşanan problemlerin bir tasnifini vererek Tanzimat romancısının konuya bakış tarzını göstermek istedik.

Kitaplarını, makalelerini okuduğum bütün araştırmacılara, akademisyenlere teşekkür ederim. Konunun belirlenmesinden, çalışmanın tamamlanmasına kadarki süreçte hep bana yol gösteren, yardımlarını esirgemeyen değerli hocam Yrd. Doç. Dr. Mehmet NARLI’ya teşekkür etmek vazifeden de öte bir mutluluktur. Balıkesir niversitesi lisanüstü eğitim çalışmalarında çok önemli emekleri olan ve Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünü, bu eğitim için güzel bir ortama eviren başta hocam Prof. Dr. Ali DUYMAZ’a, bölüm başkanı hocam Doç Dr. Mehmet AA’ya ve bütün diğer bölüm hocalarıma da teşekkür ederim. Tüm yüksek lisans öğrenimim boyunca, bana evlerini açan değerli dostlarım Aylin BİŐMİŐ ve Seniha SÖNMEZ’e de ayrıca teşekkür ederim.

Balıkesir 2008

Nuran DENİZ

İÇİNDEKİLER

ÖZET	iii
ABSTACRT	iv
ÖN SÖZ	v
İÇİNDEKİLER.....	vii
KISALTMALAR.....	viii
GİRİŞ	1
19. YÜZYIL OSMANLI ROMANININ SİYASAL SOSYAL ARKA PLANI ..1	
1. Osmanlı'nın Dünya Görüşü ve Temelleri	3
2. Osmanlı'da Toplum Aile ve Birey Algısı	14
3. Osmanlı'da Aydın ve Romanın Doğuşu	22
I. BÖLÜM:	32
1. BABASIZ KAHRAMANLAR.....	32
1.1. Dünyaya İkinci Geliş Yahut İstanbul'da Neler Olmuş	32
1.2. Felâatun Bey ile Râkım Efendi	34
1.3. Hüseyin Fellâh.....	35
1.4. Yeryüzünde Bir Melek.....	37
1.5. Dürdane Hanım.....	39
1.6. Bahtiyarlık.....	41
1.7. Hayâl ve Hakikat	43
1.8. Taaffüf.....	44
1.9. Eski Mektuplar	46
1.10. Jön Türk.....	53
1.11. Taaşuk-ı Tal'at ve Fitnat.....	54
1.12. İntibah	56
1.13. Sergüzeşt	58
1.14. Turfanda mı Yoksa Turfa mı?	60
1.15. Zehra	61
1.16. Araba Sevdası	62
1.17. Udî.....	63
II. BÖLÜM	68
2. ROMANLARDA BABASIZLIĞIN DOĞURDUĞU PROBLEMLER	68
2.1. Ekonomik Problemler:	69
2.2. Sosyal Problemler	111
2.3. Ruhsal Problemler.....	152
2.4. Eğitim Problemleri.....	167
III. BÖLÜM.....	199
3. BABASIZLIĞIN SOSYO-KÜLTÜREL YORUMU	199
3.1. Toplumun Babasızlığı	199
3.2. Metinlerin Babasızlığı.....	205
3.3. Yazarın Babasızlığı.....	209
SONUÇ	212
KAYNAKÇA	215
ÖZ GEÇMİŞ.....	219

KISALTMALAR

a.g.e:	Adı geçen eser
a.g.m:	Adı geçen makale
bs.	Basım
Bkz:	Bakınız
C.	Cilt
Haz.:	Hazırlayan
s.:	Sayfa
S.:	Sayı
M.E.B:	Milli Eğitim Bakanlığı
T.D.K:	Türk Dil Kurumu
T.T.K:	Türk Tarih Kurumu
Yay.:	Yayımları

GİRİŞ

19. YÜZYIL OSMANLI ROMANININ SİYASAL SOSYAL ARKA PLANI

“Zihniyet ve eser” bağlamında ele alındığında, her metin, belirli bir oranda kendi dönemini temsil eder. Bu bağlamda yapılan kuramsal ve uygulamalı çalışmalar, yazarın ve eserin; dönemin siyasi, ekonomik, kültürel ve edebi algularından etkilendiğini ortaya koymuştur. Edebi gelenek açısından bakıldığında da her eserin kendinden önceki metinlerin; her sanatkârın da kendinden önceki sanatkârların devamı olduğu düşünülebilir. Bu iki temelden bakıldığında eserlerin kendini doğuran sosyo-kültürel ve edebi ortamın çocukları oldukları söylenebilir.

19. asır, hem dünya ve Avrupa tarihi, hem de Türk tarihi için son derece önemli ve etkili bir yüzyıldır. Bu yüzyılda rasyonalizm, sanayileşme, modernleşme ve ulusallaşma süreci, Avrupa'dan dünyaya yayılmaya başlar. Osmanlı için de artık “terakki” etmiş bir Avrupa vardır ve bu gelişmenin içeride nasıl sağlanacağı bir problem haline gelmiştir. Belirli ülkelere gönderilen daimi sefirlerle başlayan Avrupa hayatını ve nizamını tanıma gayretlerini, orduda ve eğitimde bazı yenilik arayışları takip eder. Reşit Paşa dairesi diyebileceğimiz Avrupai merkez, bir taraftan yönetimi ıslaha çalışırken bir taraftan da Osmanlı aydınlarına ve yazarlarına yeni bir düşünce ufku açar. Bu siyasal, kültürel, düşünsel zemine bağlı olarak 19. asır, edebiyat tarihimiz için de bir dönüm noktasıdır. Bu ikisi birbirine o kadar bağlıdır ki, edebiyat tarihçileri, bu arka planı yeni edebiyata isim olarak seçmişler ve ona “Tanzimat Edebiyatı” demişlerdir.

Edebi metinler içerisinde, döneminin sosyal, siyasal, ekonomik yapısını ve algılarını en geniş anlamda temsil edebilecek tür romandır. Çünkü roman, yapısında bulunan zaman, mekân, olay örgüsü, insan ve tema gibi öğelerinden dolayı yeni ve gerçeğe benzeyen kurmaca bir dünya kurar. Kuşkusuz roman, kimi zaman “sokağa tutulan ayna” kimi zaman da “kültürel değişim amaçlayan toplumsal süreçler içinde

ortaya çıkan ve farklı düzeydeki gerilimleri ve anakronizmleri sergileyen”¹ bir türdür. Buna bağlı olarak roman türü, edebi incelemelerin dışında da, önemli gelişmeleri, değişimleri, dönüşümleri irdelemek ve incelemek amacıyla birçok çalışmanın konusu olmuştur.

Ali İhsan Kolcu'nun dediği gibi “hangi çağda ve hangi coğrafyada olursa olsun toplumun hayat tarzı edebi türleri belirler.”² Birçok edebiyat ve kültür araştırmacısının vardığı sonuç, romanın Avrupa burjuvazisiyle birlikte doğduğudur. Modern şehir insanı, artık efsaneden, masaldan ziyade kendi hayatına benzer bir hayatın hikâyesini izlemekte; gerçekte karşılaştığı problemleri konu edinmektedir. Osmanlı yazarının romanı tanınması, onu diline çevirmesi, Batılı örneklerini taklit etmesi ve nihayet telif roman yazması da yeni gelişen zihni ve pratik hayata bağlıdır. Fakat bu arada önemli bir farkı işaret etmek gerekir: Avrupa’da roman sanayileşen, modernleşen bir hayatın doğal sonucu gibi gelişirken; Osmanlı aydını önce bu yeni hayat tarzıyla tanışır, sonra da, romanla bu yeni hayat ve düşünce tarzını anlatmak ister. Bizim Tanzimat romanını “babasızlık” açısından inceleme isteğimiz, tam da bu gerçekliğe bağlıdır. Tanzimat romancıları, kendilerini önemli ölçüde toplumsal yapıyı aydınlatmakla, onu değiştirmekle yükümlü kılan aydınlar olarak görürler.

Çalışmamızın esin kaynağı, Jale Parla'nın **Babalar ve Oğullar** incelemesidir. Bilgi kuramı problemini “babalar ve oğullar” eğretilmesiyle çözümleyen Parla, Türk romanın epistemolojik temellerine eğilir. Bu çözümlemenin verdiği ilhamla, biz de Tanzimat romanında babasızlığı konu edindik. “Tanzimat Romanında Babasız Kahramanlar” adlı bu çalışmamızda; öncelikle doğrudan doğruya babasızlığın roman kişileri üzerindeki izlerini tartışmak istiyoruz. Bu çalışma elbette epistemolojik bir çözümleme sayılamaz. Ama romanlarda sıkça rastlanan “babasızlık” olgusunu; dönemin panoramasını, yazarların bilinçli ya da bilinçsiz yaptıkları tercihleri, sosyal ve epistemolojik temellere atf yaparak da ele almaya çalışacağız.

¹ Jale Parla, **Babalar ve Oğullar Tanzimat Romanının Epistemolojik Temelleri**, 4. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2004, s. 9.

² Ali İhsan Kolcu, **Tanzimat Edebiyatı 2 Hikâye ve Roman**, 2. bs., Ankara, Salkımsöğüt Yayınları, 2005, s. 77.

Amaçlanan incelemenin yapılabilmesi için, 19. yüzyıl Osmanlı toplumunun yaşam anlayışının temeli olan dünya görüşüne; modernleşme, sosyalleşme ve bireyleşme sürecine değinmek, bir zorunluluk olarak görünmektedir. Bu yüzden, “Osmanlı’nın Dünya Görüşü ve Temelleri”, “Osmanlı’da Toplum, Aile ve Birey Algısı”, “Osmanlı’da Aydın ve Romanın Doğuşu” başlıkları altında bir özet zemin hazırlamaya çalışacağız.

1. Osmanlı’nın Dünya Görüşü ve Temelleri

Oldukça eski ve köklü milletlerden olan Türkler, tarih boyunca farklı kültür ve medeniyet dairelerine girmişlerdir. Genel bir değerlendirmeye bu medeniyet daireleri üç aşama olarak belirtilmektedir: Eski Türk uygarlığının yaşandığı İslamiyet öncesi dönem; İslami medeniyet dairesine girilmesi ve İslamiyet etkisinde gelişen dönem; Tanzimat’la birlikte dâhil olunmaya çalışılan, Avrupa medeniyetinden etkileşimin olduğu ve bunun etkisinde gelişen Türklük dönemi. Çalışmamızın bu bölümünde, Türklerin İslamiyet’i kabulünden sonra kurdukları önemli bir devlet olan Osmanlı İmparatorluğu’nun dayandığı dünya görüşü üzerinde durmaya çalışacağız.

Dinler, bütün toplumların hayatında oldukça belirleyici ve yaşamı her anlamıyla düzenleyici bir fonksiyon üstlenirler. Hele de Doğu toplumlarında dinin bu etkisinin daha geniş ve baskın olduğu düşünülmektedir. Dolayısıyla kabul edilen İslam dini, kendine uygun yeni toplum yapısını ve yeni insan tipini de yaratır. Bir toplumun oluşum temelinde ve örgütlenmesinde din merkeze alındığında, bu etki; en üstten, devlet anlayışı ve yönetimden; en alta birey ve bireysel ilişkilere kadar yayılıp sürecektir. Şerif Mardin, **Din ve İdeoloji** adlı eserinde, toplum örgütlenmesinin dinsel formüllere dayanmasını incelerken şunları söyler:

“İslamiyet Allah’ın dolaysız idaresi, milletin üzerine gözlerini diken ilahın hükümleridir. Diğer toplumlarda civitas, polis devlet olarak bilinen birlik ve düzen ilkesi, İslam’da Allah tarafından temsil edilir. Allah ortak yarar uğruna çalışan en üst kuvvetin adıdır. Böylece kamu hazinesi “Allah’ın hazinesi”, ordu “Allah’ın ordusu” hatta kamu görevlileri bile “Allah’ın memurları”dır.”³

³ Şerif Mardin, **Din ve İdeoloji**, 12. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2003, s.72.

Osmanlı toplumunu ve kimliğini açıkça tanımlamak ve değerlendirebilmek için, Osmanlı devletinde ve düzeninde din olgusunun yerini belirlemek gerekir. “Çünkü Türkler Müslüman olduktan sonra, kendilerini ve toplumsal düzenlerini tamamen İslami değerler çerçevesinde tanımlamışlardır.”⁴

“Dinin İslam toplumunda ifa ettiği fonksiyonun en soyut ve sembolik, başka bir ifade ile ideolojik şekli, müminin kendini Allah’a tüm teslimiyeti fikrinde belirir. Bu teslimiyetin özel bir şekli insanın Şeriat’a teslimiyetidir. Teşekkül eden cemaatin başında bir idareci değil, Allah’ın kendisi mevcuttur. İslamiyet’i kabul eden bir kabile başkanı, Peygambere sen hükümdarımızsın dediği zaman Peygamber ona hükümdar Allah’tır ben değil cevabını vermiştir.”⁵

Osmanlı devletindeki “şeriata teslimiyet”, elbette çok katı bir şekilde şeriatın uygulanması değildir. Çünkü Osmanlı, bünyesinde çok farklı inanış ve dinleri barındıran ve bunlara da yaşama hakkı veren bir düzendi. Osmanlı’daki din olgusu ve uygulamaları, şeriatın açıkça uygulandığı birçok toplum ve devlete göre; daha çok kültürlü ve kendi kuruluş yıllarındaki gelenekle kaynaşmış bir nitelik gösterir.

Devlet şekli ve idaresi açısından kendi hukukunu kuran; ama diğer alanların neredeyse tamamında İslam hukuku esaslarına göre toplumunu düzenleyen Osmanlı’nın dünya görüşünde, Yaratan/Allah, merkezdedir ve tüm dünya, yaşam onun ekseninde oluşur ve döner. Bütün dünya düzenini Allah oluşturmuş ve koymuştur. O, aynı zamanda düzenin ve toplumun da hükümdarıdır. Bu nedenle İslam medeniyetinin Altın Çağı’nın yaşandığı Osmanlı Devleti’nde padişahlık, kutsal bir kaynağa bağlanır. Devletin başı, Tanrı’nın yeryüzündeki temsilcisidir.

“Yani Tanrı, âlemin düzenini kurmakla kalmamış, o düzeni tutmak ve yürütmek için padişahı seçerek onu yeryüzünde kendinin bir gölgesi, vekili, halifesi yapmıştır. Osmanlı padişahları peygamberin halifesi değil, Tanrı’nın halifesidir.”⁶ Bu anlayış, İslam öncesi Türk devletlerinde de çok farklı değildir. Kut anlayışı, yönetime hâkimdir, yani hükümdar Tanrı’nın yeryüzündeki temsilcisidir.

⁴ Taner Timur, **Osmanlı Kimliği**, 4. bs., Ankara, İmge Kitabevi, 2000, s.37-38.

⁵ Şerif Mardin, **a.g.e.**, s.72.

⁶ Niyazi Berkes, **Türkiye’de Çağdaşlaşma**, 7. bs., İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2004, s.30-31.

“Bundan başka, Tanrı'nın seçmesi, bir hak olarak Osmanoğullarının en büyüğüne geçecek bir mirastır; o, bir mülk gibi tevarüs edilir. (...) Önemli ve geleneksel kutsallığı olan, padişahın kişiliği değil de bu makamdır. Bu kişiler arasında cahil olanlar, ahlaksız olanlar, akılsız olanlar, hatta öldürülenler görüldüğü halde makamın meşruluğunu padişah gücünün hemen hemen sıfıra indiği zamanlarda bile inkâr edecek cesaretle bir güç çıkmamıştır.”⁷

Toplumda padişahlara, hatta daha çok padişahlık makamına gösterilen bu saygının göz ardı edilmemesi gereken bir nedeni de padişahların yetiştirilme tarzına ve yönetime olan güvendir. Yönetimde padişah son söz sahibi olsa bile, padişahın kararlarını pozitif bir politikaya sevk eden birçok etken de vardır. Bunların önemlilerinden biri, yönetimdeki etkinliğinden dolayı Divan'dır. Ayrıca padişahların daha çocukluk, şehzadelik dönemlerinde hayatlarına giren bilge-yol göstericiler; o, tahta çıktığında da aynı misyonu sürdürmüştür. Şehzadeler hem çok iyi bir eğitim almış, hem de tahta geçtiklerinde yalnız kalmamış, kendine güvenilen ve bilge olan hocalarının etkileriyle padişaha ve padişahlık makamına olan güven ve gösterilen saygı pekiştirilmiştir. Bu durum daha çok devletin kuruluş ve yükselme dönemlerinde görülmektedir. Gerileme ve dağılma dönemlerinde ise padişahların yanında, önceki dönemlerde olduğu gibi bir bilge-yol gösterici görülmez.

Osmanlı'da yönetimin kutsal kabulünü yukarıda saydığımız temelle beraber, Osmanlı'nın belli bir dönemden sonra, İslam'ın koruyuculuğunu ve yayıcılığını üstlenen bir devlet olması ve bu devletin büyük bir imparatorluk haline gelmesi, karşısına çıkan her düşmanı yenmesi de pekiştirmiştir. Bu durum, Osmanlı'da bir üstünlük psikolojisi oluşturmuştur. Bu psikolojinin başka bir kaynağı da Osmanlı'nın devraldığı mirasla ilgilidir.

“Osmanlıların Asya, İslam, İran, Moğol ve Bizans geleneklerinden aktarılan üstünlük duygusu, âlemin hükümranı olma misyonu, o denli güçlü idi ki ona ne ruhani İslam Halifeliği, ne Şiilik, ne Bizans sonrası Rum dünyası meydan okuyabilmiştir. Tersine, çoğu zaman onlar tarafından desteklenmiştir.”⁸

Osmanlı dünya görüşünde dinin önemini kanıtlayacak bir başka gösterge, devletin kuruluşu ile ilgilidir. Çünkü Osmanlı'nın kendi kuruluşu ile ilgili tarihi bir değerlendirmesi ve sorunu da yoktur. “Tanrı böyle istemişti ve Tanrı'nın bu iradesi

⁷ Berkes, **a.g.e.**, s.31.

⁸ Berkes, **a.g.e.**, s.37.

daha Osman Gazi zamanında onun bir rüyasını yorumlayan Şeyh Edebali tarafından anlaşılmıştı.”⁹ Daha kuruluş gerçekleşmemiştir; ama kuruluşun ilham kaynağı bile Tanrı’ya ve dine dayandırılmıştır. Tanrı’nın yeryüzündeki gölgesi padişahın korumaya çalıştığı düzen, nizam-ı âlem, ilahi kaynaklı düzen ve padişahın yönettiği reaya da kullardı. Bu düzende ideal, sürekli denge halinde duran toplumdur. Düzen “nizam”dır, değişme ya da “inkılâp” değildir. Dengenin tecellisi adalettir.¹⁰

Devlet ve padişahın yönetiminde olan halk, Osmanlı için bir ümmet toplumdur. Bunun yanında Osmanlı, tüm insanları kucaklayan bir düzenin adıdır; çünkü Müslüman olmayan tebaya da dini yaşayışında ve toplumsal düzende büyük özgürlükler tanımıştır. Ümmet algısı, geleneğin kuruluşunu ve işleyişini temelde belirlemede, bu da bireysel ve toplumsal yaşayışı biçimlendirmektedir. Gelenek ve din, hayat dediğimiz terkibi oluşturmaktadır. Bu konuda Şerif Mardin, **Din ve İdeoloji** adlı çalışmasında, ümmet niteliğini ve ideolojik muhtevasını, en iyi tahlil edenlerden birinin Gadret olduğunu söyler. Gadret’e göre;

“İslami âlemde az da olsa yaşamış olup geçmişte ve hali hazırda İslam’ın kolektif hareketlerini izlemiş olanlar, iki hadise ile karşılaşılır. Her şeyden önce Müslümanları birbirine bağlayan, kendi kendinin mevcudiyetinin çok kesin bir bilincine sahip olan ve onları cemaat haline getiren bir bağın mevcut olması. Her Müslümanda silik bir şekilde de olsa, bu cemaatin mevcudiyetinin ve yüksek değerlerinin bilincine rastlanır. Müslüman pek cahil bir kimse olabilir; pek ilerici bir kimse olabilir; hatta kendi geleneksel inançlarına karşı şüpheli bir tavır takınabilir; buna rağmen kendisini herhangi bir Müslüman’a ve bütün Müslümanlara bağlayan bir bağ olduğu duygusu bundan dolayı sönmüş olmayacaktır.”¹¹

Gadret’in de dikkat çektiği gibi, Müslüman toplumunda dinin oluşturduğu, bu toplumsal ve hissi bağ “gelenek”tir. Özellikle Doğu ve Müslüman toplumlarında, gelenek kavramı her zaman var olagelmiş, kabul edilen her yenilikte de bu gelenek ve geleneğe bağlılık kendini şartlara uydurarak devam etmiştir. Bu kuvvetli gelenekçi yapı, yine çok kuvvetli ve kutsal olan din ile birleşince oldukça tutucu, belirli bir düşünce tarzı ve yaşam ortaya koyar.

⁹ Timur, **a.g.e.**, s.108.

¹⁰ Berkes, **a.g.e.**, s.31.

¹¹ Mardin, **a.g.e.**, s.77.

Bu konuda görüş bildiren bir başka araştırmacı Niyazi Berkes, Osmanlı rejiminin en önemli yanının dinselikten çok geleneksellik olduğunu söyler. Osmanlı'da düzen “nizam-i âlem”dir. Tanrı tarafından konmuştur. Değiştirilmez, olduğu gibi tutulursa “ebed müddet”tir. Yani sonsuz ömürlüdür. Rejimin dinsel ilkesiyle kaynaşan bu görüş, aynı zamanda rejimin siyasal ilkesidir.¹²

Taner Timur, Osmanlı devlet yapısında, örgütlenmesinde ve toplumsal yapısında bu geleneğin etkilerini kabul etmekte; ama asıl belirleyici olanın “Osmanlılar'ın inanç insanları”¹³ olması olduğunu söylemektedir. Bu yüzden yeryüzündeki yaşamları da büyük ölçüde, ölümden sonraki yaşam üzerine şekillenmiştir. Timur, bu görüşünü şu şekilde açıyor: “Dünya görüşleri Kur'an'a, hadislere ve bunları yorumlayan metinlere dayanıyordu. Tarihleri boyunca kendi inançlarını paylaşmayan uluslara Dar-ül Küfr ve Dar-ül Harb gözüyle bakmışlardır.”¹⁴ Bütün dinlerde olduğu gibi, Müslümanlar da inançları gereği, kendi dinlerini tüm dünyaya yaymak istiyordu. Diğer semavi dinlerde de bu böyledir. Osmanlı kültür medeniyetinin bu manada en önemli iç dinamiği cihattır. Cihat, o kadar önemli bir politikadır ki; gayr-i Müslimler, orduya bu kutsal görev için alınmazdı. Devletin uyguladığı bu politikayı, tüm halk da benimsemiş ve kabullenmiştir.

İslam âlimleri tarafından yapılan ilim tasniflerinde, ilimler genellikle ikiye ayrılıyordu: şer'i İlimler (Nakli İlimler) ve Akli İlimler (Felsefi İlimler) olarak. Bu adlandırma ya da tasnifler, İmam Gazali ve İbn Haldun'a aittir. Zaten bütün İslam âleminde olduğu gibi, Osmanlı'da defalarca yapılan bu ilimleri sınıflandırma çalışmalarını en çok etkileyen iki isim de bunlardır.

İslam dairesi denilen medeniyetin bilim ve kültür alanındaki gelişmeleri ile Osmanlı ilişkisini, Yunus Balcı şöyle özetlemektedir: İslamiyet öncesinde daha çok sözlü olan Türk kültür hayatı, İslamiyet'in kabulünden sonra, başta Kur'an'ın etkisiyle yazılı mahsuller vermeye başlar. Kur'an'ın anlaşılması, tefsir edilmesi ve öğretilmesi

¹² Berkes, **a.g.e.**, s.30.

¹³ Timur, **a.g.e.**, s.17.

¹⁴ Timur, **a.g.e.**, s.17.

ihtiyacına bağılı olarak İslami bilimler de Türk kültürüne girer. Türk toplum yapısı yeniden şekillenirken, yeni zihniyeti temsil eden “bilici” insan tipi de toplum hayatında belirmeye başlar. Yeni medeniyete uygun insanın yetiştirileceğı medreseler açılır. Arapça, Farsça ile birlikte bu dillerde yazılmış eserler kültür dünyamıza hızla girer ve yayılır, Türkler arasında büyük entelektüel faaliyet baş gösterir.¹⁵ Bu gelişmelere bakılırsa Osmanlı’nın, kendi ansiklopedisini, kendi literatürünü yaratmış ve yazmış bir İslam uygarlığına dayandığını söyleyebiliriz. İslamî dairede yaşanan her değışme Osmanlı’yı da etkilemiştir. Hatta bir müddet sonra Osmanlı, bu İslam uygarlığının temsili haline gelmiştir.

Osmanlı medreselerinde akli ilimler okutuluyordu; fakat Taner Timur’a göre “bu ‘akli’ ilimler de geniş ölçüde ‘nakli’ idiler. (...) Osmanlılarda ‘ilim’ ve ‘âlim’ kelimeleri dini bir anlam taşıyordu. İlimin temeli, ‘cehalet devri’ne son veren Allah’ın sözü Kur’an’dı.”¹⁶ Osmanlı’da bireyin eğitiminde önce, din doktrinleri ana omurga olarak verildikten sonra, pozitif bilimlerle ilgili bilgiler öğretilirdi. Ancak İslam felsefesi, bu dünyadan ziyade sonsuz öbür dünyayı işaret ettiğinden, büyük bir gelişme ve ilerleme sağlanamazdı. Bunu, bir hedef uğruna devletin üst düzey okulları yapabiliyordu. Bu okullarda yetişen kişiler, devletin önemli kademelerinde, önemli görevler üstlenecek kişiler oluyorlardı.

Osmanlı eğitim sistemi, “üstad-şakird” ilişkileri çerçevesinde “icazet” sistemine dayanıyordu. Bugünkü diploma yerine geçen icazetname ile öğrenci eğitimini tamamlıyordu. Üç bölümden oluşan bu icazetnamenin üçüncü bölümü, hem eğitimin dayandığı düşünceyi göstermesi, hem de din ve gelenek ekseninde şekillenen eğitim ve bilim sistemini göstermesi bakımından önemlidir. Çünkü burada, Tanrı’nın karşısında insanların hiçliğı vurgulanıyor ve tüm ilimlerin amacı, insanın Tanrı’nın hizmetine hazırlanması olarak belirtiliyordu. Böylece bireyci felsefe, toptan inkâr ediliyordu.¹⁷

¹⁵ Yunus Balcı, **Türk Romanında Aydın Problemi (1908–1950)**, Ankara, T. C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 2002, s.29.

¹⁶ Timur, **a.g.e.**, s.51.

¹⁷ Timur, **a.g.e.**, s.130–131.

Osmanlı'nın, kuruluş döneminin kurumsal belirsizliğinden sonraki yüzyılların özgül yapısına doğru bir evrim geçirdiği anlaşılmaktadır. Bu evrimde “örfi” ve “şer’i” unsurlar bir aradadır. Klasik Osmanlı hukuku, bu unsurların birleşmesinden oluşmuştur.¹⁸ Osmanlı’daki diğer kurumsal yapılarda olduğu gibi, hukukta da temel iki kaynak vardı; din-şeriat, gelenek-örf. Zaten genel anlamda İslam hukukunun asıl kaynağı Kur’an’dı. Fakat bu devlet ve hukuk düzeninin İslam düşünürü Farabiye dayanan temelleri de vardı: Farabi, devleti Aristo gibi uzuvcu bir yaklaşımla ele almış ve farklı düzeydeki toplumların, nasıl insan vücudu belli organlardan oluşuyorsa, öylece organlardan oluşan bir yapıya sahip olduklarını ileri sürmüştür.¹⁹

Osmanlı’nın İslamiyet’i kabulünden sonra İslamiyet’le çok fazla özdeşleştikleri ve kendilerinden önce var olan İslam uygarlığını her alanda, her anlamda miras aldıklarını, bu mirası korumak konusunda belli bir dönem başarılı olduklarını görüyoruz. Osmanlı, İslam uygarlığına Altın Çağ’ını yaşatırken, kendine has bir düzen kurmuştur. Bu düzen zirveye çıktıktan sonra geri dönüş başlar.

Geriye dönüşün başladığı yer, Batı’nın teklifleri ve ölçüleriyle görünmeye başladığı yerdir. Timur’a göre 17. yüzyılda bilimi Hıristiyan teolojiden ayıran devrimci gelişim, Aydınlanma Çağı’nda egemen çizgi haline gelince, Batı dünyası diğer ülkeleri farklı bir şekilde değerlendirmeye başlar. Batı, artık kendisini “Kutsal Devlet-Kutsal Düzen” olarak değil, “özgür ve akılcı” bir düzen olarak görmeye başlamıştır.²⁰ Böylece Batı, yeni oluşacak düzenin temellerini atar ve yeni epistemolojiyi ortaya koymaya başlar. Batı artık, Ortaçağ boyunca kabul ettiği ve sürdürdüğü Aristo felsefesinin yerine, yeni epistemolojisinin kaynağı Descartes’in felsefesini koymaktadır.

Yeni değerler, görüşler bundan sonra Batı’nın somut ve yaygın değerleri olacaktır. Düşünce temelinden metoduna kadar her şey bilime ve akla dayanacaktır. Avrupa’daki gelişmeler ve aydınlanma hareketi, akli yüceltir. İnsanlığın bu sayede mutluluğa gideceğine inanır. Akıl, gözlem ve deney yoluyla, tabiatın kanunlarını

¹⁸ Timur, **a.g.e.**, s.73.

¹⁹ Timur, **a.g.e.**, s.93.

²⁰ Timur, **a.g.e.**, s.175-176.

inceleyip hayata uygulamak ister. Metafizik ve akıl üstü olan her şey, tamamen dışlanmıştır. Maddenin imkânlarını sonuna kadar kullanarak insanlığın huzurunu arar; olaylar karşısındaki tecrübe ve gözlemler determinizm fikrini ortaya atar.²¹

Bu sıralarda Osmanlı, ekonomisi kötüye gitmektedir. Devlet düzenini ve işleyişini sağlayan önemli kurumlar, birimler bazı durumlarda eski, bazı durumlarda geri kalmaya başlamıştır. Dünyanın değerleri, algıları değişirken Osmanlı; üstünlük psikolojisinden, Dar'ül Harp olarak gördüğü Batı'dan uzak durmasından, dünyada yaşananları fark etmemesinden/edememesinden içine kapanmıştır. İçine kapanan ve olan gelişmelere uzak kalan Osmanlı, ne Batı'daki bu gelişmeleri tümüyle takip edip algılayabilir ne de kendisindeki eksikleri ve olmayanları fark edebilir. Yaşanan gelişmeler, iki farklı coğrafyada, iki farklı uygarlıkta etkilerini göstermektedir. Aslında ortaya çıkan manzara birbirinden ayrı ve bağımsız değildir, bir madalyonun iki yüzüdür. "19. yüzyılda Batı'daki iktisadi ve sosyal gelişme ile Osmanlı Devleti'nin geri kalmışlığı aynı bütünün iki parçasını oluşturuyorlardı."²²

Bu dönemde kendini evrensel değerlerle tanımlayan Batı, kendini referans olarak Doğu'yu da tanımlar. Batı, olumlu bir anlam taşıyıp üstün bir değer olurken, Doğu, olumsuz ve küçültücü, horlayıcı bir sıfat haline gelmeye başlar.²³ Batı bu noktaya gelmek için, elbette yaşaması gerekenleri yaşamış ve uygun aşamalardan geçmiştir. Haçlı seferleri, Rönesans, Reform, Sanayi Devrimi'nden sonra gelinen aşama buydu. Bu aşamaları yaşayan ve üstünlüğü kabul edilen Batı, artık aklın önündeki her türlü engeli, önyargıyı, dogmayı kaldırmış ve akli kendine rehber etmiştir. Osmanlı ise uzun süren ve aynı şekilde kalan düzenine ve dünya görüşüne son verememiş, Batı'da gerçekleşen bu önemli gelişmelere tamamen uzak kalmıştır.

"19. yüzyılda Batı üstünlüğü çok net olarak ortaya çıktığı dönemde bile, Osmanlılar Batı'ya takdirle ve hatta hayranlıkla bakmış, fakat onu sevmemişlerdir. Nasıl sevsinler ki? Batı da bu dönemde Osmanlıyı devamlı olarak savaş alanlarında yenmiş; diplomatik masalarda küçültmüş ve onun toprak bütünlüğünü koruduğu dönemlerde bile bunun geçici bir uzlaşma olduğunu daima hatırlamaktan geri kalmamıştır. Böylece Osmanlı, adeta farkına varmadığı

²¹ Balcı, **a.g.e.**, s.14–15.

²² Timur, **a.g.e.**, s.215.

²³ Timur, **a.g.e.**, s.176.

bir süreç içinde, bir taraftan Batı'ya karşı antipati duymaya devam ederken, öte yandan da Batılı gibi davranmaya, Batılı gibi düşünmeye çalışmıştır.”²⁴

Osmanlı çok bilinçli olmasa da ve geç de olsa Batı'nın farkına vardığında, bazı önemli adımlar atmıştır. Gülhane Hattı(1839), Islahat Fermanı(1856) ve Kanun-u Esasi(1876) gibi “reform” belgeleri, ciddi bir özgürlükçü ve laik düşüncenin ürünü değillerdir. “Şark Meselesi” adı altında özetlenen diplomatik buhranın sonucu olmuşlardır. Ne zihniyetlerde ne de sosyopolitik düzeyde, köklü bir değişiklik önerilmemiş ve gerçekleştirilememiştir.²⁵

Aslında Osmanlı'daki eksik, temel olarak şuydu: Osmanlı “hayat karşısında umumiyetle pasif davranan ve kadere buyun eğen eski insan görüşünden”²⁶ sıyrılıp Batı'da çok farklı, yeni olan “İnsanın kendi iradesine güvenmesi ve irade gücü ile dünyayı değiştirebileceğine inanması”²⁷ düşüncesine sahip değildir. Bu “Batı'ya has bir görüştür”²⁸ ve Batı'yı bulunduğu duruma taşıyan temel düşüncedir. Çünkü Osmanlı'daki gerçeklik algısı, yeni Batı'nın gerçeklik algısından oldukça farklıdır. Batı kültürü, Mehmet Kaplan'ın belirttiği gibi, eski Yunan'dan beri “hakikat”e ve “gerçek”e, “iman” ve “hayal”den daha çok yer vermiştir. Onu, Doğu kültüründen ayıran en büyük özellik, bu “gerçeklik duygusu”dur.²⁹

19. yüzyılda modernleşme adına yapılan Batılılaşma çalışmalarını, “Osmanlı toplumunda, Batı ülkelerinde olduğu gibi bir “sivil toplum” ve bir “ulusal burjuvazi” ortaya çıkmadığı için, onun işlevi ve görevini devlet ve bürokrasi yüklenmiş ve modernleşme operasyonuna girmiştir.”³⁰ Tepeden inme başlayan yenileşme çabaları, devletten halka yayılmıştır. Köksal Alverin de belirttiği gibi; “Yenileştirme hareketi saraydan başlayıp topluma dalga dalga yayılmış, sosyal hayatın da yenileştirilmesi/batılılaştırılması mecburi görülmüştür. (...) İktidarın resmi politikası

²⁴ Timur, **a.g.e**, s.17.

²⁵ Timur, **a.g.e**, s.100.

²⁶ Mehmet Kaplan, “**Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Kadar Türk Kültüründe Gelişmeler**”Kültür ve Dil, 7. bs., İstanbul, Dergâh Yayınları, 1992, s.90.

²⁷ Kaplan, **a.g.m**, s.90.

²⁸ Kaplan, **a.g.m**, s.90.

²⁹ Kaplan, **a.g.m**, s.94.

³⁰ Timur, **a.g.e**, s.223.

olarak uygulanma imkânı bulan Batılılaşma hareketi, toplumsal hayatı da dönüştürmekte gecikmemiştir.”³¹

Bu zorunlu düzenlemelerle ortaya çıkan Tanzimat dönemi, yeni bir toplum geliştirmek için temeller atmıştır. Bu, Asyalı bir toplumun, Avrupalı olmaya çalışması demektir. Batı’dan bir şeyler alma zorunluluğu kabul edilir; fakat alınanların sadece iyi şeyler olması fikri tekrarlanır. Bu durum, aslında Batı’ya karşı olmaktır.³²

“II. Mahmut, III. Selim ve Abdülmecid gibi hükümdarların Nizam-ı Cedid, Tanzimat, Islahat adı altında süregelen teşebbüslerinin esasları hep Avrupa medeniyetine yönelmiş hareket ve davranışlardır. Batılılaşmanın lehinde olduğu kadar aleyhinde olan grup ve şahıslar için ölçü yine Avrupa’dır. Böylece mihrini doğu ve batı medeniyeti karşılaşmasının teşkil ettiği bir davranışlar zinciri Tanzimat devrini içine almıştır.”³³

Doğu, Asya toplumu olan ve her yönüyle bunu gösteren Osmanlı, girdiği durumu; siyasi, ekonomik, toplumsal, kültürel, her alanda yaşamakta olduğu ve yaşamaya devam edeceği kavga, kargaşa ve ikilemlerle gösterecektir. Bu tepeden inme, saraydan halka yayılan “Batılılaşma sorunu, teknik alanla sınırlı görülmemiş, bilim, edebiyat, sanat, düşünce, davranış, toplumsal kurum, toplumsal ve bireysel hayat gibi bir toplumun kimliğini oluşturan alanlarla da ilişkilendirilmiştir; gündelik hayat/kültür bu politikanın etkisiyle yeni bir biçim kazanmıştır.”³⁴

“Tanzimat sadece 19. yüzyıl Batı üstünlüğünün bir ürünü değil; ondan daha önceki çöküşün getirdiği bir aşamadır.”³⁵ Bu aşamanın Osmanlı psikolojisindeki tezahürü “(...) törensel bir yenileşme görüntüsünün arkasında uğursuz bir yenilmişlik ve yabancılaşma duygusu”³⁶ dur. “Yenileşme hareketinin içeriğini Sadrazam Mustafa Reşit Paşa, biçimsel ve resmi yanını da Fransızca bilen, piyano çalan ve Batı müziğiyle tiyatrosundan hoşlanan Abdülmecid üstlenmiştir.”³⁷ “Tanzimat bir çocuktur. Üstelik

³¹ Köksal Alver, “Züppeliğin Sosyolojisi: Türk Romanında Züppe Tipler Örneği”, Hece Dergisi Türk Romanı Özel Sayısı, S.65/66/67, Ankara, 2002, s.255.

³² Berkes, a.g.e, s.384.

³³ Orhan Okay, **Batı Medeniyeti Karşısında Ahmet Midhat Efendi**, İstanbul, M.E.B. Gençlik ve Spor Bakanlığı Yay., 1989, s. 1.

³⁴ Alver, a.g.m., s.255..

³⁵ Berkes, a.g.e, s.300.

³⁶ Parla, a.g.e, s. 10.

³⁷ Parla, a.g.e, s. 10.

arkasında on altı yaşında bir çocuk-padişah Abdülmecit vardır. Tanzimat ve çocuk-padişah beraber büyüyecektir.”³⁸ Doğu'nun geleneğe ve dine bağlı büyük ailesi, Osmanlı İmparatorluğu; makamına saygıda kusur edemeyeceği “babalık-padişahlık” görevini, artık çocuk-padişahın ve istemeyerek de olsa girdiği aslında büyük; fakat kendisi için yeni doğmuş olan medeniyetin büyümesini izleyecektir. Fakat bu büyüme, bu çocukları sağlıklı birer yetişkin, olarak ortaya koyabilecek midir? “ (...) bu yarı gönüllü batılılaşma programının gerçek amacı, son derece kuşkucu ve tedbirli reformcu adımlarla zaman kazanmak ve imparatorluğun siyasal, kültürel, felsefi temellerini sağlamlaştırmaktır.”³⁹ Osmanlı'nın amacı yeniyi yakalamak ve bunu büyütme değil; var olanı, bozulmuş olanı iyi duruma getirmektir. “Bozulma teriminin kullanılması ise, örtülü bir varsayımı, bozulmadan önceki durumun ideal bir hal olduğu varsayımını getirmektedir. Bu da Osmanlı düşüncesinde “nizam-ı âlem” olarak ifade edilen durumdur.”⁴⁰

Osmanlı, Avrupa'da birbirini izleyen önemli gelişmeler yaşanırken, bu gelişmelerden haberdar olmamış ve kendi içinde kapalı kaldığı için yıkılmıştır. Nitekim sahip olduğu dünya görüşü ve bu doğrultuda oluşan yaşam düzeni ve tarzı da ne Batı'yı sağlıklı bir şekilde fark edip gözlemlemesine ne de gördüklerini anlayıp sağlam tedbirler almasına imkân vermiştir. Niyazi Berkes, bunun sebeplerini şöyle özetler. Ona göre Osmanlılar:

“a) Dünya koşullarının getirdiği çağdaş yenilikleri hiçe saymışlardır; (...) dinlerine çağdaş koşullar altında yeni anlamlar verememişlerdir. Batı uygarlığı, üstün bir uygarlık olarak ortaya çıktığı zaman Müslümanların gösterdiği taassubun altındaki neden de budur; b) Müslümanlaşmış ulusların ulusal kültürlerinin, İslam dininin ve şeriatının onlar üzerinde kendi ümmet uygarlığı hukukunu kurmasıyla yıkılması ikinci baş nedendir; çünkü İslam uygarlığı çağdaş uygarlık karşısında iflas edince bu halklar, ulusal kültürden yoksun yığınlar olarak ayakta duramıyorlardı.”⁴¹

Tanzimat'la yapılmaya çalışılan, bu dönem aydınlarının ve aydınlanmasının öncüsü Şinasi, tarafından bir yazısında, “Asya'nın akl-ı piranesi ile Avrupa'nın birkir-fikrini tezviç etmek” şeklinde ifade edilir. Fakat bu gerçekleşmesi zor olan bir sentezdir.

³⁸ Kolcu, a.g.e, s.188.

³⁹ Parla, a.g.e, s. 10–11.

⁴⁰ Parla, a.g.e, s. 11.

⁴¹ Berkes, a.g.e, s.414–415

Çünkü “Asya dine, Avrupa akla; Asya geleneğe, Avrupa yeniliğe; Asya mutlak otoriteye, Avrupa hürriyet ve demokrasiye dayanır.”⁴²

Tanzimat, özet olarak kendisi gibi düşünmeyen bir kişinin tavırlarını ve yaşamını alıp kendine mal etmeye çalışan bir insanın düştüğü duruma benzetilebilir. Çünkü öykünen ve öykünülen kişinin ne yetişme ve yaşama bakış tarzı, ne felsefesi birbirine benzemektedir. Bu sebeple bütün çalışmalara ve direnmelere rağmen Osmanlı kurtulamamıştır. Osmanlı’dan geriye kalan Türklük ise, onun bu dönemdeki çalışmalarını miras almış ve bunu, değişim konusunda bir başlangıç yapmıştır.

2. Osmanlı’da Toplum, Aile ve Birey Algısı

Çalışmamızın bundan önceki bölümünde, genelde Doğu-İslam toplumlarının, özelde de Osmanlı İmparatorluğu’nun dünya görüşü ve temelleri üzerinde durmaya çalıştık. Bu bölümde; önceki bölüme bağlı olarak, Osmanlı’nın dünya görüşünü belirleyen temeller üzerinde şekillenen toplum, aile ve birey algısından bahsetmeye çalışacağız.

Toplumsal yapı, devlet ve kültür tarafından belirlenmiş belirli mevkilerden ve bu mevkileri işgal edenlerin “rol”lerinden oluşur. Rol, o mevkide bulunan kişiden, bulunduğu mevkiye uygun olarak beklenen hareketlerdir. Doğal olarak her kurulan toplumsal yapıda da toplum düzenini ve devamlılığını sağlayacak roller ortaya çıkacaktır. Şerif Mardin, toplumsal mevkilerin ve rollerin ortaya çıkışını genel olarak iki biçimde özetler: Ya toplum içinde yeni gruplar, yeni mevkiler oluşturulmakta ve bu mevkilere karşılık gelen roller meşrulaştırılmaktadır ya da önce mevkilerin önemi teorik planda tanımlanmakta, sonra da bu tanımların içi doldurulmaktadır. Mardin’e göre İslamiyet ikinci tip sürecin ortaya çıkardığı özel bir toplumdur.⁴³

“Osmanlı egemenliğinin meşruiyet ilkesi, İslami meşruiyet idi. B. Lewis’in dediği gibi ‘Osmanlı Türkleri belki de daha önceki İslam topluluklarının hepsinden de

⁴² Kaplan, **a.g.e.**, s.82-83.

⁴³ Mardin, **a.g.e.**, s.69-70.

fazla Müslümanlıkla özdeşleşmişlerdi ve kimliklerini İslamla donatmışlardı.”⁴⁴ Osmanlı’da İslamiyet’in, egemenliğin meşruiyet ilkesi olması; Osmanlıların kimliklerini oluştururken bütünüyle İslamiyet’in etki alanına girmelerini sağlamıştır. İslam medeniyetine yaşattırılan ileri hayat ve düzen ise, Osmanlı kimliğinin, İslam kimliği olarak da kabul edilmesine sebep olmuştur. Özellikle Batılılar ve Batılı bilim adamları, bu tanımlamayı ve özdeşleştirmeyi rahatça yapmışlardır. Ortaylı’ya göre de, Osmanlı millet teşkilatı, bir bölgenin İslam ülkesine katılmasından sonra buradaki halkın bir ahidname ile İslam devletinin kendilerine tanıdığı hukuku ve koruyuculuğu kabullenerek İslam devletinin idaresine girmesinden doğan bir teşkilat ve hukuki varlıktır.⁴⁵ “Osmanlı dünya görüşünde ‘ırk’ ve ‘ulus’ kavramları yoktu.”⁴⁶ İmparatorluk sınırlarında Müslim ve gayrimüslimler; farklı etnik kökenler bir arada yaşamaktadırlar. “İslam devletinde gayrimüslimler himaye altındadır. Buna karşılık bazı vergi mükellefiyeti (tarımda haraç) altındadır ve kafa vergisi (cizye) öderler.”⁴⁷

Taner Timur, **Osmanlı Kimliği** adlı çalışmasında Osmanlı’yı “modern ulus statüsüne ulaşamamış, karmaşık bir toplum yapısı”⁴⁸ olarak değerlendirirken “Osmanlı kimliği”nden ziyade “Osmanlı kimlikleri”nden söz etmenin⁴⁹ daha doğru olacağını belirtir. Çünkü Osmanlı devleti ve toplumu kendinden önce var olan birçok sistemin, yapının bazı özelliklerini almış, bu aldığı noktaların bazılarını kendine göre tekrar uyarlamış ve çok geniş bir alana yayılmıştır. Ayrıca toplum bünyesinde farklı din, millet ve kültürleri barındırır. Bu farklı unsurlar, kendilerine özgü, kimlikler olarak toplumda bulunurlar.

Batı toplumlarında sınıflı bir yapı olduğunu biliniyor. Kimi zaman Osmanlı bu konuda değerlendirilirken toplumsal yapının sınıflara ayrılmadığı ifade edilir, Osmanlı sınıflı bir toplum değildi. Ama Osmanlı toplumunun da kendi düzenini oluşturan sınıfları mevcuttu; elbette Batı’daki sınıfsal yapılar ile Osmanlı’daki farklıdır. Osmanlı’daki sınıflar, yöneten ve yönetilen ayrımına dayanıyordu. Bu konuda çok açık

⁴⁴ Timur, **a.g.e.**, s.84.

⁴⁵ İlber Ortaylı, **Osmanlı Toplumunda Aile**, 3. bs., İstanbul, Pan Yayıncılık, 2001, s.11-12.

⁴⁶ Timur, **a.g.e.**, s.160.

⁴⁷ Ortaylı, **a.g.e.**, s.8.

⁴⁸ Timur, **a.g.e.**, s.9.

⁴⁹ Timur, **a.g.e.**, s.9.

ve net bir şekilde “Osmanlı yöneticileri ve tarihçileri Osmanlı devletinin sınıf yapısı ile ilgili de bir görüşe sahiptiler. Bu görüş, en yaygın ve basit şekliyle, Osmanlı toplumunu iki temel ‘sınıf’a ayırıyordu. Bunlar askeri sınıf adı verilen yöneticilerle, reaya adı verilen yönetilenlerdi.”⁵⁰

Osmanlı devletinde Tanrı'nın temsilcisinin yönetimi uygulayabilmesi için bir yönetici kadroya ihtiyacı vardı. Bu yönetici sınıf; asker, sivil ve ulema kesimlerinden oluşuyordu. Diğer taraftan yönetilen sınıf, “reaya” vardı; yani esnafı, tüccarı, köylüsü ile geniş bir halk sınıfı.⁵¹ Osmanlı'da askeri sınıf yöneticilerle, yönetilenlerin oluşturduğu reaya sınıfının yönetimde söz sahibi olmaları, üretime katkıda bulunmaları, yaşadıkları şartlar, aldıkları eğitim, sahip oldukları imtiyazlar, oluşturdukları kültürel ve edebi hayat bakımından karşılaştırılmaları; bu iki sınıfın varlığını kanıtlayacak deliller olarak düşünülebilir. Mardin'e göre, Osmanlıların hem yöneten kesiminde, hem de yönetilen kesiminde diğerlerine göre seçkinler olarak kabul edilen ve ötekini çok da kabullenmeyen sınıfları vardır. Bu iki farklı sınıfın farklı yaşam tarzı ve kültürü olacaktır. Böylece toplumda birbirinden çok kopuk, uzak yönetenlerin “yüksek kültürü” ile reayanın “alt kültür”ü oluşmuştur.⁵²

Ortaylı'ya göre; “Osmanlı toplumunda yasal olarak kabul edilen, irsî bir aristokrasi yoktur.”⁵³ Taner Timur'a göre ise, toplumdaki yerleri ve yaptıkları iş bakımından önemli bulunan ve bu yer sayesinde halktan farklı yaşayışlarıyla aristokrat olarak düşünülebilecek gruplar vardır. Osmanlı'da yüksek görevleri ele geçirmiş hanedan mensupları, vezirler, defterdarlar, kazaskerler, beylerbeyleri, sancak beyleri; merkez yöneticileri ve devlet, toplum düzeninde birinci derecede rol oynayanlardan oluşan kul aristokrasisi, çoğunlukla Türkmen beylerinden, taşra yöneticileri ve şeflerinden oluşan taşra aristokrasisi mevcuttu.⁵⁴ “İmparatorluğun yapısında var olan ve

⁵⁰ Taner Timur, **Osmanlı Toplumsal Düzeni**, 4. bs., Ankara, İmge Kitabevi Yayınları, s.243.

⁵¹ Berna Moran, **Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış 1**, 16.bs., İstanbul, İletişim Yayınları, s.12.

⁵² Mardin, **a.g.e.**, 126–127.

⁵³ Ortaylı, **a.g.e.**, s.34.

⁵⁴ Timur, **a.g.e.**, s.243–245.

halka göre, daha özel zümreler kabul edilebilecek diğer gruplar; âyan ve eşraflar, ilmiye sınıfı, Fenerliler olarak anılan Rum aristokratlarıdır”.⁵⁵

Taner Timur’un tespitine göre, din-tasavvuf etkisiyle tekke ve dergâhlarda yetişen, Anadolu’nun yurt edinilmesinde ve yerleşik hayata geçişte önemli roller üstlenmiş şeyhler ve dervişler, Osmanlı toplumunda kabul görmüş, halk üzerinde büyük etki yapmış tasavvuf düşüncesiyle bilici bir insan grubu oluşturmuşlardı. Bu bilici ve aslında az olmayan insan grubunun, Osmanlı’nın yönetici sınıfı içinde olmasa ve düşünülme de toplumsal yapıda ve düzendeki rolleri ve halkın yaşamına etkileri düşünüldüğünde, özel bir zümre oluşturdukları görülecektir. Bunların en önemlileri, devlet ve toplum yapısında sınıfsal bir rol oynayanlar, Mevleviler, Nakşibendîler ve Bektaşilerdir.⁵⁶

Sınıf ayrımının yönetilen-yöneten ilişkisine dayandığı Osmanlı toplumunda; yöneten sınıfı; merkez ve taşra yöneticileri, ayrıca köylerin, aşiret yapısının olduğu birimlerin aşiret yöneticileri oluşturur. Bu yönetici gruplar dışında, toplumda önemli yeri ve halkın üzerinde büyük etkisi olan gruplar ilmiye mensupları, tarikat şeyhleri ve dervişlerden oluşan gruplardır. Bunlar halka göre daha farklı yaşayan, daha çok söz sahibi, daha iyi eğitim alan ve sözüne damışılan kişiler olduklarından, toplum içinde özel, ayrıcalıklı bir zümre oluşturmuşlardır.

Devletin ve toplumun en küçük birimi ailedir. Osmanlı’da vergilendirme yapılırken, vergiler alınırken aile-hane esas alınmıştır. Bu nedenle Osmanlı’da temel üretim birimi ailedir.

“Ailenin temel üretim birimi olduğu bütün geleneksel toplumlardaki gibi, Osmanlı toplumunda da geniş aile tipi her yerde görülür. (...) Hanenin her zaman bağımsız bir aile olduğunu düşünmek hatadır. Çoğun bir avlunun etrafındaki konutlarda aynı ailenin üç kuşağından oluşan haneler bir sosyal ekonomik ünite hâlinde yaşarlar.”⁵⁷

⁵⁵ Ortaylı, **a.g.e.**, s.58.

⁵⁶ Timur, **a.g.e.**, s.110.

⁵⁷ Ortaylı, **a.g.e.**, s.72.

Ekonomik bir birlik olan ve birlikte üreten bu geniş aile, birlikte tüketir. Kadınlar da erkekler de ailenin diğer erkek ve kadınlarıyla çalışır, kazanır ve onlarlar tüketir, onlarla eğlenir, harcamalarını onlarla yaparlar. Böylece hem çalışma, hem kazanma, hem yaşamada çekirdek aile, bağımsız bir ünite olarak yaşayamaz.⁵⁸

Ortaylı, her bireyin doğumla birlikte bir cemaatin içinde yer aldığını belirterek, Osmanlı'da bu cemaatin dinî nitelik gösterdiğini vurgular: Birey kendi cemaatinin verdiği her türlü dinî bilgiyi almak ve uygulamak zorundadır. Lâdinî davranmaya hakkı yoktur. Aile, her birey için hayatında bağlarını hiç gevşetmeyeceği kurumdur ve toplumun da temelini teşkil eder. Çünkü birey için her sorun orada çözülür, her türlü destek orada bulunur. Ailenin parçalanmamasına dikkat edilirdi. Bünyesinde her dine, milliyete mensup aileyi barındıran Osmanlı ailesi, pederşahî düzen, namus kavramı, aile ve akrabalık ilişkileri, Osmanlı ailelerinin etrafında şekillendiği müesseselerdi. Bu temel neden ve dayanaklardan dolayı Osmanlı çatısındaki bütün ailelerden; ortak ve benzer özellikleri olan aileler şeklinde söz edebiliyoruz. Mahalle veya köy ise ailenin yaşadığı fiziki ortamdır ve idarî, içtimaî yönden ortak özellikleri olan bir mekândır.⁵⁹

Ortaylı'ya göre, Osmanlı toplumunun ve halkın sosyal yaşamının en güzel değerlendirileceği yer, geleneksel Osmanlı mahallesidir. Ona göre, bu birim geleneksel kentin bir kesimidir. Kapalı bir cemiyetin yerleşmesiyle ortaya çıkar. Bu geleneksel yerleşme, savunma ve iklim koşullarına karşı koyabilmek için üst üste inşa edilmiş bitişik binalardan, serinlik ve havalandırmayı sağlayan dar sokak ve dehlizlerden oluşur. Fakat mahalle, toplumsal, kültürel bir birimdir ve asıl önemli olan iklim ve coğrafyayla şekillenen fiziki doku değildir. Mahalleler, aynı dine mensup insanlardan, bir sülaleden, aşiret mensuplarından, hemşehrilerden veya birbirini tanıyan ve birbirine kefil olan hanelerden oluşur. Bu da hem köy, hem mahalle halklarının birbirine yabancılaşmış, sosyal ve hukukî yönden bağımsız haneler olmasını önler. Mahalle önemli bir birimdir ve birey ailesinin olduğu gibi mahallesinin de bir üyesidir. Osmanlı'da idarenin en alt birimi, şehirsal alanda mahalle, kırsal alanda da köy topluluklarıdır. Mahalleleri 19. yüzyılın ilk yarısına kadar, imamlar yönetirdi. İmamlar padişah beratı ile tayin edilir ve

⁵⁸ Ortaylı, **a.g.e.**, s.73-74.

⁵⁹ Ortaylı, **a.g.e.**, s.20.

kadının mahalle düzeyindeki temsilcileri olurlardı. Ayrıca imamlar; doğum, ölüm gibi nüfus kayıtlarını da tutarlardı.⁶⁰

Osmanlı ailesinin tipolojisini belirleyen Ortaylı, bu geniş halk kitlesine göre farklı aile tipolojisinin, Osmanlı hanedanına ait olduğunu ve ikinci olarak da aşiretlerde rastlanan geniş aile tipinin sayılabileceğini belirtir. Aşiretlerde rastlanan geniş aile tipinin coğrafyaya, askeri yapıya, yetiştirilen hayvana göre belirlendiğini, şehir ve köylerdeki aile/hanenin dinlere göre farklılık arz etmediğini söyler.⁶¹

Nüket Esen, **Türk Romanında Aile Kurumu** adlı çalışmasında, Türk ailelerinde, tüm toplumda olduğu gibi, hiyerarşik bir yapı olduğunu söyler; buna göre erkekler aile reisidir. Kadınlar yaşlılıklarında ya da dul kaldıklarında aile reisi olabilirler. Kimileri de erkek çocuklar annelerinden üstün olabiliyorlar. Bu durumlarda cinsiyet, kuşak farkından daha önemli olmaktadır.⁶²

Anane, geleneksel Osmanlı mahalle ve köyünde bütün gücüyle yaşar. Genellikle bir mahalle, bir cemaatin konut alanıdır. Köylerde iki ayrı din mensupları beraber yaşıyorlarsa, mutlaka mahalleleri ayrıdır. Bu beraberce paylaşılan ortamda cemaatin zengini fakiri bir aradadır ve cemaatin üyeleri birbirinden sorumludur. Her dinden Osmanlı tebaasının tâbi olduğu toplumsal düzen budur; insanlar ailenin ve mahallenin gözünü ve kulağını üstünde hisseder. Mahalle, insanın zor zamanında da, iyi zamanında da ailenin içinde, bireyin yanı başında ferdi denetleyen bir çevredir.⁶³

Nüket Esen, romanda aile kurumunu incelediği çalışmasında, ailelerin fert açısından önemli birçok işlevi olduğunu tespit eder ve ailenin, bu işlevlerinin tümünü ekonomik biçimde yerine getirdiğini belirtir. Esen'e göre bu işlevin başında sosyalizasyon, yani çocukların topluma girmek üzere yetiştirilmesi, fertlere mali destek

⁶⁰ Ortaylı, **a.g.e.**, s.21-22.

⁶¹ Ortaylı, **a.g.e.**, s.6-7.

⁶² Nüket Esen, **Türk Romanında Aile Kurumu 1870-1970**, 3. bs., İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 1997 s.7-8.

⁶³ Ortaylı, **a.g.e.**, s.24.

ve sevgi sağlaması, cinsel ilişkileri düzenlemesi gelir.⁶⁴ Çocukların eğitimlerini, aileler kendileri üstlenirler. Her farklı dinî grup, çocuğunu ilk eğitim için, mahallesinde daha çok dini nitelikte eğitim veren okullara gönderir. İçinde bulunulan çevrenin/mahallenin de çocuğun eğitimine katkısı olur. Geleneklerle çevrelenen pederşahlık, eyaletten eyalete farklıdır; fakat bu ayırım ve derecesi coğrafyaya bağlıdır. Bu konuda dinin etkisi asgaridedir.⁶⁵

Geniş bir ailenin, mahallenin, köyün içinde yetişen ve içinde yetiştiği birimin sürekli denetiminde olan bireyin kişilik edinmesinde, dinin ve geleneğin etkisi, Batılı toplumlara göre İslam toplumunda daha fazladır. Şerif Mardin, Ericson'dan yaptığı bir alıntıda Erikson'un hayatı, ardı ardına rastlanan ve çözümlenmesi gereken bunalımlar olarak tanımladığını söyler: Erikson, sekiz bunalım ve sorun saymaktadır:

1. Çocuğun doğumundan itibaren hayatı güvenle karşılaması,
2. Çocuğun utanç ve şüphe hislerinden uzak tutulması,
3. Çocuğun girişkenliğinin engellenmemesi,
4. Çocuğun içinde bulunduğu medeniyetin teknolojik yönlerini anlamaya başlaması ve çalışma, öğrenme yoluyla bunları kendine mal etmeye çalışması,
5. Çocuğun ergenlik döneminde yaşadığı kimlik problemi: Çocuk, yeni gireceği âleme nasıl bir kimlikle girecektir? Bu devrede erkeklik-kadınlık rolleri nasıl olacak; seçilecek meslek ne olacaktır? Fert, bu önemli kararlar ve seçimlerle toplum katlarında yerini alacaktır.
6. Kişinin etrafındaki kişilerle ne gibi bağlar kuracağı,
7. Kişinin yaratıcı olma, toplum içinde eser verme problemi,
8. Bütün bu bunalımları yaşayan kişinin kendisini toplum yüzeyinde tutacak bir egoya sahip olup olmadığı, dünya ile ilişkilerini düzenleyecek iç düzene kavuşup kavuşmadığı problemi.⁶⁶

Mardin'in Erikson'u da yorumlayarak yazdığı görüşlerini şöyle özetlemek mümkündür: Bütün insanlar için ortak olan bu bunalımlar, her toplumda farklı

⁶⁴ Esen, **a.g.e**, s.6.

⁶⁵ Ortaylı, **a.g.e**, s.91-92.

⁶⁶ Mardin, **a.g.e**, 81-82.

şekillerde çözümlenecektir. Bu konudaki farklılığı da toplumsal yapı ve kültürler belirleyecektir. Birinci bunalım açısından İslam toplumlarıyla Avrupa toplumları arasında çok fark olmayacaktır; çünkü her iki toplumda da, bu dönemde otoriter baba aynı şartları yaratır. Çocuğun utanç ve şüphe duygularından uzak tutulması sorununda ise, İslami toplumlarla Batı/Avrupa toplumları arasında önemli fark olacaktır. İslami toplumlarda, utanç kavramı toplumun beğenmediği bir hareketi yapmış olması dolayısıyla toplumun gazabına uğrayacağı şeklinde ortaya çıkar. “Takiyye (kendini sakınma)”, bu durumun İslami bir görüntüsü şeklinde ortaya çıkar. Çünkü İslamiyet’te kişi herhangi bir baskı ile karşı karşıya kalırsa, kendini bu baskıya karşı koruyabilmek için baskıya uymasında bir sakınca olmayacaktır. Bu safhada bireyin yapabileceği önemli bir davranış “özdeşleştirme (identification)”dir. Çocuk çok sevdiği, saydığı bir kişiyi –ki bu kişi genelde baba ya da yakın çevreden bir akraba olur- örnek alıp onun gibi davranmak isteyecektir. Böylece çocuk, örnek aldığı kişinin, babanın dinsel tutum ve davranışlarıyla hareket edecektir. Yani toplumun kabul ettiği İslami yaşam tutumlarını, özdeşleştiği kişiden alacaktır. İslam toplumunda teknolojinin kullanımı yine dinsel normlara göre şekillenen ölçüde olacak ve dinin etkisi, çocuğun karşısına bir kere daha çıkacaktır. Ayrıca çocuk alacağı eğitimle, iyi bir Müslüman olarak yetiştirilmek istenecektir. Osmanlı eğitim sisteminde, İslami etki eğitim felsefesinin odağı ve çerçevesi olduğundan yine din/İslamiyet otoritesi, çocuğun karşısına çıkacaktır. Ergenlik çağında toplumda yer etme, kendine kimlik edinme ihtiyacının getirdiği ve toplumun da kabul ettiği kalıplar çocuğa sunulmaktadır. Bu kalıplar, kimi zaman çocuğa çapraşık meseleler olarak görünür ve çocuk kimlik bunalımını çözümlenemeyebilir. Burada çözüm yolu olarak devreye yine İslamiyet’in oluşturduğu alternatif imkânlar ve gruplar, tarikatlar girecektir. Bu durumda çözüm bu yapılarda aranacaktır. Ümmet yapısının etkisi, başkaları ile olan ilişkilerde birincil ve duygusal ilişkileri önemli kılar. Bu ilişkilerdeki kriterler, yine ümmet hissini telkin ederek kaynaklandığı İslam ideolojisini, etkisini pekiştirir. İslamiyet bütün bu bunalımlara, çözüm bulur; böylece hem kişinin toplumla ilişkilerini düzenler, hem de bireyin ümmete lâıyk kimse olduğunu da göstermiş olur. Sonuçta İslamiyet, kişiliğin oluşmasında önemli rol oynar.⁶⁷

⁶⁷ Mardin, **a.g.e**, 83–90.

İslam dininin toplumu düzenleyen normları, kişisel bunalımları atlattığı çözümleri, bireyi birey olarak değil de içinde bulunduğu topluma/ümmete lâıık olmakla değerlendirir. Böylece bireyin yaşamında, bireyin tek başına istediği eğitimi, yaratımı, inançları, yaşam pratiklerini gerçekleştirebilmesi değil de, bireyler arasındaki farkları kapatıcı ve bireyleri bütünleştirici bir etki görülür. Bu yaşam tarzı ve felsefesi, Osmanlı'da sağlam bir toplum ve aile yapısı oluşturmuştur. Fakat modern anlamda bireyin ortaya çıkışını engellemiştir. Birey varlığının ve bireyci felsefenin, yaşamın, üretimin yok sayıldığı ya da edildiği bu toplumda; birey ailenin, mahallenin, devletin ve İslam ümmetinin üyesidir.

Osmanlı'da birey bu şekilde algılanırken aynı dönemde Batı insanı, özerk bir görünüm arz ediyordu. Bireyin tek başına varlığı, düşünceleri, yaşadıkları, üretimi söz konusuydu. Ailede, toplumda birey bu şekilde algılandığında, birçok toplumsal değişikliklere ve dönüşümlere yol açan olacaktır. Batı için öyle olmuştur. Modern toplumları, bulunduğu aşamaya taşıyan özelliklerin biri de budur; çünkü yaşamda tek başına kabul edilen birey, daha özgürlükçü, daha yaratıcı olmuş ve toplumsal yapıyı da çeşitlendirmiştir. İslam toplumundaki geleneksel ve tutucu birey algısı; bireyi korumuştur, doğal olarak mevcut toplumsal düzeni de sürdürebilmiştir. Ama 19. yüzyılda dünyada yaşanan ve tüm dünyayı etkilediği gibi, Osmanlı-İslam devletini de etkileyen modernleşme, kapitalizm, bunlara bağlı olarak bireyci felsefe ve yaklaşım, Osmanlı'nın birey, aile, toplum varlığında sarsıntılar yaratmıştır. Sancılı ve yavaş, hatta gönülsüzce de olsa bu değişiklikler, Osmanlı'da da görülmeye başlanmıştır.

3. Osmanlı'da Aydın ve Romanın Doğuşu

İlk roman yazarlarımız, aynı zamanda dönemlerinin aydınları olarak kabul gördüler. Dolayısıyla çalışmamızın bu bölümünde genel anlamda aydın, modernleşen Batı'daki aydın, Osmanlı'da aydın kavramları üzerinde durmaya; Türk romanı ve aydın ilişkisini özetlemeye çalışacağız.

Her toplumsal yapı, ürettiği kültürü toplumun bütün fertlerine aşılır. "Her toplumda işlevi bu kültürü yaratmak, yeniden üretmek ve değiştirmek olan ayrı bir insan

kategorisi vardır ki, bunlara ‘aydın’ diyoruz.”⁶⁸ Mehmet Kaplan; “Descartes’in metodik şüphesine sahip olmayan bir kimse kelimenin gerçek manasıyla düşünen insan değildir.”⁶⁹ diyerek; aydın adı verilecek insanın asıl özelliğinin, yaptığı tarife uygun düşünmek olduğunu belirtir.

Gelişmişlik düzeyi ne olursa olsun, nasıl bir toplum yapısıyla tanımlanırsa tanımlansın ilkel toplumlardan, en modern yapıya ulaşmış toplumlara kadar “aydın”lar; her devirde, her toplumda hayata, düşünce gücüyle yön vermeye çalışan insanlardır.⁷⁰ Aydın, her toplumda farklı bir formasyona, dünya görüşüne, amaca ve yere sahip olsa da ortak ve temel işlevi düşünce üretmek ve bunlarla topluma yön vermektir. “Hayatın yükünü bütün bireyler beraber taşır. Ancak tarih karşısında bu yükün hesabı, sadece aydından sorulur.”⁷¹ Tarihe dayalı bütün araştırmalarda, ilkel toplumun aydını olarak kabul edilebilecek büyücülerden, modern toplumların siyasetçilerine kadar kendi toplumunda “aydın” olan gruplar, bu hesabı vermiştir de. Aydınlığın bu önemli işlevi yanında, bir sorumluluğu ve bedeli vardır. Her toplumda aydınlar, tarihe hesap verirler; çünkü ürettikleri yeni düşüncelerle, toplumu sarstıkları ve mevcut düzeni değiştirmeye namzet oldukları için saldırıya uğrarlar. Düşüncelerinden dolayı eleştirilirler, yargılanırlar, hapse atılırlar, sürgüne gönderilirler, kimi zaman da aydın olmanın bedelini yaşamlarıyla öderler.

Rönesans’ın ardından 17. yüzyılda yaşanan Aydınlanma Çağı, Batı’da gelişmenin ve değişimin önemli bir merhalesini yaratır. Bu çağda bilim Hıristiyan teolojiden ayrılır ve devrimci gelişim, egemen çizgi haline gelir. Batı, “artık kendisini ‘Kutsal Devlet-Kutsal Düzen’ olarak değil, ‘özgür ve akılcı’ bir düzen olarak görmeye”⁷² başlar. Rönesans, Aydınlanma Çağı, feodal sistemin yıkılıp yerine kapitalist düzenin gelişi, matbaacılıktaki teknik ilerlemeler, sanayi devrimi Batı toplumunda zenginleşen bir orta sınıf ortaya çıkarır. “Bu kendisine göre bir ahlak, ticaret, zevk ve estetik, dolayısıyla yaşama biçimi olan burjuva toplumdur. Bu toplumun zikredilecek

⁶⁸ Timur, **Osmanlı Kimliği**, s.43.

⁶⁹ Kaplan, **a.g.m.**, s.25.

⁷⁰ Balcı, **a.g.e.**, s.7.

⁷¹ Balcı, **a.g.e.**, s.28.

⁷² Timur, **a.g.e.**, s.175–176.

hasletlerini anlatacak bir edebi türe ihtiyaç vardır. İşte roman, bu tür bir ihtiyacın adıdır.”⁷³

Batı’da bütün bu gelişmeleri sağlayan temel neden bilimin teolojik kabuğundan çıkması ve buna bağlı olarak değerlerin, felsefenin, bilimlerin değişmesi ya da gelişmesi olmuştur. Osmanlı’da kapitalist bir sistemin oluşmaması ve bilimin, eğitimin teolojik yapıdan ayrılamaması, var olan yapıların daha çok yozlaşması, Batı’daki gibi değişmenin ve gelişmenin olmasını engellemiştir. Bu ortamda, Osmanlı’da Batı’daki gibi bir aydın kategorisi de oluşmamıştır. Elbette Osmanlı’nın da kendi düzeninde bir aydın kategorisi vardı. Fakat bu kategori, Batı’daki değişmelerden bağımsız kalamayacak ve etkilenecektir. Osmanlıdaki bu aydın kategorisi, ulemadır.

Türk-İslam toplumundaki ulema, İslami düşünüşün yapılandığı medreselerde yetişecektir. Kaynağını ve düzenini İslami bir yapı içerisinde oluşturan medrese, hem kendi devamlılığını sağlayacak, hem de bilginin sürekliliğini sağlayacak insanı yetiştirecektir.⁷⁴ Osmanlı medreselerine, ulema kategorisine girmeye çalışan aday öğrenciler devam etmiştir. Bu öğrenciler, camilerde sayıları on iki ile otuz arasında değişen “hücre”lerde eğitim görüyorlardı. Medreselerde asıl eğitim sorumluları müderrisler olmasına rağmen, dersleri yardımcı “hoca”lar yapıyor ve -özellikle bozulma döneminde- müderrisler ayda ancak birkaç kez medreseye uğruyorlardı. Ulemanın üst kademeleri zamanla güçlü kadı ve müderris ailelerin çocuklarının tekeline girmiştir. Üstün bir yeteneği olmayan bu çocuklar, evlerinde, özel hocaların nezaretinde özel bir eğitim alarak, yüksek mevkileri doldurmuşlardır.⁷⁵ Fakat 17.yüzyıldan sonra devlet kurumlarının zayıflaması ile birlikte eğitim kurumları da zayıflar:

“(…) medreseler bilim yuvaları olmaktan çıkar, pozitif bilimlere kapılarını kapatır; müderrislerin de gittikçe siyasete bulaşmaları, çıkarları için bilim, sanatı ve medreseyi kullanmaları çöküşü hızlandırır. Batı, Rönesans, Aydınlanma gibi hareketleri gerçekleştirirken Osmanlı Devleti’nde Kâtip Çelebi, İbrahim Müteferrika, Gelenbevi İsmail gibi az sayıdaki çoğu medrese dışında yetişmiş bilim ve fikir adamı hariç tutulursa, ulema bu gelişmeleri yeterince kavrayamaz. (...) Tanzimat’ın ilanından sonra peş peşe meydana gelen gelişmeleri geriden takip edebilen ilmiye, zaman zaman bu yeniliklere karşı çıksa da

⁷³ Kolcu, a.g.e, s.79.

⁷⁴ Balcı, a.g.e, s.32.

⁷⁵ Timur, a.g.e, s.129.

siyasi, idari, eğitim ve hukuk alanlarındaki etkisini kaybettiğinden yavaş yavaş sistemin dışına itilir. Bir zamanlar bir ayağını oluşturduğu iktidarın artık farklı niteliklere sahip bir aydınlar zümresine dayanması, medreseli aydının tamamen yenilgisini hazırlar.”⁷⁶

Timur’a göre ise Osmanlı’da siyasi iktidardan bağımsız, özgür düşünceli ve kritik espri sahibi bağımsız aydınlar, aydın kategorisi oluşmamıştır. Özgürlük ortamları sürekli olmamıştır. Modern anlamdaki özgürlük ve hoşgörüyü savunan bağımsız aydın oluşmamıştır.⁷⁷ Timur’a göre, Osmanlı’da modern anlamda gelişmelerin olmamasının sebebi de, bağımsız aydının olmayışıdır. Kapitalizmin yerleşmesi, rasyonel davranışı da geliştirmiştir. Matbaacılık, kâğıt sanayi ve yayıncılık, kapitalist biçime girerek, yani kâr alanı haline gelerek, hem kitlelerin eğitim düzeyinin artmasına, hem de yeni bir aydın tipinin yaşamasına olanak vermiştir. Bizim yakın tarihimizde, Batı’daki gibi kapitalist üretim tabanı ve bu ortamda ortaya çıkan yeni aydın tipi eksiktir.⁷⁸ Bizde modern anlamıyla “Batı toplumlarında gelişen ve bugün entelektüel/münevver/aydın dediğimiz insan tipi, Türk kültür hayatında Tanzimat yıllarından sonra kademeli olarak yer almaya başlar.”⁷⁹

Batı karşısında zorunlu olarak hissedilen yeni bir toplum kurma isteği, topluma yön verecek, liderlik yapacak, yeni temelleri anlatacak ve kendisine yollar önerecek olan bir gruba ihtiyacı da beraberinde getirmiştir. Toplumda bu değişiklikleri yapacak öncüler, Batılılaşma hedef olduğu için, Batı aydınına benzer bir aydın oluşumu ve grubudur. Bu öncü grup/aydın; kendisine Batı’yı örnek alacaktır. Dolayısıyla dünya görüşünün, kültürünün, formasyonunun kaynağı Batı olacaktır.

“Türkiye’de III. Selim, hatta III. Ahmet’ten itibaren eski ulema sınıfından farklı, Batı medeniyetini tanıyan ve onun faydalı unsurlarını memlekete sokmağa çalışan bir ‘yeni aydınlar’ zümresi teşekkül eder. Bunlar Avrupalı tarzdaki okullarda yetişen subaylarla, Avrupa’yı yakından tanıyan elçi, yüksek devlet memuru ve Avrupa dillerini öğrenen kalem efendilerinden mürekkeptir. (...) Tanzimat adeta onları iktidara getirir. Bu tarihten itibaren bu ‘yeni aydın sınıfı’ Türkiye’de önemli bir rol oynar. Gülhane Hattı Hümayunu’nun metnini yazan ve okuyan Reşid Paşa onların öncüsü, hatta temsilcisidir.”⁸⁰

⁷⁶ Balcı, **a.g.e.**, s.32–33.

⁷⁷ Timur, **a.g.e.**, s.123.

⁷⁸ Timur, **a.g.e.**, s.30.

⁷⁹ Balcı, **a.g.e.**, s.29.

⁸⁰ Kaplan, **a.g.e.**, s.84.

19. asırda, yenileşme hareketleri, ekonomik, sosyal gelişmeler önceki dönemlerden farklı yeni bir nesil de yetiştirir. 1840-1860 arasında doğmuş, neredeyse hepsi yeni açılan okullarda okumuş, yabancı dil bilen bu nesil, yenilik devrinin üçüncü neslini oluşturuyordu. Bu nesil, batı fikirlerine daha açıktı, on sekizinci asır Fransız yazarlarını büyük bir ilgi ve merakla okuyor, okumaya çalışıyordu. Matbaacılığın düşüncelere yaptığı baskıyı hissediyor ve hayata yeni prensiplerle bakıyorlardı.⁸¹ Bu yeni nesil, Tanzimat döneminin aydın grubu “Yeni Osmanlılar”ı ve yine bu ad altında bir cemiyeti oluşturmuştur. “(...) bu cemiyetin esas maksadı, rejimin değişmesi”⁸² olur. Cemiyetin üyeleri, “hemen hepsi Tercüme Odası, Mühime Kalemî, Mabeyn-i Hümayun gibi devlet işleriyle yakından alâkalı muhitlerde yetişmiş”⁸³ gençlerdir.

Tanzimat dönemi aydınlarının çoğu, Batı’da Aydınlanma döneminde olduğu gibi halka yönelmiş ve halkı bilinçlendirme, aydınlatma çabalarına girişmişlerdir. Tanzimat edebiyatçılarının içinde aydınlanma etkilerinin ilk görüldüğü ve bu şekilde diğer edebiyatçıların öncüsü Şinasi olur. Tanzimat aydınları, halkı aydınlatma konusunda edebiyattan yararlanırlar ve edebiyat onlar için topluma ulaşılan ve var olan sistemi değiştirecek bir araç olur.

Batılılaşma konusunda edebiyatı toplumun hizmetine sunan Tanzimat edebiyatçıları, Batı’dan öğrendikleri ve yabancı oldukları türleri, amaçları için kullanmaya başlarlar. Bu türlerden bu işlevi yapacak en önemlileri, gazete ve roman olmuştur. Balcı’nın dediği gibi “bu noktada aydın ve roman kader birliği yapmış olur. Yazar, bir taraftan, roman vasıtasıyla toplumu bilgilendirmeye çalışırken, diğer taraftan batılılaşmış bir aydın olarak yine romanı kullanıp kendi tipinin devamlılığını da sağlamak ister.”⁸⁴

Tanzimat aydınlanması ve yenileşme çalışmalarında; toplum yapısındaki ikili kültür hayatının ortadan kaldırılması amacıyla, edebiyatın halk için ve halk diliyle

⁸¹ Ahmet Hamdi Tanpınar, **19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi**, 8. bs., İstanbul, Çağlayan Kitabevi, 1997, s.220.

⁸² Tanpınar, **a.g.e.**, s.222.

⁸³ Tanpınar, **a.g.e.**, s.224.

⁸⁴ Balcı, **a.g.e.**, s.5.

yapılması savunulmuştur. Böylece halka ulaşılacak, halkın aydınlanması, gelişmesi için çaba harcanacak ve bilinçli bir halk oluşturularak toplumdaki bu ikili kültür yapısı da ortadan kaldırılacaktır. Bu söylenenlerin yapılması doğal olarak kolay olmayacaktır; çünkü bu dönemde Klasik Edebiyatı yaratmış olan dil, halkın anlayacağı düzeyin çok üstündedir. Zaten bu ikili kültür yapısının oluşmasında bir etken de, halk dilinden çok farklı olan ve halkın anlayamadığı devlet ve edebiyat dilidir. Bu durum, Tanzimat aydın ve yazarlarının karşısına dil problemini çıkarmıştır. Dil probleminin bir başka boyutu da, Osmanlı'da sağlam bir nesrin ve nesir dilinin olmayışıdır. Bu bir problemdir; çünkü Batı'dan alınan türlerde gelişmiş bir nesir diliyle karşı karşıya kalınmıştır. Tanzimat aydını, bu problemi çözecektir. "Türkçede nesrin teşekkülü için insanın ve cemiyet müesseselerinin değişmesi, tahsil sisteminin Türkçeye dönmesi lâzımdı. İşte Tanzimat bunu yaptı."⁸⁵ Bu problem, beraberinde edebiyattaki üslup problemini de getirecektir. Aydınlanmanın ve yenileşmenin edebiyattaki öncüsü Şinasi, öncü aydın olarak, bu iki önemli problemi fark eden ve bu konuda çözüm üretmek için somut adımlar atan kişidir. Dil ve üslup değişimi meselesi, her problem gibi bir ihtiyaçtan doğmuştur, bu problemin temeli de gerçekleştirilmeye çalışılan medeniyet değişimidir. Tanzimat yılları, zaten bu medeniyet değiştirme krizinin yaşandığı dönemdir.

Yeni edebiyatın öncüsü olan Şinasi'nin düşüncesini temellendiren Batı düşüncesinin temeline de şekil veren değer ve kavramlardır. Bunlar; "akıl, kanun, adalet, hak," vb.dir. "Onun batı kaynaklı fikirlerinin temelinde, Aydınlanma devri filozoflarından Fontenelle, François Voltaire, Charles Montesquieu, Concorcet ve Ernest Renan vardır. Bu çerçevede o, Tanzimat'ın 'medeniyet elçisi' aktarıcı aydınlarının başında gelmektedir."⁸⁶ Buna rağmen temelde zıt olunan epistemolojinin ürünü olan bu ilkelerin, Şinasi tarafından İslami esaslara uygun olarak açıklanması, her şeye rağmen Osmanlı aydınınının epistemolojisinin de değişmediğinin en açık göstergesidir. Şinasi, bu iki zıt epistemolojiyi, bu yeni değer ve ilkeler etrafında, "Garbın fikr-i bikri ile Şarkın akl-ı piranesini" birleştirilmeye çalışmıştır. Balcı'nın da belirttiği gibi;

⁸⁵ Tanpınar, **a.g.e.**, s.33.

⁸⁶ Balcı, **a.g.e.**, s.39.

“Bu anlayış sadece Şinasi’de yoktu; Şinasi’nin yanı sıra Münif Paşa, Sadullah Paşa, Ali Suavi ve Ahmet Midhat Efendi’de de bu anlayış hâkimdi. Bu anlayış, romantik edebiyat anlayışıyla birleşerek Namık Kemal’de de devam eder. Bütün bu aydın/romancıların başlıca maksatları öğretmek ve aydınlanma fikirlerini, memleketimizde bilinmeyen yeni bilim dallarını yaymak olur.”⁸⁷

Bu amacın romandan önceki vasıtası Durali Yılmaz’ın da belirttiği gibi gazetedir: “Tanzimat’tan sonra gazete aracılığıyla başlayan aydın halk diyalogu kısa sürede edebiyata da yansır”⁸⁸

Bizde roman; tercüme, taklit, tanzir ve telif aşamalarından geçerek oluşur.⁸⁹ Medeniyet değiştirme çabalarının bir sonucu olarak edebiyatımıza giren bu tür, öncelikli ve önemli bir yere sahiptir. “Çünkü romanda kişiyi ve toplumu ilgilendiren her şey yazılabilmekte, toplum ve fert için yeni roller belirlenebilmektedir. Zaten ilk yerli romanlarımızın çoğunlukla sosyal içerikli oluşları bunu gösterir.”⁹⁰ Roman sayesinde kapalı Osmanlı toplumu ve aydını, dünyayı keşfetmiş ve başkalarının, başka yaşamların farkına varmıştır. Türk toplumuna ve aydınına bu olanakları sağlayan roman, “Romancı, insanı belirli bir zamanın ve toplumun parçası olarak ele alırken onu çevreleyen mekânı da belli bir toplumsal zamanın sonucu olarak işler.”⁹¹ Bu sebeptendir ki, Tanzimat romanları incelendiğinde, kendi dönemini ve bu dönemin çalkantılarını yansıtır. Handan İnci’nin tespit ettiği gibi “Osmanlı romanı, Osmanlı aydınlarının sosyal değişimin getirdiği sorunlara nasıl yaklaştıklarını da belgeler (...) İlk Osmanlı romanlarının büyük çoğunluğu toplumsal ve siyasal değişimin yarattığı sorunları inceleyen ‘tezli’ romanlardır.”⁹² Bu tezli romanlar, yazarların üstlendiği halkı aydınlatma ve bilgilendirme misyonunun etkisiyle didaktik özellik taşır.

“Bu devirde yazarlar; içinde bulunulan sosyal buhranın farkına varmışlar ve ele aldıkları temalarla toplumsal değişimin temel sorunlarını dile getirmeye çalışmışlardır. Bu yönüyle Türk romanı, Osmanlı toplumu hayatında hemen her alanda görülen değişimin bir ifadesi olarak kaleme alınmış ve Türk insanının edebi eserlere yansıyan bir görüntüsü olarak

⁸⁷ Balcı, a.g.e, s.39.

⁸⁸ Durali Yılmaz, **Roman Kavramı ve Türk Romanının Doğuşu**, Ankara, Akçağ Yayınları, 1997, s.135.

⁸⁹ Mustafa Nihat Özön, **Türkçede Roman**, İstanbul, İletişim Yayınları, s.112.

⁹⁰ Balcı, a.g.e, s.52.

⁹¹ Handan İnci Elçi, **Roman ve Mekân Türk Romanında Ev**, İstanbul, Arma Yayınları, 2003, s.19.

⁹² Elçi, a.g.e, s.20.

teşekkül etmiştir. (...) Roman türünün hem toplumsal olaylardan etkilendiği; hem de toplum hayatını yönlendirmede büyük bir etkiye sahip olduğu görülmektedir.”⁹³

Türk romanının doğuş yılları Tanzimat Dönemi’nde, yazarların hemen hepsi roman yazmayı denemişler, roman yazmışlardır. Çünkü onlara göre roman, Durali Yılmaz’ın da vurguladığı gibi, hem eğlendiren hem hoşça vakit geçirten hem de yeni düşünce ve bilgileri en iyi şekilde aktarabilen güzel bir vasıttır. Bu bakımdan onlar, romanı bir gaye değil, bir vasıta olarak görüyorlardı. Çünkü hedefleri, aydın kesime hitap eden üst seviyede eserler yazmak değil, eğitici ve öğretici roman yazmaktı.⁹⁴

Batı’dan alınan roman, tür ve teknik olarak aydının ve toplumun yabancı olduğu türdü. Ama Osmanlı yazarı, romanın esaslarından olan tahkiyeye yabancı değildi. Köklü bir hikâye anlatma ve söyleme geleneğine sahipti.

“Geleneksel hikâye diğebileceğimiz tür, Türklerin İslamiyeti kabul etmelerinden önceki yarı şiir karakterindeki destanlarla ve ozanların anlattıklarıyla başlar. İslamiyetin kabulünden sonra ise Dede Korkut’tan başlayarak, içlerinde Hint, İran, Arap gibi Doğulu veya İslami unsurların birbirine karıştığı halk hikâyeleri, Divan edebiyatındaki poetik ve sembolik karakteri ağır basan mesneviler de bu geleneğin parçaları olarak düşünülebilir.”⁹⁵

Bu köklü gelenek, toplum yaşamında önemli yer tutar. Geleneksel hikâyenin “Eski mahalle kahvelerinde, uzun kış gecelerinin eğlenceli geçmesi için yapılan toplantılarda, helva sohbetlerinde, (...) kadınların kendi aralarındaki sohbetlerde geniş bir yer tuttuğunu biliyoruz.”⁹⁶ Tanzimat roman yazarları, bu geleneksel anlatı geleneği içinde yetişmişlerdir. Yazarlar, Batı’dan aldıkları romana örnek verirken, toplum kültür yaşamında önemli bir yere sahip olan ve iyi bildikleri geleneksel anlatı türlerinden, hikâyelerden de yararlanmışlardır. “Eski Türk halk hikâyeciliğinin üzerine Avrupa roman sanatının aşılmasıyla meydana gelen Tanzimat sonrası hikâyeciliğinin ilk eserlerindeki halk hikâyeciliğinin belli izlerini”⁹⁷ bulmak mümkündür. Özellikle “Türkiye’de kültürlü ve elit denilebilecek bir orta sınıf aydını için hazırlanmış olduğu

⁹³ Şahmurat Arık, , “Cumhuriyet Öncesi Türk Romanında Değerler Çatışması”, Hece Dergisi Türk Romanı Özel Sayısı, S.65/66/67, Ankara, 2002, s.295.

⁹⁴ Yılmaz, a.g.e., s.135.

⁹⁵ Orhan Okay, “Batılılaşma Devri Türk Edebiyatı”, Batılılaşma Devri Türk Edebiyatı, İstanbul, Dergâh Yayınları, 2005, s.67.

⁹⁶ Özön, a.g.e., s.226.

⁹⁷ Pertev Naili Boratav, **Halk Hikâyeleri ve Halk Hikâyeciliği**, Haz. M. Sabri Koz, İstanbul, T.C. Kültür Bakanlığı Tarih Vakfı Yay., 2002, s.73.

intibamı veren”⁹⁸ realist İstanbul halk hikâyelerinin ve bu hikâyelerin anlatıcılarının izlerini ilk romanlarımızda ve romancılarımızda görürüz. “(...) hikâye ve romanda Batılılaşmanın ilk örnekleri anlatım, dil ve konu bakımından uzun zaman geleneğin izlerini devam ettirmiştir.”⁹⁹

Geleneksel anlatımın etkileri bütün Tanzimat romanında ve romancılarında vardır. Özellikle Ahmet Midhat’ta bu etkiler açıkça görülebilir. Meddah ile modern roman anlatıcısı arasında yeni bir yazar/anlatıcı var eden Ahmet Midhat için, Boratav, şunları tespit eder:

“Ahmet Midhat Efendi’nin hikâye ve romanlarında, halk hikâyelerinin bazı değişikliklere uğramış motif ve temalarına rastlarız. (...) Onun hikâye tekniğindeki sık sık rastladığımız, okuyucuyla konuşmak, ona soru sormak vs. gibi özellikler sözlü gelenekteki hikâye anlatma tekniğinin devamı sayılabilir. Ahmet Midhat’ın romanlarında ve hikâyelerinde de, bizim halk hikâyelerimizde olduğu gibi, vakalar süratli anlatılır. (...) çok defa, realist bir anlatma tekniğinin icap ettirdiği veçhile, bütün çevresi ile müşahhas muhitleriyle birlikte geleceği yerde, muhitten tecrit edilmiş olarak önümüze çıkarılır; vakanın realist teferruatı, bir hâdisenin zaruri neticeleri, asıl söylenmek ve anlatılmak istenilen şeyler söylenip anlatıldıktan sonra, feda edilir.”¹⁰⁰

Romancılık konusunda Tanzimat yazarlarının ikisi (Ahmet Midhat ve Namık Kemal), öncü olarak kabul edilir; çünkü Tanzimat romanı, bu iki yazar etkisinde gelişir. Ahmet Midhat Efendi, çok yazar, her konuyu işler, romanlarında halka bir kütüphane sunmaya çalışır ve sanata, tekniğe önem vermez. Onun amacı, halk arasında bir okuma kültürü oluşturmak ve halka bilgi vererek, halkı aydınlatmaktır. Bu amaçlarından dolayı popülist bir tavır takınır ve popüler romanın temsilcisi olur. Namık Kemal ise, daha çok edebi değer taşıyan ve Midhat Efendi’ye göre, teknik anlamda bir nebze de olsa daha başarılı olmasıyla, ilk edebi roman unvanı verilen **İntibah**’ıyla “edebi roman” çıkırının öncüsü olarak kabul edilir. Fakat unutmamak gerekir ki **İntibah**’ta **Hançerli Hanım** hikâyesinin izleri de vardır.

“Namık Kemal ve Ahmet Midhat Efendi, iflas etmiş bir ekonomi, dengeleri bozulmuş bir sosyal yapı ve entrikaya boğulmuş bir siyasetle çepeçevre kuşatılmış “baba”nın, en hayırlı “oğul”ları olmak adına yola çıkarlar. Mevcut çöküntüden kurtarmaya mahsus edebi, siyasi, ahlaki reçeteler sunarlar; toplumsal değerleri ayakta tutmak, fırtına yüklü bulutlar gibi

⁹⁸ Boratav, a.g.e., s.96-97.

⁹⁹ Okay, a.g.m., s.67.

¹⁰⁰ Boratav, a.g.e., s.73.

Osmanlı ülkesini kaplayan Batı taklitçiliğinden halkı, dolayısıyla devleti en az zararla kurtarmak üzere edebiyata el atarlar.”¹⁰¹

Namık Kemal ile Ahmet Midhat’ın yanına Şemsettin Sami, Samipaşazâde Sezai, Nâbizâde Nazım, Rezaizâde Mahmut Ekrem, Mizancı Murad Bey ve Fatma Aliye Hanım’ı eklemek gerekir

¹⁰¹ Ömer Lekesiz, “Osmanlı’dan Bugüne Popüler Romanlar, Hece Dergisi Türk Romanı Özel Sayısı S.65/66/67, Ankara, 2002, s.452.

I. BÖLÜM:

1. BABASIZ KAHRAMANLAR

-Babasız Kişiler Merkezinde Roman Özetleri-

Bu bölümde; Tanzimat Dönemi romanlarından babasızlık olgusunun bulunduğu ve çalışmada incelenmeye çalışılacak on yedi roman, babasız kahramanlar çevresinde özetlenecektir. Romanlar seçilirken her Tanzimat yazarlarından babasızlığın bulunduğu bir eser alınmıştır. Fakat romanımızın babası Ahmet Midhat Efendi'nin roman sayısının çokluğu gözönüne alınarak onun romanlarından on tanesi (biri Fatma Aliye ile ortak eserleri), çalışmada incelenmek üzere seçilmiştir. Ayrıca özetler verilirken romanların yayım tarihi gözönüne alınarak sıralama yapılmıştır. Ahmet Midhat Efendi'nin romanları, ardarda ve yine yayım tarihi sırasıyla verilmiştir.

1.1. Dünyaya İkinci Geliş Yahut İstanbul'da Neler Olmuş¹⁰²

Hesapsız bir servete sahip Veysel Efendi'nin on yedi-on sekiz yaşlarındaki oğlu Osman Bey ile sekiz yaşından beri beraber büyüdüğü cariye Nergis birbirlerini severler. Veysel Efendi'nin aslen Arap olan ve küçük yaşta yanına gelen Mesut adında bir hadımı vardır. Evin diğer cariyesi Çeşm-i Afet de Osman Bey'e âşıktır. Cariye, Osman Bey'e aşkını itiraf edip red cevabı alınca, intikam almak için Veysel Efendi'ye; Nergis'in Osman Bey'in canına kastedeceği yalanını söyler. Veysel Efendi, oğlunu korumak amacıyla Nergis'i bir esirci hanıma verir. Osman Bey bunun üzerine perişan olur. Nergis'e şiddetli bir aşk duyan; ama hem evlat, hem velinimet saydığı Osman Bey'le olan muhabbetlerini bilen Hadım Mesut Ağa, "Babalı Arap" kılığında Nergis'in gönderildiği eve gider. Nergis, Mesut Ağa'yı görüp tanıyınca evden kaçır; ama Ağa onu bulur. Hayırsız adaya götürür.

¹⁰² Romanın özeti şu kaynaktan çıkarılmıştır: Ahmet Midhat Efendi, **Dünyaya İkinci Geliş Yahut İstanbul'da Neler Olmuş**, Haz. Kazım Yetiş, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2000.

Bütün olan biteni duyan Osman Bey, Mesut Ağa'ya kendisini Nergis'ine kavuşturması için yalvarır. Osman Bey'i caydıramayacağını anlayan Arap, kızın ahirette yaşadığını, eğer onun yanına giderse bir daha oradan çıkamayacağını söyler. Bir gece kimsenin haberi olmadan Osman Bey'i, Kayıkçı Kulaksız Mehmet Ağa'nın sandalıyla adaya, kızı hapsettiği mağaraya götürür. Birbirine kavuşan iki âşık çok mutlu olurlar. Mesut Ağa, sık sık mağaraya gelip çocukların ihtiyaçlarını karşılar. Bir süre sonra mağarada bulunmaktan fazlasıyla sıkılan gençler, Ağa'ya dil dökerler, yalvarırlar, mağaranın çıkışını ararlar; ama bir türlü oradan çıkıp kurtulamazlar. Sonunda bıkan Osman Bey, bir gün Arap geldiğinde ona saldırır. Arap'ı öldüremez. Arap o günden sonra gelir, yiyecek içeceklerini bırakır; ama bir daha onların yanına inmez ve onlarla konuşmaz.

Nergis, hamile kalır ve bir erkek çocuk getirir dünyaya. Çocuğun adını Güngörmez koyarlar. Çocuk büyür, dört yaşına gelir. Ama ne onlar mağaradan çıkabilirler, ne de Arap onlarla tek kelime konuşur. Bir gün Arap, kuyunun başına gelir ve Osman Bey'e babasının öldüğü haberini verir. Veysel Efendi, aleyhlerinde casusluk yaptığı gerekçesiyle, hırsız kılığına girmiş yeniçeriler tarafından öldürülür. Efendisinin ölümünden sonra, başıboş kalan Mesut Ağa, kimi zaman yeniçeri kılığına, kimi zaman Arap karısı kılığına girerek bir sürü iş çevirir. Çevirdiği oyunlardan sonra rahat yaşayamayacağını anlayan ve canını kurtarmanın yolunu arayan Arap, Bartın'a gider. İstanbul'a tekrar dönebilmek ve tanınmamak için bir çakıyla yüzünde derin derin yarıklar açar. Hatta alt dudağının bir kısmını da koparır, yanan tütünleri yanağına yapıştırarak yüzünü tanınmaz hâle getirir. Yüzü iyileştikten sonra, gemici kılığına girer. Fıstık ticareti ile uğraşmaya başlar. Yeni haliyle İstanbul'a döner.

Arap gideli altı ay olmuştur, bir gün mağarada bir ışık gören ve ışığı takip eden Osman ile Nergis, mağaranın çıkışını bulurlar. Mağaraya gelen altı adam, oraya bir şeyler gömer. Onlar gittikten sonra gömüleri açan çocuklar, iki sandık değerli eşya bulurlar. Çıkışı öğrenen ve kendilerine yetecek kadar hazineyi bulan çocuklar, ne yapacaklarına düşünürken Arap çıkıp gelir. Arap yeni haliyle mağaraya iner. Osman Bey'e "Cezayirli Dayızade Mehmet Bey" namıyla yeryüzüne çıkabileceğini, babasının

konağını bu isimle annesinden satın aldığını; ama konakta oturduğu sürece kimseyle görüşmeyeceğini söyleyerek, onları, dünya üzerine çıkarır.

Veysel Efendi'nin konağı, Kuzguncuklu Yahudi Sarraf Nesim'in Dayızadesi Memiş Bey, eşi ve oğlu için hazırlanır. Memiş Bey ailesiyle konağa yerleşir. Arap biriktirdiği büyük hazineyi, Osman Bey ve Nergis'e verir. Nergis ve Osman Bey, Arap'tan öçlerini almak için onu, konağın sarnıcına hapseder ve çektirdiklerini ona da yaşatmak isterler. Memiş Bey, bundan sonra iyiliği, cömertliği, yardımseverliği ile kapısına imdada gelen herkese yardım eder. Derdini anlatmak suretiyle, kimseyi boş çevirmez. Babanın ölümünün ardından evlenen ve oğlunun kendisinden haber alamadığı anne, Memiş Bey'den yardım istemek için konağa gelir. Hikâyesini anlatan anne Şehime Hanım'ı tanıyan çocuklar, kendilerini tanıtmadan Hanım'a kendileriyle yaşamasını teklif ederler. Şehime Hanım, onlarla yaşamaya başlar. Daha sonra Nergis'i ve oğlunu tanır. Mesut Ağa, sarnıçtaki hapisliğine çare bulamayınca, kafasını duvara vura vura canına kıyar.

1.2. Felâtun Bey ile Râkım Efendi¹⁰³

Felâtun Bey, alafranga meraklısı Mustafa Merakî Efendi'nin yirmi yedi yaşındaki oğludur. Felâtun Bey'in annesi, kız kardeşi Mihriban Hanım'ın doğumundan sonra loğusa yatağındaiken vefat eder. İsmi aslında yalnız Mustafa olan, yaptığı garip işleri merakıyla açıklayan, bu sebepten kendisine "Merakî" lakabı verilen Mustafa Merakî Efendi, oğluna ve kızına sağlam, iyi bir eğitim aldırılmaz, kendince yeter gördüğü, yarım yamalak bir eğitim aldırır.

Bir kalemde çalışan Felâtun Bey, gezmekten, alafranga yollu eğlenmekten, uyumaktan haftada ancak birkaç saat kaleme gidebilir. Çat pat Fransızca konuşur, yabancı ailelerle ilişki kurarak batılılaştığını zanneder. Babasının ölümünün ardından kendine oldukça büyük bir miras kalır. O, kalan mirası hesapsızca harcar, kumar oynar, Polini adında Fransız bir aktris ile Beyoğlu eğlence âleminde bütün mirasını tüketir.

¹⁰³ Romanın özeti şu kaynaktan çıkarılmıştır: Ahmet Midhat Efendi, **Felâtun Bey ile Râkım Efendi**, Haz. Necat Birinci, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2000.

Yapacak başka bir şeyi kalmadığı ve parasız kaldığı için, babasının bir dostunun yardımıyla mutasarrıflık için İstanbul'dan ayrılır.

Râkım ise kendisine üç odalı kümes gibi bir evden ve Arap bir cariyeden başka bırakacak bir şeyi olmayan babasını bir yaşındayken kaybeder. Hariciye kalemine memur olarak giren Râkım, on altı yaşında annesini kaybeder. Arap Dadı Fedai ile kalır. Çok çalışkan olan, kendini sürekli geliştiren Râkım, ne iş bulsa yapar: Fransızca öğrenir, yabancılara, Müslüman olmayan ailelerin çocuklarına Türkçe dersi verir, çeviriler ve arzuhalcilik yapar. İngiliz Ziklas ailesinin Can ve Margrit adındaki kızlarına Türkçe dersi verir. Bir cariye alır. Adı Canan konan bu cariyeyi, en güzel şekilde yetiştirir. Kızın okuma-yazma, Türkçe, Fransızca, piyano öğrenmesini sağlar. Canan'ın piyano hocası Jozefino, Râkım'a âşıktır; fakat zamanla Canan ile Râkım arasındaki anlaşmayı, sevgiyi görünce dostları olur. Canan Râkım'a âşık olur, zamanla Râkım da Canan'ı sever. Sonunda Canan'la Râkım evlenirler.

1.3. Hüseyin Fellâh¹⁰⁴

Sipahi askerlerinin pek ileri gelenlerinden, servetine nihayet olmayan İsmail Ağa ve ulemadan zengin bir kazaskerin kızı olan Hasna Hanım birbirlerini çok severek evlenirler. Şehlevend adını verdikleri bir kızları olur. Şehlevend sekiz yaşındayken, baba İsmail Ağa, Belgrad'a memur olarak gitmek zorunda kalır. Aile İstanbul'daki mallarını, konaklarını bırakacak kimse bulamadığı için, İsmail Ağa oraya yalnız gider. Hasna Hanım'ı gençliğinden beri seven ve kocası Belgrad'a gittikten sonra da kendisini rahatsız eden Bekir Efendi, Hasna Hanım'dan isteklerine karşılık alamayınca, intikam almak için düzen kurar. İsmail Ağa gittikten bir müddet sonra, Ağa'nın bir muhaberede öldüğünü söyleyen bir mektup yazar. Dünyaları yıkılan ana-kız, bu şoku atlatmaya çalışırken, İsmail Ağa'nın sahihsiz kalan malları çalınmaya, yağma edilmeye başlanır. Tek güvendikleri uşakları Hurşid; Hasna Hanım'ın mallarına sahip çıkacak, serveti yönetecek birinin olması için evlenmesini söyler. Hanım, Safi Efendi ile evlenir.

¹⁰⁴ Romanın özeti şu kaynaktan çıkarılmıştır: Ahmet Midhat Efendi, **Hüseyin Fellâh**, Haz. M. Fatih Andı, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2000.

İsmail Ağa bir gün çıkar gelir ve bütün olanları öğrenir. Bu arada yeni kocasından hamile kalan, olanlara çok üzülen Hasna Hanım, yeni kocasından ayrılır. Bütün olanlardan sonra ömrünün sonuna kadar yalnız yaşacağını, iki kocasını da istemediğini söyler ve karnındaki çocuğu düşürür. İsmail Ağa, tüm yaşadıklarından sonra kafasına bir kurşun sıkarak intihar eder. Hasna Hanım, bundan sonra dört ay boyunca ağır hasta yatar. Henüz on-on bir yaşında olan Şehlevend'e kalan konak, elaleme yemeklik olur. Düzen çok iyi işler. Bekir Efendi, Hurşid'i bile yanına çeker ve ailenin sonunu hazırlar. İsmail Ağa'nın ölümünden sonra ellerinde hiçbir şey kalmayan ana-kızı, eski çalışanlarından Veli alıp kendi evine götürür. Veli'nin ölümüyle de bunlar, Veli'nin oğlu Ömer'e kalırlar. Bekir Efendi ve Hurşid, onlarla uğraşmaya devam ederler. Ömer'e ana-kızı kovması için baskı yaparlar. Bunun üzerine Ömer Hurşid'i bıçaklar. Kolluğa verilen Ömer, tersanede küreğe mahkûm edilir.

Ana-kız çaresiz kalınca, Şehlevend esirci Laz Mehmet Ali ile anlaşır, hürriyetinin bedeli olan parayla annesine ev alır, kalan parayı da harçlık olarak bırakır. Annesine kendisinin Mısır'a gelin gittiğini söyler; ama esir olarak satılır. Kendisine acınsın ve kendisini kimse beğenmesin diye dilsiz numarası yapan Şehlevend, Mısır'a oradan Tunus'a esir olarak gelir ve Cezayir'e satılır. Şehlevend, Cezayir'de Dayızade Ahmet adında iyi eğitim görmüş, sağır, dilsiz bir cariyeye arayan, çevresinde iyi sanılan, aslında bir eşkıya reisi olan adama satılır. Dayızade Ahmet'in evinde hemen hemen her gece, kendisi gibi haydut arkadaşları toplanır ve yapacaklarını plânlarlar. Dayızade Ahmet Bey, eve bir de uşak alır. Bu uşak, Şehlevend ile annesinin gidecek yerleri olmadığı için sokakta kaldıklarında, yaralı hâlde bulup evine götürdükleri, düşmanlarından kaçıp Cezayir'e gelen Civelek Mustafa'dır. Civelek, hikâyesini haydutlara anlatırken dilsiz de dinler ve onu tanır.

Haydutlar, yirmi sekiz yaşındaki cesur, mert Hüseyin Fellâh'ın kendileriyle işbirliği yapmasını isterler. Fellâh bunu kabul etmeyince, onu öldürmek için türlü plânlar yaparlar. Sağır ve dilsiz diye şüphelenmedikleri Şehlevend, haydutların bu plânlarını her defasında Civelek'in de yardımıyla engeller. İyi bir insan olan Fellâh, Şehlevend sayesinde, defalarca ölümden kurtulur. Fellâh, Şehlevend'in ve Civelek'in hikâyelerini öğrenir. Şehlevend'in yaptığı iyiliklerden sonra, ona yardım etmek isteyen

Fellâh, kızın annesi Hasna Hanım'ı arar. Hasna Hanım, kızından haber alamayınca, vapurla Mısır'a gitmeye kalkışmıştır. Bindiği vapur korsanların eline geçmiş, kendisi de esir düşmüştür. Ömer'i ve Ömer ile Şehlevend'in birbirlerini sevdiğini bilen Hüseyin Fellâh, İstanbul'a gidip Ömer'i kaçıtır. Hüseyin Fellâh ve Ömer, Cezayir'e dönmek için yola çıkarlar.

Dayızade Ahmet ve haydut arkadaşları, Hasna Hanım'ın bindiği gemiyi ele geçiren Kurdoğlu ve korsan takımının mallarını almak için, Kurdoğlu konağına baskına giderler. Kısa bir mücadeleden sonra eşkıyanın hepsi ölür. Haydutların plânlarını bilen Şehlevend, Civelek ve Hüseyin Fellâh da, bir plân yaparak bu sırada, anne Hasna Hanım'ı kurtarırlar. Hasna Hanım, Şehlevend, Hüseyin Fellâh'ın eski sevdiği ve yanında kalan Sabire, Hüseyin Fellâh, Civelek Mustafa, Ömer hep birlikte Cuy'a, Fellâh'ın çiftliğine giderler. Orada yaşamaya karar verirler. Fellâh, Ömer, Civelek Mustafa üçü de Şehlevend'i sevmektedir. Durumu bilen, aslında Hüseyin Fellâh'ı seven; ama diğerleri de kendine çok iyilik yaptığı ve yardım ettiği için hiçbirini ayırmak istemeyen Şehlevend, onların kardeşi olmak istediğini söyler. Bunu duyunca kabullenemeyen Civelek, kendini öldürür. Ardından bütün çiftlik üç yıl yas tutar. Sonunda onun da ölmeden önce vasiyet ettiği gibi; Şehlevend ile Ömer, Fellâh ile Sabire evlenirler.

1.4. Yeryüzünde Bir Melek¹⁰⁵

Şefik, oldukça bilgili, görmüş geçirmiş Hacı Hafız Mehmet Singapurî'nin oğludur. Singapurî, Mehmet Hulusi Efendi Hazretleri'nin konağına misafir olur. Hulusi Efendi bu zatı, o kadar sever ki uzun süre gitmesine izin vermez. Hatta kendi konağında yetiştirdiği, otuzunu aşmış Çerkes bir cariye olan Safiye ile evlendirir. Şefik, Hulusi Efendi'nin konağında dünyaya gelir. Hulusi Efendi'nin Şefik'ten üç yaş küçük kızı Raziye ile Şefik, konakta bir arada büyürler. Singapurî iki çocuğa öğretmedik ilim bırakmayarak, onları mükemmel bir terbiye ile büyütür. Birlikte büyüyen çocuklar, birbirlerini çok severler ve aralarındaki bu sevgi zamanla aşka dönüşür. Şefik büyüyüp

¹⁰⁵ Romanın özeti şu kaynaktan çıkarılmıştır: Ahmet Midhat Efendi, **Yeryüzünde Bir Melek**, Haz. Nuri Sağlam, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2000.

konakta kendi yerini ve Raziye'nin konumunu anlayınca; Raziye'yi bir velinimet, kendisini de onun kölesi olarak görür. Bu duruma üzüldü ve kendisini Raziye'ye lâıyk görmez.

Çocuklar birbirlerini çok severler ve bununla mutlu olurlar. Şefik on beş-on altı, Raziye on iki-on üç yaşlarındayken önce Şefik'in annesi Safiye ve babası Singapurî ve bir süre sonra Raziye'nin annesi vefat eder. Singapurî vefatından önce Şefik'in tahsil için Avrupa'ya gitmesini, iyi bir tabip olmasını vasiyet eder. Şefik, tahsil için Paris'e gider ve iki genç bu ayrılığa çok üzüldüler. İlk yıl mektuplaşırlar, ikinci yıl Şefik'in mektupları kesilir; çünkü o, ilim ve öğrenme aşkını Raziye'nin aşkından üstün tutar. Üçüncü yıl, babasının isteği üzerine Raziye, hâlâ Şefik'i sevdiği halde, İskender Bey ile evlenir. Hulusi Efendi'nin de ölümüyle, Raziye'nin dünyada sadece kocası kalır.

Paris'te dört yıl kalıp tahsilini bitiren Şefik, emsalsiz bir doktor olabilecek seviyeye gelir. Raziye'ye evlenme teklif etme hayalleriyle İstanbul'a gelir. Yokluğunda olan her şeyi öğrenir. Şefik, Arife adında dul bir kadının doktoru olur. Bu kadın zamanla Şefik'e âşık olur ve onun peşini bırakmaz. Oldukça rahat, hafif meşrep olan kadın, Şefik'in Raziye'ye olan aşkını öğrenir. Kendisine karşılık vermezse Şefik'i, kendisine de Raziye'ye de zarar vermekle tehdit eder. İstemese de Arife ile evlenmeye razı olan Şefik, Raziye'den izin ister. Raziye buna razı olmaz. Bütün çabalarına rağmen onların görüşmelerini engelleyemeyen Arife, ikisinin dadı Neşe'nin evinde buluştukları bir vakti kollar ve adamları aracılığıyla, mahalleliyi kışkırtır, evi bastırır. Şefik üç seneliğine Vidin Kalesi'ne küreğe konur. Bütün olanlardan sonra kocası, Raziye'yi boşar. Arife, bu sürede de onlara kötülük yapmaya devam eder. Şefik'e, Raziye Hanım'ın kötü yola düştüğü ve Raziye'ye de Şefik'in öldüğü haberlerini göndertir. Bu sırada Raziye, hizmetlisiyle beraber sokakta kalır. Baskın sırasında orada bulunan ve olanlara inanmadığı için, sokakta kalan Raziye'ye yardım etmek isteyen Salih Çavuş, iki kadına küçük bir ev tutar ve onları himayesine alır. Raziye, çamaşırcılık yaparak namusluca para kazanır ve geçinirler. Şefik, cezası bitince İstanbul'a döner, tekrar hekimliğe başlar. Doktor Şefik, bir temaşada Raziye'ye rastlar. Konuşurlar ve Arife'nin yalanları ortaya çıkar. Şefik, Raziye'nin kötüye çıkan adını temizledikten ve olanları, Arife'nin oyunlarını çevresindekilere anlattıktan sonra, Raziye ile evlenir.

1.5. Dürdane Hanım¹⁰⁶

Aslen İranlı ya da Hintli olan, yirmi yedi-yirmi sekiz yaşlarında, anne ve babasıyla İstanbul'a gelen Ulviye Hanım, eşinin Mısır'da vefatıyla dul kalır. Birkaç sene evvel, babası vefat etmiş, annesiyle yalnız yaşamaktadırlar. Ulviye Hanım'ın komşusu Halveti Efendi'nin ilk karısından Dürdane isminde, on altı- on yedi yaşlarında bir kızı vardır. Meraklı ve işsiz güçsüz olan Ulviye Hanım, okuduğu romanlardaki olaylardan çok etkilenir. Bunların hayatta da karşılığının olacağını düşünür. Yalı komşusunun genç ve güzel kızının yaşamını merak eder. Komşusunun kızı Dürdane Hanım'la tanışmaz. Bu yaştaki genç ve güzel bir kızın mutlaka sevgilisi olduğunu düşünerek onu, kendi bahçelerinden taraf olan yatak odasının penceresinden gözetlemeye başlar. Gözetlerken birilerine yakalanmamak için ve kendisini tanımasınlar diye erkek kılığına girmeye ve kızı bu şekilde izlemeye karar verir.

Kimi zaman erkek kılığına girerek Bağlarbaşı'na, Çamlıca'ya gidip gezen Ulviye Hanım, şüphelerinde haklı çıkar. Dürdane'nin odasında genç bir erkek görür. Kendisini eğlendirmek ve kendisine uğraş bulmak için, odada bir gece gördüğü bu yarı çıplak erkeğin, kim olduğunu öğrenmeye karar verir. Ulviye Hanım, baba dostu bir İngiliz doktordan duyduğu telefon denen aletten bir tane alıp Dürdane Hanım'ın odasının duvarından, odanın içine kadar gizlice yerleştirir. Odada konuşulan her şeyi dinlemeye başlar. Dinlediği konuşmalardan anlar ki; Dürdane Hanım'ın yalıya, dadısı Gülbeyaz'ın yardımıyla gizlice aldığı ve kendisinin pencereden gördüğü adam, Mergub Bey'dir. Dürdane Hanım, bu adamdan hamiledir. Mergub Bey'e bu durum söylenir ve nikâh yapması istenir. O, bunu kabul etmez. Dürdane Hanım'a çocuğu doğurup kurtulmasını söyler. Bu duruma kızan Gülbeyaz dadı, kızı uyarırsa da kız, Mergub Bey'e âşık olduğunu, ondan vazgeçemeyeceğini söyler. Mergub Bey'in Dürdane ile gönlünü eğlendirip vakit geçirmekten başka niyeti yoktur.

Dadı, Mergub ve Dürdane arasındaki konuşmalardan her şeyi öğrenen Ulviye Hanım, kızı acıyarak Mergub'dan hem kadın, hem erkek olarak kızın intikamını almaya

¹⁰⁶ Romanın özeti şu kaynaktan çıkarılmıştır: Ahmet Midhat Efendi, **Dürdane Hanım**, Haz. M. Fatih Andi, Ankara, Türk Dil Kumru Yayınları, 2000.

karar verir. Yaptığı araştırmalardan Mergub'un oldukça sakin bir mirasyedi, Babıâli'nin ve Bağlarbaşı'nın müdavimi olduğunu öğrenir. Ulviye Hanım olarak Mergub'la tanışır, onun kendisiyle ilgilenmesini sağlar. Bir süre sonra Mergub kendisine aşk mektupları göndermeye başlar ve onun yalısına gider. Mergub'un yaptığı her şeyden haberi olan ve ondan nefret eden Ulviye Hanım, telefonu gösterir. Bir hafta içinde Dürdane'yi nikâhına almasını, aksi takdirde canına kast edeceğini söyler. Mergub, kız oğlan kızken aşk konusunda kendisine bu kadar cesur davranan bir kızını alıp ona güvenemeyeceğini söyler.

Ulviye Hanım, erkek kılığına girip Acem Ali Bey adıyla arkadaş edindiğı Sandalcı Sohbet ve Papazoğlu'yla Dürdane Hanım'ın doğum yapacağı gece, gizlice yalısına ebe götürür. Gelenleri tanımayan kız ve dadı bunların Mergub Bey tarafından gönderildiğini düşünürler. Dürdane Hanım bir erkek çocuk doğurur, adı Ataullah konur. Çocuk sütanneye gittiğı söylenerek yalıdan götürülür. Dürdane Hanım'ın ailesinden hiç kimsenin ne hamilelikten, ne de doğumdan haberi olur. Yalıdaki herkes kızını, birkaç gün hasta yattı olarak bilir. Bir hafta sonra Ali Bey, Sandalcı Sohbet Acem'e Ulviye ve Dürdane Hanım hikâyesini, Ali Bey'in Ulviye Hanım olduğu ve Ulviye Hanım'ın Mergub Bey'i nasıl ağına düşürdüğü hariç, her şeyi anlatır. Mergub'dan intikam için ondan yardım ister. Sandalcı Sohbet, gayet temiz ve düzgün bir adam kılığında Mergub Bey ile tanışacak ve hikâyesini öğrenecektir.

Sandalcı Sohbet'in yaptığı araştırmayla öğrenirler ki; önceden Dürdane Hanım, akrabasından Doktor Memduh Bey ile nişanlıdır. Memduh Bey kendisini pek ziyadesiyle sevmektedir. Hanım, Mergub Bey'i yalının önünde kayıkta balık tutarken görür ve ona yakınlık gösterir. Sonra geceleri rıhtımda buluştuğı Mergub Bey'e çok rahat davranır, kendisini teslim eder. Bütün bunlar olurken Memduh Bey, nişanlısına hediyeler göndermekte, düğün tekliflerinde bulunmaktadır. Dürdane Hanım, nişanlısına, başkasını sevdiği ve kendisinden ayrılmak istediğı haberini gönderir. Fakat Memduh Bey, eski nişanlısını sevmeye devam eder.

Ulviye Hanım, bir gün Dürdane'nin yalısına gider. Her şeyi anlatır. Oğlunun kendi yalısında olduğunu, onu ahiret evladı olarak aldığı söyler. Kendisi ne şekilde

isterse, Mergub Bey'den o şekilde, intikamını alacağını bildirir. Mergub Bey'e son kez haber gönderen Dürdane, olumlu yanıt alamayınca, Ulviye'nin de yardımıyla Mergub'u kendi yalısına getirtir. Dadısı, Sohbet, Ulviye Hanım'ın yanında Mergub'a oğlunu gösterir. Dürdane Hanım, Mergub Bey'e onu hâlâ çok sevdiğini ve kendisini öldüreceğini söylerken daha önce içtiği zehirle ölür. Kendince intikamını alır. Mergub Bey, altı ay sonra, on beş günlük evliyken, aldığı kızın eski sevgilisi tarafından yaralanır ve ölür.

1.6. Bahtiyarlık¹⁰⁷

Asıl adı Osman Kamil olan ve sonradan Senai adını alan genç, Hüdavendigâr vilayetinin Söğüt taraflarına yakın bir köyünden, oldukça varlıklı Yamalı Musa Ağa'nın oğludur. Musa Ağa, varlıklı olmasına rağmen bununla mutlu olmamış, dünyada ne kadar bahtiyarlık varsa, onun İstanbullu ve devlet hizmetinde görevli olmaktan ibaret olduğunu aklına koymuştur. Oğlu Osman Kamil (Senai) de babasından hep bunları duyarak büyümüştür. Musa Ağa, memur olması için oğlunu Mekteb-i Sultani'ye gönderir. Mekteb-i Sultani'de öğrenci olan Senai Efendi, şehir yaşamını cazip bulur ve bahtiyarlığın orada olduğunu düşünür.

Şinasi Bey ise; iyi yetişmiş, iyi eğitim görmüş, büyük memuriyetlerde bulunmuş, oldukça namuslu olan, şehirli Semih Efendi'nin oğludur. Semih Efendi, yaşamı boyunca çok çalışmış; ama kazandığıyla sadece geçinebilmiştir. Bundan dolayı memuriyetle zengin olunamayacağını; bir sanatta, ticaretle çalışarak zengin olunabileceğini düşünür. Oğlunu bu düşünceyle yetiştirir. Onu, Mekteb-i Sultani'ye gönderir. Şinasi Bey de, köy ve kır yaşamını tercih eder, asıl bahtiyarlığa bu yaşam tarzıyla ulaşabileceğini düşünür.

Senai Efendi ile Şinasi Bey, Mekteb-i Sultani'de arkadaş olurlar. Birbirlerinin bu düşüncelerini bilirler. On yedi-on sekiz yaşlarında Sultani'den çıkan Senai, bir devlet dairesine girer; her konuda alafrangayı tercih eder. Frenklikten başka bir şeyi beğenmez.

¹⁰⁷ Romanın özeti şu kaynaktan yapılmıştır: Ahmet Midhat Efendi, **Bahtiyarlık**, Haz. Nuri Sağlam, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2000.

Dünyada sadece kendini beğenir, Osmanlı doğmuş olması hariç. Şinasi ise, okuldan çıkınca babasının onayıyla köylülük yaşamını yakından incelemek için İznik tarafına gider. Bozok kasabasına giden Şinasi, Süleyman Efendi ile tanışır. Ona geliş amacını anlatır. Orada yaşamaya başlayan Şinasi, zamanla kendisine arazi alır. Bu arazileri işlemeye, hayvancılıkla uğraşmaya başlar.

Yirmi üç yaşına geldiğinde babasını kaybeden ve ondan kendisine yüklüce bir miras kalan Senai Bey, hukuk eğitimi almak için Paris'e gider. Orada gezer, eğlence âlemlerine katılır, kumar oynamaya başlar. Neredeyse elinde parası kalmayan Senai, hastalanır ve doktorların tavsiyesi üzerine Sicilya taraflarına gider. Eğitimine orada devam etmeyi düşünür. Orada da sadece gezip tozar. Elindeki her şeyi haydutlara kaptırır. Parasız bir hâlde İstanbul'a dönmek zorunda kalır. Dönüşünün ardından kendine uygun, tam bir alafranga olan Nusret Hanım'la parası için evlenir.

Köye gittiği zamandan beri sürekli çalışan, kendisine bir çiftlik kuran Şinasi Bey, gidişinden iki yıl sonra, Söğüt'e Musa Ağa'yı ziyarete gider. Ağa'nın kızı ile nişanlanır. Musa Ağa vefat eder. Ağa'nın mal varlığı Zeliha'ya kalır ve Şinasi, Zeliha ile evlenerek bütün mirasın başına geçer.

Senai Efendi, eşi ve eşinin ailesiyle, Söğüt'e, sözde kendisinin olan çiftliği görmeye gitmeyi kararlaştırır. Fakat vapura yetişemediği bahanesiyle onlarla gitmez. Eşi ve eşinin ailesi Söğüt'e gidince, çiftliğin Senai'ye değil de Şinasi'ye ait olduğunu öğrenir. İstanbul'a dönerler. Döndüklerinde Senai'nin konakta para edecek her şeyi satıp, ortalıktan yok olduğunu görürler. Bir müddet sonra Şinasi'ye, Senai imzalı bir mektup gelir. Senai kazandığı servetle İsviçre'ye gittiğini, sonunda ikisinin de dualarının kabul olduğunu yazar. Bir daha da Senai'den haber alınmaz.

1.7. Hayâl ve Hakikat¹⁰⁸

Sekiz yaşında annesini, on iki yaşında da babasını kaybeden Vedâd, yirmisini geçmiş, henüz evlenmemiş ve büyük annesinden başka kimsesi olmayan bir kızdır. Babası ölmeden önce Vedâd'ı ve büyük annesini komşuları Hüseyin Sabri Efendi'ye emanet eder. Sabri Efendi hem geçimlerini idare eder, hem de Vedâd'a babalık yapar.

Sabri Efendinin oğlu Vefâ ile Vedâd küçükken okula birlikte gitmişlerdir. Okulun bitişinin ardından on yıl birbirlerini hiç görmezler. Birbirlerini uzun zaman görmeyen gençler, bir gün Sabri Efendi oğluyla beraber Vedâd'ın evine gittiğinde birbirlerini görürler. Bir kez birbirlerini gören gençler, kısa bir süre sonra nişanlanırlar. Bir kış nişanlı kalan gençlerin düğünü için, baharın gelmesi beklenir. Bu sırada Sabri Efendi vefat eder. Sabri Efendi'nin ölümü üzerine, Vedâd babası saydığı adamın kaybindan dolayı, düğünün en az altı ay ertelenmesini ister. İki ay sonra Vefâ, düğünün bir sene içinde bile mümkün olmayacağını söyler. Ortadan kaybolur. Bunun ardından Vedâd üzüntüsünden hastalanır, yatağa düşer. Zamanla hastalığı ilerler, sonunda ölür.

Romanın ikinci bölümü Vefâ'nın ağzından yazılmış bir mektuptur. Vefâ'nın babası ile Vedâd'ın babası çok yakın arkadaşlıklar. Vedâd'ın babası ölürken ailesini, Vefâ'nın babasına teslim eder. Bu iki baba çocuklarını evlendirmek isterler. Sabri Efendi, zaten ölen sevdiği arkadaşının kızıyla oğlunu evlendirmek ister. Vefâ kendisinin tahsil görmekte olduğunu, bir gün Vedâd kendisini gördü ve beğendi diye babasının zoruyla Vedâd'la nişanlandığını yazar. Vefâ bu konuda babasına karşı gelemez; çünkü babası zaten hastadır. Üzülürse hastalığının artacağını bilir. Onun ölümüne sebep olmaktan korkar, bu yüzden babasına karşı gelmez. Babasının ölümünden dolayı Vedâd düğünü erteleyince, bunu fırsat bilip tahsiline devam eder. Vefâ, evlenmek istemediği ve eğitimine devam etmek için düğünden vazgeçtiğini, şayet istese evleneceği kişinin Vedâd olacağını, Vedâd'ın "isteri" olmasından dolayı hastalanıp öldüğünü, kendisinin ona hiçbir ümit vermediğini yazar. Kızın ölümünün sorumlusunun kendisi olmadığını belirtir.

¹⁰⁸ Romanın özeti şu kaynaktan çıkarılmıştır: Ahmet Midhat-Fatma Aliye, **Hayâl ve Hakikat**, İstanbul, Eylül Yayınları, 2002.

1.8. Taaffüf¹⁰⁹

Aslen Giritli, zengin bir tüccar ailenin oğlu olan Dâniş Bey, oldukça iyi yetişmiş bir kişidir. Ticaretle uğraşmış, memuriyetlerde bulunmuş ve görevi dolayısıyla İstanbul'a gelmiştir. Bey ve eşi Seniha Hanım'ın çocukları çok yaşamamakta ve doğumdan kısa süre sonra ölmektedirler. Karı-koca, üç-dört çocuğunu bu şekilde kaybeder. Kızları Sâniha Hanım, doğup yaşını geçince Dâniş Bey, bir konak yaptırıp İstanbul'a yerleşmeye karar verir. Konak Bey'in zevkine göre; alafranga tarzda, özenli bir şekilde yaptırılmış ve döşetilmiştir. Dâniş Bey, kızı doğmadan önce emekli olmuştur. Konağa bir de aile hekimi alınır. Bu hekim, aslen Fransız olan, daha sonra Almanya'ya giden bir ailenin ferdi, Doktor Fratenberg'dir. Doktor, Sâniha'yı çok sever. Kızın eğitimi ile bizzat ilgilenir ve kıza Fransızca'yı, Almanca'yı öğretir. Sâniha'nın her alanda bilgili ve donanımlı yetişmesini sağlar. Sâniha on iki yaşındayken babası vefat eder. Bunun üzerine Seniha Hanım ve kızı, servetin idaresini çok güvendikleri doktora bırakırlar.

Sâniha Hanım büyür, on beş-on altı yaşlarına gelir. Hem çok iyi yetişmiş, hem büyük bir servetin tek varisidir. Bu yüzden birçok kısmeti çıkar. Doktor Fratenberg, o yaştaki kızların çocuk olduğunu söyleyerek kızın evlenmesine izin vermez. Konakta her şeyle ilgilenen, özellikle Sâniha'nın eğitimiyle uğraşan doktor, bir sabah odasında ölü bulunur. Bu duruma anne-kız çok üzülürler. Çünkü hem sevdikleri birini, hem de babalarının yokluğunda her şeyleriyle ilgilenen ve onlara reislik yapan kişiyi kaybetmişlerdir. Doktorun ölümünden sonra, iki kadın sahip oldukları serveti, gönül rahatlığıyla emanet edecek kimse bulamazlar. Geriye çare olarak kızın evlenmesi ve gelecek olan damadın onlara reislik yapması kalır. Zaten kızın yaşı da hayli ilerlemiştir.

Sâniha, yirmi yaşına kadar evlenmez. Bu yaştaki kızlara, artık evde kalmış gözüyle bakılmaktadır. Önceleri çokça talibi olan, çevresinde alafranga yetişmiş olarak bilinen Sâniha'ya artık eskisi gibi talip çıkmamaktadır. Bir yaz, ana-kız, Büyükada'ya bir aylığına giderler. Ada'da iki yetişkin kızıyla yaşayan Madam Miryal adında, Fransız

¹⁰⁹ Romanın özeti şu kaynaktan çıkarılmıştır: Ahmet Midhat Efendi, **Taaffüf**, Haz. Ali Şükrü Çoruk, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2000.

bir tanıdıkları vardır. Kendi halinde olan bu kadının kızları pek terbiyelidirler. Sâniha, bir gün onların yanında otururken kendisi gibi bilgili ve görgülü olan Râsih Bey, onu görür ve beğenir. İki genç Madam Miryal'ın aracılığıyla evlenirler.

Râsih Bey, hem yetişme tarzı hem de ilgisiyle Sâniha'yı mutlu eder. Bu arada eve ve servete kendisinin gibi sahip çıkar. Anne Seniha Hanım, bu durumdan pek memnundur. İki yıl çok mutlu bir dönem geçirirler. Oğulları Nurullah dünyaya gelir. Evliliklerinin üçüncü senesinin sonlarına doğru, Sâniha Hanım'da değişiklikler olmaya başlar. Sâniha Hanım, genelde neşesiz, kimi zaman da sıkıntılı olur. Sinir buhranları geçirir. Râsih Bey, karısındaki bu değişikliğin sebebini anlayamaz, merak eder.

Râsih Bey'in ahbaplık ettiği ve zaman zaman evine gelen tek kişi Tosun Bey'dir. Çok iyi tahsil görmese de cahil olmayan, İstanbullu olan bu genç ve yakışıklı adamın işi gücü eğlenmektir. Evli, birkaç çocuğu olan bu Bey, otuzuna geldiği hâlde eğlenceye ve hovardalığa doymamıştır. Râsih Efendi, arkadaşının bu kendine göre olmayan yaşam felsefesini bilir; ama bunu sorun etmez. Tosun Bey, hoşsohbet, hem sazende, hem hanendedir. Eşi bulunmayacak derecede usta bir piyanisttir aynı zamanda. Râsih Efendi, bu arkadaşını sık sık konağa davet eder.

Sâniha Hanım'ın evliliğinin ikinci yılından sonra ortaya çıkan hâlleri, sıkıntı ve buhran nöbetleri; kocasının kendisine karşı gösterdiği ilginin azalmasından dolayıdır. O, her zaman, kocasından evliliklerinin ilk günlerindeki gibi ilgi beklemektedir. Râsih Bey ise, karısının bu durumunu ve düşüncelerini anlayamaz. Sâniha'nın bu kötü zamanlarında konağa sıkça gelen hovarda Tosun Bey, Sâniha'ya aşk mektupları göndermektedir. Tosun Bey'in piyano ve müzik konusundaki bilgisi, piyano çalan Sâniha'nın ona, kimi zaman musiki ve notalarla ilgili yazılı notlar göndermesine neden olur. Tosun Bey de bu notların ardından ona, evin kahyası ve karısı aracılığıyla mektuplarını gönderir. Sâniha, bu mektuplara cevap yazar. Gerçi onun isteklerine ve aşkına cevap vermez; ama yine de onunla gizlice mektuplaşır. Hâlindeki değişiklik ve kötü durumu hem kocasının ilgisizliğinden, hem de Tosun Bey'le olan münasebetinden kaynaklanır. Bir gün karısının çalışma odasına giren Râsih Bey, yere atılmış kâğıt parçaları bulur. Bunları alır ve cariyeye Peyker'e, hanıma onları yaktığını söyler.

Parçaları birleştirip okuyunca karısındaki değişikliklerin nedenini anlar. Peyker'in yardımıyla mektupları taşıyanları bulur. Onları bir bahaneyle konaktan uzaklaştırır. Bu arada kendisi karısıyla daha çok ilgilenir. Onun kendisine dönmesini sağlar. Karı-kocanın hâli yavaş yavaş düzelir, konak eski neşesine kavuşmaya başlar. Bir sabah Peyker, karısının başka bir cariye, Tosun Bey'e iletmesi için verdiği mektubu, Râsih Bey'e verir. Sâniha mektubunda, kocasını sevdiğini, artık kocasının eskisi gibi olduğunu ve kendisiyle ilgilendiğini; kendisine bir daha böyle mektuplar yazmamasını belirtir. Zaten Hanım hiçbir zaman Tosun'un isteklerine ve aşkına cevap vermemiş; sadece kendi duygularından, kocasının ilgisizliğinden bahsetmiştir.

Râsih Bey, bir gün odasında, karısının yırtık mektubunu arar; ama bulamaz. Öğrenir ki karısı, onun Peyker'le yaptığı anlaşmayı ve Peyker'in mektubu yakmadığını, mektubun kendisinde olduğunu bilmektedir. Odasındaki yırtılmış mektubu karısı almıştır. Râsih Bey, bir sabah, Tosun Bey'in evine gider ve karısının ona yazdığı son mektubu verir. Korkudan ne yapacağını bilemeyen Tosun Bey, canına kıymaması için ona yalvarır. Râsih Bey, hiçbir şey yapmadan çıkar ve gider. Karı-koca, ertesi gün birbirlerine her şeyi anlatırlar. Sâniha Hanım, kocasına aşkını tekrar söyler. Konak eski neşesine kavuşur, karı-koca eski günlerine dönerler.

1.9. Eski Mektuplar¹¹⁰

Kendi doğumunda annesini kaybeden Meliha, bütün çocukluğunu kendisi gibi öksüz olan halasının oğlu Kenân'la geçirir. Annesi ölünce, eşinin ölümüyle yıkılan babası da, Kenân'ı terk ederek kayıplara karışmıştır. Kenân'ın, eniştesi ve Meliha'nın babası olan Sâim Bey'den başka yakını kalmamıştır.

Kenân'la Meliha birbirlerini çok severler, bütün zamanlarını birlikte geçirirler. Eşinin ölümünden sonra çok üzülen Sâim Bey'in en büyük isteği, kızını Kenân'a vermektir. Zaten aralarındaki sevginin, bağlılığın da farkındadır. Sâim Bey, çocukların yakınlığına bir taraftan sevinirken, bir taraftan bundan korkar. Eğer çocukların

¹¹⁰ Romanın özeti şu kaynaktan çıkarılmıştır: Ahmet Midhat Efendi, **Eski Mektuplar**, Haz. Ali Şükrü Çoruk, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2003.

kismetinde evlenmek yoksa ve bu sevgileri, bağılıkları istenmeyecek bir olayla sonuçlanırsa, diye düşünür. Bunun için çare bulur: Kenân'a rüştiyeyi tamamlayıncaya kadar selamlıkta bir oda hazırlanacak ve sonra Kenân tahsilini tamamlaması için İstanbul'a gönderilecektir. Sâim Bey, Kenân İstanbul'a gitmeden önce de Meliha'yı ona nişanlayacaktır. Bunları Meliha'ya söyleyecek ve önce onun Kenân'ı sevip sevmediğini öğrenecektir. Meliha'yla konuşur, onun isteklerini kabul eden gençler, ayrılığa katlanmaya razı olurlar.

Sâim Bey, Meliha'yı istemeye gelenlere, durumu açık açık anlatır. Fakat bu durumdan, en çok rahatsız olan kişi, Sâim Bey'in kardeşi Dâim Bey'dir. Çünkü amca Dâim Bey, büyük servetin tek varisi olan kızı, oğlu Sadık'a almak niyetindedir. Dâim Bey, bir gün açıkça Sâim Bey'e Meliha'yı oğluna vermesini söyler; fakat Sâim Bey Kenân'ın tahsilini bitirip geldikten sonra, kızını ona vereceğini söyler. Dâim Bey ve karısı, bunu, oğulları Sadık'tan gizlerler. Plânlar yaparlar; ama sonunda karısının önerisiyle, sadece beklemeye, herhangi bir şey yapmamaya karar verirler; çünkü beklentilerine göre Sâim Bey çok fazla yaşamayacaktır. O öldükten sonra da istediklerini yapabileceklerdir. Dolayısıyla Sâim Bey'in ölümüne kadar onunla iyi geçineceklerdir.

Kenân İstanbul'a gider, gitmeden önce Sâim Bey, Kenân'a saygı değer, nüfuz sahibi eski dostu Fâiz Bey'e yazılmış bir mektup verir. Onun yanına gitmesini, Faiz Bey'in kendisine yardımcı olacağını söyler. Okul başlar, Kenân okulda çok başarılı, sevilen bir öğrenci olur; ama aklı ve kalbi Meliha'dadır. Bu şekilde iki ay geçer. Kenân, eniştesi Saim Bey'in ağzından yazılmış bir mektup alır: Eniştesinin hastalığı artmıştır. Hatta eniştesi ölüm döşeğindedir. Meliha, Kenân'ın yokluğuna zor da olsa alışmıştır. Eğer kendisine bir şey olursa, Kenân'ın Meliha'ya hem kocalık hem de babalık yapmasını istemektedir. Kenân, mektuptaki bu haberlere çok üzülür; ama istediği hâlde mektepten izin alamaz ve beklemekten başka çaresi kalmaz.

Sâim Bey, eşinin ölümünden beri hastadır. Her geçen gün hastalığı ilerlemektedir. Doktor, ağabeyinin artık birkaç ayının kaldığını Dâim Bey'e söyler. Bu durumuna çok sevinen Dâim Bey, konakta kalacak ve karısıyla düşündüklerini yapmaya

fırsat bulacaktır. Dâim Bey ve karısı ilk iş olarak; var olan hizmetlileri birer bahane bularak yalıdan uzaklaştıracak ve yerlerine kendi emirlerine uyacak uşaklar getireceklerdir. Meliha ise bir yandan gittikçe fenalaşan babasına üzüldür, bir yandan da yalıda dönen dolapları fark eder. Çare olarak Kenân'ın İstanbul'dan dönmesini görür. Fikrini babasına açar; ama henüz çocuk denecek yaşta olan Kenân'a, bu yükü yüklemek ve tahsilini yarıda kesmek, Sâim Bey'e doğru gelmediği için, bu teklifi reddeder.

Dâim Bey, ağabeyinin hastalığından istifade ederek mührünü ele geçirir. Kendi istediği gibi vasiyet-nâme yazar. Dâim Bey, önceleri oğlu Sadık'ı yalıya getirmez; ama Sâim Bey iyice kötüleşince, oğlunu da getirir ve selamlıkta tutar. Meliha artık başına gelebileceklerden, sağlığından ve namusundan korkar olur. Güvenebileceği kimse bulamaz. Kenân'a mektup yazar ve göndermeye çalışır; ama Dâim Bey, bu mektupların Kenân'a ulaşmasına izin vermez.

Sâim Bey ölür. Meliha, Kenân'dan mektup ya da cevap alamamaktadır. Meliha'ya karşı sabırlı ve iyi niyetli görünmeye çalışan Dâim Bey, haber alabilmek için, Fâiz Bey'e mektup göndermeyi teklif eder. Hemen mektup yazılır, bir hafta olmadan cevap gelir. O cevapla Meliha artık, Kenân'ın kendisinden vazgeçtiğini ve başka bir gönül ilişkisi olduğunu düşünmeye başlar. Plânlar işe yarar. Artık Meliha, Kenân'a karşı kin ve garez bağlar, babasının ona yaptığı iyiliklere karşı, onun İstanbul'dan gelmeyişini, orada yeni bir gönül ilişkisine bağlar. Meliha'nın yalıdan çıkması, arkadaşlarıyla görüşmesi, amcası tarafından yasaklanır. Dışarıdan da kimse gelemeyiz yalıya. Kenân'dan da ses çıkmamıştır. Meliha yapacağı başka şey olmadığı ve kendini Sadık'tan korumak için, Sadık dışında kendisine talip olana gidecektir. Meliha, Sadık'la evlenemeyeceğini; fakat başka kısmetleri çıkarsa ona bir diyeceğinin olmadığını söyler. Bunun üzerine Dâim Bey ile karısının Meliha'ya olan kini ve gazabı artar. Meliha'dan öç almak için, onu bir başkasıyla evlendirmeyi uygun bulurlar.

Şöhret Bey, kırk yaşını aşmış, ömrünü zevk ve safahat içinde geçirmiş, babasından kalan mirası, har vurup harman savurmuştur. Memuriyetten aldığı aylık sekiz yüz kuruş ile geçinmek ve ailesini geçindirmek zorundadır. Şöhret Bey, daima güzel giyinmeye, çevreye karşı büyüklük satmaya pek heveslidir. Aldığı maaşın üç yüz

kuruşunu kendine ayırır, kalanını ailesine verir ve hiçbir şeye karışmaz. Şöhret Bey'in çalıştığı daireye tayin olunan Muhsin Efendi'yle kısa zamanda benzer yapıları dolayısıyla, ilişkileri kardeşlik derecesine varır. Şöhret Bey, Muhsin Efendi'nin kötü niyetlerine alet olur. Çevresindeki herkes ona, Muhsin Efendi'nin dalkavuşu, rüşvet vasıtası, der.

Şehirde herkes, Meliha'nın durumundan haberdar olur. Evleneceği duyulur. Muhsin Bey, arkadaşı Şöhret'e, Meliha'yı ne yapıp yapıp oğluna alması gerektiğini söyler. Şöhret Bey, Muhsin Bey'in oğlu Arif Bey'in Meliha'ya talip olduğunu söyler Dâim Bey'e. Daim Bey de kardeşinin bir vasiyetname yazdığını ve orada kendisine iyi bir pay bıraktığını söyler. Vasiyetnameye uygun davranılmak kaydıyla teklifi kabul eder. O akşam, bu durum ve kararlar Meliha'ya ve Sadık'a açıklanır. Sadık, Meliha'dan bir hafta önce evlendirilir. Bir hafta sonra da Meliha'nın düğünü yapılır.

Meliha'dan haber alamayan Kenân, Fâiz Bey'i bulur. Fâiz Bey'in yazdığı telgrafa gelen cevapta, gelmesine gerek olmadığı ve her şeyin yolunda olduğu yazar. Fâiz Bey'in telgrafı, Dâim Bey'in eline geçtiğinde Sâim Bey, son derece kötü durumdadır. Telgrafa da Kenân kesinlikle gelmesin, beni bu hâlde görürse ne faydası olacak diye yanıt verdiği için, Dâim Bey hemen cevap niteliğindeki telgrafı yazmıştır. Ardından yazdığı mektupta, Kenân'ın eniştesinin servetine konmak için Meliha'yla evlenmek istediğini, eniştesinin buna asla razı olmadığını, Kenân'a engel olmasını ister. Bunun için Fâiz Bey'e para teklif eder. Mektupları alan ve Dâim Bey'in teklifini kabul eden Fâiz Bey, okul yönetimiyle görüşerek mektupları gösterir. Kenân'a izin verilmemesini, mektuplarının saklanması ve eniştesinin iyileştiğini söyler.

Kenân İstanbul'a gitmeden önce, arkadaşı Sabit'e her şeyi anlatmış ve yokluğunda Meliha'ya, eniştesine bir şey olursa, haber vermesi için arkadaşından söz almıştır. Sabit'in Kenân'a mektupları birdenbire kesilir. Sabit, eniştesinin vefatına, etrafında dönen fırladıklara dair Kenân'a yazdığı mektupların hiçbirisinin ulaşmadığını öğrenir. Sabit, Meliha'nın Dâim Bey tarafından bir başkasına verildiğini duyunca, o sene okula kayıt olan öğrencilerin adlarını bularak onlardan birinin adına Kenân'a verilmek üzere bir mektup yazar. Sabit'in gönderdiği mektubun sahibi, yirmi günlüğüne

hava değişimi için memleketine gitmiştir. Mektup Kenân'ın eline, ancak yirmi gün sonra ulaşır. Kenân, okulda fenalık geçirir. Okuldan bir cuma sabahı, memlekete hareket için çıkar, bunu da telgrafla Sabit'e bildirir. Kenân memlekete geldiğinde Meliha'nın evlendiğini, amcasının çevirdiği oyunları duyar. Sabit'e bir mektup yazar, mektubu iki gün sonra verilmek üzere, emin bir aracıya teslim eder, oralardan gidecektir. Yola çıkar.

Meliha, Kenân'ın geri geldiğini duymuştur. Meliha'nın eşi, Sadık'a rahmet okutacak derecede ahlaksız ve namussuzdur. Meliha, esir hayatı yaşamaktadır. Sabit'in evine gider. Sabit'in annesine durumu anlatıp Kenân'ın nasıl ve nerede olduğunu, niçin geldiğini sorar. Sabit'in annesi, Kenân'ın kendisinin neden evlendiğini, dönen oyunları, çevrilen dolapları öğrendikten sonra çok üzüldüğünü ve dönmek üzere buradan gittiğini, kendisine verilmek üzere bir cüzdan bıraktığını söyler. Meliha'ya ailesine sahip çıkmasını, bir çocuk yaparsa her şeyin değişebileceğini, çocuk yapmasını söyler. Kenân'ın emanet ettiği, içinde mektuplar bulunan cüzdanı Meliha'ya verir. Meliha, cüzdanı alır ve evine gider.

Muhsin Bey de Dâim Bey gibi dünyada paradan, eğlence ve tatilden başka bir şey düşünmeyen takımındandır; fakat bu adamda, Dâim Bey kadar kötü düşünebilme yeteneği yoktur. Meliha'nın ve oğlunun düğün merasimi bitince Muhsin Bey, Dâim Bey'in tavrını, idaresini görmek için uzaktan onu izler ve ses çıkartmaz. Oğlu eldeki serveti ölçüsüzce harcar, Dâim Bey de buna destek olur ve ses çıkarmaz. Muhsin Bey, bu konuda Dâim Bey'i uyarır. Dâim Bey, bu uyarının kendisine değil, oğlu Arif Bey'e yapılması gerektiğini söyler. Bu cevaba çok kızan Muhsin Bey, o andan itibaren Meliha'nın yaşamına, servetine karışarsa, hükümete başvurarak işi mahkeme aracılığıyla halledeceğini ve bir daha evine ayak basmamasını söyler. Onu kovar. Amacı bu servete ve mal varlığına sahip olmak olan Muhsin Bey, oğluna, Dâim Bey'in nasıl bir insan olduğunu anlatır. Ondan uzak durmasını söyler. Dâim Bey, bu durumu fark eder. Muhsin Bey'den intikam almak için tek çarenin Meliha'yı elde etmek olduğunu anlar. Bunun için ona, Arif Bey'in kötü muamelelerinden kurtarmayı vaat edecek ve Arif Bey'i de babasına karşı kullanacaktır. Kenân'ın İstanbul'a geldiğini duyduğunda, Arif Bey'le görüşür. Arif Bey'e Kenân'ın İstanbul'a gitmeden Meliha'nın nişanlısı

olduğunu, eniştesinin ölümünden haber alıp Meliha'yı kaçırmak için geldiğini söyler. Sahip olduğu servetten mahrum kalacağından korkan Arif Bey telaşlanır. Dâim Bey, Meliha'yı kesinlikle dışarı çıkarmamasını, Kenân'a yardım edecek kişilerin de Sabit ve annesi olacağını, Meliha'yı onlardan uzak tutmasını söyler. Arif Bey, babasına karşı işbirliği yapmak konusunda ikna olur. Dâim Bey, yapacakları konusunda Meliha'yı kullanabileceklerini; Meliha'yı elde etmek için, Kenân'ın İstanbul'dan geldikten sonra, Meliha'ya mektup göndereceğini, Meliha'nın bu mektupları kabule mecbur olacağını, bu mektuplardan birinin elde edilmesiyle, kızın namus belası için her şeye razı olacağını söyler. Muhsin Bey, oğlunun aleyhinde hükümet tarafından bir hüküm çıkartırsa, Arif Bey bu yolla Meliha'yı kendisine bağlayacaktır.

Arif Bey, dadısına Meliha'yı takip ettirir. Dadı kalfa, Kenân'ın Meliha'ya bıraktığı mektupları bulur, beyefendiye verir. Mektupların kaybolduğunu fark eden Meliha, işte o zaman mahvolduğunu, artık Dâim Bey ve kocasının elinde fırlıdak gibi çevrileceğini anlar. Çünkü namusu tehlikededir. Arif Bey, Meliha'yı elindeki mektuplarla tehdit ederek yalıya taşınma konusunda ikna eder. Meliha, evlendikten sonra ilk defa yalıya gider. Kocasını hiç görünmez, sadece eğlenceyle meşgul olur.

Muhsin Efendi, memuriyeti sebebiyle İstanbul'a gitmek zorunda kalır. Çok geçmeden Dâim Bey, nihayet müthiş bir kazaya uğrayarak bütün varı yoğu mahvolur. Arif Bey de iyice yoldan çıkar ve kontrolsüz kalır. Meliha, daha kötü muameleye maruz kalır. Muhsin Efendi'nin İstanbul'a naklinin üstünden üç yıl geçer. Arif Bey, eşinin bütün mirasını, mal varlığını mahveder. Yalnız yalı kalır. Bu arada Arif Bey, babasının öldüğünü ve miras için İstanbul'a gelmesine dair mektubu alır. Meliha'yı da İstanbul'a götürür. Meliha, bu haberden dolayı çok üzülür. Memleketinden istemeyerek ayrılır. Meliha'nın İstanbul'a geldikten beş ay sonra, bir erkek evladı dünyaya gelir. Arif Bey ise tamamen eğlenceye dalmıştır. Çocuğunun doğduğuna bile sevinmez. Beyoğlu eğlence âlemlerine gider. Eve uğramaz, ortalıkta görünmez. Bir sene kadar süren bu Beyoğlu âlemleri artık soğuklaşır ve Arif Bey dalkavuklarından birinin tavsiyesiyle cariyeye alır. Meliha kocasının ıslahı için ve kendisinin rahatının temini için gelen Peymân Hanım'a oldukça büyük nezaket ve iltifat gösterir. Peymân, Arif Bey'i kendine bağlar, artık Meliha'yı aradan çıkarmaya çalışır. Hiçbir fırsatı kaçırmaz. Bir gün nasılsa

çocuk, Peymân'ın su içtiği bir bardağı kırar. Bunun üzerine bir feryat, bir kıyamettir kopar. Meliha, artık o konakta yaşayamayacağını, başını alıp gitmek gerektiğini hisseder. Bu düşüncesini kocasına açar. Kocasını, güler ve yollarının açık olmasını söyler. Bunun üzerine Meliha oğlunu da alır ve geceleyin evinden ayrılır. Arif Bey, eğlence âlemlerine yine devam eder. Sonunda Peymân'dan da sıkılır. Onu esirciye vererek satılığa çıkartır.

Bu kısımdan sonra yazar/anlatıcı ve Arif Bey'in arkadaşı Muhip devreye girerek hem bu hikâyenin gerçekte nasıl oluştuğunu hem de hikâyenin sonunun ne olduğunu birlikte anlatırlar. Anlatıcı ve Arif Bey'in bir arkadaşı Muhip Bey, Arif Bey'i ziyarete giderler. Arif Bey, altmış yaşlarına gelmiştir, gençliğinde yaptığı hataların, yanlışların başkalarına ibret olması için her şeyin olduğu gibi anlatılmasında bir sakınca görmediğini söyler. Ayrıca mahvına sebep olduğu aileden kimsenin kalmadığını tahmin ettiğini ve yaşadığı muhtemel olan oğlunun şimdi nerede olduğunu bilmediğini söyler. Arif Bey, yirmi sene evvel eşi Meliha'dan bir mektup almış ve mektupta eşi çektiği ızdıırları anlatmıştır. Meliha, konaktan ayrıldığı gece sokaklarda dolaşmış; fakat çocuğunun hâline daha fazla dayanamayarak, bir hanenin kapısını çalmıştır. Hanede yaşlı bir kadınla Meliha'nınki gibi, kötü bir evliliğin ardından annesinin yanına gelen kızı yaşamaktadırlar. Bu insanlar, Meliha'ya bir anne, bir kardeş gibi davranırlar. Meliha, bir seneden fazla bu evde, huzurlu yaşar. Sonra evin kızına bir talip çıkar ve kız evlenir. Sonradan anlaşılır ki, bu yeni damat Meliha'nın halasının oğlu Kenân'dır. Bunun üzerine Meliha, Kenân her şeyi öğrenmeden, oradan geride mektup bırakarak ayrılır. Yaşayacağı zorlukları tahmin ettiği ve oğluna kıyamadığı için, oğlunu orada bırakarak tek başına ayrılır. Mektubu yazmasının asıl amacı, Arif Bey'den evladına sahip çıkmasını istemektir. Arif Bey, bu mektubu ciddiye bile almamıştır. Ne zaman ki serveti biter ve artık eski hayatını sürdüremez, aklı başına gelir. Meliha'yı arar. Sonunda Meliha'nın Makrıköyü'nde son derece büyük bir yokluk ve sefalet içinde öldüğünü öğrenir. Oğluna dair hiçbir bilgiye ulaşamaz, yalnız kalır. Bütün yaptıklarından pişmandır; ama elinden hiçbir şey gelmez. Eski günlerden geriye kalan ve onu hiçbir zaman terk etmeyen tek dostu da Muhip'tir. Arif Bey, eski günlerden kalma, tek önemli şeylerin bazı mektuplar olduğunu, bunların bir kısmının eşi, bir kısmının da Kenân tarafından yazıldığını söyler ve gözleri yaşlı bir şekilde hikâyesini anlatır. Ayırdığı bazı

kâğıtları, romanın yazılmasında yardımcı olacağını söyleyerek yazacak kişiye verir. Bir de romanın yazılıp bitirilmesinin ardından kendisine verilen mektupların kitabın sonuna “Eski Mektuplar” başlığıyla eklenmesini ister. Bu kâğıtlar ise, Kenân’ın Meliha’ya yazdığı mektuplarla, Meliha’nın son defa kendisine gönderdiği uzun bir mektuptan ibarettir.

1.10. Jön Türk¹¹¹

Fatma Ahdiye, asker Gazanfer Bey ile Çerkes cariye Dilşinas Hanım’ın tek çocuğudur. Ahdiye’nin doğumundan bir yıl sonra, Gazanfer Bey İstanbul’da görülen bir kolera salgınında hastalanır ve ölür. Babası ölmeden önce karısına Ahdiye’yi okutmasını vasiyet eder. Dilşinas Hanım, vasiyete uyarak kızını okula gönderir. Özel dersler aldırır ve kızın yetişmesini sağlar. Ahdiye Hanım, on beş-on altı yaşına geldiğinde; mükemmel bir tahsil görmüş, alafranga yetişmiş, hukuk mektebini ikincilikle bitirmiş, yirmi dört-yirmi beş yaşındaki Nurullah Bey ile nikâhlanır. Düğün günü damat, kız evine gitmediği için düğün dağılır. Ertesi gün Nurullah Bey’in polisler tarafından götürüldüğü öğrenilir. Tutuklanan Nurullah Bey üç ay sonra, Akka’ya sürgüne gönderilir.

Nurullah Bey, ablası Zeliha Hanım’ın arkadaşı Sezayidil Hanım’ın kızı Ayşe Ceylan ile on beş-on altı yaşlarındayken tanışır. Ceylan, gayet alafranga bir ailesi olduğu için kendisi de öyle yetişmiş, rahat, alafranga meşrep bir kızdır. Nurullah Bey ile Ceylan Hanım’ın arkadaşlıkları zamanla şekil değiştirir. İki genç, bir gece birlikte olurlar. Bu geceden sonra Nurullah Bey, Ceylan’ı bir daha arayıp sormaz. Ceylan mektupla ona ulaşır, hamile olduğunu söyler. Nurullah Bey ise; kendisiyle evlenemeyeceğini, eğer bebeği dünyaya getirirse onu alıp bakabileceğini yazar. Nurullah Bey, Mekteb-i Sultani’den arkadaşı Salih Ziya Bey’in tavsiyesiyle ve Ahdiye Hanım’ın hocası Abdüllatif Bey aracılığıyla, Ahdiye Hanım ile evlenir. Bütün bunları sakince ve yakinen takip eden Ceylan, Nurullah Bey’den intikam almak için düğün zamanını bekler. Kına gecesinin olduğu akşam, babasının kütüphanesindeki zararlı,

¹¹¹ Romanın özeti şu kaynaktan çıkarılmıştır: Ahmet Midhat Efendi, **Jön Türk**, Haz. Kazım Yetiş, Ankara, Türk dil Kurumu Yayınları, 2003.

sakıncalı gazete, dergi, risalelerden bir çuval toplar. Nurullah Bey'e taşradan gelmiş gibi kendisinin yazdığı, politikayla ilgili mektupları da koyar, çuvalı gizlice Nurullah Bey'in kitaplığına bırakır. Serhafiye Feyzullah Efendi'ye de, babası Kâzım Bey imzasıyla bir jurnal yazıp gönderir.

Evinde zararlı neşriyat bulunan Nurullah Bey, Akka'ya on beş yıllığına sürgüne gönderilir. Sürgünde herkesin gönlünü kazanan Nurullah Bey, mutasarrıfla çok iyi anlaşır. Ona hikâyesini anlatır. Onun tarafından oğluymuş gibi muamele görür. Nurullah Bey'in gidişinden yedi ay sonra, babası ve ablası Akka'ya yanına giderler. Mutasarrıfın desteğiyle nikâhlısı Ahdiye Hanım'ı oraya getirmeyi plânlarlar; ama her şeyi takip eden Ceylan, Nurullah Bey'in jurnalinin ardından hafiye olmak durumunda kalan babası aracılığıyla, Feyzullah Efendi'ye mutasarrıfı uyaran bir telgraf göndertir.

Nurullah Bey, babası ve ablasının, telgrafın gelişinin ardından hapiste tanıştığı bir Fransızın yardımıyla, vapurla İskenderiye'ye kaçar. Rahatça sığınabildikleri için çok sayıda Jön Türk'ün bulunduğu İskenderiye'de bütün gazeteler, Akka'dan sürgünden kaçıp gelen Jön Türk Nurullah Bey'i yazar. Avukat Abdülgaffar Sacid, Nurullah'a birlikte çalışmayı teklif eder. Kısa sürede, İskenderiye'de tanınan, sevilen iyi bir avukat ve insan olan Nurullah Bey, bütün yaşadıklarından sonra, gerçekten bir Jön Türk olur. Bir süre sonra babasını, ablasını ve eşini de oraya getirir.

Ceylan, Ahdiye'nin Mısır'a gittiğini duyunca cinnet geçirir, sonunda üzerine petrol dökerek kendini yakar. Nurullah Bey, bütün ailesiyle İskenderiye'de çok mutlu sekiz yıl geçirir. İki kız çocuğu olur, üçüncü ordunun Kanun-i Esasi'yi ilan etmesinin ardından da ailesiyle İstanbul'a döner.

1.11. Taaşşuk-ı Tal'at ve Fitnat¹¹²

Tal'at on sekiz-on dokuz yaşlarında, kalemde çalışan, annesi Saliha Hanım ve dadısı Ayşe kadınla yaşayan, altı-yedi yaşlarında babası Rıf'at Bey'i kaybetmiş bir

¹¹² Romanın özeti şu kaynaktan çıkarılmıştır: Şemseddin Sami, **Taaşşuk-ı Tâl'at ve Fitnat**, Haz. Yakup Çelik, 3. bs., Ankara, Akçağ Yayınları, 2003.

gençtir. Tütüncü Hacıbaba'nın evinin cumbasında, bu şahsın ölen karısından miras kızı Fitnat Hanım'ı görüp ona âşık olur. Asıl babasının kim olduğunu kimsenin bilmediği kız, bir yaşındayken annesi Zekiye Hanım ölür ve kız, üvey babasının yanında büyür. Hacıbaba kızı dışarı çıkarmaz. Kız ev işleriyle, dikiş-nakışla meşgul olur. Cumbadan gördüğü Tal'at Bey'e âşık olur. Tal'at Bey, kızla görüşebilmek için kadın kılığına girer. Kızın dikiş-nakış hocası Şerife Kadın'dan ders almaya başlar. Şerife Kadın'ın Fitnat'a okuma-yazma öğretme teklifini kabul eder. Bundan sonra Fitnat'ın evine, Ragibe Hanım adında ve kılığında, rahatça girip çıkar. Fitnat'la yakın arkadaş olan Ragibe Hanım, kızın kendisine benzer bir erkekten bahsetmesi üzerine, bir erkek kardeşi olduğunu söyler.

Üsküdar'da yaşayan ve oldukça zengin olan Ali Bey; on altı-on yedi sene önce evlenmiştir. Bir olay yüzünden karısını boşar, pişman olup karısını geri çağırır da kayınvalidesi olmaz, der. Kızını bu durumdan haberdar etmez. Karısını çok seven, bir süre sonra karısının evlendiğini, ardından da öldüğünü duyan, kalan ömrünce hep bundan dolayı pişmanlık yaşayan Ali Bey, Fitnat'ın babasıdır.

Dikiş-nakış hocası Şerife Kadın, Ali Bey'in bir cariyesine ders vermektedir. Ali Bey'in hikâyesini öğrenen Şerife kadın, onu Fitnat ile evlendirmeyi düşünür. Fitnat istemediği halde nikâh kıyılır. Kız bütün olanları Ragibe Hanım'a anlatır. O da kıyafetini çıkarır ve her şeyi anlatır. İki âşık, çaresiz kalırlar.

Kızın haline üzülen üvey baba, vazgeçmiş gibi görünüp, seni bir arkadaşın konağına götürüyorum diyerek kızı kandırır ve Ali Bey'in konağına götürür. Ali Bey, bir süre kıza yaklaşmaz. Onun halinden, sayıklamalarından Tal'at Bey'e âşık olduğunu anlar. Bir şekilde kızın boynundaki muskayı ele geçirir ve Zekiye Hanım'ın kızına yazdığı, gerçek babasının Ali Bey olduğunu belirten mektubu okur. Öz kızını Tal'at'la evlendirmeye karar veren Ali Bey, odasına geldiğinde Fitnat'ı intihar etmiş bulur. Bir zamandır hasta yatan, Fitnat'ın mektubunu alınca hasta yatağından çıkıp gelen ve durumu gören Tal'at buna dayanamayarak düşer, ölür. Ali Bey ise çıldırır. Cıneti günden güne artar, altı ay böyle yaşadktan sonra bir sabah ölü bulunur.

1.12. İntibah¹¹³

Ali Bey; hâli vakti yerinde, zengin iyi bir ailenin, yirmi iki yaşındaki tek çocuğudur. İyi terbiye görmüş ve eğitim almış bir beyefendidir. Fakat hayatı pek tanımaz. Yirmi yaşına girince babasını kaybeder ve onun ölümünden sonra hayatını; annesi, kitapları ve çalıştığı kalem yönlendirir. Babasının ölümüyle daha da içe kapanan ve dışarı çıkmayan Ali Bey, Çamlıca'ya birkaç kez zorla götürülür. Oraya alıştıktan sonra, sık sık kendisi gitmeye başlar. Bir gün kalemdeki arkadaşlarına, onların ısrarı üzerine Çamlıca'da bir ziyafet verir. Arkadaşlarının yanında kendini, oranın eğlence ortamına kaptıran Ali Bey, arkadaşları gibi geçen bir arabaya işaret yapar. Önce karşılığını alamaz; ama sonra aynı arabadan bir kadın, ona işaret yapar. Bu kadını aklından çıkaramaz. Çamlıca'ya gidip kadını arar ve bekler; ama göremez.

Bir pazar günü gittiğinde Mehpeyker adındaki oldukça güzel; ama ahlâk bakımından Ali Bey'in zıttı, İstanbul'daki bütün hovardaların tanıdığı ve kendisinin aklından çıkaramadığı kadını görür. Kadına âşık olan Ali Bey, ona aşkı bahseder. Onunla sürekli görüşür. Hafif meşrep, ağına düşürdüğü erkeklerle gönül eğlendiren bu kadına, evlenme teklif eder. Kadın Ali Bey'e, kendisiyle evlenemeyeceğini söyler. Ali Bey, kalemden arkadaşı Atıf Bey'in dayısı Mesut Bey'den; Mehpeyker'in nasıl bir insan ve ne kadar ünlü bir fahişe olduğunu öğrenir. Ali Bey, Mehpeyker'e duyduklarını anlatır ve onunla olan ilişkisini bitirmeye çalışır. Mehpeyker, bütün söylenenlerin doğru olduğunu, bunun kendi elinde olmaksızın gerçekleştiğini, kendisini tanıdıktan sonra bütün bunların bittiğini söyleyerek kendisine acındırır. Ali Bey'i kandırır. Ali Bey, bundan sonra, onunla daha sık ve uzun görüşür. Hatta kimi zaman eve uğramaz bile. Oğlunun bu durumundan rahatsız olan annesi, Ali Bey'in arkadaşı Atıf ve Atıf'ın dayısı Mesut Efendi'den bütün bunların sebebini öğrenir. Mesut Efendi, Fatma Hanım'a bunları bilmiyormuş gibi davranıp oğlunun beğenebileceği bir cariye alması ve oğlunu evlendirmesi tavsiyesinde bulunur.

¹¹³ Romanın özeti şu kaynaktan çıkarılmıştır: Namık Kemal, **İntibah**, Haz. Yakup Çelik, 5. bs., Ankara, Akçağ Yayınları, 2004.

Fatma Hanım, Dilaşup adında güzel bir cariye bulur ve onu eve getirir. Ali Bey'in Mehpeyker'e olan meyli sebebiyle, gözü cariyeyi görmez bile. Buluşacakları bir gece, Ali Bey'in Mehpeyker'i evinde bulamaması ve Mehpeyker'in geceyi Abdullah isminde bir dostunun konağında geçirmesi, kıskanç âşığı çılgına çevirir. Ali Bey, Mehpeyker'le kavga eder, ona hakaretler eder. Ondan ayrıldıktan sonra Dilaşup'la yaşamaya başlar.

Ali Bey'i tekrar elde etmek için uğraşan Mehpeyker, bunu başaramayınca ondan intikam almak ve onu Dilaşup'tan ayırmak için, Abdullah Efendi ile işbirliği yapar. Hamamda Dilaşup'un vücudundaki benleri öğrenir ve bunu Abdullah'a duyurur. Abdullah'ın adamları, Ali Bey'in de olduğu bir mecliste, Dilaşup'un vücudundaki benlerden bahsederler ve Ali Bey bunu duyar. Dilaşup hakkında söylenenlere inanan ve çılgına dönen Ali Bey, Dilaşup'u öldüresiye döver ve sonunda Dilaşup satılır. İntikam için bekleyen Mehpeyker, Dilaşup'u satın alır. Onu kötü yola düşürmeye çalışır. Ali Bey ise, her şeyi bırakıp kendini içkiye ve kumara vererek bütün mal varlığını tüketir. Bu duruma fazla dayanamayan Fatma Hanım, üzüntüsünden ölür. Cenazesini de kaldıracak kimse olmadığından belediye ve birkaç mahalleli kaldırır.

Ali Bey'i bir türlü elde edemeyen Mehpeyker, Abdullah'ın bir adamına Ali Bey'i öldürtüp Dilaşup'a da bunu seyrettirmeyi plânlamaktadır. Ali Bey, Üsküdar'da bir bağ evine, eğlence için çağırılır. Dilaşup da oraya getirilir. Bütün plânları tesadüfen öğrenen Dilaşup, Ali Bey'i kurtarmak için ona her şeyi anlatır. Zabıtaya durumu haber vermek için pencereden kaçan Ali Bey'in paltosunu giyen Dilaşup, karanlıkta kendisini Ali Bey sanan Hırvat tarafından öldürülür. Zabıta ile eve gelen Ali Bey, Dilaşup'un yaptığı fedakârlığı ve her şeyi anlar. Kızın cansız bedenine sarılıp pişman olduğunu söyleyen Ali Bey, bütün olanları bir dolabın içinden seyreden Mehpeyker'i öldürür, hapse atılır ve altı ay sonra ölür.

1.13. Sergüzeşt¹¹⁴

Sergüzeşt, asıl konusu itibari ile bir cariye romanıdır denilebilir. Bütün cariyeler de babasız, ailesizdirler. Fakat bu tür romanlar cariye konulu bir çalışmada ayrıca ve derinliğine ele alınmalıdır. Nitekim İsmail Parlatır'ın bu konu ile ilgili **Türk Romanında Kölelik** çalışması ve Mehmet Narlı'nın **Cariye Sevdaları** adlı makalesi önemli çalışmalardır. Biz "babasızlık" konusuna, cariye merkezli bir romanda da değinmek istedik.

Sekiz-dokuz yaşlarında, Hacı Ömer adlı esirci tarafından İstanbul'a getirilen cariye kız, Harput Mal Müdürü Mustafa Efendi'nin eşine satılır. Mustafa Efendi'nin evinde; eşi, on iki yaşındaki Atiye isimdeki kızı, Arap halayık Taravet yaşamaktadırlar. Küçük yaşta bu eve gelen Çerkes kıza, hanımı Dilber adını verir. Dilber, küçücük yaşına rağmen çok çalıştırılır. Acımasız olan hanımı ve halayık Taravet, bu çocuğa hiç acımaz ve onu sürekli çalıştırlar. Dinlenmesine bile izin vermedikleri gibi, yaptığı en küçük ve masum şeyi bile sorun ederler. Dilber önceleri, evin kızı Atiye Hanım ile arkadaş olur. Fakat Hanım'ı buna engel olur. Dilber'in en büyük isteği okula gitmektir. Atiye Hanım'ı okula götürüp getirirken, oradan kendine Latife isminde bir arkadaş edinir. Evde Hanım ve Taravet, Dilber'e çok kötü davrandıkları için Dilber, daha fazla dayanamaz ve annesini bulmak için bir gece, herkes uyuduktan sonra evden kaçar. Korkan ve ne yapacağını bilemeyen çocuk, sokakta bayılır. Uyandığında kendisini, mektepten tanıdığı arkadaşı Latife Hanım'ın evinde bulur. Durumu öğrenen ve Dilber'in haline çok üzülen Latife'nin ninesi, Mustafa Efendi'nin evine giderek Dilber'in kendi evinde olduğunu ve kızı satın almak istediğini söyler. Fakat Hanım buna razı olmaz. Dilber, mecburen kaçtığı eve geri döner. Bu evde hizmet etmeye devam eder. Sonunda Mustafa Efendi'nin görevinin başka bir yere çıkmasıyla, Dilber'i satarlar. Bir hafta içinde Dilber, bir esirciye verilir.

Dilber, Asaf Paşa'nın konağına satılır. Dilber bu evde işlerini yapmaktadır. Halinden de gayet memnundur. Paşa'nın yirmi üç yaşında, Paris'te okumuş ve resam bir

¹¹⁴ Romanın özeti şu kaynaktan çıkarılmıştır: Samipaşazade Sezai, **Sergüzeşt**, Haz. Şerife Baş, İzmir, Akdemi Kitabevi, 1999.

oğlu vardır. Paşa'nın oğlu Celâl Bey'dir. Celâl Bey, Dilber'i model olarak kullanır. Bu durum Dilber'i üzer; çünkü kendini beyin elinde oyuncak gibi hisseder ve gururu incinir. Bir gün istemediği hâlde giydirdiği dilenci kıyafetiyle kızı çizirken kız çok ağlar. Kızın haline dayanamayan Celâl Bey, kızı rahat bırakır. Fakat kızın o ağlayan ve üzgün halinden çok etkilendiği için, onu bir türlü aklından çıkaramaz. Bir gece herkes uyurken kızın odasına girer. Uyumadan önce ağladığı belli olan kızın yanında bir fotoğraf bulur. Bu, kendi fotoğrafıdır. Bunun ardından iki genç birbirlerini düşündüklerini ve birbirlerini sevdiklerini anlarlar. Birkaç gece herkes uyuduktan sonra, görüşürler. Bu durumu fark eden Celâl Bey'in annesi Zehra Hanım, sinirinden ve üzüntüsünden hastalanır. Durumu kocasına açar, Dilber'i satmaya karar verirler. Dilber olanların hiçbirinin farkına varmaz. Bir sabah erkenden esirci gelerek, kızı uyandırır ve hazırlanmasını söyler.

Annesinin ne kadar asalet düşkünü olduğunu bilen Celâl Bey, Dilber'e olan aşkıdan annesine bahsedemez. Dilber'in satıldığından da geç haberi olur. Kızın satıldığını duyan Celâl Bey, baygınlık geçirir ve hastalanır. Bütün gece ateşler içinde yatarak Dilber'i sayıklar. Oğlunun durumunu görünce korkan ve üzölen Zehra Hanım, kocasına kızı satarak çok büyük hata yaptığını, kızı bulup geri getireceğini söyler. Celâl Bey, yataktan kalktıktan sonra, her yerde Dilber'i aramaya başlar. Gördüğü insaları ya Dilber sanar ya da esirci. Kimi de insanlara o sende, diyerek saldırır. Günlerce uyumaz, kimseyle tek kelime konuşmaz, birden bağırmaya başlar. Sonunda baygınlık geçirir ve doktorlar, hastalığın şiddetli bir beyin iltihabı olduğunu söylerler. Dilber, esirciye verildikten sonra, Mısır'a zengin bir adamın sarayına satılır. Sürekli hüznö duran, gülmeyen ve düşönen Dilber, harem ağası Cevher'in dikkatini çeker. Kıza aşık olan Cevher Ağa kızı, sürekli izler, onun yanında olmaya çalışır. Evin beyi Dilber'i kendisine odalık yapmak ister. Ama Dilber bunu kabul etmez ve hapse atılır. Bir gece Cevher Ağa, kızı kurtarır. Kendisi merdivenlerden inerken düşer ve öölür. Sokakta yalnız, çaresiz, kimsesiz kalan Dilber, hiçbir yere gidemeyeceğini düşünür ve sonunda kurtuluğu kendisini Nil'e atmakta bulur.

1.14. Turfanda mı Yoksa Turfa mı?¹¹⁵

Fransa'da tıp öğrenimini tamamlayan Mansur, hayallerinin gerçekleşeceği mekân olarak gördüğü İstanbul'a gelir, amcası Şeyh Salih Efendi'yi bulur. Mansur'un babası ve bir amcası, o küçükken şehit olmuştur. Babasının ölümünün ardından Mansur annesiyle birlikte, amcası Ahmet el-Nasır'ın yanına sığınır ve oldukça hüzünlü bir çocukluk dönemi geçirir. Çocukluk dönemini amcasının konağında, Cezayir'de geçiren Mansur, oradan tıp öğrenimi görmek için Fransa'ya gider. Çocukluk döneminden bildiği, ölen amcasının kızı olan Zehra ile İstanbul'daki amcasının yanına gidince karşılaşır. Mansur bir taraftan Tıbbiye'de hekimlik yaparken bir taraftan da Hariciye kalemine girer. Tıbbiye'deki görevinde çok başarılı olan Mansur, orada tanıştığı Doktor Mehmet Efendi ile çok iyi dost olur ve bu dostluk iş arkadaşlığına dönüşür. Mansur, çok idealist bir gençtir. Kalemde gördüğü çalışma ortamına, laçka ve samimi olmayan ilişkilere tahammül edemez. Sonunda kaleme gelip sorun çıkaran bir adamı döver ve bu görevinden ayrılır.

İki hanımı olan Şeyh Salih Efendi'nin ilk eşinden İsmail ve Sabiha adında iki çocuğu vardır. İkinci eşi Müzeyyen Hanım'dır. Müzeyyen Hanım'ın Şeyh Salih Efendi'nin mirasına göz diken, bunun için de birçok entrika çeviren ve aileyi ortadan kaldırmak isteyen Raşit Efendi adında bir kardeşi vardır. Raşit Efendi, emeline ulaşmak için yaptığı plânlarla, Şeyh Salih'in oğlu İsmail'i, bir araba kazasında öldürür, kızı Sabiha'yı da Kazım Bey'in kollarına iter. Hamile olan Sabiha'yı zehirler. Mansur'u ve Zehra'yı da öldürmek için konağı ateşe verir. Bütün bu olanlardan sonra Şeyh Salih Efendi felç olur, ölür. Amcası bütün mirasını Mansur'a bırakır. Raşit yaptığı kötülükleri canıyla öder, kardeşi Müzeyyen Hanım da hastalıktan ölür.

Mansur, amcasından kalan bütün serveti idealleri uğruna ve halka hizmet için harcamaya karar verir. Aydın'da kurduğu çiftlikte toplumsal kalkınmaya yönelik çalışmalar yapar. Mektep açar, daha sonra bu mektebi, ziraat mektebine dönüştürür,

¹¹⁵ Romanın özeti şu kaynaktan yapılmıştır: Mehmed Murad, **Turfanda mı Yoksa Turfa mı?**, Haz. Tacettin Şimşek, Ankara, Akçağ Yayınları, 1999.

fabrika kurar. Zehra ile evlenir. Gönüllü olarak Osmanlı-Rus savaşına katılır. Üstleriyle anlaşamayınca Şam'a sürülür. Trablusgarp'ta ölür.

1.15. Zehra¹¹⁶

Subhî, gayet kibarâne büyümüş genç, güzel bir delikanlıdır. Birkaç sene evvel babası ölmüş, annesiyle yaşamaktadır. Babası sağlığında tek çocuğu Subhî'yi namuslu ve zengin Tüccar Şevket Bey'in yanına kâtip olarak vermiştir. Şevket Efendi'nin çocukluğundan beri kıskanç ve kuruntulu, öksüz bir kızı vardır. Zehra büyüdükçe bu kötü tabiatı da büyür. Tesadüfen birbirlerini gören Subhî ile Zehra evlenirler. Zehra'nın tabiatında bir süre olumlu gelişmeler görülür. İki genç, altı-yedi ay gayet güzel, mutlu yaşarlar. Kışın gelmesiyle Cağaloğlu civarında bir köşke taşınırlar. Subhî'nin bazı geceler arkadaşlarının yanına gitmesi, Zehra için katlanılmaz zamanlar olmaya başlar; çünkü o, Subhî'nin kendini aldattığını düşünür. Kıskançlık krizleri geçirir. Çevresindeki herkes, bu durumu fark eder. Subhî'nin annesi Münire Hanım, gelini ve oğlu rahat etsin, Nazikter'e de yardımcı olsun diye, eve Sırrı Cemal adındaki cariye alır.

Oldukça zeki, fatin ve güzel olan Sırrı Cemal'in gelmesiyle, Zehra'nın kıskanç tabiatı tamamen ortaya çıkar. Zehra, her önüne geleni haşlar, herkesi kırar, odasına kapanır, kimseyle görüşmez, saatlerce ağlar, günlerce ağzına lokma koymaz. Subhî de, Sırrı Cemal de durumun ve sebebinin farkındadırlar. Başlangıçta Zehra'nın üzülmemesi ve böyle düşünmemesi için ikisi de uğraşırlar. Ama zamanla duygularının önüne geçemez ve birbirlerine sevgilerini söylerler. Bir süre sonra Subhî, artık bu durumu gizlemek için uğraşmaz olur. Sırrı Cemal, Subhî'den hamile kalır. Bunu öğrenen Zehra, çocuğu ortadan kaldırma plânları yaparken babası Şevket Efendi ölür.

Subhî, Sırrı Cemal ile Markıköyünde bir eve taşınır. Orada yaşamaya başlarlar. Sırrı Cemal, Subhî'nin Zehra'ya dönmesinden korktuğu için, Subhî'nin ondan boşanmasını sağlar. Annesi Münire Hanım, Zehra'nın yanında kalır. Zehra, artık onları düşman olarak kabul eder. Onlardan öğ almanın yollarını düşünür. Habibe Molla

¹¹⁶ Romanın özeti şu kaynaktan çıkarılmıştır: Nabizâde Nâzım, **Zehra**, Haz. Hüseyin Alacatlı, Ankara, Akçağ Yayınları, 1997.

isminde bir kadınla anlaşır ve kadın Subhî ile Sırrı Cemal'in evlerini öğrenir. Zehra'nın hazırladığı bir düzen sonunda Subhî, Urani adında genç ve güzel bir kızla birlikte olmaya başlar. Günlerce evine uğramaz. Sırrı Cemal, sonunda olanları öğrenir; ama bir şey yapamaz ve intihar eder. Urani'ye kendini çok kaptıran Subhî, dükkâna da uğramaz ve işleri kötüye gider.

Urani, Zehra'nın istediği gibi Subhî'nin bütün varlığını ve gelir kaynaklarını tüketir. Subhî'yi kapının önüne koyar, kendisine yeni bir sevgili bulur. Çok az parası kalan Subhî, annesinin yanına gitmek ister. Ama Zehra, Subhî'nin çalışanı Muhsin ile evlenip onu yalnız bırakınca, Münire Hanım harç borç yaşamış, ona buna el açmış, sonunda evsiz barksızlara karışmıştır. Nerede olduğunu kimse bilmez. Parasız kalan Subhî, ucuz otellerde, tulumbacı kahvelerinde yatar kalkar. Bir gün Urani'yi sevgiliyle beraber görür ve ikisini de öldürür. Polis Subhî'yi yakalar; fakat yeterli delil bulamayınca tutuklayamaz. İstanbul'dan uzaklaşması için; Trablusgarp'a gönderilir. Subhî'nin bu sonu, Zehra'yı mutlu etmemiştir; çünkü o, Subhî'yi hâlâ sever, artık Subhî de yoktur. Zaten Muhsin ile yaşamak onu yeterince mutsuz eder. Zehra'nın Muhsin'den bir oğlu olur; fakat yaşamaz. Ardından Muhsin de ölür. Zehra buna sevinir, kendi halinde yaşamını sürdürmeye devam eder. Bir gün çarşıya indiğinde, yaşlı bir kadının öldüğünü, bunun Münire Hanım olduğunu görür. Bütün olanlardan sonra hastalanır, yatağa düşer, bir yandan da vicdan azabı çekerek ölür.

1.16. Araba Sevdası¹¹⁷

Varlıklı bir Osmanlı paşasının oğlu olan Bihruz, babasının görevi nedeniyle sürekli yer değişmesinden dolayı iyi bir öğrenim göremez. Babasının görevi sebebiyle İstanbul'a geldiklerinde de gittiği okulu bitiremez. Özel hocalar elinde yarım yamalak yetişir. Babasının ölümüyle Bihruz'a oldukça iyi bir miras kalır. Bihruz Bey'in bütün merakı; yarım yamalak öğrendiği Fransızca'yı konuşmak, satın aldığı landoyla gezmek, giyinip süslenip alafrağa bir yaşam sürmektir.

¹¹⁷ Romanın özeti şu kaynaktan yapılmıştır: Recaiade Mahmud Ekrem, **Araba Sevdası**, Haz. Hüseyin Alacatlı, Ankara, Akçağ Yayınları, 2001.

Bir gün landosuyla Çamlıca'da gezerken hafif meşrep bir kadın olan Periveş'i görür ve onu aklından çıkaramaz. Periveş'e âşık olan, onu son derece iyi, soylu bir ailenin kızı olarak kafasında canlandıran Bihruz, kadına bir aşk mektubu yazar, ulaştırır. Mektubu okumadan atan Periveş, uzun bir süre görünmez. Bihruz her yerde Periveş'i arar, ama bulamaz. Bihruz'un daireden arkadaşı, yalancı Keşfi Bey, Bihruz'a yardım eder görünür ve aslında onunla alay eder. Periveş'i bulmak için Bihruz'a yardım eden Keşfi, kadının tifodan öldüğü ve bir de ikizi olduğu yalanını söyler. Bihruz bunu duyunca yıkılır. Periveş'in mezarını bulup mezarında ağlamak, arabasına attığı yanlış anlamlar taşıyan ve kadının ölmesine etkisi olabileceğini düşündüğü mektuptan dolayı özür dilemek ister. Bu düşüncelerle oldukça kötü zamanlar geçirir, üzülür. Bir akşam gezinti, eğlence yerlerinden Şehzadebaşı'nda yanında bir kadınla beraber gördüğü ve Keşfi'nin yalanından dolayı Periveş'in ablası sandığı, kadından Periveş'in mezarını sorar. Sonunda aslında Periveş'in ölmediğini, Keşfi'nin kendisine yalan söylediğini ve Periveş'in kötü bir kadın olduğunu öğrenir.

1.17. Udi¹¹⁸

Aslen İstanbullu olan Nazmi Bey, iyi eğitim görmüş, gençliğinden beri musikiye meraklı bir kişidir. Musikiyle ilgili aldığı eğitimle, musikişinasların üstad kabul ettikleri bir isim olur. Aynı zamanda şair ve bestekârdır, en iyi çaldığı saz da kemandır. Musiki merakı ve eğlenceye düşkünlüğü yüzünden babasından kalan mal ve varlığını tüketmiştir. Bunun ardından devlet dairelerine müracaatıyla Suriye'ye memur olarak gider. Bu sırada evlidir ve bir kızı, bir oğlu vardır. Şam'a memuriyet için gittiğinde artık gezmekten ve eğlenceden yorulan Nazmi Bey'in Şam'da, Bedia adlı bir kızı daha dünyaya gelir. Eğlenceden vazgeçen; ama musikiden vazgeçemeyen Nazmi Bey, akşamlarını hanesinde ve kemanını çalıp bestelerini okuyarak geçirmektedir.

Üç çocuktan en büyüğü kız ve ondan sonra oğlandır. Bedia ile ağabeyi arasında on dört yaş vardır. Nazmi Bey, küçük kızı Bedia'yı çok sever ve en güzel vakitlerini onunla geçirir. Nazmi Bey'in küçük kardeşi de Şam'da memuriyettedir ve kanun

¹¹⁸ Romanın özeti şu kaynaktan çıkarılmıştır: Fatma Aliye, **Udi**, Haz. Ferit Ragıp Tuncor, 2. bs., İstanbul, Selis Kitaplar, 2005.

çalmakta mahirdir. İki kardeş, iş çıkışlarında sazlarını çalıp eğlenirler. Onları dinleyen Bedia da eline aldığı tahtalarla babasını ve amcasını taklit eder. Kızının bu musiki merakı ve yeteneği, Nazmi Bey'i çok mutlu eder. Bedia sekiz yaşına geldiğinde, ona bir kanun yaptırılır ve iyi bir hoca tutulur. Kısa sürede öğrenen Bedia, amcasına ve babasına eşlik etmeye başlar. Bu durum Nazmi Bey'i çok mutlu ve memnun etmektedir. On yaşında kız, artık babasıyla beraber çalıp söyleyecek düzeye gelir. On üç yaşına geldiğinde Bedia, herkesin hayret ve hayranlıkla baktığı mükemmel bir kanunî olmuştur. Bedia, kanundan çok kemandan hoşlanır. Bu durumu fark eden Nazmi Bey, onu keman meşkine başlatır. Bedia, babasından üç buçuk yıl keman meşki alır. Yaptığı keman taksimleriyle, musiki ustası babasını bile kendine hayran bırakır. Baba kız, birlikte çalıp söyler. Bunu yapmadıkları zamanlarda yine musiki üzerine konuşurlar. Sesi de çok güzel olan Bedia, gittiği bir düğünde daha önce hiç görmediği ve sesini çok beğendiği bir saz görür. Bir ustanın kucağında gördüğü ve sesine hayran olduğu bu saz uddur. Babasına dinlediği ud sesini öyle bir anlatır ki baba, ertesi gün Bedia'ya bir ud getirir. Musevi sazendelerinden Y..., Bedia'ya ud öğrenimi konusunda usta tayin edilir. Kemana başlayınca kanunu terk eden Bedia, udu iyi çalmaya başlayınca da kemana terk eder. Bedia artık hem iyi bir sâzende, hem de iyi bir hanendedir. Sanatlarına âşık olan baba-kız, sürekli birlikte çalıp söylerler.

Bedia'nın Şem-î adında kendisini çok seven, her zaman koruyan ve kollayan, onu her konuda destekleyen ağabeyi, baba-kızın bu musiki ziyafetlerinden zevk alır, onları dinler. Kendisi çalıp söylemez. Şem-î ve Bedia, kardeş olmaktan öte, birer sırdaş ve arkadaşlırlar. Şem-î genç yaşta evlenir. Sevdiği ve incitmeye kıyamadığı eşi, kızı Mihriban'ı dünyaya getirdikten sonra, loğusa yatağında hayatını kaybeder. Ölürken Şem-î'den kendisinden sonra evlenmeyeceği ve kızını üvey anne eline bırakmayacağı konusunda yemin alır. Bunun üzerine Şem-î bir daha evlenmez. Bedia, Mihriban'a bakar ve onun için bir anne olur. Şem-î bazı akşamlar eve içkili ve geç saatte gelir. Gençliğinde kendisi de eğlenceye ve içkiye düşkün olan; ama o zamanlarını hatırladıkça utancından mahv ve pişman olan Nazmi Bey, oğlunun bu hâline çok üzülmemekte, hatta kızmaktadır. Küçüklüğünden babasının eve gelmediğini, bu durumdan ötürü annesinin, ablasının mutsuz olduğunu hayal meyal hatırlayan Şem-î, bu durumun sebebini büyüdükçe anlar. Fakat Bedia, babasının o dönemlerine hiç şahit olmadığı için, babasını

hep ailesine bağlı, iyi bir reis ve baba olarak bilir. İkili olarak eve geldiğinde kesinlikle babasına görünmeyen Şem-î, bir akşam içip geldiğinde, baba-kızın musikisini duyup dayanamaz ve onların bulunduğu odaya girer. Oğlunun bu hâline çok kızan ve karşısına böyle çıkmasına dayanamayan Nazmi Bey, kızgınlıkla oğlunun üzerine atılır. Onu, bir daha ağzına içki koymayacağı konusunda yemin etmeye zorlar. Sesi çıkmayan oğlunun kafasını tutup yere çarpar ve sonunda Şem-î, tutamayacağı bir yemini vermek istemediğini söyler. Bu olaydan birkaç ay sonra Nazmi Bey, ayakta duramayacak kadar sarhoş bir hâlide eve gelir. Ona kapıyı açan ve onu baştan ayağa szen oğlu Şem-î'nin bu bakıŐından utanan Nazmi Bey, herkesin önünde, oğlunun bakıŐından dolayı, bir daha işrete dair ağzına bir Şey koymayacağına dair tövbe eder.

Bir süre sonra Nazmi Bey'in mizacında ani bir değişme olur. Doktorlar, işrete alışık olan vücudun kan dolaŐımını sağlayan damarlarda büzülme olduğunu ve içkiyi birden bire değil, yavaş yavaş bırakmasını söylerler. Nazmi Bey ise, tövbesini bozmaz. Bundan sonra Nazmi Bey, gittikçe kuvvetten düşer, saz âlemleri seyrekleŐir, bir süre sonra da hiç olmamaya başlar. Önceleri kızını dinleyen babanın zaafı, o kadar artar ki, artık dinlemeye hâli kalmaz olur. Nazmi Bey'in kötü gidişatı, Bedia'nın annesini korkutmaktadır. Annesi, babası Bedia'nın mürüvvetini görsün diye, onu bir an önce evlendirmek ister. O sıralarda Şık, süslü, pek yakışıklı ve yüzbaŐı olan Mail Bey'in annesi, Bedia'ya oğlu için talip olmaktadır. Şem-î, kardeşinin bu adamla evlenmesine razı olmaz; ama nedenini de syemez. Ağabeyinin istememesine rağmen sonunda Bedia, Mail Bey'le evlenir. Hayatından çok memnun olan Bedia, bir yıl boyunca mutlu olur.

Hastalığının ikinci senesi Nazmi Bey, vefat eder. Kalan mirası çocukları arasında paylaŐtırılır. Şem-î de bir kazaya kaymakam olarak gider. Bir süre sonra anne de vefat eder. Mail Bey, bacanağı ile oturmak istemez ve Bedia, istemese de ablasından ayrılır, ayrı bir haneye çıkar. Bir süre sonra Mail, eve, geceleri geç vakitte ve sarhoş olarak gelmemeye başlar. Bedia'nın babasından kalan hazır para, tükenmektedir. Bedia, kocasının yaptıklarına çok üzülür ve uykusuz geçirdiği gecelerde hep ağlar. Mail Bey, Bedia'nın gümüş kaplamalı kanununu ve mahfazasını, kahve takımı yaptıracağını söyleyerek götürür; ama getirmez. Bunun zerine kuyumcularına gidip de kahve

takımlarını almak isteyen Bedia, kocasının kendine yalan söylediğini anlar. Artık kocasına hiç güveni kalmayan ve onun parayı farklı şekillerde harcadığını düşünmeye başlayan Bedia, günlerce üzüntüsünden ağlar ve evde bir yas havası oluşur.

Bedia, bir gece, bir konağa davete gider. Eğlencede Musevi şarkıcı Naoma'nın kızı çengi Helula'nın kolunda, evde çekmecesinde sandığı bileziklerini görür. Ardından bir hanımın kendisine, bileziklerini tanıyıp tanımadığını sormasıyla; Bedia artık kocasının gecelerce niçin gelmediğini, parayı kim için harcadığını ve bu durumu herkesin bildiğini anlar. Bundan sonra derin üzüntüye kapılır. Bedia'nın ud dersleri aldığı Musevi hocası, Naoma'nın komşudur. Mail Bey'in Helula'nın yanında olduğunu ve bütün bulduğu parayı onlar için harcadığını söyler. Bu şekilde bir yıl geçer. Bedia, yine bir geceye davet edilir ve gittiğinde, Helula ile karşılaşır. Artık Mail Bey'in Helula ile ilişkisini herkes bilmektedir. İlişkileri dillere destan olmuştur. Bir fırsatını bulduğunda Bedia'ya yaklaşan Helula, Mail'i çok sevdiğini ve ondan, sevdiği için vazgeçemediğini söyler. Kendisi yüzünden Bedia'ya kötü günler yaşattığı için de ondan af diler. Bu işi para için yapmak zorunda olduğunu anlatır. Bunun üzerine Bedia, kocasını sevmediği yalanını söyler. Ertesi gece Bedia evde yalnızdır. Mail Bey, sarhoş bir hâlde eve gelir ve Helula'dan kendisini sevmediğini söylediğini duyduğu için çok kızgındır. Bedia'yı döver. Bu geceden sonra tamamen yalnız kalan ve mutsuz olan Bedia'nın tek eğlencesi ve yoldaşı udu olur. Bedia'nın meşk ustası Y... Mail Bey'i, Naoma ve Helula'yı tanır. Mail Bey'e evine ve karısına dönmesini söyler; ama onun laftan anlamayacağına kanaat getirince, Bedia'ya kocasını toparlamasını nasihat eder. Bir gece Mail Bey, eve geldiğinde Bedia'ya kendisini bu durumdan kurtarması için yalvarır. Bu yaşadıklarına son vermek, evine dönmek istediğini; ama bunu yapamadığını söyler. Bedia, o kadını sevdiği için ondan vazgeçemediğini, onu kendisine tercih ettiğini, bütün bunlara katlandıktan sonra gururunu daha fazla çiğnetemeyeceğini söyler.

Ertesi gün Şem-î'ye telgraf çeker ve bir bahane ile kendisini aldırmasını ister. Dört gün sonra, Şem-î'nin baba yadigarı kölesi Habeşî Rüstem, Bedia'yı almaya gelir. Bunu gören Mail Bey, Bedia'nın gelmemek üzere gideceğini düşünür ve Bedia'ya gitmemesi için yalvarır. Bedia, ağabeyi hasta olduğu için gideceğini ve mutlaka

döneceğini söyler. Fakat bu konuda Bedia'ya güvenemeyen Mail Bey, gelmesini sağlamak için hiçbir eşyasını almasına izin vermez. Sonunda engel olamaz ve Bedia gider. Bedia'yı ilk gördüğünde şaşırان Şem-î, kardeşinin bu hâline çok üzülür. Aslında Şem-î, Mail Bey'in bu gidişatını haber alır; ama Bedia bir şey söylemeden müdahale etmek istemediği için bekler. Bedia, hala kocasını sevmekte, onu düşünmektedir. Şem-î, kardeşinin iyileşmesi için her şeyi yapar. Üç ay sonra Bedia, toparlanır. Bu arada Mail Bey'in mektupları sürekli gelir; fakat Bedia hiç birine yanıt vermez. Şem-î, Mail Bey'in bütün mal varlığını Helula'ya yedirdiğini öğrendikten sonra, Bedia'nın artık ondan kurtulması için; avukat tutar. İşin gidişatından korkan Mail Bey, kendisine ulaşılmasını diye, kendisini Selanik'e sevk ettirir. Bedia'ya da mektup yazar, bir kez daha af diler. Mail Bey, Selanik'e gittikten sonra, iyice işrete dalar ve sağlığını tamamen kaybeder. İki yıl sonra da ölür.

Bedia, ağabeyinin görev yeri değişeceği için, onunla beraber Şam'a gider. Burada sevdikleri bir ailenin İstanbul'a gideceğini öğrenir ve onlarla o da gider. Gitmeden önce Beyrut'taki dostlarından birinin evinde, Helula ile karşılaşır ve kız ona yaşadığı hayattan kurtulduğunu, evlendiğini, bunda kendisinin önemli bir payı olduğunu söyler.

Bedia, İstanbul'a gittikten sonra, orada ud, nota dersleri almağa başlar. İki yıl boyunca İstanbul'da musiki dersleri alır ve kendisi de artık musiki çevrelerinde tanınan ve beğenilen bir isim olur. İstanbul'a gidişinden dört yıl sonra, ağabeyi İstanbul'a pek yakın bir yere tayin edilir. Ardından gelen bir telgrafla ise, Şem-î'nin vefat haberi gelir. Bedia, yeğeni Mihriban ve Rüstem'i yanına alır. Bundan sonra bir süre elindekilerle evi geçindiren Bedia, para kazanmak için, musiki dersleri vermeye başlar. Kısa sürede çok sayıda öğrencisi olur ve kazandığı paralarla, bir ev alır. Çok çalışın ve yorulan Bedia, kalan ömründe, kendisine ve ev halkına geçim kaynağı olsun diye, bir de dükkân alıp kiraya vermeyi düşünmekte ve dükkân parası biriktirmektedir. Hastalanır ve uzun süren hastalığının ardından doktorlar, ud çalmasını yasaklarlar. Hastalığının verem olduğu anlaşılır ve sonunda ölür. Bedia, yazarın Raf'et romanını okumuş ve yazardan kendi hikâyesini yazmasını istemiştir. Yazara anlattığı yaşamı, böylece roman olmuştur.

II. BÖLÜM

2. ROMANLARDA BABASIZLIĞIN DOĞURDUĞU PROBLEMLER

Tanzimat'la başlayan yenileşme ve batılılaşma, Osmanlı'nın devam ede gelen problemlerine yeni problemler ekler. Bu problemler; devlet, toplum, birey bazında farklı sonuçlar doğurur. Tanzimat romanında sıkça rastlanan babasızlık olgusu, genel anlamda toplumun yaşadığı, her düzeydeki problemin romana yansımasıdır. Hem bu yansımalar, hem de bunların sonucunda babasızlık, beraberinde birçok da problem ve felaket getirir. Bu problemleri, ailenin dağılması ve dış tehlikelere karşı korunamaması, aile bireylerinin kötü tecrübeler yaşaması, iyi bir eğitim alamaması şeklinde saymak mümkündür. Fakat romanlardaki babasızlık problemi ekonomik, sosyal, ruhsal problemlerin ve eğitim problemlerinin yanı sıra kültürel ve siyasal anlamda da ele alınabilir. Kimi kahramanlar, babasızlığın doğurduğu problemlerin üstesinden gelirler. Bunu başarabilen tipler, genellikle Ahmet Midhat'ın tipleridirler ve ideal yeni Osmanlıyı temsil ederler. Bunlar karşılaştıkları olumsuzluklara rağmen; aldıkları eğitim, çalışkanlıkları, akıllılıkları ve olumlu karakterleriyle her şeyin üstesinden gelebilirler. Babasını kaybedip de tamamen batılı bir hayat anlayışını kabul ederek başarılı olan roman kişisi yok gibidir. Dolayısıyla özellikle romanın babası sayılan Ahmet Midhat merkezinde bakıldığında, babasızlığın doğurduğu problemlerden kurtuluş yolu "baba"nın yolundan gitmek; ama yeni ve serbest adımlar da atmakla olur. "Baba" otoritesine isyanın ya da baba otoritesinden kurtulmaya çalışarak kişilik inşa etmenin incelenebileceği metinler, daha sonra yazılacaktır.

Bu bölümde; "Romanlarda Babasızlığın Doğurduğu Problemler"i; Ekonomik, Sosyal, Ruhsal Problemler ve Eğitim Problemleri alt başlıklarında incelemeye çalışacağız.

2.1. Ekonomik Problemler:

Dünyaya İkinci Geliş Yahut İstanbul'da Neler Olmuş romanının babasız kahramanı Osman Bey, Veysel Efendi'nin oğludur. Bu şahıs oldukça varlıklıdır: “İmdi İstanbul'un karışık zamanında Üsküdar'da Ahmediye semtinde Veysel Efendi namında bir mütemevvil vardı ki gerek helâlinden ve gerek haramından cemeylediği hesapsız hazinesini hüsn-i muhafaza ile ahvâl-i âlemi uzaktan temaşa edenlerden sayılırdı.”¹¹⁹

Çocukları mağarada yaşamak zorunda bırakan Mesut Ağa, bir gün mağaranın başına gelir ve Osman Bey'e; “Beyim artık sen sağ ol baban sizlere ömür”¹²⁰ diyerek babasının ölüm haberini verir. Osman Bey, artık babasızdır. Veysel Efendi, Moralı kıyafetindeki yeniçeriler tarafından, kendi aleyhlerinde casusluk yaptığı gerekçesiyle öldürülür. Kocasının ölümünün üçüncü günü, Osman Bey'in annesi, “köşeyi bucağı, efendisinin mahzende gömülü sandıklarını falanı yoklasın ki her taraf bomboş. Moralı Rumlar her tarafı soymuş. Baha eden gümüş zar bile bırakmamış.”¹²¹ Aslında Veysel Ağa'yı öldürenler, konaktan hiçbir şey almadan ayrılırlar. Bir süre sonra, “bir gün Arap yine gelmiş pederinden kalan vâriyetin hiçbirisi kaybolmayacağını ve hiçbir şey için merak etmemesini”¹²² Osman Bey'e söyler. Zengin bir babanın oğlu olan Osman Bey, yaşadığı mağarada ne babasının parasından ne de dışarıda olanlardan haberdardır. Zaten onun mağarada paraya ihtiyacı yoktur. Mesut Ağa, onlara yiyeceklerini, içeceklerini, ihtiyaçlarını getirip bırakıp gitmektedir.

Bir gün mağaraya giren altı adamın bir şeyler gömüp giderler. Adamları takip eden Osman ve Nergis, sonunda mağaranın çıkışını bulurlar. Adamların gidişinin ardından, gömülen şeyleri çıkarırlar. Çıkanlar sandık dolusu değerli eşyadır. Nergis, “Yalnız Cenabıhakka teşekkürler edeceğiz. Zira Allah bize hem halâs yolunu gösterdi hem de dünyada rahat rahat yaşamak esbabını da ihsan eyledi”¹²³ der. Her ikisi de iyi insanlar olan ve Arap'ın zulmüne maruz kalan çocuklar böylece ödüllendirilirler. Bu,

¹¹⁹ Ahmet Midhat Efendi, **Dünyaya İkinci Geliş Yahut İstanbul'da Neler Olmuş**, s.4.

¹²⁰ Ahmet Midhat, **a.g.e.**, s.63.

¹²¹ Ahmet Midhat, **a.g.e.**, s.72.

¹²² Ahmet Midhat, **a.g.e.**, s.65-66.

¹²³ Ahmet Midhat, **a.g.e.**, s.92.

Ahmet Midhat'ın hemen bütün romanlarında görülen iyilerin ödüllendirilmesidir. Ahmet Midhat, bu geleneği ve bu konudaki düşüncelerini kahramanların ağzından söyler. Yaptığı her şeyden sonra, canını korumak için kimliğini ve yüzünü değiştiren Arap, altı aylık yokluğunun ardından geldiğinde Osman Bey'e, "Cezayirli Dayızade Memiş Bey" adıyla dünya üzerine çıkabileceğini söyler. Bu arada Mesut Ağa, Veysel Efendi'nin konağını satın almıştır. Osman Bey ve ailesi için, Dayızade Memiş Bey adına, konağını hazırlatmaktadır. Bey ve ailesi yeni kimlikleriyle konağa yerleşirler. Bir akşam Mesut Ağa, Nergis'i ve Osman Bey'i evin sarnıcından gizli bir yere götürür. Burada onlara variller gösterir.

"Arap bunları kendi eliyle açtı. Küçük sandıktan zuhur eden mücevherat ve altın ve gümüş âvânî ve müzeyyenât Osman ile Nergis'in mağaraya gömdükleri sandık mevcudundan pek çok ziyade idi. Büyük varil içindeki eşya ise bu küçük varilin eşyasından miktarca dört kat ziyade olduğu gibi pahaca ihtimal ki on kat ziyade idi. Çünkü küçük varilin içindeki bir altın zarfa bedel büyük varilden bir musarra zarf çıkar ve evvelkinden zuhur eden bir Felemenk taşlı yüzüğe mukabil büyükten bir pirlanta zuhur ederdi."¹²⁴

Mesut Ağa, yıllarca hem kazandığı parayı, hem de babası Veysel Efendi'nin varını Osman Bey için biriktirmiştir. Kendisi de bunu şöyle anlatır:

"Mütevelli Veysel Efendi diye halkın nazarında Karun kadar zengin zannolunan pederinizin variyeti işte şu küçük varildir. Ben ise babanızın beş yüz kuruşa mibâyaa eylediği bir hadım köle iken ve hususiyle para kazanmaya on sekiz yaşımdan sonra başladığım hâlde işte şu büyük varilin içindeki hazineyi kazandım. Sizi altı buçuk sene mahpus bıraktığım yalnız bunu kazanmak için değildi. Çünkü bunları himmetle, hizmetle kazandım. (...) İşte ben bunları sizin için cemettim."¹²⁵

Osman Bey, yeryüzüne çıktığında babasızdır. Mesut Ağa, sevdiği Osman Bey için bir servet biriktirmiştir. Çevirdiği bütün işlerden sonra, olur da Osman ve Nergis'i göremezse diye, varillerden birinin içine bir mektup koymuştur ve mektubu kendisi Osman Bey'e verir. Mektupta Osman Bey'e, "Size verdiğim zahmete mukabil bu hazineyi kabul ederek kusurumu affediniz"¹²⁶ yazmıştır. Konağa gelen Sarraf Nesimacı Bezirgân, Mesut Ağa'nın ortalıkta olmadığını duyunca, öldüğünü düşünerek Ağa'nın sağlığında Osman Bey'e verilmek üzere bıraktığı mektubu ona verir. Osman Bey'e de

¹²⁴ Ahmet Midhat, **a.g.e.**, s.102.

¹²⁵ Ahmet Midhat, **a.g.e.**, s.102.

¹²⁶ Ahmet Midhat, **a.g.e.**, s.103.

Ağa'nın İstanbul'u nasıl birbirine karıştırdığını anlatır. Bu mektuptan Osman Bey, şimdiye kadar gördükleri dışında büyük bir hazinenin varlığını öğrenir:

“(…) mahzenden çıkan varillerin yalnız mücevherât ve muhaşşelât demek olduğunu ve hâlbuki altın ve gümüşe müteallik meskûkâtın mutfak içinde ocağın döşeme taşları kaldırılır ise altında bulunan derin su kuyusunun içinde bulunduğunu mibeyyin ve miktarı ise mücevherât miktarından dört kat ziyade olduğunu mübeşşirdi.”¹²⁷

Bunu öğrenen Osman Bey ve Nergis, konağa hazineyi saklayacakları gizli bir yer yaptırır ve oraya saklarlar. Servetleri o kadar artar ki; “Şimdi erbâb-ı mütalâa kuyu içindeki hazinenin mikdâr-ı sahihini sorarlar. Hâlbuki miktarını kimse bilmiyor.”¹²⁸ Cezayirli Dayızade Memiş Bey olarak tanınan Osman Bey, büyük bir servetin sahibi olur. Serveti, hayır işleri için kullanır. Memiş Bey, “o kadar ihsanı bol, vergisi mebzul bir adamdı ki cumadan cumaya kim bilir kaç kuruş fukara sadakalarından başka bekâr odalarına, yeniçeri ocaklarına!!, sekbanlara, kavaslara filânlara ihsanlar, bohçalıklar giderdi.”¹²⁹

Babasız Osman Bey'e babasından büyük bir hazine kalır. Bu hazinenin yanında, Mesut Ağa ona ve Nergis'e çektirdikleri karşılığında büyük bir hazine daha bırakır. Altı buçuk yıl çektiklerinin ve iyi bir insan oluşunun karşılığı olan bu hazineyi, Osman Bey yardım için harcamaya çalışır. Bu iyiliğinin karşılığını da alır; çünkü bu sayede kaybettiği annesini bulur. Romanda baba öldükten sonra, maddî-manevi sefaletе düşen asıl kişi, evin hanımı yani Osman Bey'in annesidir. Ama eğer baba Veysel Bey ölmeseydi oğlununun ve Nergis'in yerini öğrenebilecekti. Osman Bey, felaket ve yokluktan kendi teşebbüsleri sayesinde değil, dürüstlüğü ve masumiyeti sayesinde kurtulmuştur. Ahmet Midhat'ın babasızları kurtarmasının bir yolu da budur: Dürüstlük ve masumiyet. Bu tavır da geleneksel olarak işlenen “iyiler sonunda mutlu olur” düşüncesinin devamıdır.

Felâton Bey ile Râkım Efendi romanında babasızlık yaşayan iki kahramandan biri, alafranga züppe tipi olan Felâton Bey'dir. O, babasızlıkta ekonomik problemleri

¹²⁷ Ahmet Midhat, **a.g.e.**, s.108.

¹²⁸ Ahmet Midhat, **a.g.e.**, s.109.

¹²⁹ Ahmet Midhat, **a.g.e.**, s.109.

hep olumsuz yaşar. Yaşantıları yine olumsuzluklarla sonuçlanır. Fakat yazarın asıl kahramanı, örnek Osmanlı genci olarak Felâton Bey'in karşısına koyduğu Râkım Efendi, babasızlığı hem erken yaşamaya başlaması, hem de babadan kalan bir mal varlığı olmamasına rağmen, ekonomik problemler onun için, sorun olmaz. Çünkü o, hesabını kitabını bilen, çalışkan ve batılılaşmayı doğru algılayan, yaşayan bir tiptir. Dolayısıyla onun başta problem olan ekonomik durumu, zamanla düzelir ve problem olmaktan çıkar. Hatta bu konudaki başarısı, kahramanın ne kadar iyi bir genç ve ideal tip olduğunu göstermek için, vasıta olur.

Felâton Bey, alafranga meşrep olan babası Mustafa Merakî Efendi'nin elinde yarım yamalak bir eğitim alarak yetişir. Felâton Bey, yetiştirilme tarzından dolayı, gezmeyi, eğlenmeyi seven, giyime-kuşama önem veren, yarım yamalak Fransızcasıyla konuştuğunda kendini bilgili ve Batılılaşmış sayan bir tiptir. Zaten bu yetişme tarzı ve kişisel özellikleri, ileride onun babasını kaybettikten sonra, ekonomik problemler yaşamasının başlıca nedenidir. Çünkü her şeyi alafranga usulüyle yapan Felâton Bey, babasının ölümünün ardından kalan mirası harcar, kumar oynar, aşk yaşadığı Fransız kız yüzünden servetinden olur.

Babasının ölümünden sonra yolda karşılaştığı Râkım'a "Gönlüm mini mini bir aktrisin (tiyatro oyuncusu) muhabbetiyle meşguldür"¹³⁰ diyerek felaketine sebep olacak kızıdan bahseder. Felâton, Râkım'a sevgilisi ile nasıl yaşadığını anlatınca; Râkım Efendi, Felâton'un Fransız metresi Polini için, eğlence ve kumarda harcadığı paraları düşünerek, onu bu konuda uyarır: "(...) ben kendim için değil, hâlâ sizin için bile israfın bu derecesini hayırlı görmüyorum."¹³¹ Uyarıya rağmen halinden memnun ve kendinden emin olan Felâton şu cevabı verir: "Ne, israf mı? Pir ol be. Sen Felâton'u o kadar eşek mi zannediyorsun? Hesap edecek olsam, şu üç ay zarfında kazandığım, sarf ettiğimden ziyade olmazsa bile başa baş gelir."¹³² Kendisine bunları söyleyen Râkım'ın kendisinin yaşamını ve parasını kışkırdığını düşünen Felâton, kendi sonunu hazırlayacak ve

¹³⁰ Ahmet Midhat Efendi, **Felâton Bey ile Râkım Efendi**, s.69.

¹³¹ Ahmet Midhat, **a.g.e.**, s.75.

¹³² Ahmet Midhat, **a.g.e.**, s.75.

ekonomik problemlerine yol açacak sebeplerden olan kumar bahsinde de Râkım ile şunları konuşur:

“Felâtun: Bizim feylesof Râkım yine hikmetten dem vurmağa başladı. Müsterih ol birader, müsterih ol. Kazancım yolunda ve talim pek müsaittir.
Râkım: Ne ola sülûk ettiniz bakalım. Ticaret filan mı?
Felâtun: Bizim gibi adamların ticareti nasıl olur, bilmez misin?
Râkım: Ne bileyim ben!
Felâtun: Akşam oldu mu cebine kırk elli lira koyarsın, oyun salonuna gidersin...
Râkım: (abus bir çehre ile) Vay!...
Felâtun: Dur ama acele etme. Başlarsın oynamağa, eğer zar işlerse kırk elli liracık büyür kalkarsın.
Râkım: Oynamağa başlayalı mutlaka ancak bir ay kadar olmuştur.
Felâtun: Neden bildin?
Râkım: Çünkü böyle zarar etmeye başlayınca kalkmak ve kırk elli liracık büyüdükten sonra eskidikçe bu ihtiyat kalkar.
Felâtun: Sen benim için korkma.
Râkım: Ben sizin için korkmam. Çünkü kumarda sizi esir almazlar. Ayda on beş yirmi bin kuruşluk irat için korkarım. Siz pek âlâ bilirsiniz ki, yirmi otuz bin lira birkaç ay içinde kumara verilebilir servetlerdendir.”¹³³

Yukarıda Râkım ile Felâtun arasında geçen diyalog, Felâtun’un sonunun habericisidir. Fakat Felâtun hayatından o kadar memnundur ki, bunları düşünebilecek durumda değildir. Felâtun Bey, Polini için bütün servetini harcamaya gayet gönüllüdür. Sonunda servetini bu yolda tüketecektir. Yine bir gün karşılaşan Râkım ile Felâtun arasındaki diyalogdan, Râkım’ın söylediği her şeyin çıktığını ve Felâtun’un geç de olsa Râkım’a hak verdiğini; ama iş işten geçtikten sonra her şeyin farkına vardığını görürüz:

“Felâtun: Madem sen bana Canan lâkırısını bıraktırdın, ben de sana Polini’nin lâkırısını bırakmayı teklif ederim
Râkım: O ne için ya?
Felâtun: Şunun için ki artık kendisinden ayrıldım.
Râkım: (telaşla) Sebep?
Felâtun: Bırak şu kaltağı, Allah’ı seversen!
Râkım: Canım, o nazlı Polini şimdi kaltak mı oldu?
Felâtun: Hınzır kahpe, beni yolup kül ettikten sonra yüz çevirdi.
Râkım: Yolduktan sonra mı?
Felâtun: Ah, öyle ya!
Râkım: Bari malî birkaç bin liraya oldu mu?
Felâtun: Birkaç bin mi? On altı bin diyemiyor musun?
Râkım: (daha ziyade telaşla) Ne dedin? Zati senin servetin ne kadar ki?
Felâtun: (gözleri dolarak) İşte, ne kadarsa hepsini yoldu!... Ah birader, sen pek doğrusunu söylemiştin ama ne fayda. O zaman şimdiki aklım olsaydı, ne yapacağımı ben biliyordum.
Râkım: Ey şimdi?

¹³³ Ahmet Midhat, a.g.e., s.75-76.

Felâton: Şimdi taşlarla dövünmekteyim ama faydası yok. Eniştemle de bozuştuk. Dünyanın hâlini şimdi anladım diyorum ya! Parasız kayını eniştelere, parasız biraderi hemşirelere de kabul etmiyormuş.”¹³⁴

Felâton Bey, babasızlığının ardından, böylece içki, kumar ve kadın peşinde servetini tüketir. Fakat burada Felâton Bey’in bu şekilde davranmasının önemli bir sebebi, babanın yaşam ve çocuklarını yetiştirme tarzıdır. Merakî Efendi, alafranga ve yarım eğitimle yetiştirdiği oğlunun bu sonunun hazırlayıcısıdır. Çünkü kendisi de alafranga usulünde yaşar, eğlenir. Dolayısıyla ölümünün ardından oğluna bıraktığı miras, sadece serveti değil, bu serveti harcama tarzıdır. Bir bakıma baba maddi olarak varken de aslında Felâton manevi olarak babasızdır.

Felâton’un servetini tükettikten sonra yapabilecek bir şeyi kalmamıştır. Bir tanıdığı sayesinde... Adası’na mutasarrıf olarak gider. Felâton sadece elindeki serveti tüketmekle kalmaz, bir de oldukça büyük bir borç edinir. Görev için gideceği adaya ulaşmak için vapura bineceği sırada yine Râkım ile karşılaşır ve ona şunları söyler:

“Evet, hakkın var. Babamdan kalan cem’an yekûn yedikten sonra, yüz elli bin kuruş kadar da açık borç etmişimdir. Fena zevk değil doğrusu. (...)Bundan sonra alacağım maaştan kendimi besledikten sonra arttıracağım miktarla bin beş yüz lira borcu ödemeğe ömrüm kifayet ederse belki doksan yaşında iken yine sefahate vakit bulabilirim. (...) Yok birader! Sefahat ettim, çocukluk ettim. Her haltı ettim. Ama memur olduğum yerde maaşım ile kanaat ederek sıdk u ihlâs ile çalışacağıma emin olmanı rica ederim.”¹³⁵

Alafranga züppe tipinin örneği olan Felâton Bey; babasız kaldığında, ekonomik problemleri yoktur. Elinde iyi de bir serveti vardır. Ama kontrolsüz olduğu ve yol göstericisi olmadığı için, çığrından çıkar. Babadan kalma bütün servetini yine babasından miras kalan yetişme ve harcama tarzıyla bitirerek, sonunda İstanbul’dan ayrılmak ve hiç itibar etmediği memuriyet hayatına sarılmak, azımsadığı memur maaşına talim etmek zorunda kalır.

Romanın Felâton’un karşıtı konumunda olan ve bir yaşında babasını kaybeden, on altı yaşına kadar okullarını bitirdikten sonra Hariciye Kalem’ine memur olarak giren, bu arada annesini de kaybeden Râkım’a ise, babasından üç odalı bir kümes ve Arap bir

¹³⁴ Ahmet Midhat, **a.g.e.**, s.130-131.

¹³⁵ Ahmet Midhat, **a.g.e.**, s.145.

cariyeden başka bir şey kalmaz. Dadısı Fedai ile kalan Râkım, çok meraklı, öğrenmeye hevesli, kendini yetiştiren, çalışkan bir gençtir. Bir yandan kalemde çalışırken bir yandan çeviriler yapar, özel dersler verir, arzuhalcilik yapar. Hesabını iyi bilen Râkım iyi de para kazanmaya başlar:

“Bir gün Râkım Efendi’nin ehibbâsından bir matbaacı kendisine Fransızca bir kitap getirdi. Bunu Türkçeye tercüme ederse yirmi altın kadar verebileceğini arz eyledi. Kitap yüz elli, iki yüz büyücek sahifeli bir şey olduğundan koca Râkım bunu bir haftada çevirmek cesaretiyle kabul eyledi. Vakıa bir haftada değil, ama on iki günde kitabı bitirip götürdü. Matbaacı dahi yirmi lirayı verdi.”¹³⁶

Bu para, Râkım’ın kazandığı ilk paradır ve onu çok mutlu eder. Hiç yoktan başlayan Râkım, daha bu ilk kazandığı paradan itibaren, hesabını yapar:

“Bade şu ilk servetin sarfını düşünmeye başladılar. Zira biz Râkım’ın bu kadar paraya ilk defa olarak malik olduğunu söyledikse kendine aç gözlülük isnat etmemiştik. Bilâkis Râkım, fakr içinde tok gözlü olduğu halde büyümüş olduğundan eline para geçtiği zaman onu ketm etmeği mümkün değil tecviz etmeyerek akçeyi saadet-medârı bilir ve binaenaleyh husûl-i saadet yolunda sarf etmek için para kazanmağı severdi. Kendi dadısı ‘Beyim! Bana kalsa bu para ile birkaç kat elbise alırdık da halk içinde temiz temiz gezerdik.’ dediyse de Râkım ‘Hayır dadıcığım! Benim üstüm başım bana yeter, birinci iş seni artık halka hizmet etmekten kurtarmaktır. Zira sen artık ihtiyar oldun.’ diye paranın nısfını ayda ikişer yüz elli kuruş harcetek üzere dört aylık ihtiyatları olarak bertaraf ve nısf-ı diğeriyle dahi pek ziyade haraplaşmağa başlamış olan hanelerini tamir ettirdiler.”¹³⁷

Râkım, bu ilk işinden sonra, ona para kazandıracak daha birçok iş alır. Hatta bu işlerle o kadar çok rağbet görür ki, kalemdeki işini dahi terk eder. Yabancı dostlarını da çoğaltan Râkım onlardan arzuhalcilik ve tercümanlık, hocalık yoluyla hem birçok iş, hem de bu işlerden oldukça iyi para kazanmağa başlar. Birkaç yıl içinde Râkım’ın çalışmak ve para kazanıp biriktirmek konusundaki gayretini, yazar şöyle ifade eder:

“Sözü uzatmaya neden mecbur olalım? Râkım birkaç sene bu yola devam eyledikten sonra ayda yirmi otuz liraya kadar kazanmağa başlayıp fakat bîçare çocuk bu parayı kazanabilmek için yirmi dört saat gününden yalnız yedi saat kadarını uyku ve istirahat ve yemeğe içmeğe sarf ederek on yedi saatini mütemadiyen işlemek ile geçirirdi.”¹³⁸

Râkım’ın içinde yaşadığı aile ve ailenin yaşam şartları, bu şartların zorluğu dayanıklı, çalışkan ve hesabını bilen bir kişi olmasını sağlar. Bu zor koşullarda sağlam

¹³⁶ Ahmet Midhat, **a.g.e.**, s.13.

¹³⁷ Ahmet Midhat, **a.g.e.**, s.14.

¹³⁸ Ahmet Midhat, **a.g.e.**, s.15.

ve güçlü bir kişilik olan Râkım Efendi, zaten gençlik yıllarında, çalışmaya başlamadan önce, alafranga tarzda bir yaşamı bilmez. Dolayısıyla onun hayatında Felâtun Bey'deki gibi alafranga eğlenme ve yaşama isteği yoktur. O, alafrangalığı yaşamına alır; ama bunlar belli şeylerdir. Mesela cariye Canan'ı eğitirken alafrangalıktan yararlanır. Onun bu ölçülü ve olumlu tavrı, yoktan, bir miras oluşturmasını sağlar.

Râkım, çalışkanlığı, tutumluluğu, evine ve ailesine bağlılığı ve dürüstlüğüyle; hem işlerini sürekli kılar, hem de bu işlerden kazandığı parayı tutmayı bilerek, hiçbir şeyi olmadan oldukça iyi bir duruma gelir. Evini güzelce düzeltir, dadısının aldığı cariye Canan'ı da oldukça iyi bir şekilde eğiterek onunla evlenir ve mutlu yaşar. Râkım, olumlu ve ideal bir tip olarak çizilmiştir. Yaptığı işlerle, babasızlıktan kalan yokluk ve yoksulluğu yener. Râkım'ın kendi yaşamında gösterdiği davranışlarını destekleyen bir başka tavrı da Felâtun Bey'e yaptığı uyarılardır. Romanlarda babasızlık ekonomik problemler doğursa da bunlar, kahramanların durumuna, özelliklerine, yetiştirilme tarzlarına göre; olumlu ya da olumsuz şekillerde noktalanabilmektedir. Bu romanda, her iki durumun da birer örneği vardır: Râkım olumlu, Felâtun ise olumsuz örnektir. Râkım Efendi, Ahmet Midhat'ın ideal tipidir. Babasız büyüyen birinin bile kendini nasıl koruyup kurtaracağını temsil eder. Bir bakıma Ahmet Midhat'ın kendisidir Râkım Efendi. Çünkü Ahmet Midhat da Râkım gibi babasız büyümüş ve Râkım'ın yaptığı işlerin hemen hepsini yapmıştır. Babanın yokluğunda insanı ayakta tutacak huy ve davranışlar, ahlaklı olmak, müsrif olmamak, çalışkan olmak ve özellikle serbest teşebbüste bulunmaktır.

Hüseyin Fellah romanında Şehlevend'in annesi de babası da oldukça varlıklıdır.

Ailenin maddi durumunu, Şehlevend şöyle anlatır:

“Benim babam sipahi alayı beylerinden olup ismini İsmail Ağa derlerdi. Abâ ve ecdadımız birçok muharebelerde yararlık göstermiş ve hazret-i padişahın pek çok ihsanlarına nail olmuş bulduklarından babamın servetine hemen nihayet yoktu. Ya validemin servetine nihayet var mıydı? Validem Mustafa İlmî Efendi isminde bir kazasker kızı idi ki pederinin kâffe-i emvâl ve eşyası yalnız kendisine intikal etmiş yani babasının yegane vârisi bulunmuş olduğundan babama vardığı zaman sandık doluları altın ve inci getirmiş.”¹³⁹

¹³⁹ Ahmet Midhat Efendi, **Hüseyin Fellah**, s.221.

Şehlevend sekiz yaşındayken babası, ailesini İstanbul'da bırakarak Belgrad'a memuriyete gitmek zorunda kalır. Ailenin babayla Belgrad'a gitmemesi, annenin ekonomik kaygılarından dolayıdır:

“Validem birlikte gitmek ister. Pederim dahi mutlaka götürmek davasında bulunur. Ancak ne validem İstanbul bu kadar konak, daire, debdebeyi sarsmağa tecvîz eder, ne de babam o vücud-ı naziki seferlere kadar götürmeğe razı olur. Haremin Belgrad'a gitmesi arzusu pederle validemin birbirine alâka-i mahsusalarından neşet eder ve gidememesi lüzumu ise yüz elli seneden beri tesis etmiş olan koca konak ve daire ve debdebenin eller elinde bırakılmaması mülâhazasını istilzam eylerdi. Çünkü gerek anamın ve gerek babamın hiçbir hısımı akrabası yoktu.”¹⁴⁰

Babanın aileden uzağa gitmesi ve baba koruyuculuğunun ortadan kalkmasıyla, sahipsiz kalan aile ve servet, dışarıdan gelecek tehlike ve tehditlere karşı savunmasız, korumasız kalır. Yaşanacak bütün sorunların baba figürünün ortadan kalkmasıyla ortaya çıktığını, kahraman Şehlevend de söyler: “Ah keşke bari servetimiz kayboldu idi de anam Belgrad'a gitseydi. Zira bize ne olduysa işte babamın Belgrad seferinde bulunduğu zaman oldu. Hem de bakınız ne acınacak hallere giriftar olduk.”¹⁴¹

Ekonomik problemlerin asıl sorumlusu, gençliğinden beri Hasna Hanım'ı elde etmeye çalışan; ama bunu başaramayınca Hanım'dan intikam almak isteyen Bekir Efendi'dir. Bekir Efendi'nin kurduğu düzenle, ana-kıza, babanın şehit düştüğü haberi bir mektupla gelir. Bu haberi alınca dünyaları yıkılan ana-kız, üç-dört ay kendilerine gelemezler. Bu kötü dönemde ailenin çevresinde bulunan herkes, aile için bir hırsızdan farksız olur. Ailenin sahip olduğu her şey çalınıp çırpılmaya, talan edilmeye başlanır.

“Hâsılı üç dört ay müddet validemin teessüf-i fevkalâdesi devam eyledi. Bu müddet içinde ise konağımız eller elinde kalıp meselâ sabahleyin bir tarafta gördüğüm iki tane gümüş kupanın akşama kadar yerinde yeller estiğini ta benim bile fark edeceğim mertebede konağımız soyulmağa başladı. Sözü uzatmayalım. Bir hâle geldik ki hiçbir kimsenin tesellisi bizi müteselli edemez oldu. Zira teselliye gelenlerin içinde dahi yağmager bulunup meselâ kalkar giderken bir gümüş şamdan çarptığını gördük.”¹⁴²

Konağın ve malların bu şekilde yağma edilmesinden sonra Hasna Hanım, konakta bulunan Safi Efendi ile evlenir. Amaç ailenin, servetin başına gelecek bir hami

¹⁴⁰ Ahmet Midhat, **a.g.e.**, s.221-222.

¹⁴¹ Ahmet Midhat, **a.g.e.**, s.222.

¹⁴² Ahmet Midhat, **a.g.e.**, s.224.

bulmaktır. Hanım evlendikten altı ay kadar sonra ise, İsmail Ağa çıkar gelir. Bu sırada Hanım yeni kocasından hamiledir. İsmail Ağa bütün olan biteni duyar. Hasna Hanım, bunlardan sonra artık ömrünün kalanını yalnız geçireceğini söyler ve yeni kocasından ayrılır. Karnındaki çocuğu da düşürür. Bütün bu olanlara dayanamayan ve bunları kabullenemeyen İsmail Ağa, kafasına bir kurşun sıkarak ölümü tercih eder. Ardından Hasna Hanım, dört ay boyunca hasta yatar. Bu hastalık dönemi aile için ayrı bir felaket dönemi olur: “Çocuğu iskât eyledikten sonra validem vursun mu kafayı yere? Tamam dört ay her gün bir kere can teslim eder yine hayata avdet eylerdi. İşte perişanîmizi bu hastalık itmam eyledi. Çünkü konak henüz benim gibi on-on bir yaşında bir çocuğun elinde kalarak âleme yemeklik olup gitmişti.”¹⁴³

Daha önce baba yokluğunda sahipsiz kalan aile ve servet, hem öz hem üvey babanın ortadan kalkmasıyla artık tamamen yok olacaktır.

“Validem yataktan kalktığı zaman konağın içini tam takıra karfîb bir halde bulup köşede bucakta kalmış olan bakiye-i servetimizle yine daireyi düzdü, koştı ise de hazıra dağlar dayanamayacağı ve Hurşid yirmi keselik bir elmas için elimize ancak iki üç kese değdiği cihetle üç sene içinde bazı büyük divanhanelerin kilimine varıncaya kadar sattık. Ben artık on dört yaşına girmiş olduğumdan bu inkıraz ve izmihlâli gördükçe çıldırmak derecelerine gelirdim. Hele biz elbisemizi yavaş yavaş yamamağa başladığımız halde Hurşid’in karısını ve halayıklarının sırmalar içinde gördükçe yüreğime ateşler saçılırdı. Pederin vefatından sonra üçüncü senede konağı dahi satıp kendimize göre bir küçük evceğiz satın aldık. Binlerce keseye çıkmayan konak elli keseden yukarıya gitmemiş ise taaccüp edersiniz ya? Konağın yalnız elli keselik çamları vardı. Aman ya Rab!... Artık Hurşid yanımıza uğramaz oldu. Biz ise konağın pahasını dahi bir sene içinde yedik bitirdik. Çünkü çok görmüş, bolluğu alışmış olduğumuzdan bunca felaketler hâlâ bize tasarruf kaidesini öğretmemişti.”¹⁴⁴

Başlarına gelenlerden sonra, bu hallere düşen ana-kızın imdadına, bir zamanlar hizmetlerinde bulunmuş ve iyi bir insan olan Koca Veli yetişir. Kendi fakir evine onları götürür. Bu sayede, ana-kız geçici bir süreliğine de olsa kendilerine, babasızlıkta bir hâmî bulurlar; fakat bu süre de uzun sürmez: “Veli’nin bu teklifini reddetmeğe hiç imkân yoktu. Kalktık, onun Kasımpaşa’da bulunan iki odalı hanesine gidip oturduk ve bizim evi satıp onun parasıyla ve Veli’nin idaresiyle bir sene daha geçindik. O aralık Veli de vefat eyledi! Biz kaldık yalnız bir Ömer’in eline!...”¹⁴⁵

¹⁴³ Ahmet Midhat, **a.g.e.**, s.227.

¹⁴⁴ Ahmet Midhat, **a.g.e.**, s.227-228.

¹⁴⁵ Ahmet Midhat, **a.g.e.**, s.228.

Bir kez daha sahipsizlik ve parasızlıkla karşı karşıya kalan ana-kız, tersanede halatçı olan Ömer'in eline kalırlar. Bekir Efendi ve Hurşid'in onları bırak bizim için çalış sana cariyeye de veririz, bey gibi geçinir gidersin tekliflerinin ardından Ömer, Hurşid'i bıçaklar. Yakalanıp kolluğa verilir. Hurşid ölmez. Ömer, tersanede küreğe mahkûm edilir. Bu zamana kadar düşe kalka bir şekilde var olan ana-kızın felaketleri, devam eder. Yaşadıkları ekonomik problemler, ana-kızın ayrılmasına neden olur:

“İşte, Ömer de bu surette elimizden çıktuktan sonra artık halimiz bütün bütün diğergün oldu. Borç ile bakkaldan yediğimize mukabil Ömer'in hanesini de elimizden aldılar. Bizi sokak ortalarına attılar. Hendek aralarında, cami avlularında ömür geçirdik. Nihayet canımıza kıymağı dahi göze alırdık ise de validem beni, ben validemi kıyamadığımızdan bir türlü muktedir olamadık.”¹⁴⁶

Başka çaresi kalmayan Şehlevend, karşısına esirci Laz Mehmed Ali çıkınca kendince bu duruma çare bulur. Annesinin sefaletine çözüm olarak, kendi özgürlüğünü satar. Aldığı parayla annesine bir ev alır ve kalanını da ona harçlık olarak bırakır. Annesine, kendisinin Mısır'a gelin olarak gittiği söyler.

Romanda babasızlıkla başlayan felaketlerin tetikleyicisi, ekonomik problemlerdir. Ailenin sahip olduğu servet, başkaları tarafından yağmalanınca, aile ortada kalır ve bütün bunlar; ana-kızın ayrılığına, kötü günler yaşamasına yol açar. Kahramana kalan servet, tamamen yok olur.

Yeryüzünde Bir Melek'te iki kahraman Raziye ile Şefik babasızdırlar. Şefik'in babası Hacı Hafız Mehmet Singapurî'dir. “(...) bu zat erbâb-ı fakr ve ihtiyaçtan olup Raziye'nin pederi kuzât-ı askeriyeden Mehmet Hulusi Efendi'nin hanesine misafir”¹⁴⁷ olur. “Tesadüfen Raziye'nin pederi Mehmet Hulusi Efendi Hazretlerinin konağına misafir oldukça...”¹⁴⁸ Hulusi Efendi, Singapurî'yi çok sever ve onun oradan ayrılmasına izin vermez. Hatta “(...) Mehmet Singapurî'yi kendi konağında terbiye görmüş bir cariyeye tezviç dahi eylemiştir.”¹⁴⁹ Hulusi Efendi'nin bu kadar çok sevdiği “Singapurî ise âlim ve hâkim olduğu kadar da şuh ve şetaretli bir adam olup yerine göre koca bir

¹⁴⁶ Ahmet Midhat, **a.g.e.**, s.229.

¹⁴⁷ Ahmet Midhat Efendi, **Yeryüzünde Bir Melek**, 2000, s.22.

¹⁴⁸ Ahmet Midhat, **a.g.e.**, s.24.

¹⁴⁹ Ahmet Midhat, **a.g.e.**, s.24.

meclis ahbabı yalnız kendi ağzına baktırırdı.”¹⁵⁰ Singapurî cariyeye Safiye ile Hulusi Efendi'nin konağında evlendikten sonra, “(...) Şefik yine Mehmet Hulusi Efendinin konağında tevellüt eylemiştir.”¹⁵¹ Raziye, Şefik üç yaşındayken dünyaya gelir. Birlikte büyüyen bu çocuklar, birlerini çok severler. Zaman geçip akılları ermeye başlayınca, Şefik kendinin ve Raziye'nin konaktaki yerini anlamaya ve görmeye başlar. “... Şefik dahi o hanede perveriş bulunduğu için Raziye'yi bir velinimet ve kendisini dahi pederi nimetiyle perverde bir bende addetmekteydi haklı bulurdu.”¹⁵² Şefik, Raziye ile olan ilişkisinde babasının ekonomik durumunu ve kendisinin konaktaki yerini hep sorun eder. “Hatta safderun çocuk kendi fakir hâlini pespayeleğini de Raziye ile tehhüle mâni görmüş.”¹⁵³ Çocuklar bu şekilde büyürler. Önce Şefik hem annesini ve babasını kaybeder. Çok geçmeden Raziye'nin annesi vefat eder.

Buraya kadar çocuklardan ikisinin de babaları ve mutlu bir yaşamları vardır. Sadece Şefik, kendini konakta durumu dolayısıyla Raziye'ye uygun görmez ve buna üzülür. Fakat şimdiden sorun olan ve ekonomik nedenlerden kaynaklanan Şefik'in bu üzüntüsü, babasızlıkta ona, dolayısıyla Raziye'ye farklı problemler yaşatacaktır. Şefik'in babası, oğlunun tabip olması ve Avrupa'da tahsil görmesi yolunda vasiyet etmiştir. Şefik, eğitimi için Paris'e gider. Şefik'in gidişinin üçüncü senesi, Hulusi Efendi'nin isteği ile Raziye, İskender Bey ile evlenir. Raziye evlendikten sonra, babası Hulusi Efendi vefat eder. “(...) babası vefat eyledikten sonra dâr-ı dünyada İskender Bey'den başka kimsesi kalmayıp...”¹⁵⁴ dünyada ümidi ve dayanağı kocası olur. Raziye ve Şefik, bir süre ekonomik anlamda çok büyük problemler yaşamazlar. Çünkü Şefik, eğitimini güzel bir şekilde tamamlar ve İstanbul'a döner. Mesleğiyle yaşabileceği kadar parayı kazanır. Raziye de evlendiği İskender Bey'in yanında, onun idaresinde yaşar. Şefik, İstanbul'a döndükten sonra, yokluğunda olanları duyar. Raziye'nin evini öğrenir. Onunla görüşmeye başlar. Bu arada, Şefik'in Arife adında, yakasına bırakmayan, dul bir hastası vardır. Bu kadın, Şefik ve Raziye'yinin arasındaki her şeyi öğrenir. Raziye yüzünden Şefik'in kendisiyle evlenmemesi üzerine, ikisinin görüştüğü bir evi

¹⁵⁰ Ahmet Midhat, **a.g.e.**, s.24.

¹⁵¹ Ahmet Midhat, **a.g.e.**, s.26.

¹⁵² Ahmet Midhat, **a.g.e.**, s.22.

¹⁵³ Ahmet Midhat, **a.g.e.**, s.18.

¹⁵⁴ Ahmet Midhat, **a.g.e.**, s.52.

mahalleliye bastırır. Bu olay, Raziye için gerçek anlamda ekonomik problemlerin başlangıcı olur. Mahalleli evi basınca çıkan rezaletin ardından, kocası “Raziye’yi boşamış ve hiçbir şey vermeksizin tart etmiş”¹⁵⁵ tir. Böyle bir iftiraya uğrayan Raziye, yardımcısı Nimetullah ile sokakta kalır. Gidecek, sığınacak bir yer bulamaz. O gece kalabalıkta olan ve kalabalığı yatıştırmaya çalışan Salih Çavuş, bunları bulur. Bunlara küçük bir ev tutar. Raziye, bütün yaşadıklarından, çektiği sıkıntılardan sonra, Salih Çavuş ve Nimetullah ile beraber yaşar. Artık “...evvelki Raziye hanımefendi değil, çamaşırıcı Raziye’dir”¹⁵⁶ Çamaşırıcılık yaparak, başkalarının elbiselerini dikerek yoksulluk içinde yaşar. Olaydan sonra Vidin’e sürülen Şefik, İstanbul’a dönünce tesadüfen Raziye’ye rastlar. Birbirleriyle konuştuklarında geçen her şeyi anlarlar ve evlenirler. Böylece Raziye’nin sefaleti de son bulur. Raziye, babasının yokluğunda, kocası başka bir erkekle basıldığı için kendisini boşadığında ekonomik problemler yaşar.

Dürdane Hanım’da yirmi yedi-yirmi sekiz yaşlarında taze bir dul olan Ulviye Hanım, birkaç sene evvel babasını kaybetmiştir. İhtiyar annesiyle yaşamaktadır.

“Yalıları haremde sekiz ve selâmlıkta dört odadan ve hane halkı dahi ana kızıdan sonra selâmlıkta bir uşak, bir bahçivan, bir ayvaz ile haremde bir aşçı ve iki yukarı halayığı, bir de kethüda kadından ibarettir. Fakat rivayetlere göre bu familya mâl-ı Karun’a mâlik olup yalnız izhâr-ı servet etmemek için maîşetlerinde şu hâl-i itidâli iltizam eylemektedirler.”¹⁵⁷

Zengin bir ailenin, gayet serbest mizaçlı kızı Ulviye Hanım, babasının ölümünün ardından; oldukça rahat davranır. Erkek kılığına girerek, Acem Ali Bey adında, genç bir mirasyedi olarak tanınır. Galata meyhanelerine gider. Orada tanıştığı birkaç kişiyle arkadaşlık kurar. Kahraman Galata’ya gittiği zamanlarda orada eğlence için para harcar. Fakat bu harcamalar, onun için ciddi bir ekonomik problem oluşturmaz; çünkü Ulviye Hanım bu konuda ölçülü davranmaktadır.

¹⁵⁵ Ahmet Midhat, **a.g.e.**, s.259.

¹⁵⁶ Ahmet Midhat, **a.g.e.**, s.254.

¹⁵⁷ Ahmet Midhat Efendi, **Dürdane Hanım**, s.57.

Bahtiyarlık romanında babasız kahramanımız Senai Bey'dir. Bu Bey, Söğüt taraflarına yakın bir köyden oldukça varlıklı bir ağa olan Yamalı Musa Ağa'nın oğludur. Bütün mal varlığına rağmen bunlarla mutlu olamayan ve ne kadar mutluluk varsa bunun İstanbul'da ve devlet memuru olmakta olduğunu düşünen Ağa, oğlu Osman Kamil (Senai Bey)'i de bu düşüncelerle büyütüştür. Ağa oğlunun büyük memur olabilmesi için de, onu Mekteb-i Sultani'ye gönderir.

Senai Bey, okulda; şehirli fakat maldar olmayan, iyi eğitim görmüş ve büyük memuriyetlerde bulunmuş, namuslu bir adam olan Semih Efendi'nin oğlu Şinasi ile arkadaş olur. Semih Efendi, ömrü boyunca kazandığı parayla ancak geçinebilmiş, bu yüzden bahtiyarlığın memuriyette değil de, bir sanat ya da ticarete çalışmak ve zengin olmakla olacağını düşünmektedir. Oğlunu bu zihniyette yetiştirdiği için Şinasi Bey de babası gibi düşünmektedir. Bu iki arkadaş birbirlerini tanırlar ve birbirlerinin bu düşüncelerinden haberdar olurlar. Okulları bitince her biri, kendi istediği yola adımlar atar.

Senai Bey, bir devlet dairesine memur olarak girer. Her konuda alafrangayı tercih eder. Frenklikten başka bir şeyi beğenmez. Yirmi üç yaşında babasını kaybeden Senai Bey'e babasından yüklüce miras kalır. Babanın çocuğuna kalan bu mirası, kahramanımızın farklı problemler yaşamasına yol açacaktır. Senai Bey, Tanzimat romanında önemle vurgulanan, batılılaşmayı yanlış anlayan alafranga-züppe tipidir. Hatta bunu o kadar abartır ki, kendisinde beğenmediği tek şey, Osmanlı olmasıdır. Aslını inkâr eden bu tip, elbetteki ideal Osmanlı tiplerini çok seven Ahmet Midhat tarafından cezalandırılacaktır. Ahmet Midhat, kahramanlarının iç dünyalarını çok fazla işlemez. O daha çok, sorunu görür, ortaya koyar ve en kestirme yoldan çözüme gider. Onun ortaya koyacağı, değineceği ve çözüm bulacağı çok sorun vardır. Dolayısıyla o, acelecidir. Bu tavrı sergileyen Ahmet Midhat, kahramanlarının iç dünyasını verip, onların karakteri hakkında bilgi vermektense; kahramana dair bu anlamda bilgi edinilecek başka bir yolu tercih eder. O da kahramanın anne-babasını tanıtmaktır. Özellikle babalar; düşünce, yaşama bakış ve yaşama tarzlarıyla orataya konulur ki, babanın yetiştireceği oğula dair, okuyucunun fikri olsun. Zaten romanın kahramanlarından Şinasi de, Senai de kendi babaları gibi düşünürler. Çocukların

ekonomiye bakışları da babaları gibidir. Farkları ise; babalar kendi kazandıkları parayı harcamaz biriktirir, oğullarına bırakırlar. Oğullar da zaten çalışmadan kazandıkları parayı, acımadan yerler. Kendi yaşamında ekonomik anlamda sıkıntılar çeken Ahmet Midhat çalışmaya çok önem verir. Onun burada yaptığı vurgu, -romanlardaki bütün mirasyediler için de bu durum geçerlidir- çalışmadan kazanılan para, tükenecektir. Hele de bu hazır paraya sahip olan kişi, kötü bir eğitim almışsa ve kendi değerlerinden uzaklaşmışsa o, kişi kendi iradesiyle ekonomik problem yaşayacaktır. Tersine zaten, genetiğe, Ahmet Midhat'ın eğitim anlayışına terstir.

Senai babadan kalan mirası, Paris'e gitmek, orada iki-üç senelik bir tahsil daha yapıp iyi bir avukat olarak dönme yolunda harcayacaktır. Bunun karşılığında da döndüğünde çok çalışıp, çok para kazanacaktır. Senai Bey, Frengistan ve Paris hayaline, babasının vefatından sonra nail olacaktır.

“Senai'nin Paris'e gitmesi, babası Musa Ağa'nın vefatı üzerine vuku bulmuştu. O zaman Senai yirmi üç yaşına varmış ve fakat bu yaşta aklını başına almak olamayıp baştan bilküllüye zayi ve zail eylemişti. (...) Musa Ağa'nın emlak ve emvali iki kadın ve bir kız ile bir oğla miras kalarak bunlar miyanında taksim olunmakla ve vâris-i zükûr olmaktan naşi hissenin en büyüğü bittabi Senai'ye intikâl etmekle yirmi bin liralık kadar emlak ve nukut senyör hazretlerinin hissesine düşmüştü.”¹⁵⁸

Senai, Paris'e “gider gitmez derslere başlayacak değil a? ... Paris'te rast geldiği bazı hemşehrileriyle eğlence mahallerine devama başlar.”¹⁵⁹ Bu eğlenceler, basit ve masum eğlence olmakla kalmazlar. Bir süre sonra Senai Bey, Paris kumarhanelerini sık sık ziyarete başlar. Başlarda kazanan Senai Bey, sonradan hep kaybeden olur. Senai Bey, geceleri sabahlara kadar kumar oynamaktan ve uykusuz kalmaktan, Paris'e gidişinden dokuz ay sonra yakalandığı hastalık yüzünden neredeyse ölümün eşiğinden döner. Paris'te iyi bir hastanede tedavi gören Senai Bey, hastalığı atlatıp kendine geldiğinde bir hesap yapar. Görür ki Paris'teki bütün borçlarını ödedikten sonra, elinde ancak bin üç yüz lirası kalacaktır. Doktoru Senai Bey'e sağlığı için İtalya'nın Sicilya taraflarına gitmesinin uygun olacağını söyler. Bunun üzerine tahsilini yapamadığı için İstanbul'a gitmeye yüzü tutmayan Senai Bey, kumar borçlarını ödemedi, hesabına

¹⁵⁸ Ahmet Midhat, **a.g.e.**, s.34.

¹⁵⁹ Ahmet Midhat, **a.g.e.**, s.35.

göre elinde bin yedi yüz lirası ile eğitimini de Sicilya'da yapmaya karar vererek Paris'ten kaçar. Napoli'ye gelen ve İtalya'nın yanardağlarını görmeden ayrılmak istemeyen Senai Bey, gezmeye başlar. Gezinti sırasında İtalya'nın meşhur haydutlarına rastlar. Kalan her şeyini haydutlara kaptırır. Hiç parası kalmayan Senai Bey, İstanbul'a dönmek zorunda kalır. Babasının ölümünün ardından alafranga yaşama isteği ve merakı yüzünden Paris'e giden ve babadan kalan bütün servetini bu yolda harcayan Senai Bey, İstanbul'a döner. Abdülcebbar Beyefendi'nin alafranga iyi bir eğitim almış kızı Nusret Hanım'la evlenirler. Senai Bey'in bu evlilik kararı yine ekonomik nedenlerle ilgilidir. "Teehhüle kıyam eylediği zaman bir hesap yaptı. Nakit olarak elde avuçta bir paraları bulunmak şöyle dursun biraz da borç olduğunu gördü. (...) 'İşte teehhül ediyorum artık aklımı başıma aldım. Milyonlar sahibi bir herifin kızını alıyorum.'"¹⁶⁰

Senai Bey, ekonomik problemlerine yeni bir çözüm yolu bulmuş ve zengin bir ailenin damadı olmuştu. Aslında bu evliliğe hep para yüzünden kalkışmış ve eşinin ailesine de kendisini oldukça varlıklı tanıtmış ve "Bursa'da arâzî-i külliyyeye malik bir senyör olması tavrına asla halel getirmemişti."¹⁶¹

Senai'nin eşi ve ailesi, damadın sahip olduğu arazileri görmek için Bursa'ya gitmeye karar verir. Abdülcebbar Bey, Nusret Hanım, Hanım'ın Hocası Madam Tarniye; Bursa'ya gitmek için yola çıkarlar. Senai Bey, vapura yetişemez. Onları Mudanya iskelesinde Bey'in hizmetlerinin karşılayacağını bildikleri için rahat gider ve nasılsa Senai Bey'in arkadan geleceğini düşünürler. Senai bu arada Şinasi'ye mektup yazarak misafirleriyle ilgilenmesini ister. Şinasi, misafirleri karşılar ve onlara kendisi Senai'nin hizmetlisiymiş gibi davranır. Misafirler, bütün bu malların, arazinin, çiftliklerin hep Senai Bey'e ait olduğunu sanırlar. Misafirler geldikten üç gün sonra. Musa Ağa'nın iki karısı, baş başa verip bütün gerçeği misafirlere anlatırlar. Bütün duyduklarıyla şaşkına dönen Abdülcabbar Bey takımı, hemen toparlanır ve İstanbul'a dönerler. Döndüklerinde görürler ki, Senai konakta para eden her şeyi satıp, yok olmuştur.

¹⁶⁰ Ahmet Midhat, **a.g.e.**, s.70.

¹⁶¹ Ahmet Midhat, **a.g.e.**, s.71.

Babasının vefatının ardından yalnız kalan, başına buyruk hareket eden Senai Bey, alafranga yaşama isteği, yetiştirilme tarzı dolayısıyla birçok ekonomik problem yaşar. Yaşadığı tecrübeler onun ders almasına vesile olamaz. O, her defasında kendince çözümler bularak bulunduğu durumlardan kurtulur. Bütün bu olanlardan bir müddet sonra, Şinasi'ye, Senai imzalı bir mektup gelir. Senai kazandığı servetle İsviçre'ye gittiğini, sonunda ikisinin de dualarının kabul olduğunu yazar. Bir daha Senai'den haber alınmaz. Romanda kahramanın babasından aldığı eğitimin ve yaşam felsefesinin ekonomik problemlere vesile olduğunu görmekteyiz.

Hayâl ve Hakikat'te Vedâd “sekiz yaşındayken validesini, on üç yaşındayken pederini kaybeyleyen”¹⁶² öksüz ve yetim bir kızdır. Yirmisini geçkin olan kızın büyük vâlideden başka hiç kimsesi yoktur. Komşuları Hüseyin Sabri Efendi ise Vedâd için bir babadır. “Çünkü pederinin esnâ-yi vefâtında himâyesine tevdi ettiği komşuları Hüseyin Sabri Efendi pederîmânde birkaç îrâd ve akarıyla bunları hüsn-i idâre etmekteydi. Bu âlîcenâp adam Vedâd'a cidden pederlik ediyordu.”¹⁶³ Yaşadığı sürece Vedâd'a babalık eden Sabri Efendi'nin Vefâ adında bir oğlu vardır. Yaklaşık on yıldır, birbirlerini görmeyen gençler, Sabri Efendi oğluyla Vedâdlara gittiğinde birlerini görürler. Kısa sürede Vedâd ile Vefâ nişanlanırlar. Düğün için baharın gelmesi beklenir. Sabri Efendi, uzun zamandır yakalandığı göğüs hastalığından dolayı vefat eder. Vefâ da yetim kalır.

“Vedâd'ın pederi gereği gibi hâlli vakitli bir adam olup pederim onun kadar değilse de yine kendi tabirince nâmerde muhtâc olmayacak kadar geçinir giderdi.”¹⁶⁴ Vedâd babasının ölümünün ardından ekonomik problem yaşamaz; çünkü Sabri Efendi, sevdiği arkadaşının kızını, kendi kızı gibi görür ve onların geçimini, idarelerini sağlar. Bu, ölen babanın yerini alan bir akraba veya iyi yürekli bir dost geleneğinden gelir. Yani koruyucu kollayıcı baba, başka bir şekilde çocukların üzerinde varlığını devam ettirir. Fakat Sabri Efendi'nin ölümünün ardından Vedâd da çok uzun zaman yaşamaz. Bu sürede herhangi bir ekonomik problemi olmaz. Vefâ, babasının ölümünün ardından

¹⁶² Ahmet Midhat-Fatma Aliye, **Hayâl ve Hakikat**, İstanbul, Eylül Yayınları, 2002, s.29.

¹⁶³ Ahmet Midhat-Fatma Aliye, **a.g.e.**, s.29.

¹⁶⁴ Ahmet Midhat-Fatma Aliye, **a.g.e.**, s.44.

eğitimine devam eder. O zamana kadar olduğu gibi, ondan sonra yaşamını sŸrdŸrŸr, ekonomik problemler yaşamaz.

TaaffŸf romanında, on iki yaşında babasını kaybeden Sâniha ve annesi, bŸyŸk bir mirasın sahibidirler. Romanlarda genellikle babalar ŸlŸr Ÿlmez problemler başlar. Bu durum, bu romanda gŸrŸlmez. Ahmet Mithat bu romanda da aileyi korumak için sık kullandığı diğer yola başvurur: Babanın yerini alan biri, Dâniş Bey’in aile hekimi olarak yıllar Ÿnce aldığı Doktor Fratenberg, babanın yokluğunda onun koruyuculuğunu ve idareciliği Ÿstlenir. “Dâniş Bey’in vefatı, Doktor Fratenberg’in bu hanedeki ehemmiyetini tenzil değil tezyit etti. O zamana kadar doktor bu ailenin umŸr-ı sıhhiyesinde ve Sâniha’nın talim ve terbiyesiyle meşgul iken, badema umŸr-ı idâriyyesine muavenet suretiyle dahi meşgul olmaya başladı.”¹⁶⁵

Sâniha on altı-on yedi yaşlarındayken, doktor ŸlŸr. Doktora her anlamda gŸvenirler. Babanın yokluğunda, yerini dolduran kişi olur. Onun ŸlŸmŸyle aile ve Ÿzellikle de servet korumasız kalır.

“Bu elem Sâniha Ÿzerine pek fena tesir hâsil etti. Denilebilir ki pederinden ziyade doktorun vefatına acıdı. Hakkı da yok mu ya? Kendi tekemmŸlâtına pederinden ziyade doktorun emeği geçmişti. Fazıl ihtiyarın intikâline Seniha Hanım’ın teessŸfŸ dahi kızından aşağı kalmadı. Kocası vefat eylediği zaman zimâm-ı idareye dest-i himmet Ÿ muavenet ile yapışacak bir Fratenberg kalmıştı. Onun irtihâlinden sonra ise bŸyle bir muavin-i şefik kalmamıştı. Asıl ŸksŸzlŸk bundan sonra baş gŸsterdi. Maişet-i uzlet-gŸzinanelerinden dolayı hariçte kendilerine bir yâr-ı muvafık yok ki...”¹⁶⁶

Bundan sonra ana-kız servetlerinin idaresi için kendilerine tavsiye edilen Osman Efendi’yle anlaşırlar. Fakat Seniha Hanım, işlerin nasıl yapılacağını anlatır; ama Osman Bey’le bu konuda bir tŸrlŸ anlaşamazlar. Sonunda birkaç ay içinde Osman Efendi’yle yŸrŸtemeyeceđini anlar. Fakat onu işten atmayı şık bulmadığı için atmaz. Seniha Hanım, bu konuda gŸvenebileceđi birinin olmayışından ve servetini rahatlıkla teslim edecek kimse bulamadığından kimi zaman şunu dŸřŸnŸr: “Bu kadar zengin olarak zihnim yorulacağına keşke orta halli biri olsaydı da başım rahat olsaydı.”¹⁶⁷ Fakat

¹⁶⁵ Ahmet Midhat Efendi, **TaaffŸf**, s.29.

¹⁶⁶ Ahmet Midhat, **a.g.e.**, s.34.

¹⁶⁷ Ahmet Midhat, **a.g.e.**, s.37.

servetini korumak konusunda akıllıca ve tedbirli davranır. “Fakat servet ve gınasından gına hâsıl etmiş olmakla kendisini göz göre göre soydurmaya da rıza göstermez ya? Uğraşacak. Hem yalnız kendi saadeti ve selâmeti için değil dâr-ı dünyada bir tanecik kızının selâmeti ve saadeti için dahi uğraşacak.”¹⁶⁸

Seniha Hanım, servetin idaresi için ikinci bir adam daha tutar. Bu şahıs, İngiliz olan Hanson’dur. Osman Efendi sadece konağın işlerine bakarken, Hanson Bey, servetin geneliyle ilgilenir. Fakat yaklaşık bir yıl sonra Hanım, Hanson Bey’i işten çıkarır. İşleri kendi eline alır. Ama bu işler, bir süre sonra, kadıncağızı fazlasıyla yormaya başlar. Ailenin serveti korunur; fakat Seniha Hanım, yorulmuştur. Çare olarak artık, on dokuz yaşına girmiş olan Sâniha Hanım’ın evlenmesi ve gelecek damadın idareyi ele alması düşünülür. Sâniha Hanım, yirmi yaşına geldiğinde talibi Râsih Bey ile evlenir. Sonunda anne-kız servetlerini ve idarelerini rahatlıkla teslim edebilecekleri birini böylece bulurlar. Sâniha Hanım’ın evliliğiyle, damat Râsih Bey, idarenin başına geçer. Seniha Hanım bu çalışkan ve dürüst beyden çok memnun olur.

Evin babası ölmesine rağmen aile kendisini koruyabilmiştir. Çünkü önceleri babanın yerini doktorları ve dostları Fratenburg almıştır. Daha sonra kocasında ve Fratenburg’tan serveti nasıl koruyacağını iyice öğrenen anne devreye girmiştir. Problemlerin zuhurunu önleyen bu güçlü ve bilinçli anne figürü oldukça önemlidir. Fakat asıl olarak servetin nasıl çekip çevrileceği konusu eve giren “damat”la, bir başka deyişle yeni “baba”yla çözülmüştür. Damat da evin babası gibi iyi eğitim almış, dürüst ve çalışkan bidiridir.

Eski Mektuplar’da yaşanan bütün problemlerin kaynağı para ve mal mülk hırsına kapılmış Daim Bey’in dalevereleri ve büyük servet sahibi Sâim Bey’in ölmesidir. Başkahraman Meliha’nın yaşadığı felaket de bu iki sebebe bağlıdır.

Meliha, aslında varlıklı bir ailenin kızıdır. Babasının sağlığında annesiz olan Meliha için hayatta, nişanlısı ve halasının oğlu Kenân’dan ayrılığı ile babasının,

¹⁶⁸ Ahmet Midhat, **a.g.e.**, s.37.

annesinin ölümünden sonra artan hastalığı dışında bir problem yoktur. Meliha'nın amcası Dâim Bey, baba Sâim Bey'in hastalığında ve ölümünden sonra Meliha'nın yaşacağı tüm problemlerin, özellikle de ekonomik problemlerin asıl sorumlusudur. Çünkü ağabeyinin Kenân'ı ne kadar sevdiğini ve değer verdiğini bilen, Meliha ile Kenân'ı evlendirme planlarını duyan Dâim Bey, Meliha'yı oğlu Sadık'a alarak, Meliha'ya kalacak servete sahip olma düşüncesindedir:

“Bu havadisten, bu karardan en ziyade mustarip, münfail olan Sâim Bey'in biraderi Dâim Bey idi. Zira Meliha'ya zuhur eden taliplerin en kıdemlisi, en heveskârı bu adam idi. Dâim Bey'in bu arzusu, kızın hüsnü cemalinden, nezaket ve terbiyesinden değil, cesim bir servetin vârise-i yegânesi olduğundan münbais idi.”¹⁶⁹

Amca Dâim Bey ve karısı, emellerine ulaşabilmek için, Sâim Bey'in ölünden sonrası için planlar yaparlar.

“Şimdi buldum... Bey, biraderiniz zaten alil bir adam değil midir? Allah bilir ama çok çok daha bir sene kadar yaşayabilsin. Hâlbuki Kenân İstanbul'da beş sene kalacak. Bu kadar müddet zarfında neler olur, neler! Şimdi biz sükût eder, netîce-i hâli muntazır oluruz. İyi tedbir değil mi? (...) O öldükten sonra Meliha'nın vasisi sen olacaksın. O zaman canı isterse Sadık'a varmasın. Geçer, o güzelim yalıda safâ-yı hâtırla otururuz. Kenân'ın hakkından gelmek o vakit işten bile değildir.”¹⁷⁰

Görüldüğü gibi romanda asıl tehlikeler babasızlıkla başlayacaktır. Kahramanımızın çevresindekiler ona zarar vermek ve isteklerini gerçekleştirebilmek için, güçlü baba figürünün ortadan kalkmasını beklemektedirler. Zaten Meliha'nın yaşayacağı problemler de asıl, baba figürünün zayıflamasıyla başlayacak ve ortadan kalkmasıyla artacaktır. Yazar, babasızlığın kötü emeller için fırsat olduğunu, roman kişilerine de söyler. Baba Sâim Bey'in, Kenan'ın İstanbul'a gidişinden sonra hastalığı artar. Meliha için ekonomik sorunlarının başlangıcı da bu olur. Babasının hastalığından dolayı yatağa bağlanması ve bir şey yapabilecek durumda olmaması üzerine, Meliha'nın para düşkünü ve ağabeyinin mal varlığında gözü olan amcası Dâim Bey, yalıya onların yanına yerleşir ve ağabeyinin ölümünü beklemeye başlar. Dâim Bey'in emellerine ulaşabilmesi için fırsat, Sâim Bey'in hastalığından dolayı yalıya ve çevresinde dönenlere uzak kalması ve bir şey yapamamasından sonra geçer. Babanın hastalığıyla

¹⁶⁹ Ahmet Midhat Efendi, **Eski Mektuplar**, s.26.

¹⁷⁰ Ahmet Midhat, **a.g.e.**, s.29-30.

korunmasız kalan kız, hem servetini kaybetmiş, hem de her türlü tehlikeye açık hale gelmiştir. Babanın otoritesi, koruyuculuğu ve yol göstericiliği ortadan kalkmıştır. Bu boşluğu değerlendiren fırsatçı amca Dâim Bey, daha ağabeyinin ölümünü beklemeden işini garantiye almaya çalışır. Ağabeyinin mührünü bulup kendi istediği gibi bir vasiyet-nâme yazar. Sonunda bir şekilde fırsatını bulup mührü eline geçiren Dâim Bey, “(...) lazım gelen vasiyet-nâmeyi nüshateyn olarak tertip ve tanzim eylemişti. Gözlerinde pek büyük bir berk-i muvaffakiyet parlıyordu.”¹⁷¹ Sonunda bir akşam “Saat yediyi ilân ettiği sırada Sâim Bey, son nefesini ikmal etmiş, rahat döşeğine yatırılmış idi.”¹⁷²

Babasının ölümünün ardından, kurtuluş için tek çareyi bir başkasıyla evlenmekte gören Meliha, Kenân’dan da ümidini kestiği için Sadık sıısında bir başkasıyla evlenebileceğini söyler. Şehirde Meliha’nın durumu duyulur. Muhsin Efendi namındaki adam, kalemden kendisine benzeyen Şöhret Bey’i, oğlu Arif Bey’le Meliha’nın evliliğine aracı olması konusunda ikna eder. Böylece Meliha’nın babadan kalan servetine ulaşmayı planlar:

“Geçenlerde vefat eden Sâim Bey’in buraca meşhur olan serveti, kâmil kerimesine intikal etti. Böylece zengin bir geline malikiyet az bahtiyarlık mıdır? İştitiğimize göre Dâim Bey bunu oğluna almak istiyormuş. Fakat kız razı olmuyormuş. Benim oğlum hem güzel, hem de zengindir. Şimdi yalnız Dâim Bey’in iknai lâzımdır. Bunu da sen deruhte edeceksin anladın mı?”¹⁷³

Amca Dâim Bey ve karısının intikam alma isteği, Muhsin Efendi’nin kızın servetine sahip olma isteği, Şöhret Bey’in Muhsin Efendi’ye yaranma isteği; Meliha’nın istemeyerek de olsa Arif Bey’le evlenmesiyle sonuçlanır. Zavallı Meliha, Sadık’ın nasıl kötü bir insan olduğunu bildiği için onunla evlenmemiştir; ama evlenmek zorunda kaldığı Arif Bey, yazarın deyimiyle “Sadık’a belki de rahmet okutacak derecede ahlâksız, namussuz bir vücûd-ı habîs”¹⁷⁴tir. Dâim Bey’in Meliha’yı vermeden önce, Arif Bey hakkında yaptığı araştırma pek hoşuna gider. Ama babası Muhsin Bey’in hâlinden pek memnun olmaz. Çünkü “... bu adamcağız da Dâim Bey gibi, dünyada paradan, safa ve istirahatın başka bir şey düşünmeyen takımdandır. Her türlü ahvâlde

¹⁷¹ Ahmet Midhat, **a.g.e.**, s.61.

¹⁷² Ahmet Midhat, **a.g.e.**, s.63.

¹⁷³ Ahmet Midhat, **a.g.e.**, s.82.

¹⁷⁴ Ahmet Midhat, **a.g.e.**, s.121.

pek sakin, halim, mütebessim görünen efendi paraya müteallik mesâilde öyle âteş-pâre-i hiddet kesilir ki onun önüne geçmek mümkün olmaz.”¹⁷⁵ Dâim güya ağabeyinin yazdığı vasiyetnamenin uygulanacağı sözünü alınca; kızın Arif Bey’le evlenmesine onay verir.

Sâim Bey’in ölümüyle kızına kalan serveti, çevresindeki aç gözlü ve fırsat düşkününü insanlar arasında böyle av olur. Zavallı Meliha, amcasının para hırsı yüzünden, amcası gibi iki insanla daha uğraşmak ve onları da yaşamına almak zorunda kalmıştır. Şimdi bu adamlar, asıl servet sahibi Meliha’ya, bin bir türlü eziyet ederek ve acı çektirerek serveti, kendilerine alma ve diğerine kaptırmama savaşına girmişlerdir. “Muhsin Efendi bu kadar emlâkın kâmilin üzerine oturmak istiyordu.”, “Fakat bakalım Dâim Bey buna razı mıydı?”, “Dâim Bey’in bu izdivaca rıza gösterişi Meliha’nın servetini üç kişi arasında, yani Muhsin efendi, oğlu ve kendi beyninde münasibi veçhile taksim etmekte.”¹⁷⁶

Dâim Bey, Kenân’ın İstanbul’a geldiğini duyar. Arif Bey’e, mutlaka Kenân’ın Meliha’da mektubu olacağından ve bu mektupları ele geçirmesi gerektiğinden bahseder. Böylece Meliha’yı namussuzlukla suçlayacak, eğer o istedikleri gibi hareket etmezse, onlar da mektupları ortaya çıkaracaklardır. İsteklerine ulaşırlar. Artık Muhsin Bey, işlerine karışsa da Meliha buna razı olmayacaktır. Böylece Muhsin Bey de karışmayacaktır. Planlar Dâim Bey’in istediği gibi işler. Meliha’nın yardımını kabul etmemesinin ardından, Muhsin Efendi, hükûmete başvurur; ama tam bu sırada, İstanbul’a nakli üzerine meydan yine onlara kalır. Fakat Muhsin Bey’in ortadan kalkmasıyla, Arif Bey’in Dâim Bey’e ihtiyacı kalmaz. Mecburen Dâim Bey de bu işten elini eteğini çeker. Bütün yaptıklarının bedelini öder; çünkü çok geçmeden bir kazaya uğrayarak bütün varı yoğu mahvolur. Bunlardan sonra Meliha ve serveti sadece Arif Bey’in eline kalır. Muhsin Efendi’nin gidişinden üç yıl sonra;

“Arif Bey zevcesinin bütün mamelekini mahvederek yalnız yalı kalmıştı ki o da ikametlerine hasrolunmuştu. Arif Bey menba-ı vâridâtın tükendiğinden dolayı meyus meyus düşünüyor, yalıtı da elden çıkarmak çarelerini taharri ediyordu. İşte böyle muztar

¹⁷⁵ Ahmet Midhat, **a.g.e.**, s.133.

¹⁷⁶ Ahmet Midhat, **a.g.e.**, s.139.

bir zamanda idi ki Arif Bey pederinin vefat ettiğini ve taksim-i miras için bir an evvel İstanbul'a azimet etmesine dair telgrafı alınca sevincinden deli divane olmuştu.”¹⁷⁷

Arif Bey, Meliha'yı da İstanbul'a götürür. Tam karısının servetini eğlence yolunda harcıyıp bitirdikten sonra gelen babasının ölüm haberine üzülmez bile. Bu yeni miras, onun için İstanbul'daki eğlencelerinin ekonomik kaynağı olur, İstanbul'un da eğlence âlemlerine katılır. Arif Bey, karısının servetini, babasından kalan mirası, yiyip bitirmekle kalmaz. Onları tükettikten sonra, karısının elinde değerli ne varsa onları tüketmeye başlar. Sonunda harcayacak hiçbir şey bırakmaz.

“Zevkimden, eğlencemden vazgeçmeyerek, tarz-ı maîşetimi tebdil etmeyerek sefahat girdapları içinde yuvarlanıyordum. Demek ki ben o zaman pek hissiz, kalpsiz olmuşum. Yahut cünûn getirmiştım. Fakat çok geçmedi. Bu maîşeti, bu sefahati eski debdebesi, tantanası ile idare, idame edecek servet elimden uçtu. Servet-i mütebâkiyemin kefâf-ı nefse bile güç tahammül edeceğini anlayınca aklım biraz yerine gelir olmuştu.”¹⁷⁸

Arif Bey'in eğlenceye, zevke düşkünlüğü yalnız Meliha'nın servetini değil, tüm ailenin sonunu da hazırlamıştır. Meliha, kocasının yanında daha fazla kalamayıp oğlunu da alıp gittikten sonra, sığındığı evin kızı ile Kenân evlenince, evden ayrılmak zorunda kalmıştır. Artık kendisine ne olacağını önemsemez. Ama biricik oğlunun sefalet içinde yaşabileceği düşüncesi, onun kocasına mektup yazmasına neden olur. Meliha, bu mektubu yazma amacını şöyle ifade eder; “Evlâdımızı sefaletten kurtarmanızı yazmak üzere kaleme sarıldığım hâlde, bilâ-ihitiyâr bunlar meydana geldi.”¹⁷⁹ Meliha bu hâlde düşmesine sebep olan kocasından çocuğuna sahip çıkmasını ve onun yaşayacağı ekonomik problemleri engellemesini ister. Fakat mektubu okuyan baba, hiçbir şey yapmaz ve yapmayı da düşünmeden mektubu atar. Arif Bey, bütün yaptıklarıyla bir ailenin “mahv ve harabiyetine sebebiyet ver(diğim)miştir.”¹⁸⁰ Bütün bunlardan en çok muzdarip olan Meliha, babasından kendine kalan o kadar servete rağmen, sefalet içinde ölmüştür: “(...) nihayet zevcemın Makrıköyü'nde nihayet derecede bir sefalet ve perişanî içinde vefat ettiğini haber aldım.”¹⁸¹

¹⁷⁷ Ahmet Midhat, **a.g.e.**, s.170.

¹⁷⁸ Ahmet Midhat, **a.g.e.**, s.188.

¹⁷⁹ Ahmet Midhat, **a.g.e.**, s.198.

¹⁸⁰ Ahmet Midhat, **a.g.e.**, s.187.

¹⁸¹ Ahmet Midhat, **a.g.e.**, s.188.

Romanda, babasız kahraman Meliha; iyi eğitim almış, iyi bir insandır. Ama bunlara rağmen ekonomik problemler yaşar. Bu problemlere zemin olarak da kızın yaşamındaki bütün erkek figürler, yani aile hâmileleri olabilecek kişiler, ortadan kaldırılır. Meliha iyi özelliklerine karşılık çok ciddi sorunlar, kötü günler yaşar. Eğer Meliha, bu özellikleriyle kız değil de, erkek olsaydı; başına bunlar gelmezdi. Çünkü romanda babasız kalan kahramanın kadın olduğu özellikle vurgulanır. Ahmet Midhat, bu tavrında da toplumun bakışını yansıtır. Kadınlar, mutlaka bir erkek; bu baba, eş, ağabey, amca olabilir, korumasına muhtaçtırlar. Dolayısıyla bir erkeğin sahihsiz kalmasıyla, bir kadının sahihsiz kalması aynı şey değildir. Kadınlar, hem toplumun, hem Ahmet Midhat'ın gözündeki; erkek bir hâmiye muhtaçtırlar. Bu durumu, Osmanlı ailesindeki, ataerkil yapının ve zihniyetin de yansımasıdır.

Jön Türk'te Gazanfer Bey, "Ahdiye'nin doğmasından bir sene sonra İstanbul'a zuhur eden bir kolera esnasında o zalim hastalıktan irtihâl ile Dilşinas'ı dul ve Ahdiye'yi yetim bıraktı."¹⁸² Ahdiye ve annesi, babanın ölümünün ardından, babadan kalan konakta yaşamlarını sürdürürler.

" o konak yavrusunun yalnız selâmlık dairesini işgal edebilmek harem dairesini kiraya veriyorlardı. Bahçeyi isticar Arnavutlardan aldıkları ayda altı lira üzerine harem dairesi icarı olan beş lirayı zammederek on bir liraya varan şu mecmu üzerine bir miralay ailesine tahsis olunacak erâmil ve eytam maaşını da ilâve edince bu aile pek güzel geçinirdi."¹⁸³

Babanın bıraktığı maaş ve bir miktar gelikle, Ahdiye annesiyle ekonomik problemlerle karşılaşmadan yaşamını idame ettirir. Aile babasız kalmıştır; ama hayatlarını devam ettirebilmeleri için baba, gerekli mirası bırakmıştır. Ailenin problem, yaşamamasının önemli bir nedeni; romanda güçlü bir anne figürünün varlığıdır. Bu anne; değerlerine saygılı, toplumun genel ahlakına uygun davranan; toplumun değerlerini önemseyen bir kişiliktir. Çok büyük hırsları, beklentileri yoktur. Aynı zamanda mütevazı bir ailedir. Bu sebeplerden dolayı Ahmet Midhat, bu aile ve babasız kahramanın karşısına ekonomik problemler çıkarmaz.

¹⁸² Ahmet Midhat Efendi, **Jön Türk**, s.9.

¹⁸³ Ahmet Midhat, **a.g.e.**, s.10.

Taaşuk-ı Tal'at ve Fitnat'da babasının kim olduğu bilinmeyen Fitnat, bir yaşında annesini kaybedince üvey baba elinde büyür. Üvey Hacıbaba, tütüncü dükkânı olan küçük bir esnaftır. Karısından emanet kalan kızı, korumak ve kollamak amacıyla, evden dışarı çıkarmaz ve kimseyle görüştürmez. On beş-on altı yaşına gelen Fitnat, Şerife Kadın'dan dikiş-nakış dersleri almaktadır. Bu kadın aynı zamanda Ali Bey'in bir cariyesine dikiş-nakış dersi verdiği için, Ali Bey'i de tanır. Ali Bey, oldukça zengin bir adamdır:

“Üsküdar'da Topbaşı'nda bir büyük konak vardı –ve belki daha vardır- Bu konağın haremlik-selamlık olarak yirmi-otuz odası var. Her tarafı âlâ, müzeyyen, kıymetli mefruşat ile döşenmiş. Gayetle geniş bir bahçesi var ki, içinde bir-iki bahçivan daima çalışır. Büyük ahır var, içinde beş-altı a'lâ at bağlanmış. İki-üç araba var. Beş-altı uşak var. İspir, seyis, bilmem ne de ayrı. Haremlikte beş-on cariye var. Bazısı ihtiyar, bazısı kız. Nihayet, büyük bir konak. Oldukça büyük ve zengin bir adamın konağı vesselâm. Bu konağın uşaklarını, cariyelerini uzun uzadıya tarif ettik. Ya bu konağın efendisi yok muydu?... Onun da haremi, evladı, anası, babası yok muydu?... Haa! Bu konağın yalnız bir efendisi vardı ki, kırk-kırk beş yaşında ve Ali Bey isminde bir zat idi.”¹⁸⁴

Semsettin Sami, aile “tarafından engellenmiş ve faciayla neticelenmiş bir aşk hikâyesini”¹⁸⁵ anlattığı eserinde; toplumsal bir eleştiri yapar. Bu eleştiri, genel olarak da roman “bütünüyle eski örf ve âdetlerin bakısına, ailenin gençler üzerindeki tahakkümüne protestoyu ifade eder”¹⁸⁶ aslında bu mantıkla, istekle kurgulanan romanda, babasız kahramanların; ailedeki kişilerin parasal, ekonomik kaygıları yüzünden bu kötü durumu yaşadıkları da belirtilmelidir. Ali Bey'in çok zengin bir adam olarak kurgulanması, bunun için bir vesiledir.

Şerife Kadın, Ali Bey'in yıllar önce evlenip nasıl ayrıldığını ve olaydan sonra hep yasta olduğunu öğrenir. Ali Bey'i evlendirmeye karar verir. Bunun için öğrencisi Fitnat'ı uygun aday olarak düşünür. Kızın üvey babası Hacıbaba ile konuşur. Onun onayını alır. Hacıbaba, kızın onayını almak ve kendince ona müjde vermek için durumu, Fitnat'a açar:

¹⁸⁴ Şemseddin Sami, **Taaşuk-ı Tal'at ve Fitnat**, s.77.

¹⁸⁵ Mehmet Kaplan, “**Taaşuk-ı Tal'at ve Fitnat**”, Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar 2, İstanbul, Dergâh Yay., 2004, s.66.

¹⁸⁶ Kaplan, **a.g.m.**, s.79.

“Kızım, talihin yaver imiş, seni pek büyük bir evden istiyorlar. Ben de söz verdim, iş yalnız nikâha kalmış. Çünkü böyle bir baht her gün önümüze gelmez. Bir büyük bey. Gayetle mâl-dâr, mu'teber, genç (...) Dairesinde müteaddid hâlâyık, uşak, arabalar, velhasıl bir vezir dairesinden daha iyi (...) Hemen, Allah mübarek eyleye...”¹⁸⁷

Burada yazar, roman kişisine; toplumun ekonomik duruma bakışını söyler. Evlenilecek erkeğin zengin olması yeterlidir. Hatta Fitnat durumundaki kızlar için, böyle kimselerin kendileriyle evlenme isteği, bir şeref olmalıdır. Yazarın yaptığı eliştirme bir noktada da bu bakışadır. Bu bakış da toplumun genel bakışıdır.

Fitnat'ın asıl babası olduğu sonradan öğrenilen Ali Bey, yukarıda söylendiği gibi oldukça varlıklıdır. Annesi Zekiye Hanım ise, fakir bir ailedendir. Anne-babanın ayrılığından sonra, anne, küçük esnaf olan Hacıbaba ile evlenir. Zekiye Hanım'ın ölümüyle kız üvey babasının yanında kalır. Hacıbaba, kızı iyi yetiştirmeye çalışır; ama onu korumak için evden dışarı çıkmasına bile izin vermez. Bu kadar ciddi bir sorumluluk duygusuyla kızı, on beş-on altı yaşına kadar getirir. Artık kızın evlenme çağı gelmiştir. Kıza iyi de bir talip çıkmıştır. Bu kısmetin Hacıbaba ve Şerife Kadın tarafından iyi algılanmasının en önemli sebebi; Ali Bey'in zenginliğidir. Fakir bir kızın, böyle zengin bir adama hayır demesi, onlar için imkânsızdır. Fitnat, önemli bir ekonomik problem yaşamaz. Fakat sevdiğini kaybetmesinin, yaşadığı üzüntülerin, istemediği bir adamla evlenmesinin ve ölümünün sebebi; aslında Hacıbaba'nın ve Şerife Kadın'ın ekonomik kaygılarının Fitnat'a yansımalarıdır. Bu yansımaları, romanın diğer babasız kahramanı Tal'at için de söyleyebiliriz. Çünkü altı-yedi yaşlarında babası Rıf'at Bey'i kaybeden ve bir kalemde çalışan Tal'at da Fitnat'ın yaşadığı kötü şeyleri, aynı nedenden dolayı yaşamak zorunda kalmıştır.

İntibah'ın Ali Bey'i “ağniyâ evlâdından”¹⁸⁸ babanın özenle yetiştirdiği bir çocuktur. Ali Bey, yirmi yaşına girer girmez babasını kaybeder. Kendi hâlinde iyi yetişmiş Ali Bey, babasının ölümünün ardından kalemdeki arkadaşları ve annesi yüzünden daha önce hiç bilmediği, gitmediği Çamlıca'ya gider. Çamlıca âlemine kapılan Ali Bey, orada iyi bir kadın olmayan Mehpeyker'i görür ve ona âşık olur. Nasıl bir kadın olduğunu sonradan öğrendiği Mehpeyker'den ayrılamaz. Annesi, oğlunu

¹⁸⁷ Şemseddin Sami, **a.g.e.**, s.88-89.

¹⁸⁸ Namık Kemal, **İntibah**, s.9.

ondan kurtarmak için cariye Dilâşub'u satın alır. Mehpeyker, öç almak için kurduğu düzenle, Ali Bey'i kızın namussuz olduğuna inandırır ve kızını sattırır. Bu olayın ardından Ali Bey, bir müddet hasta yatar. İyileştikten sonra yaşadıklarını unutamaz ve kendine yeni uğraşlar edinir. Bu uğraşlar; Ali Bey'in ekonomik problemler yaşamasına sebep olur.

“Az zamanda işret gibi, kumar gibi, zen-perestlik gibi vakti öldürecek ve zihni uyuşturacak seyyiâta inhimâk değil bayağı hasr-ı vücud eyledi. Daima cihandan şikâyet etmekle beraber terk-i cihamı da bir vakit göze aldırılmayan kulûb-ı zaife eshâbı gibi melûf olduğu sefahatlerin hiç birinden memnun değildi. Fakat gene hiç birinden mahrum olmak istemezdi. Gide gide günlerce kumarhanelerde, haftalarca meyhanelerde, aylarca kerhanelerde serilmeye başladı. Ne ahbâbı, ne kalemi, ne validesi hatırına gelirdi. Bu suret-i maişeti ise irâd ile idare kabil olmadığından az zaman içinde sermaye-i servetine dahi bittabi pençe-i isrâf uzandı.”¹⁸⁹

İntibah, Ali Bey'in “hayat tecrübesini hikâye ve tahlil eden dramatik ve psikolojik bir eserdir”¹⁹⁰, Ali Bey'in babasız kalışının ardından girdiği ruhsal durum, onun ekonomik problemler yaşamasına sebep olur. Bu ruh hâlinden kurtulsun diye, Çamlıca'ya yönlendirilir. Orada tanıdığı Mehpeyker yüzünden, evine cariye Dilaşub alınır. Mehpeyker ve Dilaşub'la ilişkisinin sonunda servetini tüketir. Bu zarar, sadece kendi için değil, aile için yıkım sebebi olur. Annesi Fatma Hanım da, oğlunun hem hâline üzülür, hem oğlu gibi sefalet çekmeye mahkûm olur.

“Mücevherât gibi zevâiddan başlayan bu isrâfât bir yıl zarfında ayda on-on beş bin kuruştan ziyade irâd getiren akarâtı bitirdikten sonra haneye ve tetimmâtına ve hatta cariyelere dahi sirayet ederek ömrünü refâhiyet-i kanaatkâranenin en âlâsı denilecek bir hâl içinde imrâr eden Hanımefendi, bir azadlı Arap, bir iki eski oda döşemesi, birkaç kırık dökük sahan, tencere ile kira köşelerinde sürünerek, dikişle, nakışla geçinmeye, kalemde kendini istikbâl edip gelen maaşları, memuriyetleri zevaiden addeleyen Beyefendi ise birkaç kadeh rakı ile bir parça ekmeğe tedâriki için kırkar, altmışar paraya arzıhal yazmaya mecbur olmuştu.”¹⁹¹

Fatma Hanım, oğlunun düştüğü hâle ve yaşadığı sefalete çok dayanamaz ve üzüntüden hastalanıp ölür. Babasız Ali Bey, babasız kalışının ardından yaşadıkları yüzünden kendi yaşamını mahveder. Servetini tüketir, annesinin ölümüne sebep olur. Şimdi dünya üzerinde sefil yaşamı içinde yapayızdır. Mesut Efendi, Ali Bey'in bu

¹⁸⁹ Namık Kemal, **a.g.e.**, s.135-136.

¹⁹⁰ Mehmet Kaplan, “**İntibah**”, Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar 2, İstanbul, Dergâh Yay., 2004, s.110.

¹⁹¹ Namık Kemal, **a.g.e.**, s.137.

hâllerini duyar. Onun için çok üzülür. Bu konuyu Atıf Bey ile görüşür. Atıf Bey, “kendisine her ay sarraftan almak üzere bin kuruş havale ettiğini beyân”¹⁹² eder. Yaşadıklarından sonra, başkalarının bu şekildeki yardımlarına bile muhtaç kalan Ali Bey’in tabiatı da değişmiştir.

“Saika-i sefahatle meyhaneci dolandırmak, kumar terâ-bezesinden para çalmak gibi eclâf-ı nâsın erâzilleri nazarında bile en büyük maayibden ma’dût olan şeniâyâ varıncaya kadar irtikâbdan çekinmemeye başlamış olan Beyefendi Atıf Bey’in akçeye müteallik olan teklifini tereddütsüzce kabul ile beraber ihtirât-ı vakıâsından dolayı zavallı delikanlıyı gayet çapkınca birtakım tezyifât ile tahrikten hicâp etmedi.”¹⁹³

Ali Bey de mirasyedir. Bu anlamda Senai’nin, Felâtun Bey’in, Bihruz’un eşidir. Fakat onun romanda asıl vurgulanan tarafı girdiği bir psikolojide çok ısrarcı olması tavrıdır. Ekonomik problemleri de bu özelliğinden dolayı yaşar. “Ali Bey, Midhat Efendi’nin Râkım Efendi’si gibi hesaplı kitaplı, kendisine hâkim bir genç değildir. O, alafangalığı bir yana, babasından kalan mirası, kendisini sevdiğine inandığı Polini ile yiyen Felâtun Bey’e benzer.”¹⁹⁴

Babasızlığı cariyeler açısından ele almaya çalıştığımız örnek roman **Sergüzeşt**’te, Dilber şahsında bütün cariyeler için, ekonomik açıdan bizzat kendilerinin bir meta olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü “kölelik kurumunun yapısı gereği careyelerin irade beyanları yoktur.”¹⁹⁵ İrade beyanına sahip olmayan cariyelerin kendilerinden kaynaklanan ekonomik problemleri olmayacaktır. Fakat ekonomik ilişkiler, alım-satım, efendilerinin ekonomik problemleri, onlar için ekonomik anlamda sorun olarak bakılabilecek noktalardır. Parlatur’ın **Tanzimat Edebiyatında Kölelik** adlı çalışması, kurumu her anlamıyla ele alırken; bizim yukarıda işaret etmeye çalıştığımız noktalara da işaret eder ve konuyla ilgili önemli açıklamalar yapar. Parlatur, “şüphesiz köleliğin en önemli motifi *alım-satım*’dır”¹⁹⁶ der. “Alan, iyi bir mal almak; satan, iyi para kazanmak peşinde koşarken zavallı cariyeler de satılma korkusu içinde günlerini geçirirler. (...)

¹⁹² Namık Kemal, **a.g.e.**, s.140.

¹⁹³ Namık Kemal, **a.g.e.**, s.140.

¹⁹⁴ Kaplan, **a.g.m.**, s.125.

¹⁹⁵ Mehmet Narlı, “**Cariye (Hizmetçi) Sevdaları**”, Annals of the Faculty of Arts, Volume 33; Ain Shams University, Jul-Sep., 2005, s.351.

¹⁹⁶ İsmail Parlatur, **Tanzimat Edebiyatında Kölelik**, 2. bs., Ankara, T.T.K. Yayınları, s.144.

Esirciler elinde köle satımı, tam bir mal alış verişinden farksızdır.”¹⁹⁷ Temele bir meta gibi alınıp satıldıklarını koyduğumuzda, aslında onların yaşadıkları diğer bütün problemlerin kaynağı, ekonomik problemlerle başlar. Bunun dışında satıldıkları evin ekonomik durumu, onları da etkileyecektir.

Çalışmada babasız/kimsesiz oldukları için cariyelere de değinmek istedik. Zaten başlı başına bir inceleme konusu olmuş ve farklı açılardan da inceleme konusu olabilecek cariyelik/kölelik kurumu, bizim ele almaya çalıştığımız romanlarda da oldukça önemli bir yer tutar. İncelenen romanlarda çok etkin olmayan cariye ve kölelerin yanında, başkahraman olan ya da önemli kahramanlardan olan cariye/köleler de karşımıza çıkar. Burada sadece bu cariye ya da köle olan önemli kahramanların adlarını sıralayacağız: **Sergüzeşt**'te *Dilber ve Cevher Ağa*, **Dünyaya İkinci Geliş** **Yahut İstanbul'da Neler Olmuş**'ta *Nergis ve Hadım Mesut Ağa*, **Felâton Bey ile Râkım Efendi**'de *Canan*, **Zehra**'da **Sırrı Cemal**, **İntibah**'ta *Dilaşup*

Turfanda mı Yoksa Turfa mı? romanında Mansur üç yaşında, Mansur'dan bir yaş küçük amcasının kızı Zehra, dört yaşında babasız kalırlar. Anneleriyle yalnız kalan bu çocuklar, İbn-i Galib'in torunlarıdır. “İbn-i Galipler an-asıl Araplaşmış Türk ve Osmanlı idiler.”¹⁹⁸ Bu köklü alenin üyesi olan çocuklar, amcalarının yanında kalırlar.

“Hanedanın sair emektarları gibi Mansur ile Zehra dahi valideleriyle beraber Ahmet el-Nasır'ın hanesine sığınmışlardı. Çünkü Fransızlar memleketlerindeki mallarını müsadere etmişler, hanelerini yakmışlardı. Buna bedel Ahmet el-Nasır'ın delâletiyle taayyüşlerine maaziye kâfi Fransa hazinesinden maaşlar tahsis olunmuştu. Ahmet el-Nasır yegâne hâmilere bulunmak iddiasıyla onları hanesine aldığı gibi maaşlarını dahi kendi maaşıyla beraber ahz ve sarf ederdi.”¹⁹⁹

Bu şekilde çocukların geçimini amcaları sağlar. Amcalarının evinde çok mutlu bir çocukluk dönemi geçirmezler. Amcalarının yanında, onun çocuklarıyla beraber eğitim alırlar. Mansur, “tahsile devam etmek üzere amcasından müsaade alarak Fransa'ya”²⁰⁰ gider. Annesini de kaybeden Mansur, Fransa'da tıp eğitimini tamamlayıp

¹⁹⁷ Parlatur, **a.g.e.**, s.144.

¹⁹⁸ Mehmed Murad, **a.g.e.**, s.22.

¹⁹⁹ Mehmed Murad, **a.g.e.**, s.23.

²⁰⁰ Mehmed Murad, **a.g.e.**, s.29.

İstanbul'a döner. Bu arada Zehra, annesiyle birlikte İstanbul'a gitmiştir. Zehra'nın annesi İstanbul'da vefat eder. Mansur İstanbul'a dönünce amcaları Şeyh Salih Efendi'nin konağında karşılaşırlar.

Mansur, İstanbul'da hem bir kalemde memur olarak, hem de doktorluk yaparak çalışmaya başlar. Kalem hâlini gören ve oradaki düzene fazla dayanamayan Mansur, kalemdeki işinden ayrılır. Yaşamını hekimlik yaparak sağlar. Şeyh Salih Efendi'nin konağında yaşar. Fakir fukaraya karşılıksız yardım eder. Amca Salih Efendi'nin ikinci eşinin kardeşi Raşit yüzünden, ailesi mahvolur. Şeyh Salih Efendi, felç olur. Mansur, bütün bu kötü günlerinde amcasının ve ailesinin yanında olur, onlara yardım eder. Raşit Efendi'ye yaptıklarının hesabını sorar. Bütün olanların ardından Şeyh Salih Efendi, "Kapı'dan memurlar çağıtarak evde kimsenin haberi olmaksızın bütün malını Mansur Bey'in üzerine yaptırmıştır."²⁰¹ Bu şekilde Mansur, amcadan kalan büyük servetin sahibi olur. "İlk defa olarak İstanbul'dan müfarakat ettiği vakit Tunus'a gitmişti. Amcasından intikal eden serveti kâmilten bankaya yatırmış, bir parasını kendi nefsi için sarfetmeyerek hey'etiyle neşriyet ve müessesat-ı Hayriye için vakfetmeye karar vermişti."²⁰² Kanaatkâr ve idealist Mansur, sahip olduğu serveti, devlet ve halk yolunda harcamaya karar verir. Aydın vilayetinde bir çiftliğe yerleşir. Orada halka, fakir fukaraya yardım eder. Okullar açar, okulların masraflarını karşılar ve parasını hep bu yollarda kullanır. Zehra da Mansur'un yanına gelir ve evlenirler. Babasız Mansur ve Zehra, babasız kaldıktan sonra, baba yerine geçen akrabalar tarafından korunup kollanmışlar; bu akrabalardan amcaları da öldükten sonra, onun kendilerine bıraktıkları mirasla büyük işler başarmışlardır. İki de idealist vatan evlatları olan bu gençler, Aydın dolaylarında çiftlik kurup, okullar açarak idealleri yolunda devlet ve millete hizmet etmişlerdir.

Zehra'nın kahramanlardan Subhî, gayet kibarâne büyümüş, güzel bir delikanlıdır. Babası birkaç sene önce vefat etmiştir. Subhî annesi Münire Hanım'la yaşamaktadır. "Pederi sağlığında delikanlıyı Asmaaltı'nda namuslu, zengin bir tücaarın yanına kâtip sıfatıyla yerleştirmiş ve ondan sonra gözlerini müsterihane kapamıştır."²⁰³

²⁰¹ Mehmed Murad, **a.g.e.**, s.277.

²⁰² Mehmed Murad, **a.g.e.**, s.280.

²⁰³ Nabizâde Nâzım, **Zehra**, s.12.

Subhî'nin emanet edildiği bu tüccar, romana adını veren kahraman, Zehra'nın babasıdır. “Bu tacir Şevket Efendi'dir. Şevket de tıpkı Subhî gibi yetişmiş, çalışkan, henüz otuz beş yaşında bir adam olup sermayesini artıra artıra senede otuz kırk bin lira kıymetinde iş görmek derecelerine kadar mahza sa'y u tedbiri sayesinde vâsıl olmuştur.”²⁰⁴

Suphî, yanında çalıştığı Şevket Efendi'nin, kıskanç ve kuruntulu kızı, Zehra ile evlenir. Kısa bir süre mutlu olan çift, Zehra'nın kıskanç tabiatının su yüzüne çıkmasıyla, mutsuz günler yaşamaya başlarlar. Anne Münire Hanım, Zehra'ya yardımcı olsun diye eve bir cariye alır. Sırrı Cemal adındaki bu cariye ile Subhî Bey arasında bir müddet sonra bir aşk başlar. Önceleri bu, Zehra'nın kuruntusu iken, sonraları gerçek olur. Sırrı Cemal, Subhî'den hamile kalır. Bu durumu öğrenen Zehra, bu çocuğu ortadan kaldırmak için, çareler aramaya başlar. Bu sırada Zehra'nın babası, vefat eder: “Belaya bakınız ki Zehra'nın babası Şevket Efendi de bu sırada vefat etmiş, Zehra muinsiz, hâmisiz, düşmanları içinde tek başına kalmıştı.”²⁰⁵ Bütün bunlardan sonra, yalnız ve çaresiz kalan Zehra, daha kötü bir hale gelir ve evin içinde iki kadın Subhî için sürekli dövüşürler. Suphî, Sırrı Cemal için başka bir ev tutar. Orada yaşamaya başlarlar. Kendisine yapılanların intikamını alma düşüncesiyle tutuşan Zehra, sonunda Subhî'nin ve Sırrı Cemal'in nerede yaşayıp ne yaptıklarını öğrenmek için, Habibe Molla, adında birini tutar. Habibe Molla, Subhî'nin yeni evini öğrenmeye çalışır. Bunun için Subhî'nin mağazasına gider. Uşaklardan birinden, nerede oturduklarını öğrenir. Bunun ardından Zehra, intikam almak için, Marika adlı çerçi karısına her şeyi anlatır. Ondan yardım alır. “Bermucib-i müzâkere Marika Beyoğlu'nda tanıdığı kadınlardan birisini Subhî'ye musallat edecek, çekip tuzağa düşürecek, onu sefahata alıştırıp hem Sırrı Cemal'den ayıracak, hem başına dünyasını haram eyleyecekti.”²⁰⁶ Marika, Urani adında bir kadını bulur. “İki gün sonra Marika, mıknaıs hükmünde olan –Urani- ile birlikte geldi. Zehra, vazifeleri hakkında Urani'ye talimât-ı mufassala itâ eyledi. (...) Marika, ara sıra vukuatın suret-i cereyanından Zehra'yı haberdar edecekti.”²⁰⁷

²⁰⁴ Nabizâde Nâzım, **a.g.e.**, s.12.

²⁰⁵ Nabizâde Nâzım, **a.g.e.**, s.60.

²⁰⁶ Nabizâde Nâzım, **a.g.e.**, s.102.

²⁰⁷ Nabizâde Nâzım, **a.g.e.**, s.102.

Romanda Subhî'nin yaşayacağı ekonomik problemler, bu aşamadan sonra görülmeye başlar. Urani'nin evine giden Suphî, günlerce orada kalır. Ne Sırrı Cemal'in yanına gider, ne de mağazaya gider. "Fakat mağazanın işleri de hatırdan çıkmıyordu. Ama bu tatlı zevk beşiğinden nasıl kalkıp çıkmalı? Adam! Muhsin yalnız başına becerebilir..."²⁰⁸ Sefahat âlemine dalan Subhî, işlerini de ihmal etmeye başlar. "Subhî artık mağazaya da gitmemeye başlamıştı. Urani'den bir dakika bile iftirâka tahammül edemiyordu. Mağazasını Muhsin'e terk etmiş, kendisi 'high life', yani maişet-i kibarâneye koyulmuştu."²⁰⁹

Zehra'nın intikam planları tutmaya başlamıştır. Çünkü Subhî'nin yaptıklarını öğrenen Sırrı Cemal, intihar etmiştir. "İşte, Zehra'nın intikamı bir bir alınmaktaydı..."²¹⁰ Sıra Subhî'dedir. Bütün günlerini Urani ile geçirmeye başlayan Suphî, onun istediği her türlü eğlenceye gitmekte ve onun uğrunda para harcamaktadır. "Subhî'nin elindeki avucundaki su gibi akıp gitmekteydi. Hocapaşa'daki evi idare etmek, Markiköyünü beslemek, Urani'nin isrâfât ve ihtiyâcâtına yetişmek lâzımdı."²¹¹ Subhî kendi kendine bunları düşünür. Urani'nin pençesinden kurtulamazken, olanlar zaten olmaktadır.

"Muhsin, mağazanın idaresinde müstakil kalınca, çalıp çırpıma koyulmuştu. Alışverişteki kesad gittikçe ziyadeleşmekteydi. Fiyatlar düşkün, piyasa durgun, mal artık... 'Sabri Efendi'nin kırk beş liralık poliçesinin va'desi de geçti!...' Va'desi geçen poliçelerin adedi ziyâdeleşmekteydi (...) Subhî, Muhsin'in şu ihbârâtına karşı, 'peki, peki' demekten başka cevap vermiyordu. 'Peki, peki'(...) Öyle ise ben de işimi bilirim (...) Evet, Muhsin işini pek âlâ bilmekteydi. Hiçbir fırsatı kaçırmamaktaydı. Hocapaşa'nın, Marki köyünün mesarifini kısmakta da tekâsül göstermemekteydi. Kendi ta'birince 'ipliğini boyamakta' ydı."²¹²

Urani, artık bu uzun süren eğlenceden ve Subhî'den sıkılmıştır. Kurtulmanın yollarını aramaktadır. "Fakat Zehra'nın intikamı, pek ona da ehemmiyet vermez ya, avuç avuç paraları da hatırdan çıkarmıyordu. Bundan başka Subhî, henüz

²⁰⁸ Nabizâde Nâzım, **a.g.e.**, s.102.

²⁰⁹ Nabizâde Nâzım, **a.g.e.**, s.107.

²¹⁰ Nabizâde Nâzım, **a.g.e.**, s.106.

²¹¹ Nabizâde Nâzım, **a.g.e.**, s.107.

²¹² Nabizâde Nâzım, **a.g.e.**, s.108.

uyutulmamış, cas cavlak kalmamıştı. Bir müddet daha dişini sıkıp tamamıyla yolmakta daha ziyade faide görünmekteydi...”²¹³

Subhî arada bir Urani'den kurtulmaya kalkışır; ama yapamaz. Zehra ise, Subhî'den intikam almak ve bu işin sonuna kadar gitmek için yemin etmiştir. Fakat Urani, aracılığıyla yaptıkları ona az görünmeye başlar. Kendince Subhî'nin canını daha çok yakacak planlar da yapar.

“Muhsin eve gelip gittikçe Zehra'nın nazar-ı dikkatini celbetmişti. Muhsin'e varıp mağazayı da ele geçirdiği takdirde Subhî'nin hem harabisini hem kıskançlığını celb ve davet edeceğini hesaplamaktaydı. Çünkü bu sayede bir kere Subhî'nin yegâne menba-ı serveti kesilmiş, kurutulmuş olacaktı.”²¹⁴

Zehra kısa bir süre sonra Muhsin'le evlenir. Zehra'nın babasından kendine epeyce para, mülk kalmıştı. Subhî'nin idare ettiği mağazanın serveti de kendisininindir. Bu evlilikten sonra, Subhî'nin hesapları ayrılır.

“Muhsin bermûcib-i kâide, Subhî'nin hesaplarını görüp hesabını ayırdıktan sonra daha büyük bir sermaye ile işe başladı... Şu sayede Subhî'nin eline, bir iki yüz, üç yüz lira kadar geçmiş oldu... Öteden beriden de ayda bir, dört lira kadar iradı vardı. Aklını başına toplasaydı bu kadar para ile yine iş güc sahibi olabilirdi... Hâlbuki, heyhat!...”²¹⁵

Artık Subhî için ekonomik sorunlar, başa çıkılamayacak hale gelir. Urani, Subhî'den sıkılmıştır ve kurtulmak için mal varlığını tamamen tüketmeyi beklemektedir. İşi çabuklaştırmak için, farklı masraflar çıkarır. Sonunda nakdini bitiren Subhî, artık emlakından satmaya başlar.

“Nakd-i mevcudu kırk,elli liraya tenezzül etmişti. Bunun bir ay dayanamayacağı ma'lûm idi. Subhî, uzun uzadıya düşünmeye hâcet görmeksizin Tophâne'de iki lira irad getirir bir dükkânı satmaya karar verdi. On beş, yirmi gün içinde muamelât-ı lâzimeyi ikmâl ederek dükkânı bir kadına kat'i ferağ ile sattı. Eline bir dört yüz lira kadar geçmişti...”²¹⁶

Suphî, sahip olduğu, mal mülkü de Urani'yi memnun etmek uğrunda harcar ve sonunda elinde hiçbir şey kalmaz. Bu arada yaz geçmiş ve soğuklar başlamıştır. “Fakat

²¹³ Nabizâde Nâzım, **a.g.e.**, s.118.

²¹⁴ Nabizâde Nâzım, **a.g.e.**, s.123.

²¹⁵ Nabizâde Nâzım, **a.g.e.**, s.124.

²¹⁶ Nabizâde Nâzım, **a.g.e.**, s.136.

Subhî'nin elinde avucunda bir şey kalmamış, Urani'nin sığıntısı suretinde yaşamaya başlamıştı.²¹⁷ Bunu bekleyen Urani, artık Subhî'ye çok kötü davranmaktadır. Yeni bir dost edinir ve Subhî'yi kovar. "Subhî, sokak ortasında yersiz yurtsuz kalmıştı. Cebindeki nakd-i mevcûdu topu topu sekiz yüz yirmi altı kuruş, otuz paradan ibaretti."²¹⁸ Bu parayla önce ucuz bir otele gider, ama daha tasarruflu olması gerekir ve kendine daha ucuza mal olacak bir oda kiralar. Sefalet içinde yaşamaya başlar. Bir taraftan akli hep Urani'dedir. Ona rastlamak için Beyoğlu'nda dolaşır. "Artık Subhî'nin bundan sonraki yaşamı tam serseriyâne, tam bî-mekânâne bir hâle münkalip olmuştu. Firuz Ağa tulumbacılar kahvelerine dadanmış, on beş, yirmi gün içinde tulumbacılarla 'hâl ve hamur' olmuştu."²¹⁹

Subhî, tulumbacılarla arkadaşlık eder ve kendisi de onların yanında işe başlar. Bir yangında yaralanır. Arkadaşların teşvikiyle, meyhâne âlemlerine başlar. "Şu maişet-i sefihâne ve sefilâne, gün geçtikçe ahlâk ve hayatını daha ziyade tağlit ve ifsad etmekteydi."²²⁰ Ekonomik anlamda dibe vuran Subhî, bunların ardından böyle sefil bir hayat sürmeye devam eder. Urani'yi öldürdüğü için, sürgüne gönderilir.

Suphî'nin kayınbabası Şevket Efendi'nin ölümünün ardından yaşadıkları; onu en çok ekonomik olarak etkiler. Ekonomik problemlerinin asıl kaynağı Zehra'nın intikam arzusudur. Subhî, Zehra'nın oyununa gelir ve bütün parasını mal varlığını, eğlence, kadın uğrunda harcar. Zehra'nın ve Subhî'nin babasız, korumasız kalmaları, onları kötü şeyler yapmaya ve kendi sonlarını kendilerinin hazırlamasına iter. Yol gösterici bir baba ya da onun yerini dolduran bir kişi olsaydı, yaşanan kötü şeyler, bu aşamaya gelmeyebilirdi.

Araba Sevdası'nda Bihruz Bey babasızdır. Babasızlığı, mirasyedi Bihruz Bey için ekonomik problemler yaratır. "Nihayet (...) Paşa'nın vukû-ı irtihâli üzerine mahdum Bey def'aten yirmi sekiz bin liralık bir mirasa nâil olarak ef'âlince de serbest

²¹⁷ Nabizâde Nâzım, **a.g.e.**, s.137.

²¹⁸ Nabizâde Nâzım, **a.g.e.**, s.138.

²¹⁹ Nabizâde Nâzım, **a.g.e.**, s.145.

²²⁰ Nabizâde Nâzım, **a.g.e.**, s.145.

kalınca o servet-i cesimeyi az zaman içinde ifnâ edecek bir sefâhata koyuldu.”²²¹
Annesi, servetin idaresi için bazı yakınlarını düşünür; ama onlardan bir fayda gelmeyeceğini anlar. Oğluna sıkıntı çektirmek istemediği için, konağın bütün masraflarını kendi öder ve oğlunu kendi hâline bırakır. Bu durum saf Bihruz’un mirası hesapsız ve düşüncesizce harcamasına yol açar.

“Alelumûm mirasyedilerin düşündüğü gibi Bihruz Bey de servetini, yemekle bitmez, tükenmez zannederdi. Binâenaleyh ulu orta giriştiği istihlâkâta nakitten başlandı. Onlar bitince İstanbul tarafındaki en az irad getiren dükkânlar birer birer def’olundu. Ba’de, Beyoğlu’ndaki ehemmiyetli mağazalara sıra geldi. Bunlar da elden çıkarıldı. İrad nâmına Galata’da bir han kalmış idi. Nihayet o da satıldı. Mülk olarak elde, Süleymaniye’deki konak ile, Küçük Çamlıca’daki köşkten başka bir şey kalmadı... Mâmafih Bihruz Bey dalmış olduğu mazlakayı safâhette arabasıyla, etbâyla, debdebesiyle pûyan olmakta devam ediyordu. Çünkü valide hanımın renk renk kadife mahfazalar içinde çekmecelere ziynet veren mücevherât ve hulliyâtına henüz el sürülmemiş ve hanımın kendi uhdesinde bulunan diğer beş, on parça akarâtâ ise hiç taarruz edilmemiş idi.”²²²

“Türk edebiyatındaki bütün alafrangalar gibi, Araba Sevdası’nın aslı kahramanı Bihruz da bir mirasyedir.”²²³ Bihruz hiçbir sorumluluğu ve masrafı olmadığı için eline geçen bütün parasını eğlence yollu kullanır, yine de yetiremez. Kendisine özel hocalar tutar ve onlardan ders almaya başlar. Bu hocalardan biri Fransızca hocası Mösyö Piyer’dır. Bu adam gayet kurnazdır. Bihruz’u da çok iyi tanır. Onun saf yaradılışını bilir ve Bihruz’u ekonomik anlamda sömürür. Aslında Mösyö Piyer, Bihruz’a sağlam bir ders vermez. Zaten Bihruz da böyle ders almak niyetinde ve kabiliyetinde değildir. Hocası ona ders için gelir, kimi zaman onun hoşuna gidebilecek tarzda yabancı, özellikle Fransızca romanlar getirir. Satın aldığı her romanın parasını da Bihruz’dan ziyadesiyle alır. Bazen Bihruz’un saflığından ve yarım yamalak bilgisinden sıkılan Mösyö Piyer, gitmeyi ya da kimi zaman Bihruz’u haşlamayı düşünür. Aklına aldığı para gelince bundan vazgeçer.

“Çünkü Küçük Çamlıca’nın havadar köşkünde, haftanın iki gecesini safa-yı hâtırla geçirmek için vapur ve araba ücretlerinden maada, peşin olarak her ay eline geçirdiği altı adet yirmi iki frank, yetmiş beş santim Mösyö Piyer’e hatırlıca bir dost idi. Bihruz Bey, hiffet-i mizâcıyla, tembelliğe garip garip e’al ve akvâli ile ne zaman Mösyö Piyer’i hiddetlendirse, o hatırlıca dost meydana çıkar, Mösyö Piyer’in kulağına: ‘Canım, o daha

²²¹ Recaiizâde Mahmud Ekrem, **Araba Sevdası**, s.11.

²²² Recaiizâde Mahmud Ekrem, **a.g.e.**, s.12.

²²³ Zeynep Kerman, “**Araba Sevdası**”, Yeni Türk Edebiyatı İncelemeleri, Ankara, Akçağ Yay., 1998, s.28.

pek gençtir. Gençlik bu türlü ahvâli mâzur görülmek lâzımdır. Şu zavallı çocuğa hiddetlenmenin ne lüzûmu var? Sen hakim adamsın, öyle kusurlara bakmamalısın!’ yolu söz söyler, muallim efendi de bu hâtırılı, bu yumuşak yüzlü, bu sevimli dostunun o pend-i dilpesendini tasvip ederek Bihruz Bey’in her fenalığını hoş görürdü.”²²⁴

Bihruz’un üç merakı, babasızlığından sonra, onun mirasının en büyük düşmanları olur. Çünkü o, parasını hesapsızca bu üç zevkini tatmin etmek için harcar: “(...) bu beyin, İstanbul’a geldikten sonra merakı üç şeye masrûf oldu ki birincisi araba kullanmak, ikincisi alâfranga beylerin hepsinden süslü gezmek, üçüncüsü de berberler, kunduracılar, terziler ve gazinolardaki garsonlarla Fransızca konuşmaktı.”²²⁵ Bu meraklar, Bihruz’a ekonomik anlamda pahalıya mal olur.

“Ve köşke nakillerinin ertesi gün hemen Jarden Publik’e şitâb ile dâhil ve hâricini muayene ederek buranın pek a lâ mod ve hususuyla kendi arzusu vechiyle arz-ı ziynete pek favorabl bir promönad mahalli olacağını anlayınca ekipajını yine biraz daha süs vermek için Beyoğlu’nda tedârik ettiği bazı vesâitle Bender fabrikası mâmûlâtından olmak üzere gâyet hafif ve zarif bir arabayla mevcûtlarına nisbeten ikişer parmak daha boylu bir çift muallim Macar araba hayvanı ısmarlamış idi.”²²⁶

Bihruz bu pahalı zevki için çok para harcar; fakat saflığı ve düşüncesizliği yüzünden bu pahalı oyuncasını kaybeder. Alafranga yaşamaya, şık giyime ve gösterişe düşkün Bihruz, sık sık alış verişe çıkar. Bu alış verişlerde, hep pahalı markalar tercih edilir. Ayrıca Bihruz, bu konuda ölçülü davranmaz. Bihruz’un saflığını keşfeden esnaf da, ona acımasız davranır. Elllerinden geldiğince Bihruz’u sömürürler.

“Kunduracı Herald, Terzi Mir’e uğradı; bir çift potin, bir çift iskarpin, iki takım kostüm, beş pantolon, iki redingot ısmarladı. Alber Gün’ün önünden acele geçerken dükkâncı bunu gördü, arkasından seyirtti. Bir çok nuvoteler getirdiğinden bahisle dükkâna aldı. Yeni mallardan bazı şeyler arz ve irasıyla beraber alelhusus biraz para istediye de beyin yanında o kadar para olmadığından on beş güne kadar yetmiş, seksen liralık bir akont vereceğini beyan ile bey efendi bir düzine gömlek, iki düzine çorap ve mendil, sekiz-on tane kravat, yarın düzine eldiven, bir baston, iki şemsiye beğenip ve bunların köşke gönderilmesini emrile oradan da çıktı.”²²⁷

Bihruz, saftır. Bu saflığı, onu bir baba-hâmî yokluğunda, fırsatçıların hedefi yapar. Sahip olduğu mirası ve saflığını bilen herkes, onun için tehlikedir. Bihruz ise çevresindekilerin onu ekonomik olarak sömürdüğünü anlayamaz bile. Onu, hocası

²²⁴ Recaiâde Mahmud Ekrem, **a.g.e.**, s.47.

²²⁵ Recaiâde Mahmud Ekrem, **a.g.e.**, s.10.

²²⁶ Recaiâde Mahmud Ekrem, **a.g.e.**, s.13.

²²⁷ Recaiâde Mahmud Ekrem, **a.g.e.**, s.132-133.

Mösyö Piyer, alış veriş yaptığı bütün dükkân sahipleri, arabasını aldığı Mösyö Kondoraki, herkes kandırır. Böylece sahip olduğu serveti, harcar; ama onun harcamasından çok başkalarının onu aldatmasıyla servet harcanır. Bihruz'un ekonomik problemlerinin önemli bir sebebi de annesidir. Çünkü anne figürü, çok siliktir. Bihruz'a fazla hassas davranır, Bihruz'un kötü gidişatını görür. Ama yine de olanlara engel olmak için, önemli adımlar atmaz ve engel olamaz. Bihruz kimi zaman para hesabı yapar. Amacı parasını hesaplı harcamak değildir. Sadece hangi borcu olduğunu ve bunu nasıl ödeyeceğini düşünür. Borç yapmaktan da hiçbir zaman kaçınmaz. Durumun ilginç tarafı Bihruz, ekonomik problemlerini düşüncesizliği ve saflığı yüzünden tam anlamıyla fark edemez, değerlendiremez. O, bu saflığıyla bu problemini anlayacak gibi de görünmez.

Uği'nin babasız kahramanı Bedia, Mail Bey ile evlenir. Evliliği; hasta olan babası, ölmeden önce onun mürüvvetini görsün diye, alel acele yapılmıştır. Evliliği başta mutlu giden Bedia'ya, babasının vefatıyla mirastan pay kalır. "Hastalığının ikinci senesi Nazmi Bey vefat etti. Satılan emlâktan evlatlarına bin beşer yüz lira nakit ile hâneleri ve birkaç cariye köle kaldı. Satılığa çıkarılan bir de çiftlik vardı."²²⁸

Bedia'nın çok sevdiği ağabeyi Şem-î bir kazaya kaymakam olarak atanır. Bir süre sonra Bedia'nın annesi de ölür. Bunun ardından Mail Bey, bacanağı ile oturmak istemediğini söyleyerek, Bedia'yı başka bir hâneye ayırır. Bedia'nın babası ve annesi ölmüş, ağabeyi gitmiş, Bedia Mail yüzünden ablasından ayrılmıştır. Böylece Bedia, hiçbir yakını olmadan yalnız kalmıştır. Bedia'nın yaşayacağı sorunlar ve ekonomik problemler artık kendini gösterecektir.

"Bu hânenin saadeti çok fazla devam edemedi. Geceleri pek geç vakitlerde zilzurna sarhoş gelen Mail, artık çoğu geceleri de eve gelmez oldu. Bedia, sabaha kadar gözyaşları içinde, uykusuz kalıyordu. Hazır para pek çabuk eriyordu. Mail'in şıklığına ve evin idaresine harcanan para epeyce meblağ tutuyordu. Bedia'nın kız kardeşi, parasıyla irad alarak rahatlıkla geçiniyordu. Bedia'nınkiler de akıp gidiyordu."²²⁹

²²⁸ Fatma Aliye, **Uği**, s.47.

²²⁹ Fatma Aliye, **a.g.e.**, s.48.

Mail Bey'in evine gelmemesinin ve para harcamasının sebebi, bir çengi karısıdır. Mail Bey, Helula adındaki bu Musevi çengi için, Bedia'dan aldığı paraları harcamaktadır. Hatta Bedia'nın bileziklerini evden çalıp bu kadına vermiştir. Bedia, bunu gittiği bir toplantıda anlar.

“Kocasının, her gece birçok erkeklerin karşısında sallanan, kırtan, o kadar hevâperest erkeklere göstermekten çekinmeyen bir çengiyi memnun etmek için karısına ait bilezikleri ona hediye etme alçaklığını kendi gözleriyle gördüğü halde niye ondan soğumadığına şaşıyordu. ‘Keşke bu bilezikleri satıp parasıyla bir şey alarak vereydi de, nice senelerden beri taşıdığı zavallı bileziklerimi öyle bir çirkefe atmayaydı. Ah! Buna kendisi de tahammül edememeliydi.’ diye söyleniyordu.”²³⁰

Durum bu şekilde devam eder. Sonunda Bedia, daha fazla dayanamaz ve ağabeyinin yanına gider. Çok üzülen Bedia, hem ruhsal, hem fiziksel olarak çok kötü duruma gelmiştir. Ağabeyi o, iyileşsin diye, elinden geleni yapar. Zamanla Bedia kendini toparlar. Bütün olanlara çok üzülen “Şemî, Şam'daki dostlarından aldığı mektuplarda Mail'in varını yoğunu satıp Helula'ya yedirmiş olduğunu öğrendi.”²³¹

Bedia, hâlâ kocasını sevmektedir, ama bütün olanlardan sonra onu affedemez. Ağabeyinin isteğiyle boşanmaya karar verir. Bunu kabul etmeyen Mail Bey, bulunduğu yeri değiştirip memuriyet için Selanik'e gider. Orada kendini eğlence hayatına iyice kaptırır ve vefat eder.

Bedia, babasından kalan ve kendi geçimini sağlamaya yetecek varını, kocası yüzünden bu şekilde kaybeder. Artık elinde hiçbir şeyi kalmayan Bedia'nın geçimini ağabeyi sağlar. Sevdikleri bir aile ile Bedia, İstanbul'a gider. Kısa süreliğine İstanbul'a giden Bedia, orada daha uzun zaman kalır. Bu süre zarfında İstanbul'da iyi hocalardan musiki dersleri alır ve bu konuda oldukça gelişir. Bedia'nın geçimini bu zaman boyunca, hep ağabeyi sağlar. Gittiğinin dördüncü senesi, ağabeyi vefat eder. Bedia, bir kez daha hâmîsini kaybeder. Hâmîsini kaybettiği gibi, ağabeyinin kızı Mihriban'ı ve baba yadigarı Rüstem'i de yanına alır. Bundan sonra kendisi artık onların hâmîsi olur ve hanenin geçimi onun üstüne kalır. Bedia'nın ekonomik problemleri, artık farklı bir şekil

²³⁰ Fatma Aliye, **a.g.e.**, s.53.

²³¹ Fatma Aliye, **a.g.e.**, s.88.

alır. “Ev idaresini Bedia’den bekliyordu. Fakat Bedia nereden bulacak?”²³² Bedia, bu şekilde karşı karşıya kaldığı ekonomik problemini, nasıl halledeceğini kendi kendine düşünür; fakat kimseye belli etmez. Bir süre de eldekilerle evi geçindirir; ama zamanla gidişatın iyi olmadığını gören Bedia düşünür.

“Eşyalar birer birer bedestene gidiyor, onların paralarıyla geçim sağlanıyordu. İş artık son kürke, son kadife hırkaya, son ipekli entariye, son kap kaçağa kaldığında, Bedia düşünmeye başladı. Evet! Artık bunlar da gitmeden evvel bir çare düşünölmek lâzım olduğunu anlıyordu. Bunlar da gidecek! Öbürlerinin paraları gibi bunların paraları da bitecek, hem de pek çabuk bitecek! Ee! Sonra? (...) Ah! Bu ‘sonra?..’ soruları cevapsız kalıyordu.”²³³

“Bu evin artık çalışacak, kazanacak erkeğı kalmamıştı”²³⁴ Sonunda Bedia, tanıdığı ve kendisine daha önce meşık verme teklifinde bulunan bir bayandan, meşık vermek için talebe bulmasını ister. O günden sonra Bedia, birçok talebe bulur. “Bedia artık pek çok meşıklar buluyordu. Günden güne talebeleri çoğalıyordu.”²³⁵ Evin geçimini sağlayan Bedia, kazandığı parayla hanenin geleceğini de düşünerek hareket eder. “Bedia, artık kendilerinin masraflarını çıkardıktan başka, bir ev parası da biriktiriyordu.”²³⁶ Bunun için bir arsa alır, ayrıca bir ev parası biriktirir. Bu arsaya ev yaptırır. “Dört beş odalı, iki sofa bir kiler mükemmel mermer döşeli bir havlı odanın birini selâmlık gibi bırakarak bölünmüş güzel bir ev yaptırıldı. Bedia içine taşındı. Evini pek sevdi.”²³⁷ Bedia, omuzlarına binen geçim sıkıntısının, bu şekilde hallediliyor olmasına sevinir. Namusluca parasını kazanır, evini alır. Bu çalışma Bedia’yi çok yorar; ama çalışmayı bırakmadan önce yapması gereken bir şey daha vardır. “Bedia’nın bir arzusu daha vardır. Evi var! Sigorta da edildi. Şimdi evinde geçinebilmek için bir de dükkân parası toplayacak, ondan sonra dinlenecek! Artık yalnız kendi keyfi, kendi zevki için sevgili udunu çalacak!..”²³⁸

Bir yandan ders verip kazancını sağlayan Bedia, bir yandan da kendisi ders almaktadır. Artık “Erkeksiz olduğu hâlde fakirâne değil, yüksek bir gelirle

²³² Fatma Aliye, **a.g.e.**, s.108.

²³³ Fatma Aliye, **a.g.e.**, s.109.

²³⁴ Fatma Aliye, **a.g.e.**, s.109.

²³⁵ Fatma Aliye, **a.g.e.**, s.112.

²³⁶ Fatma Aliye, **a.g.e.**, s.114.

²³⁷ Fatma Aliye, **a.g.e.**, s.115.

²³⁸ Fatma Aliye, **a.g.e.**, s.116.

yaşamaktaydı.”²³⁹ Fakat Bedia’da bir hastalık belirir. Doktorlar bunun üzerine, onun ud çalmasını kesinlikle yasaklarlar. Zamanla hastalığı ilerler ve Bedia’nın verem olduğu öğrenilir. “Bu hâle ihtimal vermek istemiyordum. Bedia bu kadar sıkıntı ile güreşti. O kadar mihnete göğüs gerdi. Galebe çaldı. Çalıştı. Çabaladı. Arzularına kavuştu. İş yalnızca bir dükkân edinmeye kaldı.”²⁴⁰ Bedia, son isteğini, mağaza almayı gerçekleştiremez. “Şem-î’den yetim kalan Mihriban ile Rüstem, Bedia’dan da öksüz kaldılar! Yattığının tam ikinci ayında, Bedia vefat etti.”²⁴¹

Babasızlık durumu ortaya çıkıp, baba otoritesinin boşluğu ve koruyuculuğu ortadan kalkınca Bedia, önce sahip olduğu serveti eşinin eğlencesi ve zevkleri yüzünden kaybeder. Bunun ardından babanın otoritesini ve koruyuculuğunu temsil eden, onun boşluğunu dolduran ağabey, ortaya çıkar. Bedia, o var olduğu sürece ekonomik problem yaşamaz. Ağabey ölünce, Bedia’nın ve hane halkının babası-hâmîsi yine ortadan kalkar. Bu durum, hane ve Bedia için, ekonomik problemlerin tekrar ortaya çıkışı olur. Sağlam karakterli, iyi yetişmiş, namuslu Bedia, aldığı müzik eğitimi sayesinde ekonomik problemlerini kendisi çözer. Çünkü artık kendisine ve hanesine hâmî-baba olabilecek biri kalmamıştır. Başka çaresi de yoktur.

19. yüzyılda, Osmanlı’nın en önemli problemlerinden biri de ekonomik problemlerdir. Hatta geçmişten beri süregelen birçok problemin kaynağı da ekonomik problemlerdir. Yüzyılın bu problemi, romanlara da kahramanların yaşadığı ekonomik problemler olarak yansır. Çalışmada incelenen romanlara bakıldığında, diğer problemlere göre ekonomik problemler, daha somut vurgulanır. Sosyal problemler, çok farklı nedenlerden kaynaklansa ve farklı nitelikler taşısa da ekonomik problemlerde genel bir ortaklık vardır. Batılılaşan/batılılaşmaya çalışan Osmanlı toplumunda, bu yüzyılda alafranga, mirasyedi tipler oldukça fazladır. Osmanlı’nın 19. yüzyıldaki tavrı da aslında bir mirasyediliktir. Çünkü devlet ve padişahlık; kendisine geçmişten kalan mirası maddi ve manevi anlamda yemekte ve tüketmektedir. Tıpkı roman kahramanlarından mirasyedi olanlar gibi. Ekonomik anlamda Tanzimat’a gelinceye

²³⁹ Fatma Aliye, **a.g.e.**, s.118.

²⁴⁰ Fatma Aliye, **a.g.e.**, s.126.

²⁴¹ Fatma Aliye, **a.g.e.**, s.126.

kadar çok özet bir tablo oluşturulduğunda, Osmanlı'nın bıraktığı mirasın, belli bir zamandan sonra yenmeye başlandığı ve mirasyedi Tanzimat'ın serveti nasıl tükettiği görülebilir.

Osmanlı'nın en parlak devrini yaşadığı Kanuni yılları, her anlamda olduğu gibi ekonomik anlamda da İmparatorluğun zirveye ulaştığı dönemdir. “16. asır sonlarına kadar iç ve dış ekonomik durumun mükemmel surette ayarlaması dolayısıyla, olağanüstü hadiselerde memlekette sıkıntılı bir hal görülmemiştir; fakat bu asrın sonlarına doğru başlayıp uzun süren İran-Avusturya seferleri organize edilmiş olan bu düzeni bozmuştur.”²⁴² 17. asırdan itibaren, devam eden savaşlar, sık padişah değişikliği, Celali isyanları ekonomiyi daha da bozmuştur. 18. asırda toprak kayıpları, savaşlarda alınan yenilgiler, toprak yönetimindeki bozulmalar ve devletin diğer tüm müesseselerindeki bozulmalarla birlikte Osmanlı ekonomisi iyice açık vermeye başlamıştır. Tanzimat Dönemine gelindiğinde ise; “1839'da Türk maliyesi perişan bir vaziyetteydi. Paranın âyarı bozuk, hazine ise hemen hemen boştu. Vâkıa, Tanzimat'la beraber para son ve katî olarak düzeltilmişti. Fakat mâli buhran devam ediyordu.”²⁴³ Osmanlı'da önceden beri süregelen batılılaşma, hazine giderlerini arttırmıştı. Tanzimat'la “İstanbul'da yeni başlayan israflı hayat”²⁴⁴ ekonomideki kötü durumu ve hazine harcamalarını hat safhaya ulaştırır.

“Avrupa devletleri ailesine girmiş olmayı, Avrupa saray ve kibar âleminin hayatını ve merasimini şöyle böyle taklit mânâsında alan yeni devir, hakikaten zengin ve müstahsil memleketlerin bütçelerinde bile bir mesele olan debdebe ve teşrifatın derhal temini uğrunda büyük masraflara girdi. Halbuki eskiden tamamiyle ayrılamadığı için, yerli ve gelenekten gelen yaşayışın icapları da devam ediyordu. At, araba, yalılar için çifte denilen kayıkçı âdeti, devleti hususî kararlar almağa zaman zaman götürecek kadar mühim meselelerdi. Diğer taraftan, kurucu olan bir devrin çok zarurî masrafları da vardı. Yeni binalar, kışlalar, yeni ordu, donanma, tersane vesaire yapılacaktı. Bunlar geniş surette para isteyen şeylerdi. Sade Dolmabahçe sarayının masrafları devleti, yerli ve Avrupalı sarraflara karşı birkaç defa hâcil vaziyette düşürmüştü. İstanbul günün birinde birkaç azınlık amelenin ve kalfanın hükümdarın penceresi önünde nümayiş yaptığını ve devleti Avrupa sefirlerine şikâyet ettiğini gördü.”²⁴⁵

²⁴² İ. Hakkı Uzunçarşılı, **Büyük Osmanlı Tarihi**, 6. bs., C.IV, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1995, s.575.

²⁴³ Tanpınar, **a.g.e.**, s.135.

²⁴⁴ Tanpınar, **a.g.e.**, s.135.

²⁴⁵ Tanpınar, **a.g.e.**, s.135.

Tanzimat senelerinde devletin bu kötü ekonomik durumu; toplumu, özellikle de İstanbul'da yaşayan halkı etkiliyordu. Her türlü gelişmeyi, değişmeyi yakından gören halk, saraydan yayılan bu gelişmeleri takip ediyordu. Padişah'ın evi sarayda yaşanan Avrupaî tarz, yüksek sınıf memurlarının konaklarına yayılıyordu. Üstten gelen bu yayılma, zamanla alanını genişletir. Tanzimat yıllarının bu manzarasını, en güzel ve canlı olarak değinmeye çalıştığımız Tanzimat romanlarında görüyoruz. Devletin yaşadığı ekonomik problemler, romanlara ailenin ve bireyin yaşadığı ekonomik problemler olarak yansır. Sarayın ve konakların alafrangalılılaşması, romanlarda da yerini almıştır. Batıdan gelen yeni yaşam tarzı, alışkanlıklar, giyim-kuşam vs. kimi zaman bir ekonomik felekete yol açarken, kimi zaman da bunlar gayet kontrollü bir şekilde kullanılır. Burada belirleyici olan, babanın ekonomik algısı, yaşam tarzı, alışkanlıkları ve bunlar doğrultusunda çocuklarına verdikleri eğitim ve bıraktıkları maddi-manevi mirastır.

Babasızlıkla karşı karşıya kalan kahramanların, ekonomik anlamdaki problemleri; romanlarda dört şekilde karşımıza çıkmaktadır:

1. Baba, çocuğuna iyi bir servet bırakır; ama bu serveti yönetecek ve koruyacak durumda olmayan çocuklar; bir mirasyedi olur, har vurup harman savurarak ve serveti eğlence yolunda harcayarak tüketirler: **Felâton Bey ile Râkım Efendi**'de *Felâton Bey*, **İntibah**'ta *Ali Bey*, **Bahtiyarlık**'ta *Senai Bey*, **Zehra**'da *Subhî*, **Araba Sevdası**'nda *Bihruz Bey* bu gruba örnektir.

2. Kendisine büyük servet kalan bu çocukların çevresinde, kötü niyetli ve para düşkününü olan yakınlar, eş-dost vardır. Bunlar yüzünden çocuklar, ellerindeki serveti koruyamaz ve servet, bu şartlarda başkaları yüzünden tükenir: **Eski Mektuplar**'da *Meliha*, **Hüseyin Fellah**'ta *Şehlevend*, **Udî**'de *Bedia* bu gruba örnektir. Bu gruba giren kahramanların hep kadın kahramanlar olduğu dikkat çekmektedir.

3. Babasız kalan çocuklar, aynı zamanda ekonomik sıkıntılar yaşarlar; fakat bu çocuklar iyi eğitim almış ve ideal Osmanlı gençleri olduklarından, ekonomik problemleri aşarlar ve tutumluluklarıyla, çalışkanlıklarıyla para kazanarak örnek kişiler

olurlar. Bu örnek gençler, kendileri yaşadıkları ekonomik sıkıntılardan kurtulurlar: **Felâton Bey ile Râkım Efendi**'de *Râkım Efendi*, **Turfanda mı Yoksa Turfa mı?**'da *Mansur Bey*, **Yeryüzünde Bir Melek**'te *Şefik Bey* bu gruba örnektir.

4. Babalarından iyi bir servet, miras kalan çocuklar, olumlu tiplerdir ve bütün tehlikelere karşı servetlerini korur, hatta artırırlar ya da kendilerine iyi bir hâmi bulurlar servetlerini böylelikle korurlar: **Taaffüf**'te *Sâniha Hanım* bu gruba örnektir.

2.2. Sosyal Problemler

İncelediğimiz romanların tamamında kahramanlar, babasızlıktan kaynaklanan farklı sosyal problemler yaşarlar. Bunların başında, toplumun en temel ve küçük birimi olan ailenin, dolayısıyla da kahramanların babasız kalmaları gelir. Çünkü aile kurumunun çok önemli olduğu Osmanlı toplumunda, ataerkil aile düzeninde, baba ailenin başı ve temsilidir. Babanın başında olduğu aile, himaye altındadır. Baba varlığı, otoritesi; aynı zamanda ailenin var olması ve aile düzeninin sağlanmasıdır.

Romanlarda, babasızlığın iki şekilde ortaya çıktığını görüyoruz: Birincisi babanın vefatıyla, ikincisi babanın hastalanmasıyla ya da herhangi bir sebepten dolayı aileden uzak kalmasıyla gerçekleşir. Babanın yokluğu, babalık statüsünün boş kalması, aile için olumsuzluklar doğurmaktadır. Çünkü baba, otoritedir. Ailenin koruyucusu, devam ettiricisi konumundadır. Babasız kalan aileler, eksik ailelerdir. Böyle eksik aileler, hem dışardan, hem içerden tehlikelere açıktır. Babasızlık durumunda kimi zaman, babanın yerini dolduran figürler çıkmaktadır. Bu figürler bazen tamamen, bazen de kısa süre için aileyi tehlikelerden korur. Başlı başına sosyal bir problem olan babasızlık, aile ve birey için beraberinde farklı sosyal problemler doğurur. Babasızlıkta ortaya çıkan sosyal problemler; eksik aile, alafrangalık, evlilik, insan ilişkilerin ile ilgilidir.

Dünyaya İkinci Geliş Yahut İstanbul'da Neler Olmuş'ta Osman Bey, hesapsız bir servetin sahibi Veysel Efendi'nin oğludur. Veysel Efendi'nin hadımı mesut Ağa, babasız kahramanın sosyal problemler yaşamasının tek sorumlusudur. Çünkü daha

Veysel Efendi'nin sağlığında, Osman Bey ile birbirlerini seven cariyeye Nergis'i bir adada ve mağarada yaşamaya mahkûm eder. Nergis'in satıldığını ve Osman Bey'in öldüğünü sanan ailenin, çocukların başına gelenlerden haberleri yoktur. Osman Bey, Mesut Ağa'ya kendisini Nergis'e kavuşturması için yalvarır. Böylece Ağa, Bey'i de kızın yanına hapseder. Yıllarca mağarada yaşamak zorunda kalan âşıkların bir de oğulları olur. Adı Güngörmez konur. Çocuk dört yaşına geldiğinde Mesut Ağa, "Beyim artık sen sağ ol baban sizlere ömür."²⁴⁶ der. Roman kahramanları babasız kalır. Ardından dul kalan annesi Şehime Hanım evlenir. "Elhasıl hanımefendi bakiyeye-i vârı ile şeyhülislâm kapısı zabıt kâtiplerinden yirmi beş otuz yaşında bir genç adama vardı."²⁴⁷ Fakat yer altında yaşayan Osman Bey, Arap altı ay kadar hiç gelmediği için, annesinden haber alamamış, onu merak etmiştir. Arap'ı ilk gördüğünde sorduğu soru "Anam da vefat etti mi lalacığım, ondan bir haber alamadım"²⁴⁸ şeklinde olur. Arap yüzünden yeraltında yaşamak durumun kalan Osman Bey, babasının ölümlüyle annesini de kaybetmiştir.

Memiş Bey namında yeryüzüne çıkan ve kendisine gelen, derdini anlatan herkese elinden geldiğince yardım eden Osman Bey, bir taraftan annesi de gelir diye ümit etmektedir. Sonunda Memiş Bey'in iyiliklerini duyan anne gelir. Karşısındakinin oğlu olduğunu bilmeden, derdini anlatır. "Beyim bir vakit bu konakta hüküm süren bendim. Kul, halayık yerinde idi. Bir oğlum vardı ki Osman Bey diye güzellikte, akılda, fikirde, Üsküdar içinde birdi."²⁴⁹ diye başlayarak bütün hikâyesini anlatır. Annelerini tanıyan Osman ve Nergis, bunu ona söylemezler. Onun kendileriyle kalmasını ve evin hanımı gibi davranmasını isterler. Nergis'in kendisine bu kadar iyi davranmasından şüphelenen Şehime Hanım, sonunda onları tanır. Bir gece Mesut Ağa'nın hapsediğu sarnıca girerler. Burada Mesut Ağa'nın sesini duyan "Şehime Hanım, bu sesin kendi hadımı Mesut'un sesi olduğunu anladığı gibi zaten Nergisi dahi tanımış olduğundan denize atılıp boğuldu zanneylediği dâr-ı dünyada bir evlâdının elan yanında olduğuna

²⁴⁶ Ahmet Midhat Efendi, **Dünyaya İkinci Geliş Yahut İstanbul'da Neler Olmuş**, s.63.

²⁴⁷ Ahmet Midhat, **a.g.e.**, s.74.

²⁴⁸ Ahmet Midhat, **a.g.e.**, s.94.

²⁴⁹ Ahmet Midhat, **a.g.e.**, s.120.

hükmederek ‘Ah evlâdım gözüm nuru!’ diye hemen boynuna sarıldı.”²⁵⁰ Böylece babasının ölümünün ardından annesiz de kalan Osman Bey, annesine kavuşur.

Roman, “Kölelikten gelme bir hadım ağasının ihtirasları ve bu ihtirasların kurbanı olan cariye ile konağın küçük beyinin kapalı kaldıkları mağarada çektikleri acıları dile getiren bir romandır.”²⁵¹ Roman esaret-özgürlük zıtlığı üzerine kurulmuştur. Kahramanlar, altı-altı buçuk yıl, bir mağarada yaşarlar. Onların mağarada geçen yaşamı, ölümden farksızdır. Bu sebeptendir ki yazar, romanına dünyaya ikinci geliş adını vermiştir. Kahramanlar, ailenin hırslı hadımı yüzünden, ömürlerinin bir kısmını yer altında yaşamak zorunda kalırlar. Bu arada herkes onları öldü bilmektedir. Her iki kahraman da iyi-olumlu tiplerdir. Yazar, onlara yer altında geçirdikleri kötü, esir günlerin bedeli olarak çok büyük bir servet bırakır. Ahmet Midhat’ın “kölelik hayatını o dönem İstanbul yaşayışı içinde var olan seyriyle okuyucusuna verdiği” roman; yazarın iyileri ve haksızlığa uğrayanları ödüllendirmesi, kötüyü de cezalandırması şeklinde sonlanır.

Felâton Bey ile Râkım Efendi romanında iki kahraman da babasızdır. “Râkım Efendi dediğimiz çocuk, Tophane kavaslarından birisinin oğlu olup bundan yirmi dört sene evvel pederi vefat eyledikte validesi elinde bir yaşında yetim olarak kalmıştı.”²⁵² Romanın olumlu tipi Râkım, daha bir yaşında eksik aile problemiyle karşı karşıyadır. Babasızlığı yaşar. Baba zengin değildir. Hatta ailesine kümes gibi bir evden başka bir şey bırakmamıştır. Annesi ve Arap cariye Fedai, zor günler yaşarlar. Ama babının yokluğunda, bu zorluklar, onları birbirine kenetleyen ve aileyi pekiştiren vasıtalar olur. Babasız ev, bu güçlü ve akıllı kadınlar tarafından her türlü tehdit ve tehlikeden korunur.

Zorluklar içinde yetişen Râkım, eğitimini tamamlayınca on altısında Hariciye Kalemî’ne memur olarak girer. Bu sırada annesini kaybeder. Dünya üzerinde Fedai’den başka kimsesi kalmaz. Râkım, yetişme tarzı, akıllılığı ve çalışkanlığı sayesinde önüne çıkan her türlü olumsuzluğu ve kendisine sosyal problem yaşatabilecek durumu, olumlu

²⁵⁰ Ahmet Midhat, **a.g.e.**, s.120.

²⁵¹ Parlatur, **a.g.e.**, s.84.

²⁵² Ahmet Midhat, **Felâton Bey ile Râkım Efendi**, s.11.

hâle getiren bir tiptir. Ahmet Midhat'ın "hayranlıkla tasvir ettiği ve yücelttiği Râkım Efendi birçok bakımdan Ahmet Midhat'ın kendisine benzer. O da Ahmet Midhat gibi çalışarak, alının teriyle para kazanmış, başarı ve saadete kavuşmuştur."²⁵³ Çalışkan Râkım, evine ve dadısına bağlıdır. Düzenli bir hayatı vardır. Çalışmaktan ve iş almaktan kesinlikle çekinmez. "Râkım bir aralık Frenk dostları çoğalttı. Bunların çoğalması kendisine bir alafranga arzuhâlcilik ve tercümanlık yolu açıp ecnebilerden Türkçe bir nota, lâyiha, protesto, arzuhâl filan yazdırmak isteyenler işlerini Râkım'a havale ederlerdi."²⁵⁴ Râkım, çevresindekilerin güvendiği işlerini, çocuklarını rahatça teslim ettikleri bir insandır. Sosyal ilişkilerinde başarılıdır. "Romanda anlatılan çevre, İngiliz ailesi, Jozefino, hatta Felâtun Bey'in benzerlerinin bile Midhat efendi'nin hayatta tanıdığı insanlar olması muhtemeldir. Herhalde romanın ana fikrini teşkileden 'çalışma ile başarı ve saadete ulaşma' fikri, Midhat Efendi'nin kendi hayat tecrübesinin bir neticesidir."²⁵⁵ Fedai, çalışan, parasını kazanan ve evine sadık bu genci evlendirmek istemektedir. "Dadısı birkaç defa Râkım'ı evlendirmeğe kalktı. Râkım kendisinin tehhüle ihtiyacı olmadığını dermeyan ederdi."²⁵⁶ Sonunda Râkım, eve adını Canan koyacakları bir cariye alır. Bu cariye çok iyi bir şekilde yetiştirir. "Ne zannettiniz ya ? Rica ederiz, Canan'ı öyle bir yalılık, aşüfte zannetmeyiniz. Canan sapına kadar kadın, afif, edip, terbiyeli, nazik, fatin bir kızdır."²⁵⁷ Zamanla Râkım ile Canan birbirlerine ilgi duyarlar ve bir akşam "Râkım dahi Canan'ı istifraş değil âdeta izdivaç etmiş olduğunu inkâr değil, biliftihar ikrar ederek yakında şer'an nikâhını kıyacağını dahi söyledi."²⁵⁸ Râkım'la Canan evlenirler ve mutlu yaşarlar.

Romanın babasızlığa rağmen olumsuzluklar yaşamayan tipinin karşında olumsuz tipi Felâtun Bey vardır. Felâtun Bey, sahip olduğu koşullar açısından Râkım'a nazaran daha şanslı olsa da yetiştirilme tarzı, alafranga merakı ve batılılaşmayı yanlış algılamasından dolayı, babasızlığının ardından sosyal problemler yaşar. Aslında Felâtun Bey, eksik bir ailede yetişir. Çünkü annesi kardeşi Mihriban'ın doğumundan sonra

²⁵³ Mehmet Kaplan, "Felâtun Bey ile Râkım Efendi", Türk Edebiyatı Üzerine Araştırmalar, 5. bs., İstanbul, Dergâh Yayınları, 2004. s.84.

²⁵⁴ Ahmet Midhat, **a.g.e.**, s.14-15.

²⁵⁵ Kaplan, **a.g.m.**, s.84.

²⁵⁶ Ahmet Midhat, **a.g.e.**, s.15.

²⁵⁷ Ahmet Midhat, **a.g.e.**, s.83.

²⁵⁸ Ahmet Midhat, **a.g.e.**, s.144.

loğusa yatağında vefat eder. Babasının ölümünün ardından da tamamen korumasız ve yalnız kalır. Felâton Bey'in yaşadığı en büyük problem ve diğer problemlerinin kaynağı, yetişme tarzıdır. Dolayısıyla babanın yokluğunda, yaşadığı problemlerin sebebi alafranga meşrep olan ve oğlunu da öyle yetiştiren Merakî Efendi'dir.

“Mustafa Merakî Efendi kemal derecede alaturkalıktan yine kemal derecede alafrangalığa birden sıçramış bir adam olduğu ve bu tahavvül ise yalnız kendi telezzüzât-ı maddiye ve maneviyesi o yüzden hasıl olmaktan neşet eylediği cihetle böyle bir adamın hem de öksüz kalan evlâdı nasıl bir terbiye altında büyüyeceğini her kim düşünürse bulabilir. Fakat şunu da ihtardan geri durmayalım ki bu çocukların giyinmesi kuşanması elhak söz götürmezdi. Beyoğlu'nda çocuk kisvesi olarak her ne ki moda olmak üzere şüyu bulur idiyse, Merakî Efendi cümleden evvel onu alıp çocuklarına giydirmeye mecburdur.”²⁵⁹

Ahmet Midhat, romanda Felâton Bey'i güzelce tanıtmak için ailesi hakkında ayrıntılı bilgi verdiğini söyler. “Ona göre bir insan menşei ve yaşadığı sosyal çevre ile daha iyi anlaşılır.”²⁶⁰ Felâton Bey'in babasından aldığı bu miras, babanın ölümünün ardından onun kötü şeyler yaşamasına neden olur. Felâton Bey, kendisine alafranga usulü marka seçer.

“Fransızca bu iki harfi tanırız ya? Birisi meldi elif, birisi 'P' harfleridir. Evvelkisi Ahmet Felâton Bey'in isminin ilk harfi ve ikincisi Felâton lügazının Fransızcası olan Platon kelimesinin birinci harfidir. Alafrangada bir adamın isminin yahut isimlerinin böyle ilk harfi yahut harfleri konulmak vardır ki, buna o adamın 'markası' denilir.”²⁶¹

Bu tarz bir aileden olan ve böyle yetişen Felâton'un babası, vefat eder. “Felâton Bey'in pederi Mustafa Merakî Efendi oğlunun haber vermiş olduğu hastalığı on beş gün çektikten sonra hulûl-ı eceliyle irtihâl eyledi. Mevlâ rahmet eylesin.”²⁶² Babasının ölümüyle Felâton alafranga yaşamını abartır. “Felâton Bey'i tiyatrodan görenler, familyadan addolunan kadınlar locasına girip de bir kimseye merhaba dediğine tesadüf etmemiştir ve daima sahipsiz veyahut herkesi kendisine sahip tanıyan karıların localarında kakhahalarla, kihkihlerle meşgul bulmuşlardı.”²⁶³ Felâton Bey, eğlencede, arkadaşlıkta, gezmede, giyinmede; sosyal hayatının her aşamasında alafranga, rahat ve ölçüsüzdür. Bütün bunlar üzerine, bir de Felâton Bey'in yarım yamalak eğitimi ve

²⁵⁹ Ahmet Midhat, **a.g.e.**, s.4-5.

²⁶⁰ Kaplan, **a.g.m.**, s.85.

²⁶¹ Ahmet Midhat, **a.g.e.**, s.7.

²⁶² Ahmet Midhat, **a.g.e.**, s.51.

²⁶³ Ahmet Midhat, **a.g.e.**, s.69.

bilgisinin eklenmesi, çevresindeki iyi ve normal insanların ondan uzaklaşmasına yol açar. Ama o, bunun farkında değildir. O, hiçbir yaşam pratiğinde, uygulamasında, merasiminde kendi toplumunun geleneklerine ve algısına göre davranmaz. Babasının ölümüne üzülmeye bile alafanga gereği ve tarzındadır. Râkım'la bir gün karşılaştıklarında, ona şunları söyler. “Hiç sorma birader. Hele şu, ‘devil’ yani yastan kurtulduğuma bir teşekkür ediyorum ki, mâlum a, pederin vefatı üzerine yas tutmak alafangada vardır. Her tarafım gece karanlığı gibi simsiyah kesilmişti.”²⁶⁴

Felâton Bey, kadınlarla olan ilişkilerinde de pek farklı değildir. Kendisine Polini adında bir Fransız aktris sevgili bulur. “Efendim bu acaip karı bizi fena sardı. Gündüz akşama kadar yanından bir yere ayırmaz. Gece dahi mutlaka tiyatroya kadar ‘akkampanye’ refakat etmeli. Belâsı nerede? Sonra da bekleyip yine evine kadar getirmeli. Artık evine gelince bırakıp gitmek de olamaz ya... geceyi de orada geçirmeli.”²⁶⁵ Felâton’un Polini ile bu tarz ilişkisi, babasından kalan miras tükenene kadar sürer. Parası bittiğinde, Polini de Felâton’u bırakır. Hayatını bu şekilde geçiren ve parasını da bu yaşam yolunda harcayan Felâton’un yakını olarak kardeşi Mihriban ve kocası vardır. Düştüğü kötü durumda onlar bile Felâton’un yanında olmazlar. “Şimdi taşlarla döğünmekteyim ama fayda yok. Eniştemle de bozuştuk. Dünyanın hâlini şimdi anladım diyorum ya! Parasız kayını eniştelere, parasız biraderi hemşireler de kabul etmiyormuş.”²⁶⁶

Felâton Bey, sosyal hayatta, başarısız bir tip olur. İnsanlarla olan ilişkilerini sağlıklı ve sürekli kılamaz. Babası ve ailesi varken bunu çok fark etmez. Ama babasının ölümünden sonra, kardeşi de evlenince yalnız kalır. Yaşadıklarından sonra da işini, yaşadığı yeri değiştirmek zorunda kalır.

“Felâton Bey ile Râkım Efendi bir karakter romanıdır. Midhat Efendi burada, birisi gülünç, ötekisi takdire şayan ve örnek tutulmağa değer iki insan tipinin

²⁶⁴ Ahmet Midhat, **a.g.e.**, s.69.

²⁶⁵ Ahmet Midhat, **a.g.e.**, s.70-71.

²⁶⁶ Ahmet Midhat, **a.g.e.**, s.131.

portrelerini çizer. Bu iki tip, yaşadıkları devir ve sosyal çevreyle yakından ilgilidir.”²⁶⁷ Bu ilişkiyi vurgulamak isteyen yazar, her birini kendi sosyal çevresi ve yetişme tarzı ile ayrıntılı olarak verir. Amacı bu iki zıt tipi karşılaştırmaktır. “Felâton Bey ile Râkım Efendi; alevî durumları, yetişme tarzları, kültürleri, zamana ve işe verdikleri değer bakımından olduğu gibi, başka bakımdan da farklıdırlar. Midhat efendi bu iki tiple devrinin okuyucularına müspet ve menfi iki insan tipi göstermek istemiştir.”²⁶⁸ Eserlerindeki her türlü seçimi, bilinçli ve bir amaca hizmet için yapan Ahmet Midhat’ın döneminin her türlü sorununu işlediğini biliyoruz. Bu roman da yine Tanzimat gerçeklerinin ürünüdür.

“Bu iki tipin Tanzimat’tan sonra Türkiye’nin içine girdiği medeniyet değişmesiyle çok sıkı ilgisi vardır. Flâton Bey Batı’yı sathî şekilde taklit eden insanların örneğidir. Râkım ise Midhat Efendi’nin bizzat kendisinin olmağa çalıştığı ‘yeni Türk tipi’dir. Yetişme tarzından da anlaşılacağı üzere, Râkım, eski Türk cemiyetinin hâkim tipleri olan gazi, mistik veya rahatına düşün kalem efdileri tiplerine benzemez. Râkım, Midhat Efendi’nin gençliğinde aralarına karıştığı ve daha sonra ayrıldığı bir Jön Türk de değildir. O çalışmayı, para kazanmayı ve dünyada mesut olmayı gaye edinen Avrupalı burjuva tipini hatırlatır. Böyle olmakla beraber, Râkım Efendi tam bir ‘Osmanlı’dır. Ağırbaşlı, görgülü, efendi, şahsiyetini muhafaza eden, Avrupalıların ble kendisine karşı saygı bir Osmanlı.”²⁶⁹

Hüseyin Fellâh romanında, babanın önce aileden uzak olması, sonra da vefatıyla roman kahramanı Şehlevend, farklı sosyal problemler yaşar. Bunlardan ilki, zaten bir sosyal problem olarak kabul ettiğimiz, babasızlıktır. Şehlevend’in babası İsmail Ağa, ailesiyle gayet mutlu yaşarken görev için Belgrad’a gider. Ailesini yanında götürmez. Aile İstanbul’da kalır. Kahramanın yaşadığı sosyal problemler böylece başlar. Çünkü ana-kız yalnız ve babasız kalmışlardır. Bu problemler, ailenin çevresinde bulunan kötü niyetli kişilerden kaynaklanır.

Anne Hasna Hanım’ı gençliğinde seven ve babasından isteyen Bekir Efendi, emeline ulaşamamanın acısını çıkartmak için, fırsat beklemektedir. İşte babanın yokluğu, onun için fırsattır. Şehlevend, bu durumu kendi anlatır:

“(…) babam Belgrad’a gittiği zaman ben sekiz yaşında kadar vardım. Ta o zamana kadar Bekir Efendi valideme türlü türlü vasıtalarla arz-ı hâl etmekten vazgeçmediği gibi babam

²⁶⁷ Kaplan, **a.g.m.**, s.84.

²⁶⁸ Kaplan, **a.g.m.**, s.89.

²⁶⁹ Kaplan, **a.g.m.**, s.90.

Belgrad'a gittikten sonra artık daha ziyade tacize başladığından validem dahi şeyhülislam efendiye şikâyet ederek müşarûlinileyh ise validemin hatırı saydığından Bekir Efendi'yi bir iyi takdir etmiş. Hatta 'Herif senin utanman, arlanman yok mu? Ulemâdan bulunmuşsun. Halkın nikâhlı karısından ne istiyorsun? Senin keyfin için ağadan ve dağ parçası gibi kocasını terk etsin, evini barkını yıksın da sana mı varsın? Bu davadan vazgeçmezsen seni billahi nefy ederim.' diye rezil ve rüsvay etmiş."²⁷⁰

"Yalnız Osmanlı ve İslam toplumlarında değil, umûmiyetle doğu milletlerinde kadın hakkında kıymet hükmü iffet ölçüsüyle başlar. Ahmet Midhat'a göre onu batılı kadından ayıran en mühim vasıf da budur."²⁷¹ Zaten bir ulema kızı olan Hasna Hanım, kocasının yokluğunda iffetine uzanan bu tehlikeyi, önlemek için elinden geleni yapar. Namuslu ve kocasını çok seven bu kadından alınacak en büyük intikam da onun namusuna leke sürerek, bu sayede kocasından da ayırarak olacaktır. Böyle bir kadına, toplum ve ahlak kurallarına aykırı bir şey yaptırmak mümkün değildir. Bu olayın ardından, kini ve düşmanlığı artan Bekir Efendi de bunu çok iyi bilir. Ana-kız, onun yapabileceği ve sebep olabileceği şeyleri, akıllarına bile getiremezler. Aldıkları bir mektupla, öğrendikleri haber, dünyalarını yıkar ve felaketlerinin başlangıcı olur. "Gelen mektup nasıl bir mektup ya? Pederim tarafından değil, başka bir adam tarafından. Meğer pederim Nemçeler ile edilen bir küçük muharebecikte vurulup şehit olmuş."²⁷² Böylece eksik aile ortaya çıkar.

Ana-kız ciddi anlamda ekonomik problemler yaşamaya başlarlar. Çünkü kendileri ile ilgili olan herkes, sahipsiz kalan evi, malları çalmaktadır. Buna çare bulunur: "(...) çare ise her ne kadar acı olacak ise de mutlaka validemin bir kocaya varmasından ibaret"²⁷³ tir. Ama bu çare, ana-kız için, sosyal bir problem olur. Çünkü Hasna Hanım, malını mülkünü korumak için, çok sevdiği kocası dışında bir adamla evlenmek zorunda kalır. Şehlevend ise, üvey baba görür. "Altı ay kadar üvey baba gördüm."²⁷⁴

Ana-kız, babanın öldüğünü bilir. Ama bu aslında Bekir Efendi'nin intikâm almak için kurduğu bir düzendir. Babanın vefatından önce, ailenin yanında olmamasının

²⁷⁰ Ahmet Midhat Efendi, **Hüseyin Fellah**, s.223.

²⁷¹ Okay, **Batı Medeniyeti Karşısında Ahmet Midhat Efendi**, s166.

²⁷² Ahmet Midhat, **a.g.e.**, s.223.

²⁷³ Ahmet Midhat, **a.g.e.**, s.224.

²⁷⁴ Ahmet Midhat, **a.g.e.**, s.225.

bile burada olduğu gibi, babasızlık problemine neden olmaktadır. Hatta bu durum ve babasızlıkta yaşanan olaylar, babanın vefatına ve babasızlığın gerçekten ortaya çıkmasına yol açar. İsmail Ağa'nın sipahi alayı Belgrad'tan döner. “Ne bakayım? Babam siyah atın üzerinde, gözleri de bizim pencerelerde!..”²⁷⁵ Ana-kız bu durum karşısında gözlerine inanamazlar. Kocasının dönüşü, Hasna Hanım için, müjde olacakken “Lâkin validem için bu müjde değil kara haberdî.”²⁷⁶ Evine gelen İsmail Ağa, hareme karısının yanına girmeye kalkınca; Hasna Hanım, “Girme Efendim, girme! Mezardan çıkıp da mı geliyorsun? Nereden geliyorsun bilmem. Fakat namahrem karının yanına geliyorsun ki senden başka birisinden hâmiledir.”²⁷⁷ deyince, kocası başka bir odaya geçip kızını çağırır ve Şehlevend, her şeyi babasına anlatır. Bunun üzerine, şeyhülislama gidilir ve Hasna Hanım “Artık İsmail Ağa'nın yüzüne bakacak yüzüm kalmadı, onu istemem. Kendisine etmiş olduğum alçaklık elverdiği ve hatta arttığı için ziyadesine lüzum kalmadığından Safî Efendi'ye de varamam.”²⁷⁸ der. Bekir Efendi, namuslu, evli, kocasını çok seven bir Müslüman kadından alabileceği en büyük intikamı alır. Babanın gelişinde hamile olan Hasna Hanım, karnındaki çocuğu düşürür. Zaten ne yazar, ne de Hasna Hanım gibi bir Müslüman-Osmanlı kadını bu çocuğun doğmasına razı olmaz. Bunun ardından İsmail Ağa da “Eyvahlar olsun, yoldaşların yüzüne bakacak namusum kalmadı. Vird-i zebânıyla karasevda getirdiğinden kafasına bir kurşun sıkıp kendisini telef eyledi.”²⁷⁹

İsmail Bey'in ailesinden uzak olmasıyla, ana-kız için başlayan babasızlık; babanın vefatına yol açar ve gerçek anlamıyla babasızlık bundan sonra başlar. Hasna Hanım, karnındaki çocuğu düşürür. Uzun bir zaman hasta olarak yatar. Ana-kızın güvenecekleri kimseleri kalmaz. Hatta çok güvendikleri uşakları Hurşit Efendi bile, Bekir Efendi'nin tarafına geçmiştir. Oldukça iyi olan servetleri, babanın ölümünün ardından üç senede tükenir. Kendilerine bir ev alıp, ellerindekilerle orada bir yıl yaşayan ana-kız, bir yıl içinde ellerindekileri de bitirirler. Tamamen sahipsiz, açıkta kalırlar. Burada yardımlarına İsmail Ağa'nın yanında çalışmış, Veli yetişir.

²⁷⁵ Ahmet Midhat, **a.g.e.**, s.225.

²⁷⁶ Ahmet Midhat, **a.g.e.**, s.225.

²⁷⁷ Ahmet Midhat, **a.g.e.**, s.226.

²⁷⁸ Ahmet Midhat, **a.g.e.**, s.226.

²⁷⁹ Ahmet Midhat, **a.g.e.**, s.226-227.

“Efendim! Hanım! Ben bu sakalı sizin ekmeğiniz ile ağarttım. Şimdi sizi bu hâlde görmek bana ölümden beterdir. Benim hanem boş. Karım yok, kimsem yok ki sizi rahatsız etsin. Bir oğlum Ömer var ise de nimetinizle vücuda gelmiş bir bendenizdir. Haydi bari oraya gidelim. Ne olacaksak beraber olalım.”²⁸⁰

deyince, başka çaresi olmayan ana-kız, bu vefakâr adamla giderler. Kısa bir süreliğine de olsa kendilerine bir koruyucu bulurlar. Bu durum çok sürmez. “Veli’nin idaresiyle bir sene daha geçindik. O aralık ihtiyar Veli de vefat eyledi! Biz kaldık yalnız bir Ömer’in eline!..”²⁸¹ Ömer’in eline kalan ana-kız çok geçmeden Ömer’in küreğe mahkum edilmesiyle tamamen sahipsiz kalırlar. Ömer kolluğa verilir; çünkü Bekir Efendi ile Hurşid, bütün yaptıklarından sonra ana-kızın daha fazla sürünmesini isterler. Hurşid, Ömer’e onları terk ederek kendisi için çalışmasını söyler. Bunun üzerine Ömer,

“Bre hain hınzır! Sen o bıçareleri bu hâlde getirdin, onların zararı, perişanîsi sayesinde daire, debdebe sahibi oldun. Şimdi sana lâyük olan şey onları bakmak iken bilâkis bütün bütün sokakta bırakmağı istiyorsun. Ben seni öldürmeyim de kimi öldüreyim? Seni öldüren kanlı olmaz, gazi olur!”²⁸²

diyerek Hurşid’in karnına bıçak saplar; ama Hurşid ölmez. Artık son hamilerini de yitiren ana-kız, o hâlde gelirler ki ölümü bile düşünürler. “Nihayet canımıza kıymağı dahi göze aldırıldık ise de validem beni, ben validemi kıyamadığımızdan bir türlü muktedir olamadık.”²⁸³

Karşlarına esirci Laz Mehmed Ali çıkar. Şehlevend, esir olarak gitmeyi düşünür. Yaşadıklarından sonra, Şehleved, hürriyetini bile gözden çıkarır. Hür bir insan, iyi ve mutlu bir ailenin kızı Şehlevend, köle/esir statüsüne düşer. “Bu roman ile kölelik kurumunun yeni bir unsuru ile karşılaşılıyor. Bu da hür bir insanın köle durumuna düşmesidir.”²⁸⁴ Hürriyetinin bedeli olarak alacağı parayla annesine bir ev alır, kalanını harçlık olarak bırakır. Esir olarak gideceğini annesine söylemez. Annesi onu, Mısır’a gelin olarak gitti sanır. Şehlevend, böyle bir çareyle annesini kurtarmaya kalkar. Çıkacağı yolculukta, tehlikelerden kendini korumak için de bir çare bulur.

²⁸⁰ Ahmet Midhat, **a.g.e.**, s.228.

²⁸¹ Ahmet Midhat, **a.g.e.**, s.228.

²⁸² Ahmet Midhat, **a.g.e.**, s.229.

²⁸³ Ahmet Midhat, **a.g.e.**, s.229.

²⁸⁴ Parlatur, **a.g.e.**, s.

“Hatta iffetimi muhafazaya medar olmak yani şehvetperestlere ‘Adam sen de! Bu dilsiz kızın nesine meyletmeli?’ dedirtmek için daha Mısır’a varmadan gemide dilimi hapsettim. Beni evvelce mütেকellim görenler ‘Vah biçare kızcağz! Korktu mu ne oldu? Dili tutuldu.’ diye acıdılar.”²⁸⁵

Şehlevend, Müslüman-Osmanlı kızı olarak esaretten, annesi uğruna kendini feda etmekten çekinmez; ama namusuna gelebilecek her türlü tehlikeden korkar. Ahmet Midhat, roman kişinin bu sorununu, yukarıdaki yolla çözer. Ne kahraman, ne de yazar; Müslüman-Osmanlı kadınının namusuna leke gelmesine izin verir.

Annesini korumak için böyle bir fedakârlık yapan Şehlevend, kendini tam bir maceranın içine atar. Şehlevend, Mısır’a oradan Tunus’a esir olarak gelir ve Cezayir’e satılır. Cezayir’de Dayızade Ahmet adında iyi eğitim görmüş, sağır, dilsiz bir cariye arayan, çevresinde iyi sanılan, aslında bir eşkıya reisi olan bir adama satılır. Burada sahibi ve eşkıya arkadaşlarının yaşamlarına tanık olur. Hüseyin Fellah’ı ve kendisiyle aynı evde çalışan Civelek Mustafa’yı tanır. Birçok tehlikeye maruz kalır; ama bunlardan kendini korumayı başarır. Edindiği yeni arkadaşları onun için fedakârlıklar yapar. Çünkü ikisi de onu hem çok severler, hem de o da onlara yardım eder.

Kızının Mısır’a gelin olarak gittiğini bilen Hasna Hanım, ondan bir daha haber alamayınca bir gemiyle, kızını bulmak için Mısır’a gitmeye karar verir. Bindiği gemi, korsanların eline geçince, bu kez esir olarak alınır. Hüseyin Fellah, Şehlevend’in hikâyesini öğrenince, ona yardım etmek ister. İstanbul’a gidip Ömer’i getirir. Hasna Hanım’ın nerede olduğunu öğrenir. Hep birlikte anneyi korsanların elinden kurtarırlar. Sonunda Ömer ve Şehlevend evlenirler. Babasızlık Şehlevend’in yukarıda saydığımız sosyal problemleri yaşamasına sebep olur.

Yeryüzünde Bir Melek’te hem Şefik, hem Raziye; babasızlık sosyal problemini hem de bundan kaynaklanan farklı problemler yaşarlar. Şefik ile Raziye birlikte büyürler. Birbirlerine âşıktırlar. Raziye on-iki on üç, Şefik on beş-on altı yaşlarındadır. Raziye’nin babasının konağında, iki çocuğun ailesi mutlu yaşarlar. “(...) pek az müddetlerle Şefik’in validesi Safiye ve pederi Hacı Hafız Mehmet Singapurî ve biraz

²⁸⁵ Ahmet Midhat, **a.g.e.**, s.230.

sonra Raziye'nin dahi validesi vefat eylediği²⁸⁶ zaman birbirini seven gençler, birbirlerine destek olurlar. Şefik'in babası ölürken oğlunun Avrupa'da tahsil görmesini ve tabip olmasını vasiyet eder. Raziye'nin babası, sevdiği dostunun bu dileğini yerine getirmek ister. Fakat bu yaştaki çocuğun hiçbir şey bilmeden oralara gitmesine gönlü razı olmaz. O yüzden zaten yaşı icabı haremden ayrılması gereken Şefik'i, Beyoğlu'na bir doktorun yanına verir. Bir süre sonra Şefik, tıp eğitimi almak için, Paris'e gider. Şefik'in Paris'e gidişi iki gencin, iki âşığın sosyal problem yaşamalarına sebep olur. Paris'e gidişinin ilk senesinde Raziye'ye sürekli mektup yazan Şefik, sonraları "Eyvah! İnsan ikmâl-i tahsil etmedikten sonra insanlığını da ikmal etmemiş sayılır. Evvelâ insanlığımızı ikmal edelim de aşkla sonra uğraşalım. Raziye'yi sonra düşünelim!"²⁸⁷ diyerek ilim aşkını Raziye'nin aşkına tercih eder. Gidişinin ikinci senesinden itibaren Şefik'in mektupları kesilir. Bu arada Raziye, on beş yaşında gelinlik kız olmuştur. Her taraftan görücüler gelmektedir. Şefik'i seven Raziye, ondan artık haber alamaz. Şefik'in gidişinin üzerinden üç yıl geçer. Babası Raziye'yi İskender Bey'le evlendirir. Böylece birbirlerini çok seven gençler, evlenemez ve birbirine kavuşamaz. Hatta Raziye bir başkasıyla evlenir. Eğitimini tamamlayıp memlekete dönen Şefik, Raziye'ye evlenme teklif etme hayalleri kurar. "İşte Raziye'ciğim şimdi sana layık bir koca oldum diye izdivaç teklif ederim."²⁸⁸ diye düşünür.

İstanbul'a dönen Şefik, mesleğini yapmaya başlar. Mehmet Hulusi Efendi'nin konağına gider ve Raziye'nin evlendiğini, babasının öldüğünü öğrenir. Bir tesadüf eseri, Raziye'nin yaşadığı konağı öğrenir. Geldiğinden iki ay sonra, yazdığı bir mektupla Raziye'yi kendinden haberdar eder. Şefik'in babasının ölümünün ardından, vasiyeti üzere oğlunun Paris'e eğitim için gitmesi, daha sonra babasız kalacak Raziye'nin başka biriyle evlenmesine neden olur. Babasızlık, gençler için bir sosyal problem doğurur. Birbirinden vazgeçemeyen bu gençler, mektuplaşırlar ve Raziye evli olduğu hâlde, gizli gizli görüşürler.

²⁸⁶ Ahmet Midhat Efendi, **Yeryüzünde Bir Melek**, s.37.

²⁸⁷ Ahmet Midhat, **a.g.e.**, s.44.

²⁸⁸ Ahmet Midhat, **a.g.e.**, s.52.

Şefik'in hastalarından Arife adında bir kadın Şefik'e âşık olur. Dul, hafif meşrep bu kadın; iki kahramanın bundan sonra sosyal problemlerinin sebebi olur. Çünkü bu kadın Şefik'in kendisiyle evlenmesini ister. Fakat o, buna razı olmaz. Arife onu kendisiyle evlenmezse, her ikisini de zarar vermeye tehdit eder.

“Ben seni sevdim ve seviyorum. Arzularıma muhalefet edersen, seni hakikaten fena ederim. Gerek benden kork gerek bana acı da bu muhalefette bulunma. Haydi şimdi git! Mektupları dahi oku! ‘Beni sev’ diye emretmem! Varsın yüreğin onu sevsin. Ben seni seviyorum ya kâfidir. Yalnız kendini bana sevdirmek, senin için de onun için de semt-i selâmettir. Ve illâ ikiniz de mahvolursunuz.”²⁸⁹

Arife'nin ne kadar çirkef ve tehlikeli bir kadın olduğunu anlayan Şefik, sonunda; “Bir zemin ve zaman ile Raziye'den tehhül için ruhsat isterim. Bakalım ne tavırda görünür ise ona göre hareket ederim.”²⁹⁰ diye karar verir. Raziye, Şefik'in evlenmesine razı olmaz. Arife bunu duyunca, Şefik'i ikna edemeyeceğini anlar ve yine tehdit eder. “Sana ne kadar mağlubiyet gösterdimse, yakinen bil ki intikamda şiddetim dahi o kadar kuvvetli olacaktır. İşte sözüm bu kadar. Evvelki sözümü de derhatır et. İkiniz de mahvolacaksınız.”²⁹¹ Raziye ile Şefik görüştüğçe, her şeyden haberdar olan Arife, onları takip ve tehdit etmekten vazgeçmez. Bir süre korkularından görüşemeyen iki âşık, mektuplarını artık Neşe Kalfa aracılığıyla taşıtır. Şefik, evini hanımların rahatça girip tedai olabilecekleri bir hale getirir. Evine tedavi için kadınların rahatlıkla girip çıktığını kendisinin de bu bahaneyle hanesine gelebileceğini yazar. “...Raziye Hanım mektubu aldıktan iki gün sonra Nimetullah dahi beraberinde olduğu hâlde Şefik'in Tahtakale'deki hanesine geldi”²⁹² Şefik ile Raziye bir türlü ayrı kalmazlar. Arife ise Şefik'ten vazgeçip onların peşini bırakmaz. Her yaptıklarını izler. Şefik'in kalfası Arap Neşe'yi de altınla parayla kandırır. Bir gün, Raziye ile Şefik, Arap Neşe'nin hanesinde buluşurlar. Bundan haberi olan Arife, artık yapabileceği son kötülüğü yapar. Kurduğu bir düzenle, mahalleliyi kıskırtır. “Yahu! Namazdan evvel görülecek bir iş var. Şuraya Arap Neşe'nin hanesine gizlice misafir gelmiş. İmam Efendi'ye, Muhtar Ağa'ya, Kol Ağası'na da haber verdim. Böyle rezalet kabul olunmaz.”²⁹³ Bunun ardından mahalle

²⁸⁹ Ahmet Midhat, **a.g.e.**, s.111.

²⁹⁰ Ahmet Midhat, **a.g.e.**, s.121.

²⁹¹ Ahmet Midhat, **a.g.e.**, s.145.

²⁹² Ahmet Midhat, **a.g.e.**, s.170.

²⁹³ Ahmet Midhat, **a.g.e.**, s.197.

kahvesindeki herkes toplanır, Arap'ın evini basarlar. Arap Neşe, bütün olanları ve olacakları, onlara anlatır. Kalabalığın seslerini duyan evdekiler, ne yapacaklarını düşünürler. Şefik, kapıya giderek “İçinizde her kimin namusu, merhameti, şefkati, imanı varsa gelsin onunla iki lakırdı edelim. Mahalle içinde rezaletin hiç mânâsı yoktur.” diyerek kalabalığı yatıştırmaya çalışır. Gale yana gelen kalabalık bunların hiçbirini dinlemez ve Şefik kendini kalabalığın ortasında dayak yerken bulur. Ardından içerideki kadınları da çıkarırlar. Bu arada fenalık geçiren Raziye'yi kolundan tutup, “Haydi hanım, haydi! Biz böyle çoklarını gördük! Paşakapısı'nda onların burunlarına yük yıkıp koklatırlar da akılları başlarına gelir!”²⁹⁴ deyip, yola koyulurlar. “Şu rezalet-i umumiye ile Paşakapısı'na kadar geldiler.”²⁹⁵ Bütün bu rezaletten sonra, kocası Raziye için, “Bir daha gözüm görmesin! İstemem!”²⁹⁶ diyerek, Raziye'yi bırakır. “Mufarakat, yalnız Raziye'nin zevcinden şu sûret-i fâcia ile mufarakatından ibaret kalmadı. Şefik ile Raziye dahi bittabi mufarakat eylediler. Hem de Şefik'in şu muharafakati fi'l-i cerhden dolayı üç sene Vidin Kalesi'nde küreğe konulmak suretiyle bir mufarakat oldu”²⁹⁷ Böylece iki masum âşık, yaşabilecekleri en kötü şeylerden birini yaşamış olarak ayrılırlar.

Romanda evli bir kadın olan Raziye, başka bir erkekle mektuplaşır, kimi zaman onunla gizlice buluşur. Bu, Müslüman-Osmanlı kadını için kesinlikle kabul edilemeyecek bir durumdur. Ahmet Midhat da bu duruma yazar olarak izin verir. Ahmet Midhat, romanda Raziye'yi o kadar güzel ve masum çizer ki o “yeryüzünde bir melek”tir. Dolayısıyla böyle bir meleğin, çok sevdiği ve istemeden ayrıldığı sevdiğini görmesinin çok büyük bir sakıncası, günahı yoktur. Fakat bu görüşmelerin bir şekilde sonlanması gerekir; burada da Arife devreye girer ve bu masum görüşmelerin sonlandırılmasını sağlar.

Vidin'e gittikten bir süre sonra kendini toparlayabilen Şefik, işiyle meşgul olmaya başlar. Bu sıralarda aldığı bir mektup onu üzer. Çünkü mektup Arife'dendir. Arife mektubunda, “Emelim, melek Raziye'yi dahi kemdim gibi nazarınızdan ifritlik

²⁹⁴ Ahmet Midhat, **a.g.e.**, s.208.

²⁹⁵ Ahmet Midhat, **a.g.e.**, s.208.

²⁹⁶ Ahmet Midhat, **a.g.e.**, s.209.

²⁹⁷ Ahmet Midhat, **a.g.e.**, s.209.

menzelesi olan bir menzele-i mel'ûneye indirmektir. Ona muvaffak oldum. Daha şimdiden nam ve şöhretçe beni geçti!"²⁹⁸ diyerek, Şefik'e Raziye'nin kötü yola düştüğü haberini verir. Mektubu alır almaz orada dost olduğu İbrahim Bey'in yana gider. Ona durumu anlatır. Onun üzüntüsünü gören İbrahim Bey, işin aslını İstanbul'da bulunan, Şefik'in de arkadaşı olan arzuhalci İsmail Efendi'den sorduralım der. Şefik'e de biri Raziye'ye, biri İsmail Efendi'ye olmak üzere iki mektup yazdırır. Şefik, Raziye'ye Vidin'de rahat olduğunu, isterse kendisini de buraya aldırabileceklerini yazar. Mektuplar İstanbul'a gönderilir. İki hafta sonra, İsmail Efendi'den yanıt gelir. Raziye Hanım hakkında hiçbir şey bilmediğini yazar.

"Vak'adan sonra bir daha Raziye Hanım'ı kim gördü? Kocasını derhâl tart eylemiş olduğunu işittik. Birkaç gün ötede beride pek fena hâlde sürünüp hiçbir kimse kendisini birkaç gün misafirlige bile kabul etmemiş olduğunu söyledi. On dan sonra ne ona dair bir şey söylendi ne de ben bir kimseye sordum."²⁹⁹

Bu haberin ardından Şefik, eski Raziye'yi tamamen kalbinden silemezse de, Arife'nin arkadaşı olan Raziye'yi unuttur. Bulduğu bir fırsatta İstanbul'a döner. İstanbul'a gelişinden sonra, artık kendine düzgün bir hayat kurar ve işini yapmaya başlar. İki-üç sene böyle hayatını geçiren Şefik, artık tamamen sükûnet bulmuştur. Şefik, bir gün birkaç Frenk arkadaşıyla beraber, Davutpaşa taraflarına bir temaşaya gider. Sıcak havada susuzluktan yanan Şefik ve arkadaşları, bir hanenin etrafına yığılan kalabalığa yaklaşırlar. Bu arada kapının önünde su dolduran kadın, birden bayılır. Şefik, kim olduğunu bilmediğe kadına yardım için, içeriye girer. "(...) baygın olan kadın, bira ayılıp gözlerini açarak elmasiye gibi tirtir titreyen soluk dudakları arasından 'Şefik'im!..' lafzını çıkarmasın mı?"³⁰⁰ Bunun ardından Şefik, "dahi bîdar ederek önünde baygın yatan kadının kendi Raziye'si olduğunu tanıdı."³⁰¹ Şefik ve Raziye, onca olandan ve geçen zamandan sonra, bu şekilde tekrar karşılaşırlar. Raziye, Arife'nin kendisine Şefik'in öldüğü haberini verdiğini söyler. "(...) Arife Hanım'dan bir mektup daha geldi. Bunda Şefik'in vefatı sahil olduğu Paşakapısı'ndan ettiği tahkik üzerine anlaşıldığını haber veriyordu."³⁰² İki de birbirlerine hikâyelerini anlatırlar.

²⁹⁸ Ahmet Midhat, **a.g.e.**, s.224.

²⁹⁹ Ahmet Midhat, **a.g.e.**, s.232.

³⁰⁰ Ahmet Midhat, **a.g.e.**, s.252.

³⁰¹ Ahmet Midhat, **a.g.e.**, s.252.

³⁰² Ahmet Midhat, **a.g.e.**, s.267.

Yaşadıklarının tamamını, bu hallere gelmelerine neden olan Arife'nin oyunudur. Bunların ardından Şefik, Raziye'ye "Raziye'ciğim! Ben hâlâ Paris'ten avdet eylediğim hâldeki Şefik'im! Şu yüreğime Raziye'mden başka hiçbir kimseyi koymadım."³⁰³ diyerek ona olan duygularını söyler. Şefik'le Raziye hala birbirlerini çok sevdiği hâlde; Şefik her şeye rağmen hemen evlenmeye razı olmaz. Çünkü sevdiği kadın düşkün ve kötü bir kadın olarak anılmaktadır. Raziye bunu yapadıyla bile, çevresindeki herkes Raziye'yi kötü bildiğinden önce Raziye'nin kötüye çıkan adını temizler. Bütün oyunları ortaya çıkardığı gibi eşine dostuna herkese de durumu anlatır. Sonunda Raziye ile Şefik, bütün yaşadıklarının ardından evlenirler.

Dürdane Hanım'ın Ulviye Hanım'ı babasız bir kahramandır. Ulviye Hanım, babasıyla beraber İstanbul'a gelir. Mısır'da kalan kocası, vefat eder. Dul kalır. Bundan birkaç yıl önce de babası vefat eder. Ulviye Hanım, yirmi yedi- yirmi sekiz yaşlarındadır. İstanbul'da annesiyle yalnız kalan Ulviye Hanım'ın yapacak bir işi olmayışı, onun farklı maceralar yaşamasına ve başkalarının hayatlarını izleyip onlara karışmasına neden olur. Çünkü babası olmayan Ulviye Hanım, istediği her şeyi yapar. Bunları yaparken kimseye zarar vermez; ama bir kadın için fazla cüretkâr ve serbest davranır.

"Âlemin ağzı torba değil ki büzesin! derler. Ne kadar doğru bir sözdür. Başka sermaye-i sohbeti olmayıp yalnız şuna buna kancayı takmakla medâr-ı kelâm bulanlar Ulviye Hanım hakkında türlü sözler söyleyip Çamlıca ve Bağlarbaşı seyirlerini ve gece mehtap safalarını pek ziyade sevdiğinden ve bu eğlencelerde ise mutlaka arkası sıra bir de erkek koşturduğundan filandan bahsederlerse de biçare kadıncağzın arabası bile yoktur. Dedikleri gibi bir kadın olsa hiç olmazsa hanesinde bir arabayla bir kayık olsun bulundurmaz mı?"³⁰⁴

Ulviye Hanım, yalı komşusu Halvetî Efendi'nin kızı Dürdane'nin sevgilisi olup olmadığını merak eder. Onu izler. Dadısının yardımıyla eve aldığı çapkın Mergub Bey'den kızın hamile olduğunu öğrenir ve ona yardım eder. Kimi zamanlar erkek kığına girerek Acem Ali Bey namıyla işler çevirir. Dürdane Hanım'ın yaşamını merak eden Ulviye Hanım,

³⁰³ Ahmet Midhat, **a.g.e.**, s.270-271.

³⁰⁴ Ahmet Midhat Efendi, **Dürdane Hanım**, s.57-58.

“Kadın kıyafetiyle bu işi yaparsa şayet denizden filandan görenler nazarında bilküllüye mahvolacağını anlayarak erkek kıyafetine girmeyi kurar. Zira o hâlde görülecek bile olsa herkes kendisini hırsız zannederek binaenaleyh Ulviye Hanım ismini bir rezâlet-i muhakkakadan kurtarmış olacağını düşünür. Bu merak işsiz güçsüz kadının kalbinde o kadar büyük ki nihayet bir kat erkek elbisesi mübâyaa eder. Odası içinde ilk tebdil-i kıyafet eylediği zaman aynaya baktıkta adeta kendi kendisini cidden erkekten fark edemediği gibi, kethüda kadın gördüğü zaman birden bire havfından bayılmak derecelerine gelir.”³⁰⁵

Dürdane Hanım, merakı ve yapacak işi olmamasından, başında onu engelleyecek herhangi bir baba ya da koca figürü olmamasından dolayı bir kadın için fazla rahat davranır. Olur olmaz hayaller kurar, olur olmaz şeyleri düşünür. Bu hayallerini ve düşüncelerini uygular.

“Bir gün erkek kıyafetinde Bağlarbaşı’na gitmek Ulviye Hanım’ı pek ziyade eğlendirmiş olduğu gibi, şimdi kendisinde her erkeğe nasip olmayan bir de kuvvet görünce erkeklik için hevesi bir kat daha artarak ‘Şimdiye kadar yalnız kadın gibi yaşadım. Bundan sonra dünyada maîşet-i merdâne ne olduğunu dahi tecrübe ederim. Bunun için biraz silah kullanmak ve bira da cüret ve cesareti artıracak vakalarda bulunmak kifayet eder. Artık birkaç gün erkek kıyafetiyle çıkıp bazı kavgalı nizâlî vukuat aramalıdır.’ diye zihninden şu erkeklik planını büyülttüğçe büyültmeye başladı.”³⁰⁶

Ulviye Hanım’ın babasızlığı, onun için maceranın ve özgürlüğün başlangıcı olur. Üzerine farz olmayan işlere kalkışır. İnsanlara kendince yardım eder. Aslında Ulviye Hanım şanslıdır. Çünkü bütün bu yaptıkları sırasında işleri hep onun planladığı gibi gider. O, bu yaptıklarıyla eğlenir.

Bahtiyarlık romanının Senai’si yirmi üç yaşına geldiğinde babasını kaybeder. Onun yaşayacağı sosyal problemlerinin kaynağında; babasından aldığı yaşam felsefesi ve alafrangalığı etkilidir. “Netîce-i kelâm Frenklikten başka hiçbir şeyi beğenmez bir adam olmuştu. Hatta cihanda kendisinden başka hiç kimseyi beğenmediği hâlde kendisinde dahi beğenmediği yalnız bir şey olup o da Osmanlı doğmuş bulunmasından ibaretti.”³⁰⁷ Babasının sağlığında da bu konular aynıdır. Fakat babasının ölümünün ardından, bu yoldaki planlarını kendi kendine yapar ve hatalarından, yanlışlarından ders almaz. Bir türlü durması gerektiği yeri bilmez. Babasından kalan mirası, güya eğitimi için harcayacaktır. Paris’e gider. Ama orada eğitimine bir türlü başlayamaz.

³⁰⁵ Ahmet Midhat, **a.g.e.**, s.60.

³⁰⁶ Ahmet Midhat, **a.g.e.**, s.62.

³⁰⁷ Ahmet Midhat Efendi, **Bahtiyarlık**, s.18.

“Paris’te rast getirdiği bazı hemşerileriyle eğlence mahallerine devamla başladı. Tiyatrolarda kulislerde aktrislerle görüşmek Flâmme’daki Rizet’le peyda etmiş bulunduğu münasebete makis olmadığı gibi bulvarlarda kokotlar arkasından koşmak dahi Kağıthâne âlemlerine benzemediği bilitiraf her hâlde her hususta kendisini beğenmekte olan Senai Bey bu muazenede dahi kendi dikkatini alkışlar da derdi ki ‘Asıl şehir Avrupa olup İstanbul’ sa bir büyük köy olduğunu iddiada hakkım yok muymuş? Paris’in bu âlemleri yanında İstanbul’un en parlak âlemleri âdetla köy derneği gibi kalıyor!’”³⁰⁸

Paris’te içki, kumar ve eğlence hayatına dalan Senai, sağlık sorunları yaşar ve hastanede yatar. Bu arada bir hayli borç yapan Senai, elinde çok parası da kalmadığı için, bazı borçlarını ödemededen oradan kaçar. İflah olmaz Senai, bu kez de doktor tavsiyesi üzerine Sicilya’ya gider. Orada yeni bir maceraya atılır. Yanardağları görmek isterken haydutların eline geçer ve soyulur. Bulduğu bir sefine ile İzmir’e gelir. Giderken aldığı mirası bitirdiği gibi, ne eğitimini yapabilmiş, ne de yanında beş kuruşu kalmıştır. İstanbul’a gittikten sonra yine kendince çözümler bulur. Kendisi gibi alafranga yetişmiş, zengin bir ailenin kızıyla evlenir. Onun amacı bir yuva kurmak değil, kızın servetini almaktır. Bütün bu planlarını gerçekteştirmek için, annesinden para alır.

“Teehhüle kıyam eylediği zaman bir hesap yaptı. Nakit olarak elde avuçta bir paraları bulunmak şöyle dursun biraz da biraz da borç olduğunu gördü.”³⁰⁹ Senai böyle para hesabı yaparak ve yeni evleneceği kızı ve onun ailesini nasıl kandıracağını planlar. Kendini çok iyi pazarlar, tanıtır. “(...) Abdülcabbar Bey’i tanıyanların kafesi bu kadar âlicenap bir damada malikiyetinden dolayı kendine tebrike müsaraat eylediler.”³¹⁰ Ayrıca Senai, hiç mal varlığı ve toprağı olmadığı hâlde Bursa’da arazilerinin olduğunu söyleyerek karısını ve ailesini kandırır. Hatta o kadar rahat ve düşüncesizdir ki, yalanının ortaya çıkacağını bile bile karısını ve ailesini oraya gönderir. Onlar, gittikten sonra, konaklarında para eder ne varsa satmış ve parasıyla İsviçre’ye gitmiştir.

Senai Bey, babası vefat eyledikten sonra, yaşamı ve çevresindeki insanlar için akıllıca davranışlarda bulunmaz. Yalan söyler, insanları kandırır, elindekileri savurur,

³⁰⁸ Ahmet Midhat, **a.g.e.**, s.35.

³⁰⁹ Ahmet Midhat, **a.g.e.**, s.70.

³¹⁰ Ahmet Midhat, **a.g.e.**, s.70.

hatta başkalarının mallarına göz diker ve çalar. O, Tanzimat'ın sakat çocuklarından alafranga ve mirasyedi takımındandır.

Hayâl ve Hakikat'te “Sekiz yaşındayken vâldesini, on üç yaşındayken pederini kaybeleyen bu öksüz, bu yetim kızcağız”³¹¹ Vedâd, eksik bir aileye sahiptir. Onun büyük vâldesinden başka akrabası ve kimsesi de yoktur. Bu Vedâd için sosyal bir problemdir. Fakat bu duruma rağmen Vedâd, yine de şanslıdır. “Çünkü pederinin esnâ-yi vefâtında himâyesine tevdi ettiği komşuları Hüseyin Sabri Efendi peder-mânde birkaç îrâd ve akarıyla bunları hüsn-i idâre etmekteydi. Bu âlîcenap adam Vedâd'a cidden pederlik ediyordu.”³¹² Babanın yokluğunda aile için babanın yerini dolduran bir kişi vardır.

Vedâd için bir başka sosyal problem ise, yirmi yaşına geldiği hâlde hâlâ evli olmamasıdır. Hüseyin Sabri Efendi, bir gün büyük oğlu Vefâ ile gelir. İki genç on seneden beri birbirlerini ilk defa görürler. Vedâd, Vefâ'yı gördükten sonra, yıllardır ona âşık olduğuna inanır ve öyle de söyler. “On gün sonra Vefâ ile Vedâd nişanlandılar!”³¹³ Düğün için bahar beklenir. Bu arada hasta olan Hüseyin Sabri Efendi, vefat eder. “Lâkin mümkün mü ki Vedâd kendisine gerçekten bir peder-i müşfik olan bu âlîcenâp adamın ziyâ-ı ebedîsi acısını çarçabuk unutsun da düğün kaydına düşsün?”³¹⁴ Vedâd, düğünün altı ay sonrasına kalmasını ister. Bunun ardından Vefâ, “(...) düğünün öyle altı ayda bir senede icrası mümkün olamayacağını”³¹⁵ ve bir süre seyahat edebileceğini söyler. Ortadan kaybolur. Böylece babasız ve korumasız kalan Vedâd, babasızlığının ardından evlenme konusunda problem yaşar. Bu yaşadığı Vedâd'ın ruhsal problemler yaşamasına da neden olur.

Taaffüf romanında Sâniha Hanım, sosyal bir problem olarak babasızlığı yaşar. Sâniha on iki yaşındayken babası vefat eder. “Va esefâ ki bu aralık Dâniş Bey'in bir hummâ-yı habîsedden vuku'-ı vefâtı şu aileyi velev ki muvaffakaten olsun hercümerç

³¹¹ Ahmet Midhat-Fatma Aliye, **Hayâl ve Hakikat**, s.28.

³¹² Ahmet Midhat-Fatma Aliye, **a.g.e.**, s.29.

³¹³ Ahmet Midhat- Fatma Aliye, **a.g.e.**, s.31.

³¹⁴ Ahmet Midhat -Fatma Aliye, **a.g.e.**, s.33.

³¹⁵ Ahmet Midhat-Fatma Aliye, **a.g.e.**, s.33.

eyledi”³¹⁶ Babasının ölümüyle aile doktoru, onlar için baba yerine geçer. Sâniha için ikinci bir yetimlik doktorun ölümünde yaşanır. “Bu elem Sâniha üzerinde pek fena tesir hâsıl etti. Denilebilir ki pederinden ziyade doktorun vefatına acıdı.”³¹⁷ Anne-kız, doktorun ölümüne bu kadar üzülmede haklıdılar. “Asıl öksüzlük bundan sonra baş gösterdi”³¹⁸ çünkü ana-kızın servetlerine sahip çıkacak, onların geçimiyle, idaresiyle ilgilenecek kimseleri kalmamıştır.

Bu yaşanan durum, Sâniha Hanım için bir sosyal problem doğurur. Çünkü idareleri için birilerini deneyen ana-kızın geriye tek çözümü kalır. O da eve bir damadın gelip idareyi sağlamasıdır. “Ee, artık eve bir damat getirmeye lüzum görüldü.”³¹⁹ Yaşı da gelen Sâniha, idare meselesi de olunca evlenir. Bu evlilik mutlu bir evlilik olur.

Eski Mektuplar, romanında babasızlığın iki şeklini görüyoruz. Çünkü baba Sâim Bey önce hastalanır. Hastalandığı için bir süre, aile içinde olup biteni takip edemez. Bu baba otoritesinden yoksunluk, ailede babanın himayesinde olan Meliha’yı ve Kenân’ı olumsuz etkiler. Onlar artık güçlü hamilerinin, koruyuculuğundan mahrum kaldıkları gibi, kendilerine yönelen her türlü tehlikeye de açık hale gelirler. Bu tehlikeler kahramanların farklı problemler yaşamasına neden olur, bu problemlerden bazıları da sosyal problemlerdir.

“Kenan dediğimiz çocuk Meliha’nın hala-zadesidir. Bu zavallı yalnız valideden değil pederden de mahrumdur. Henüz üç yaşında iken validesi veremden vefat etmiş, pederi de gayet sevdiği haremının gaybûbet-i ebediyyesine tahammül edemeyerek âdeta hiffet getirmiş, günün birinde başını alıp savuşmuş (...) Nerede olduğunu kimse bilmiyor. Dünyada bâb-ı keremine iltica eylediği eniştesi Sâim Bey’den başka kimse kalmamıştır.”³²⁰

Kenân annesiz kalışının ardından, babasız da kalır. Kimsesiz kalan bu çocuğa, eniştesi babalık yapar. İyi bir insan ve güçlü bir baba figürü olan Sâim Bey, Kenân’ın başında olduğu sürece Kenân herhangi bir sosyal problem yaşamaz. Çünkü yine bir

³¹⁶ Ahmet Midhat Efendi, **Taaffüf**, s.28.

³¹⁷ Ahmet Midhat, **a.g.e.**, s.34.

³¹⁸ Ahmet Midhat, **a.g.e.**, s.35.

³¹⁹ Ahmet Midhat, **a.g.e.**, s.38.

³²⁰ Ahmet Midhat Efendi, **Eski Mektuplar**, s.7.

ailesi ve babası vardır. Baba Sâim Bey'in himâyesinde olan kahramanlar, Meliha ile Kenân, babanın sağlığında bir tek sosyal problem yaşarlar:

“Bir gün Sâim Bey, (...) Kenân ile Meliha'yı diz dize yekdiğerinin ağışına ittikâ etmiş bir hâlde görmüştü. Bu manzara Sâim Bey'i hem sevindirmiş, hem de korkutmuştu. Sevindirmişti: Zira kendisinin en birinci emeli bu iki yadigâr-ı lâtfi bahtiyar etmek olup, bunun husulü ise mebnâ-yı muhabbetin tesisiyle kaimdi. Korkutmuştu: Çünkü insan bu âlemde her bir arzuya nailiyet müşkül, belki de müteassir olduğu tecârib-i adîde ile müspet bu ise, bu muhabbetin ati için pek vahim neticeler intaç edebilmesi melhuz idi.”³²¹

Babanın bu korkusu, çocukları böyle bir tehlikeden uzak tutmak için, onu çözümler aramaya sevk eder.

“Bir de Sâim Bey'in ahass-ı âmâli kerimesini Kenân'a vermek ise de, bu irtibatın bir sûret-i gayr-i meşrûada husulünü arzu etmiyordu. Böyle bir cinayetin vukuunda Kenân'ı değil, evlâdını bile tart etmek ona göre işten bile değildi. İşte böyle bir münasebetsizliğin önünü almak, Meliha'yı Kenân ile sûret-i dâimede ülfetten meneylemek üzere bir tedbir ittihaz lâzım geliyordu. Bir hayli müddet tefekkürât ile meşgul oldu. Nihayet Kenân'a rüştiyeyi ikmal edinceye kadar selâmlıkta bir daire tefriş etmek, sonra da ikmâl-i tahsîl zımında İstanbul'a göndermekten başka bir çare bulamadı. Sâim Bey teşebbüsâtında muvaffak olacağına emin idi. Zira Kenân'ın tahsîl-i kemâle olan şiddet-i meylini her sene sınıfta birincilikle terfi etmesinden istidlâl ediyordu. Hele İstanbul'a giderken Meliha'yı ona nişan eder, Kenân da kızın kendi malı olduğuna yakın hâsıl ederse, teklifâtının bilâ-tereddüt kabul olunacağından şüphe yoktu.”³²²

Sâim Bey, düşüncelerini ve planlarını, ikisiyle de paylaşır. Her ikisi de babanın bu düşüncelerine saygı gösterir. Onun istediği şekilde davranılır. Böylece kahramanların yaşayabileceği ve farklı sorunlara da zemin hazırlayabilecek bir sosyal sorun, sosyal kaidelere uygun yollardan çözülür. “Tanzimat'ı takip eden yıllarda, hemen hemen asrın sonuna kadar Osmanlı kadınının kapalı bir çerçeve içinde kalmasıyla aile hayatı da Batı tesiriyle nisbeten az temas etmiştir. Bu sebeple harem-selâm hayatını devam ettiren yarı-pederşâhî bir aile düzeni hükmünü sürdürür.”³²³ Sâim Bey'in de yukarıda sorun ettiği durum, aile hayatında devam eden bu herem-selâm usulü sayesinde çözülür. Evlenme çağı gelen çocukların, birbirlerine bu kadar yakın olmaları doğru değildir. O yüzden zaten yaşı da gelmiş olan Kenân için haremde bir oda ayrılacak ve yaşanan sorun da çözümlenecektir. “Ahmet Midhat Efendi'nin yazı hayatı çok büyük bir

³²¹ Ahmet Midhat, **a.g.e.**, s.10.

³²² Ahmet Midhat, **a.g.e.**, s.11.

³²³ Okay, **a.g.e.**, s.213.

kısmıyla bu eski aile nizamı içinde geçtiğinden”³²⁴ yazarın çözümü, bildiği ve kendisince doğru olan bu aile düzenini uygulamakla olur. Fakat kahramanların babanın yokluğunda yaşacakları sosyal sorunlar, burada olduğu gibi, çözülemeyecektir.

Kenân’ın İstanbul’a gidişinden sonra, Sâim Bey’in hastalığı artar. Baba, oldukça zayıf düşmüş bedeniyle sürekli yatakta kalır. Evi, kızı baba otoritesinin yokluğunda, birçok tehlikeye maruz kalır. Burada yaşanan sosyal problemlerin kaynağı, kahramanlar değildir. Problemlerin kaynağı, kahramanların kötü niyetli yakınlarıdır. Bu kişiler, Meliha’nın amcası, amcasının karısı ve bunların oğulları Sadık’tır. Amcası Meliha’ya kalacak servet için, kızı oğlu Sadık’a almak ister. Ağabeyine bu düşüncesini söyler. Sâim Bey, kardeşine “Mahdumunuza kerimemi vermek mecburiyetinde değilim vesselâm!”³²⁵ diyerek, kızını Kenân’a vereceğini açıkça ifade eder. Babanın hastalanması bu fırsatçılar için, uygun zaman olur. Ağabeyinin hastalığını bahane eden Dâim Bey, karısıyla birlikte yalıya taşınır. Onların yalıya taşınması, var olan tüm düzeni değiştirmeye başlar. Meliha, artık kendi evinde eski huzur ve mutluluğunu bulamadığı gibi, kendini onlardan gelecek tehlikelere karşı da korumak zorunda kalacaktır.

Sâim Bey, vefat eder. Bunun ardından Meliha, amcasının oyunları yüzünden sevdiği Kenân’ından ümidini kesmek zorunda kalır. “Tertip edilen planlar, muvaffakiyet gösteriyor, hiçbir mâniaya tesadüf edilmiyordu. (...) Meliha uğradığı meyusiyet üzerine –kalben muhabbeti olmakla beraber- Kenân’a karşı fevkalâde bir kin ve garaz bağlamıştı.”³²⁶ Amcası için işler yolunda gitmiştir. Artık babasının verdiği akılla Sadık, Meliha’ya rahat ve cüretkâr davranmaktadır. Fakat Meliha, “Dünyada zevç namına bir Sadık kalsa yine ona zevce olmayı arzu etmek şöyle dursun, hatırına bile getirmezdi.”³²⁷ Meliha, Sadık’ın nasıl bir insan olduğunu bildiği için, ondan kendini korumak zorunda hisseder. “Geceleri her türlü ihtimale karşı ihtiyat olarak kapısını kitler öyle yatağına girerdi. Zira Sadık’tan her türlü mel’anet sudûr edeceği misillü, namusuna taarruz işten bile değildi. O kadar arsız, yüzüzdü.”³²⁸ Başka çıkar yolu

³²⁴ Okay, **a.g.e.**, s.213.

³²⁵ Ahmet Midhat, **a.g.e.**, s.11.

³²⁶ Ahmet Midhat, **a.g.e.**, s.68.

³²⁷ Ahmet Midhat, **a.g.e.**, s.69.

³²⁸ Ahmet Midhat, **a.g.e.**, s.69.

kalmayan Meliha; kendini, namusunu korumak için istemediği bir evliliğe razı olur. “... ben Sâdık’a varacaklardan değilim. Nafile yorulmayınız bunun mümkünü yoktur. Başka taraftan bir kısmetim çıkarsa ona diyeceğim yoktur.”³²⁹ Böylece Meliha, babasız, korumasız kaldığı için, başına gelenlerden sonra istemese de bir başkasıyla evlenecektir. Bu evlilik onun için kurtuluş olmayacaktır. Hatta Meliha bundan sonra, daha zor günler yaşayacaktır. “Zira amcasının ona intihap eylediği zevcin Sadık’a belki de rahmet okutacak derecede ahlâksız, namussuz bir vücûd-ı habîs olduğunu daha ilk günlerinde anlamış olduğu cihetle, bu işte mutlaka bir hile, bir desise mevcut bulunduğunu ancak o zaman keşfedebilmişti.”³³⁰

Evliliğinden sonra, Kenân’ı hâlâ unutamayan Meliha, onun İstanbul’a geldiğini duyar. Kenan’ın arkadaşı Sâbit’in annesinden, onun her şeyi duyduktan sonra oradan ayrıldığını öğrenir. Meliha, Kenân’ın kendisine verilmek üzere bıraktığı, içinde mektuplar olan cüzdanı alır. Meliha’ya teselli olacak bu mektuplar, aynı zaman da başka sosyal problemler yaşamasına sebep olur. Çünkü olanları duyan Dâim Bey, kendi çıkarları için, o mektupları tehdit unsuru olarak kullanacaktır. Arif Bey’e o mektupları bulması, Meliha’ya her istediğini yaptırmak için onları kullanması aklını verir. Bunun üzerine Arif Bey, mektupları buldurur. “Dadı kalfa, araştıra araştıra onları bulmuş, elli atın aldıktan sonra beyefendiye takdim etmişti.”³³¹ Mektupların o ellere geçmesi, Meliha için namussuzlukla suçlanma tehlikesi doğurur. “Meliha, zavallı genç... İşte o zaman mahvolduğunu, artık Dâim Bey’in, zevcinin elinde fırladık gibi çevrileceğini anlamıştı. Çünkü namusu tehlikede bulunuyordu. Bu sır ifşa edilecek, kâğıtlar meydana çıkacak olursa onun için telef-i nefis etmekten başka bir çare kalmayacaktı.”³³² Arif Bey, karısına her dediğini yaptırmak için, mektupları tehdit unsuru olarak kullanabileceğini söyler. “Evâmirime zerrece itaatsizlik gösterirsen mahvolduğun gündür. Onları ifşa eder, seni de namussuzlukla itham ederim.”³³³ Meliha, namussuzlukla suçlanmaktansa, kocasının her dediğini yapmaya hazırdır. “Meliha indinde servetin, saadetin artık hiç

³²⁹ Ahmet Midhat, **a.g.e.**, s.88.

³³⁰ Ahmet Midhat, **a.g.e.**, s.121.

³³¹ Ahmet Midhat, **a.g.e.**, s.157.

³³² Ahmet Midhat, **a.g.e.**, s.157.

³³³ Ahmet Midhat, **a.g.e.**, s.157.

hükmü kalmamıştır. Namusunu muhafaza için o bunların cümlesini fedaya hazırdır.”³³⁴ Meliha bütün bu olanlardan sonra, kocası ve amcasının her dediğine boyun eğer. İstemediği hâlde, kayınbabasının evinden ayrılır. Yalya giderler. Orada Meliha, kocasının yaşadığı sefahat hayatına hiç ses çıkaramadan, yalnız başına yaşamak zorunda kalır.

Babasının ölümünün ardından, istemediği bir evliliğe razı olmak zorunda kalan, bunları yaşayan Meliha için, evliliğiyle ilgili kötü yaşantılar bunlardan ibaret değildir. Çünkü kayınbabasının İstanbul’a gitmesi ve orada ölümünün ardından, kalan mirasın paylaşımı için kocasıyla İstanbul’a gider. Babasından kalan mirası alan Arif Bey, bu kez İstanbul eğlence hayatına dalar. Meliha’nın mutsuz evliliğinden bir oğlu olur. Arif Bey, öyle bir babadır ki çocuğunun doğduğuna sevinmemiştir. Oğlunun müjde haberini verenlere, “Be herifler, niçin bu kadar gürültü patırtı ediyorsunuz. Anladık bir çocuğunuz olmuş. Dünyaya gelecek yerde keşke yerin dibine geçseydi.”³³⁵ diyerek, onları azarlar. Sonunda Arif Bey eve bir cariye alır. Meliha, yapacağı bir şey olmadığı için, bu cariyeyle bile iyi davranmak zorunda kalır. “Meliha, zevcinin ıslah-ı hâli ve bu sayede kendisiyle evlâdının temîn-i refâh ve istirahatı için gelen Peymân Hanım’a fevkalade nezaket, iltifat gösteriyordu.”³³⁶ Fakat “(...) Peymân iltifat ve nezaketten bir şey anlamıyor, bîçare Meliha’yı mümkün olsa pare pare edeceği geliyordu.”³³⁷ Evladını çok seven Meliha, onun herhangi bir şekilde kötü muamele görmesine dayanamaz. Bir gün çocuk Peymân’ın su içtiği bardağı kırınca kıyametler kopar.

“Aman yarabbi! Bir feryat, bir kıyamettir koştun. İşitenler orada bir yangın zuhur etmiş, yahut biri vefat etmiş zannederlerdi. Bu yaygaralar, feryatlar içinde zavallı çocuk ne olduğunun, neye uğradığının farkında değildi. Bir köşeye büzülmüş kadının dilhırâş naralarına hayretle nigerân olmakta bulunmuştu. Korkusundan titriyordu.”³³⁸

Bütün her şeye dayanan Meliha, evlâdının bu şekilde kötü muamele görmesine tahammül edemez. “Artık o konakta yaşayamayacağını, başını alıp savuşmak lâzım

³³⁴ Ahmet Midhat, **a.g.e.**, s.161.

³³⁵ Ahmet Midhat, **a.g.e.**, s.171.

³³⁶ Ahmet Midhat, **a.g.e.**, s.176.

³³⁷ Ahmet Midhat, **a.g.e.**, s.176.

³³⁸ Ahmet Midhat, **a.g.e.**, s.177.

geldiğini hissediyordu.”³³⁹ Akşam olduğunda olanı biteni kocasına anlatır. Orada kalamayacağını söyler. Bunu duyan “Arif Bey sürekli bir kahkaha koparak: Allah yolunuzu açık etsin.”³⁴⁰ der. Meliha, çocuğunu alır ve oradan ayrılır. Romanın sonunda Arif Bey’in anlattıklarından Meliha’nın ömrünün kalanını büyük sefalet içinde geçirdiğini ve sefalet içinde öldüğünü öğreniriz.

Babasızlıkla ortaya çıkan durum, kahramanlar Meliha ve Kenân için, sevdikleri hâlde birbirlerinden ayrılmak, kötü niyetli insanların kötü muamelelerine maruz kalmak gibi sosyal problemler doğurur. Meliha için ayrıca istemediği kötü biriyle evlenmek ve kötü evliliğinin sonunda ömrünü yoksulluk içinde tamamlamak şeklinde bir problem de yaratır.

Jön Türk, romanının babasız kahramanı Fatma Ahdiye, sosyal problem olarak babasının kaybetmenin ardından eksik ailede yetişir. Baba, “Ahdiye’nin doğmasından bir sene sonra İstanbul’da zuhur eden bir kolera esnasında o zalim hastalıktan irtihâl ile Dilşinas’ı dul ve Ahdiye’yi yetim bıraktı.”³⁴¹

Ahdiye Hanım on beş-on altı yaşına geldiğinde, mükemmel bir tahsil görmüş, alafrağa yetişmiş, hukuk mektebini ikincilikle bitirmiş, yirmi dört-yirmi beş yaşındaki Nurullah Bey ile nikâhlanır. “(...) rivayetlere göre damat Nurullah Bey pek mükemmel tahsil görmüş imiş. Müzikası ile resmi ile bir tahsil ki âdetâ Avrupalı. Zavallı Ahdiye pek iyi bir kız ise de tahsil ve terbiye cihetinden Nurullah Bey’e küfüv addolunmuyor. Birisi pek alafrağa öteki pek alaturka.”³⁴² Ahdiye, hocasının aracılığıyla bu kısmeti bulur ve kabul eder. Düğün yapılır. Fakat düğün günü, damat bir türlü kız evine gelmez. Kimse onu bulamaz ve ona ne olduğunu da kimse bilmez. Babası Kâşif Efendi, Dilşinas Hanım’a; “Hanımefendi hemşireciğim henüz kendimizi ye’sse kaptıracak bir hâl göremiyorum. Müsaadenizle gideyim oğlumu taharri edeyim. Her zaman tıraş olduğu yeri bilirim. Oradan arayım. Zabıtaya müracaat edeyim. Bu gece vakit geç olacağından

³³⁹ Ahmet Midhat, **a.g.e.**, s.177.

³⁴⁰ Ahmet Midhat, **a.g.e.**, s.177.

³⁴¹ Ahmet Midhat Efendi, **Jön Türk**, s.10.

³⁴² Ahmet Midhat, **a.g.e.**, s.19.

netice-i tedkikatımı yarın size bildiririm.”³⁴³ diyerek, kız evinden ayrılır. Dilşinas Hanım ve Ahdiye, başlarına gelenlere çok üzürlüler. Sonradan öğrenilir ki bu durumun onlarla ilgisi yoktur. Olay, Nurullah Bey’den intikam almak ve onun evliliğini engellemek isteyen Ceylan’ın oyunudur. Nurullah Bey, jöntürklükle suçlanmaktadır. Bey, Akka’ya on beş yıllığına sürgüne gönderilir. Böylece babasız Ahdiye Hanım, babasızlığında evlilikle ilgili problem yaşar. Fakat bunun sonu Ahdiye Hanım için olumlu olur.

Taaşukk’ı Tal’at ve Fitnat, romanının kahramanları Tal’at da Fitnat da babasızlık ve eksik aile sorununu yaşarlar. “Merhum pederi (...) bir eli çocuğun yüzünde ve diğer eli benim elimde olduğu halde teslim-i can eyledi. Tal’at’çığim o vakit altı-yedi yaşında idi.”³⁴⁴ Fitnat ise;

“Bu kızın babası kim olduğunu kimse bilmezdi. Hacıbaba ve kız kendisi dahi şu kadar bilirdi ki, Zekiye Hanım –kızın anasıdır- Hacıbaba’ya varmazdan evvel, taşralı olup İstanbul’da memuriyette bulunan bir zat ile akd-i izdivac etmiş ve birkaç ay sonra, Merhum vefat etmekte, Zekiye Hanım hamile kalıp, bu kızını dünyaya gelmişti.”³⁴⁵

Hiç babasını görmeyen Fitnat, üvey babasının yanında yetişir. Hacıbaba kızını sever, ona iyi de davranır. Ama emanet kıza bir şey olmasın diye, onu biraz fazla sıkır.

“Hacıbaba bu kızın terbiyesine pek çok dikkat edip, beş yaşına bastığı gibi, mektebe göndermeğe başladı ve hiçbir vakit yalnız göndermeyip daima bir adam terfik ederdi. Sekiz yaşına varıncaya dek mektebe devam ettirdi. Sonra, mektepten çekip eve kapadı. Ama, şöyle kapadı ki biçare Fitnat, ol vakitten bahsimiz olan zamana değin, yani on dört yaşına varıncaya kadar, sokak kapısını bile görmemişti desek mübalağa etmiş olmayız.”³⁴⁶

Bu iki yetim genç birbirlerini karşıdan görür ve birbirlerine âşık olurlar. Bu aşkı Hacıbaba elbette bilmez. Babasızlıktan sonra, bu iki gencin yaşadığı sosyal problem, evlilikle ilgilidir. Çünkü Fitnat’ın nakış hocası ve Hacıbaba, kızını başkasını sevdiğini bilerek zengin ve saygın biri olan Ali Bey’e verirler.

³⁴³ Ahmet Midhat, **a.g.e.**, s.44.

³⁴⁴ Şemseddin Sami, **a.g.e.**, s.4-5.

³⁴⁵ Şemseddin Sami, **a.g.e.**, s.44.

³⁴⁶ Şemseddin Sami, **a.g.e.**, s.44.

“Haa... Pencereden birini görmüş, onu sevmiş; kocasını istemiyor!.. Bu, söz mü? Ama sen de çocukların aklına uyarısın. Bir adamı böyle bir defa pencereden görmekle nasıl o kadar sevmiş ki, böyle bir saadeti onun muhabbetine feda etsin? O daha, çocuktur. Daha, dünyadan haberi yok. Şimdi böyle şeylerde onu onu sormak, onun dediğini ayn-ı hatadır. Sen şimdi üzerine varma. Başka bir şeyden kendine söz söyle. Yarın inşallah Şerife Kadın gelir, oradan bir kesin cevap getirir. Nikah da kıyarız da, sonra o dediğin sevdiği adamı bir saatin içinde unuttur.”³⁴⁷

Fitnat, ne kadar üzülse, ağlasa da kar etmez. Sonunda onu Ali Bey ile evlendirirler. Bu istek dışı ve zoraki evlilik, hem Tal’at ve Fitnat’ın hem de aslında Fitnat’ın babası olan Ali Bey’in ölümüyle sonuçlanır.

İntibah’ın Ali Bey’i de babasızlıktan dolayı eksik aile problemini yaşar. Ali Bey, “yirmi yaşına girer girmez, sebeb-i vücudu, mürebbi-i efkârı olan pederi âhirete intikal etmekle Ali Bey’in hâlinde birbirini müteakip envâ-ı tagayyür, enva-ı belâyâ zuhur etmeye başladı.”³⁴⁸ İyi yetişmiş olan Ali Bey’i babası sağlığında korumuş kollamıştır. Fakat onun yokluğunda hayatı pek tanımayan Ali Bey’in başına tecrübesizliğinden ve kendisini koruyacak birinin olmayışından dolayı kötü şeyler gelir.

Babasının ölümünün ardından çok üzülen ve eve, içine kapanan Ali Bey’in annesi, oğlunun hâlini görüp, onu bu durumdan kurtarmak için kendince çareler düşünür. “Hanım hava ve sahranın bu letâfetini görünce Ali Bey’i ricalar, niyazlar, ibramlarla Çamlıca’ya doğru çıkmaya ikna eyledi.”³⁴⁹ Bu şekilde Çamlıca’ya giden Ali Bey, kendisi için birçok tehlike arz eden bu yerden vazgeçemez hâle gelir. “Seyre ilk gittiği gün oraları çocuğa pek bigâne görünmüştü. Hatta ikinci, üçüncü gün dahi çocuğu sahraya temenni ile icbâr ile çıkardılar. Ancak gide gide Bey Çamlıca ile istinasa başladı. Birkaç gün birbiri üzerine kıra çıkmasa adeta sıkılır.”³⁵⁰ Böylece Ali Bey için yabancı olan ve insanların gezip eğlenmek için gittikleri Çamlıca, problemlerinin kaynağı olur. Kaleminden arkadaşlarının ısrarı üzerine onlara Çamlıca’da bir ziyafet verir. O gün Ali Bey, alışık olmadığı bu ortamda, “Kirpikleri birbirinden ayrılıp da o tarafa doğru bakar bakmaz arabanın perdesi bir kere açıldı, bilmediği yolda bir işaret görüldü,

³⁴⁷ Şemseddin Sami, **a.g.e.**, s.92.

³⁴⁸ Namık Kemal, **İntibah**, s.10.

³⁴⁹ Namık Kemal, **a.g.e.**, s.12.

³⁵⁰ Namık Kemal, **a.g.e.**, s.12-13.

yine derhal kapandı.”³⁵¹ Bu işaretin ne olduğunu anlayamayan Ali Bey, bunu aklından çıkaramaz. “Bey Çamlıca’ya vasıl oldu. Ancak oralarda gözüne tesadüf eden şey arabadan aldığı işaretin yâd-ı hazininden ibaret idi.”³⁵² Arabadan kendisine işaret eden kadın “Hanımefendi ki ismi Mehpeyker’dir, ahlâk ve terbiyece bütün bütün Ali Bey’in hilâfına olarak gayet namussuz, gayet alçak bir ailede perveriş bulmuş ve zaman-ı rüşte balığ olur olmaz rezâilin envâına mürebbilerine üstad olmuştu.”³⁵³ Ali Bey, kendisine hiç uygun olmayan bu kadına müptela olur. Ali Bey, bu kadınla görüşmeye başlar ve “Ali Bey o güne kadar Mehpeyker’siz geçen ömrü için hazin hazin bir takım teessüfler eyledi.”³⁵⁴ Mehpeyker’le görüşmeye başladıktan sonra, Ali Bey’de, tavırlarında farklılıklar görülür. Ali Bey Mehpeyker’le olan ilişkisini kalemden arkadaşı Atıf Bey’e anlatır. Kadının nasıl biri olduğunu bilen Atıf Bey ve dayısı Mesut Bey, Ali Bey’i uyarırlar. “onunla istediğiniz kadar eğlenebilirsiniz, kimse bir şey demez. Fakat başka tasavvurda bulunmayınız ki namusunuza yazıktır. (...) Mehpeyker o derece meşhûre bir fahişedir ki memleketin kendisiyle hem-meclis olmadık belki sizden başka bir delikanlı yoktur.”³⁵⁵

Mehpeyker’in hâlini öğrenen Ali Bey, onunla konuşur, ama kadın bin bir yalan ve numara ile kendisine acındırır. Bunun ardından Ali Bey, evi daha çok ihmal eder. Oğlunun hâlini Atıf ve Mesut Bey’den öğrenen anne Fatma Hanım, onların tavsiyesiyle eve, bir cariye alır. Ali Bey, Mehpeyker’in bir geceyi dostu Abdullah’ın konağında geçirdiğini duyunca, ondan vazgeçer. Mehpeyker, Ali Bey’i tekrar elde etmeye çalışır. Başaramayınca intikam almak için, Abdullah’la düzen kurar. Dilaşup’a iftira atarlar, bu kulağına gelen Ali Bey, kızı satılığa çıkarır. Mehpeyker, kızı satın alır ve kötü yola düşürmeye çalışır. Ali Bey ise, bu yaşadıklarının ardından;

“Az zamanda işret gibi, kumar gibi, zen-perestlik gibi vakti öldürecek ve zihni uyuşturacak seyyiâta inhimâk değil bayağı hasr-ı vücud eyledi. Daima cihandan şikayet etmekle beraber terk-i cihamı da bir vakit göze aldırmayan kulûb-ı zaife eshâbı gibi melûf olduğu

³⁵¹ Namık Kemal, **a.g.e.**, s.15.

³⁵² Namık Kemal, **a.g.e.**, s.18.

³⁵³ Namık Kemal, **a.g.e.**, s.18.

³⁵⁴ Namık Kemal, **a.g.e.**, s.37.

³⁵⁵ Namık Kemal, **a.g.e.**, s.53.

sefahatlerin hiç birinden memnun değildi. Gide gide günlerce kumarhanelerde, haftalarca meyhanelerde, aylarca kerhanelerde serilmeye başladı.”³⁵⁶

Ali Bey, babasının ölümünün ardından bütün bunları yaşar. Artık hayatında hiç görmediği ve görmek istemeyeceği birçok şeyi yapmış ve görmüş olur. Bütün bunların üstüne, zavallı annesi oğlunun düştüğü hâllere dayanamayarak ölür. Babasızlık Ali Bey için annesini kaybetme sonucunu da doğurur.

Mehpeyker, henüz intikamını almış değildir. Yine Abdullah ilk beraber, bir plan yaparlar. Ali Bey, Üsküdar’daki bir bağ evine, eğlence için çağırılır, Dilaşup da oraya getirilir. Bütün plânları tesadüfen öğrenen Dilaşup, Ali Bey’i kurtarmak için ona her şeyi anlatır. Durumu öğrenen Ali Bey, her şeyi anlar. Ali Bey öldürülmek istenirken, yanlışlıkla Dilaşup öldürülür. Ali Bey, Mehpeyker’i öldürür, hapse atılır ve altı ay sonra ölür. Babasızlık bir ailenin çok kötü tecrübeler yaşamasına neden olur. Sonunda aile dağılır. Ailenin bütün fertleri de ölür.

Turfanda mı Yoksa Turfa mı? romanının hem Mansur’u, hem Zehra’sı babasızdır.

“Mansur Bey’in pederi Ebul-Mansur, cenup diyarına iltica ederek sa’y ve gayretle cem olunan kuva-yı milliyenin riyasetini deruhte etmiş ve hücumları ile Fransa fırkalarını birçok rahatsız eylemişti. Bu gibi hücumların birinde Ebul-Mansur şehit olduğu vakit Mansur Bey üç yaşını henüz ikmal etmemişti. Başka kardeşi de yoktu.”³⁵⁷

Mansur ve Zehra amca çocuklarıdır. “Mansur Bey’in dedesi bulunan İbn-i Galib’in dört oğlu olup Ebul-Mansur üçüncüsü idi. Mansur Bey’in en küçük amcası Mehmed el-Muzaffer dahi iki sene sonra pederi gibi şehit olmuştu. Ondan da Mansur Bey’den bir sene sonra doğmuş Zehra namında bir kızıdan başka zürriyet kalmamıştı.”³⁵⁸ Bu iki babasız kahraman, anneleriyle birlikte amcalarının himayesindedirler.

³⁵⁶ Namık Kemal, **a.g.e.**, s.135-136.

³⁵⁷ Mehmed Murad, **a.g.e.**, 21.

³⁵⁸ Mehmed Murad, **a.g.e.**, 22.

“Hanedanın sair emektarları gibi Mansur ile Zehra dahi valideleriyle beraber Ahmet el-Nasır’ın hanesine sığınmışlardı. Çünkü Fransızlar memleketlerindeki malları müsadere etmişler, hanelerini yıkmışlardı. Buna bedel Ahmet el-Nasır’ın delâletiyle taayyüşlerine maaziyade kâfi Fransa hazinesinden maaşlar tahsis olunmuştu.”³⁵⁹

Zehra ve Mansur, amcalarının konağında çocukluklarını beraber geçirirler. Bu arda çocuklar, amcalarının iki kız bir oğlan çocuğu ile birlikte büyürler. Çocuklar arasında ufak tefek çocukça problemler yaşanır. Ama Zehra ile Mansur, bir şekilde küçüklükten anlaşamazlar. İleride Mansur’un geçmişine dair en büyük pişmanlığı çocukluklarında, Zehra’ya olan davranışlarıyla ilgili olur. Mansur, Fransa’ya tahsil için gider. Orada tıp tahsili görür. Tahsili bittikten sonra da İstanbul’daki amcası Şeyh Salih Efendi’nin yanına gider. Zehra da oradadır. Mansur’un amcasının “İki karısı ve iki çocuğu var. ‘Çocuk’ dediğimiz yirmi beş yaşında müteehhil mahdumu İsmail Rüştü Bey ile on dokuz yaşını ikmal etmiş bakir kerimesi Sabiha Hanım’dır.”³⁶⁰

Mansur da Zehra da, çok dürüst, çalışkan, akıllı, idealist tiplerdir. Zaten onlar bu özelliklerinden dolayı çevrelerinde hem sevilir, hem de hedef olurlar. Yaşadıkları sosyal problemler yine bu idealistlik ve dürüstlüklerinden kaynaklanır. Çünkü genellikle bu özellikleri diğer insanlara fazla gelir.

Mansur İstanbul’a geldikten sonra, bir otele yerleşir ve amcasının konağına gider. Amcası ve ailesiyle tanışır. Amcası, onun otelde kalmasını istemez, ama o yine de konağa gelmez. Niçin konağa gelip onlarla yaşamak istemediğini anlamayan amcasına da; “Bunda anlaşılmayacak ne var? Evvelâ bir kimseye bar olmaktan kaçınmak, saniyen âlemi-i maişete cenah-ı muavenet ve himayesiz olarak duhul ile tecrübe sahibi olmak arzusundayım. Bunlar tabîî hareketler değil mi?”³⁶¹

Mansur, bir an önce çalışmaya başlamak ister. “Bu suretle Mansur Bey, hem Mekteb-i Tıbbiye’ye intisab kesbetti, hem de Hariciye’ye yerleşti.”³⁶² Kısa zamanda Tıbbiye’de ne kadar iyi ve çalışkan bir hekim olduğu anlaşılır. Orada çok başarılı olur.

³⁵⁹ Mehmed Murad, **a.g.e.**, 23.

³⁶⁰ Mehmed Murad, **a.g.e.**, 45.

³⁶¹ Mehmed Murad, **a.g.e.**, 56.

³⁶² Mehmed Murad, **a.g.e.**, 75.

Ama idealist Mansur, kelemdeki çalışma ortamını, insanları, işlerin nasıl yürüdüğünü görünce bunları kabullenemez. Kabullenmediği gibi, müdahale de eder. O yüzden onu, kalemde pek sevmez ve istemezler.

“Mansur kapıya giderken memur olacağı Kalem odasında, kalem efendilerinin kâfesini birer işe memur addetmişti. Bunun için kendisi de, vazifesinin neden ibaret olduğunu Kalem reisi bulunan sakallı mümeyyizden sormuştu. Müstakil bir vazifesi olmadığını ve tercüme veya yazıdan bir iş zuhur edince, sairleri miyanında kendisini de verileceği cevabını almıştı. Akşama kadar bekledi. Kendisine bir şey göstermediler. Çoktan beri oraya devam edip kıdem kesbetmiş olanların da işsiz oturduklarını görüyordu. Yalnız onu görse! Oturdukları makam-ı resmîde bilâ-perva sütlaç, muhallebi yemek; şerbet, kahve, sigara içmek; bol bol esnemek; bazen ikişer ikişer kol kola oda dışarısındaki aralıkta gezmek... Meşguliyetleri hep bu yolda idi.”³⁶³

Elbette Mansur gibi, çalışkan ve idealist bir genç, kalemde sorun olur. Bir gün kaleme gelen biri, mümeyyiz ile tartışır. Mansur, tartışma yaratan adamla tartışmaya girer. Olay büyüyüp de hakarete varınca; “Mansur kendini kaybetmişti. Şiddetli bir tokat sesi odayı çınlattı. Frenk, yere yuvarlanmıştı. Mansur da tekmeyle onu dışarı atmakla meşguldü.”³⁶⁴ Sonunda Mansur oradan ayrılır.

Mansur, bir yandan da, para almadan fakir fukaraya bakar. “Cuma günleri saat altıya kadar Hamidiye civarındaki eczanehanelerden birinde fukaraya meccanen bakacağını ilân ettirdi. Vizitelerini sabahlara tahsis etti.”³⁶⁵ Tıbbiye’den Doktor Mehmet Efendi ile iş arkadaşı olan Mansur, bir süre sonra onunla dost olur.

Mansur, sonunda amcasının konağına, aile hekimi olmak kaydıyla taşınır. Mansur, amcasının oğlu İsmail’in Beyoğlu gezilerini, arkadaşlarını, kumar oynadığını ve diğer eğlencelerini bilir. Ama bunları onaylamaz. Zaten bu tarz şeyler, Mansur gibi bir kişilik için, çok kötü ve çirkindir. Tabii amcanın kızı ve gelini de Mansur’un ve Zehra’nın çok yanlış bulduğu bazı şeyler yaparlar. Sabiha Hanım, “Kağıthane seyrine gitmekten geri durmadı. Hatta Kâzım Bey’den name, başkalarından dahi iltifat kabul eylemekte bir beis görmedi.”³⁶⁶

³⁶³ Mehmed Murad, **a.g.e.**, 87.

³⁶⁴ Mehmed Murad, **a.g.e.**, 97.

³⁶⁵ Mehmed Murad, **a.g.e.**, 97.

³⁶⁶ Mehmed Murad, **a.g.e.**, 100.

Zehra da amcasının kızı ve geliniyle pek ortak zevklere sahip değildir. Çünkü onların eğlence anlayışları, davranışları, yaptıkları, Zehra'nın kabullenemeyeceği şeylerdir.

"Zehra ilk defa olarak Sabiha ve gelin hanımlar ile sokağa çıktığı vakit kemal-i ıstırah-ı kalb ile onların da kendisine akran olmadıklarını anladı. Cezayir'de olduğu gibi, İstanbul'da dahi kendi kendine yapayalnız yaşamaya mecbur olduğunu gördü. Derdini taksim edecek bir can yoldaşına malik olmadığına binaen yeniden kederlendi."³⁶⁷

Zehra'da kahramanlardan her ikisi de babasızdır. Babasızlığı önce Subhi yaşar, "Subhi gayet kibarâne büyümüş, genç, güzel bir delikanlıdır. Pederi birkaç sene evvel vefat etmiş ise de vâlidesi Münire Hanım henüz sağdır."³⁶⁸ Babası ölümünden önce oğlu Subhi'yi namuslu bir tüccar ve Zehra'nın babası olan Şevket Efendi'ye teslim etmiştir. Birbirlerini gören Subhi ve Zehra âşık olurlar. Bu duruma sevinen baba, onları evlendirir. Zehra'nın doğuştan var olan kıskanç karakteri, evliliğinde de ortaya çıkar. Karısını evin cariyesiyle aldatan ve ondan çocuk bekleyen Subhi'den intikam almak isteyen Zehra, babasının ölümüyle yalnız kalır. "Belâya bakınız ki Zehra'nın babası Şevket Efendi de bu sırada vefat etmiş, Zehra muinsiz, hâmisiz, düşmanları içinde tek başına kalmıştır."³⁶⁹ Bu babasızlık durumunun ortaya çıkması iki kahramanın hayatına, intikamın, pişmanlıkların, oyunların rahatça girmesine neden olur. Subhi, kendini Zehra'nın düzenlediği intikam oyununun içinde, zevke, sefaya kaptırır. Zehra ise, iyice hortlayan kıskanç tabiatı ve intikam ateşiyle kocasının sonunu hazırlar.

Araba Sevdası'ında Bihruz da babasızlığı yaşar. "Muhteşem Bihruz Bey, kudemâ-yı vüzerâdan müteveffâ (...) Paşa'nın mahdûmudur."³⁷⁰ Bihruz, babasının ölümünün ardından alafranga merakı ve saflığı yüzünden sosyal problemler yaşar. Çünkü bu alafranga, saf Bey'i koruyacak bir babası-hamisi yoktur. Çevresindeki herkes, Bihruz'u iyi tanır. Güvendiği ve ilişki içinde bulunduğu insanlar, bir şekilde Bihruz'u kullanırlar. Kaleminden arkadaşı Keşfi Bey, saflığını kullanır, ona yalanlar söyler. Bihruz'la eğlenir. Bihruz'un Çamlıca'da gördüğü sarışın bayanı, güya tanır.

³⁶⁷ Mehmed Murad, **a.g.e.**, 105.

³⁶⁸ Nabizâde Nâzım, **a.g.e.**, s.11.

³⁶⁹ Nabizâde Nâzım, **a.g.e.**, s.60.

³⁷⁰ Recaizâde Mahmud Ekrem, **a.g.e.**, s.9.

“Zannederim ki bizim köyden. Belki de bizim kartiyeden...”³⁷¹ Zaten saf olan ve kendi kurduğu dünyada, gerçekleri kendi istediği gibi yaratan ve yaşayan Bihruz, roman boyunca Keşfi Bey tarafından, çok defa kandırılır.

Onu kandıran sadece o değildir. Kendi beyni, muhayyilesi de Bihruz’u kandırır. Bihruz kendi ürettiği bu hayallerin ve yalanların da kurbanı olur. “Periveş Hanım - Bihruz Bey’in yakıştırdığı gibi- öyle şerefli bir aileye, asil bir hanedana mensup olduğu gibi ikâmetgâhının bulunduğu mevki de Bihruz Bey’in taksimince tahminine muvafık olmak üzere sınıf-ı kibâra mahsûs olan yerlerden değildir.”³⁷²

Bihruz, kendi dünyasında kurduğu âşkla yaşar, üzülür, sevinir; karşı tarafın okumayacağı mektuplar yazar. Bütün bunlar, Bihruz’uz gündelik yaşamını doldurur. İnsan ilişkileri hep bunlar üzerine kurulmuştur. Bir de buna alafrangalığı ve yarım yamalak bilgisi eklenir. Zamanla Bihruz, Keşfi’nin yalancı olduğunu, aslında o sarışın kadının iyi bir kadın olmadığını, kendisiyle hiç ilgilenmediğini ve kendi kendine söylediği yalanları anlar. Bihruz’un en büyük problemi çevresindekilerin olanların farkında olmasına rağmen kimsenin onu gerçekten korumaması ve uyarmamasıdır. Bihruz’un bu şekilde yaşaması, herkesin işine gelir. Babasız Bihruz’un saflığı vardır; ama kendisine yol gösteren bir babası-hamisi yoktur.

Udfi’nin kahramanı Bedia, babasızlık problemini yaşar. Bu problemin ortaya çıkması, başka sosyal problemleri de beraberinde getirir. “Bedia gelin edildi. Memnun ve mesrûdu. Mail’i oldukça beğenmişti. Bir sene boyunca mesut günler geçirildi. Bu mutluluğa tek mâni, babasının rahatsızlığı oldu. Hastalığının ikinci senesi Nazmi Bey vefat etti.”³⁷³ Babasının ölümünün ardından, çok sevdiği ağabeyi de kaymakamlık için başka bir yere gider. Bedia, kocası yüzünden, tek yakını olan ablasından da ayrılmak zorunda kalır. “Bir müddet sonra Bedia’nın validesi de vefat edince, Mail bacanağı ile

³⁷¹ Recaizâde Mahmud Ekrem, **a.g.e.**, s.16.

³⁷² Recaizâde Mahmud Ekrem, **a.g.e.**, s.35.

³⁷³ Fatma Aliye, **a.g.e.**, s.47.

oturmak istemeyip başlı başına hâne sahibi olmak isteğini ortaya koydu. Bedia'yı ablasının yanından ayırmak istiyordu. Bu ısrarına, bu dırılıısına karşı konulamadı.”³⁷⁴

Bedia'nın yakınında artık ailesinden kimse kalmaz. Yalnız kalan Bedia, kocasından kötü muamele görür ve kendini yapayalnız hisseder. “Bu hânenin saadeti çok fazla devam edemedi. Geceleri pek geç vakitlerde zilzurna sarhoş gelen Mail, artık çoğu geceleri de eve gelmez oldu. Bedia sabaha kadar, gözyaşları içinde, uykusuz kalıyordu.”³⁷⁵ Zamanla Bedia'nın evliliği daha kötüye gider. Nihayet Bedia, kocasının bütün bu hâllerinin sebebini anlar. Gittiği bir toplantıda, bir çengi karısının kolunda kendi bileziklerini görünce ve çevresindekilerden kocasıyla Helula denilen bu kadının ilişkisini duyunca kadınlık gururu incirir. “Bir yıl kadar bu minval üzere geçti.”³⁷⁶ Yine bir toplantıya istemediği hâlde giden Bedia, korktuğu durumla karşılaşır. “Evet! Yine Naome oradaydı. Artık mesele iyice duyulmuş, herkes o münasebeti öğrenmiş ve bu mesele dillere destan olduğundan...”³⁷⁷ Bütün bunlardan sonra, Mail Bey, Bedia'nın “ömründe ilk defa olarak bir evde yalnız kalıyor”³⁷⁸ olduğu gece eve gelir. “Yalnız ağlıyordu. Eve pek nadir gelen Mail'in o gece gelivermesini arzu ediyordu. Saat altıyı buldu Mail de geldi. Ama ne geliş! Sarhoş mu, mecnun mu, ayırd etmek mümkün değil. Yumruklarını sıkarak, dişlerini gıcırdatarak Bedia'ya saldırdı.”³⁷⁹ Zavallı Bedia, hayatında ilk defa dayak yer. Bir gün Mail Bey, eve gelip Bedia'nın kendisini bu durumdan kurtarması için yardım etmesini ister. Hatta yalvarır. Daha fazla dayanamayan Bedia, “Beni sevmeyen, beni istemeyen bir adamla oturup kendimi ona yamamak, onun başına musallat olmak istemem. Kadınlık gururumu ayaklar altına alamam. İşte bu kadar!...”³⁸⁰ der. Onun artık bu durumu daha fazla çekecek hâli kalmamıştır.

Ağabeyine yazdığı telgrafla gelip onu almasını ister. Birkaç gün sonra da oradan ayrılıp ağabeyinin yanına gider. Sağlık durumu biraz iyileşince Mail'den boşanmak

³⁷⁴ Fatma Aliye, **a.g.e.**, s.48.

³⁷⁵ Fatma Aliye, **a.g.e.**, s.48.

³⁷⁶ Fatma Aliye, **a.g.e.**, s.54.

³⁷⁷ Fatma Aliye, **a.g.e.**, s.55.

³⁷⁸ Fatma Aliye, **a.g.e.**, s.65.

³⁷⁹ Fatma Aliye, **a.g.e.**, s.65.

³⁸⁰ Fatma Aliye, **a.g.e.**, s.72.

ister. Bunu kabul etmeyen Mail birkaç yıl sonra vefat eder. Böylece Bedia, bütün yaşadığı kötü günlerden ve gördüğü kötü muamelelerden sonra, dul kalır.

Osmanlı devlet ve toplum anlayışında, düzen nizam-ı âlem'di. Tanrı'nın koyduğu bu düzenin korunamaması, bir bozulmaya yol açar düşüncesi hakimdi. Osmanlı bir zamandan sonra, bu düzeni koruyamaz ve gerçekten bozulmalar başlar. Tanzimat dönemine gelinceye kadar, bu anlayışın oldukça yıprandığını görürüz. Çünkü Osmanlı zaten bu düzendeki değişikliklerin bir kısmını gerçekleştirir. Tanzimat'la artık bu düzenin değişmesi gerektiği fikri, resmi olarak kabul ve ilan edilmiştir. Bu kabulden sonra yapılması gereken yenilikler ve düzenlemeler vardır. “Çok vahim siyasî hadiselerin ve iktisadî şartların beraberinde yürütülen bu yenilikler hakikatte, bir medeniyet dairesinden öbürüne geçmek, asırlardan beri inanılmış ve uğrunda mücadele edilmiş değerler dünyasından ayrılmak demektir.”³⁸¹ Bu ayrılış, düzendeki bu bozulma, toplum, aile ve fert hayatında, sosyal yaşamda kendini gösterir. “1839'dan sonraki devrin bir hususîliği de memlekette gittikçe kuvvetini arttıran bir ikiliği doğurması, onun manzara ve ruh bütünlüğünü kırmasıdır.”³⁸² Bahsedilen ikilik, her anlamda özellikle sosyal yaşamda eski ve yeninin bir arada bulunmasıdır. Tanzimat devlet adamlarının ve “Tanzimat döneminin tek amacı vardı; idarede dönüşüm. (...) Devlet erkânı ne toplumu dönüştürüp değiştireceklerini söylediler; ne de aileyi ve bireyi...”³⁸³ Fakat yapılan yenilikler, beklenmeyen sonuçlar doğurur. İdari ve malî değişiklikler beraberinde toplumu da sarsar ve etkiler. Elbette toplumsal değişimler çok hızlı olamayacak ve eski düzen birden kesilip yerine yenisi konamayacaktır. Ama Tanzimat yenilikleri, kapalı bir yapıya sahip Osmanlı düzenine ve toplumuna o kadar hızla girer ve yayılır ki, bunun önünü almak mümkün olmaz. Bir taraftan eski yaşarken yanında yeni yerini alır. O kadar ki bir hanede bir odanın eski usulde düzenlenmesinin ya da günlük yaşamda bir pratiğin eskiye göre yapılmasının yanında, bir odanın alafranga tarzda düzenlendiği ve bir günlük yaşam pratiğinin alafranga denen yeni usulde yapıldığı görülür. Bu ikilik, her anlamda millet ve birey psikolojisinde ve doğal olarak

³⁸¹ Tanpınar, **a.g.e.**, s.64.

³⁸² Tanpınar, **a.g.e.**, s.136.

³⁸³ Ortaylı, **a.g.e.**, s.140.

sosyal yaşama yansır. Toplum düzeninde, sosyal yaşamda bir kargaşa, bozulma yaşanır. Doğal olarak sosyal problemler ortaya çıkar.

Hayatı resmeden roman türü, Tanzimat döneminde de bu işlevini yerine getirir. Tanzimat romanının incelenmesi gösterir ki, yukarıda bahsedilen bütün zıtlıklar, sosyal hayattaki çatışmalar ve bunların doğurduğu problemler, dönem romanının merkezini teşkil eder. Çalışma kapsamında incelenen romanların hepsinde, ailenin ve bireyin sosyal problemler yaşadığı görülür. Romanlarda kahramanların yaşadığı sosyal problemleri şöyle sıralayabiliriz:

1. Tanzimat romanlarında, aile eksik ailedir. Kahramanlar, annesiz, babasız doğarlar ya da anneyi, babayı kaybederler. Romanlara hakim olan bu eksik ailenin varlığı, Osmanlı aile yapısında bir bozulmanın göstergesidir. Çalışmada eksik babasızlık olduğu için, eksik ailedeki babasızlık olgusu üzerinde durulmuştur. İncelenen on altı romanda, yirmi dört başkahramanın babasızlık problemini ve babasızlıktan doğan farklı sosyal problemleri yaşadığı tespit edilmiştir: **Eski Mektuplar**'da *Meliha* ile *Kenân*, **Dünyaya İkinci Geliş**'te *Osman Bey*, **Hüseyin Fella**'ta *Şehlevend*, **Yeryüzünde Bir Melek**'te *Şefik ve Raziye*, **Felâton Bey ile Râkım Efendi**'de *Râkım* ile *Felâton*, **Dürdane Hanım**'da *Ulviye Hanım*, **Bahtiyarlık**'ta *Senai Bey*, Hayal ve Hakikatte *Vedâd* ve *Vefâ*, **Jön Türk**'te *Fatma Ahdiye*, **Taaffüf**'te *Sâniha Hanım*, **Taşşuk-ı Tal'at ve Fitnat**'ta *Tal'at* ile *Fitnat*, **Zehra**'da *Subhî* ile *Zehra*, **İntibah**'ta *Ali Bey*, **Sergüzeşt**'te *Dilber*, **Araba Sevdası**'nda *Bihruz Bey*, **Turfanda mı Yoksa Turfa mı?**'da *Mansur* ve *Zehra*, **Udî**'de *Bedia* babasızdır.

2. Babasızlık romanlarda başlı başına bir sosyal problemdir. Çünkü toplumun temeli ailedir. Ailenin başı olan baba, ailenin idaresini sağladığı ve otorite olduğu için, bu otorite ortadan kalktığında aile, kahramanlar kötü olaylar yaşamaktadır. Kahramanların yaşadığı sosyal problemler, babanın yokluğunda ortaya çıkmaktadır.

3. Kahramanlar, babaları yaşamdayken karşılaştıkları sosyal problemleri, babanın yol göstericiliğinde çözerler: *Meliha* ile *Kenân*'ın probleminin çözülmesi gibi.

4. Baba yokluğunda onun yerini dolduran, ailenin başına geçen kişiler vardır. Bunlardan ilki annedir. Romanlarda *annesiz olan kahramanlar*; **Eski Mektuplar**'da *Meliha* kendi doğumunda, *Kenân* üç yaşında; **Felâton Bey ile Râkım Efendi**'de *Felâton* kız kardeşinin doğumunda, *Râkım* on altı yaşında, **Hâyal ve Hakikat**'te *Vedâd* sekiz yaşında, **Yeryüzünde Bir Melek**'te *Raziye* on bir-on yaşında, *Şefik* on dört-on beş yaşında, **Taaşuk-ı Tal'at ve Fitnat**'ta *Fitnat* bir yaşında, **Turfanda mı Yoksa Turfa mı?**'da *Mansur* dokuz-on yaşlarında, *Zehra* İstanbul'a gelince annelerini kaybederler. **Zehra**'da *Subhî*'nin ve **İntibah**'ta *Ali Bey*'in anneleri, oğullarının yaşadığı kötü olaylardan sonra düştükleri halleri görüp sonradan ölürlür. **Sergüzeşt**'te cariye *Dilber*, sekiz-dokuz yaşında annesinden ayrılmak zorunda kalmıştır.

Dürdane Hanım'da *Ulviye*'nin, **Jön Türk**'te *Fatma Ahdiye*'nin, **Bahtiyarlık**'ta *Senai*'nin, **Taaffüf**'te *Sâniha*'nın, **Taaşuk-ı Tal'at ve Fitnat**'ta *Tal'at*'ın, **Araba Sevdası**'nda *Bihruz*'un anneleri ölmez.

Hüseyin Fellah'ta *Şehlevend*'in ve **Dünyaya İkinci Geliş**'te *Osman Bey*'in annesi ölmez; ama babanın ölümünün ardından *bir süre çocuklarından ayrılmak zorunda kalırlar ve sonradan çocuklarına kavuşurlar*.

Genel olarak anneler, baba yokluğunda aileyi koruyabilecek kadar güçlü karakterler değildirler. Yaşayanların bir kısmı, silik tiplerdir, bir kısmı da baba ortadan kalkınca yok olurlar. Sonradan tekrar ortaya çıkarlar. İncelenen romanlardan **Taaffüf**'te *Sâniha*'nın annesi *Seniha Hanım*, **Jön Türk**'te *Fatma Ahdiye*'nin annesi *Dilşinas Hanım*, **Felâton Bey ile Râkım Efendi**'de *Râkım Efendi*'nin annesi, **Taaşuk-ı Tal'at ve Fitnat**'ta *Tal'at*'ın annesi de güçlü anne tipleridir. Fakat *Râkım* on altı yaşına gelince, annesi ölen annelere katılır. Ayrıca *Tal'at*'ın annesi, romanın başında güçlü bir anne olarak varken olaylar geliştikçe ortadan kaybolur ve görünmez. Bu anneler, baskın tiplerdir ve eşlerinin yokluğunda ailelerini koruyabilirler.

5. Babanın yokluğunda anne dışında, babalık görevini üstlenen kişiler. Bir akraba; amca, ağabey olmaktadır: **Eski Mektuplar**'da *Meliha*'nın amcası *Dâim Bey*,

Turfanda mı Yoksa Turfa mı?’da Zehra ve Mansur’un amcaları Ahmet el-Nasır ve Şeyh Salih Efendi, Udî’de Bedia’nın ağabeyi Şem-î

6. Kimi zaman babanın bir arkadaşı, sevilen ve güvenilen bir komşu; ailede babanın yerini doldurmaya çalışır: **Yeryüzünde Bir Melek’te Şefik’in babası Singapurî ölürken oğlunu, kendisini çok seven yakın arkadaşı Mehmet Hulusi Efendi Hazretleri’ne; Hayâl ve Hakikat’te Vedâd’ın babası, ölmeden önce kızını, komşuları Hüseyin Sabri Efendi’ye; Zehra’da babası Subhî’yi, namuslu ve zengin Tüccar Şevket Bey’e; emanet eder.**

7. Babasızlık kadın kahramanlar için, daha büyük problem olmaktadır. Babasızlıkta ana-kız kalanlar, mutlaka kendilerine bir hâmî ararlar. Bu hâmîler; annenin yeni kocası, damat, ailede herhangi bir çalışan olabilmektedir. **Hüseyin Fellâh’ta** önce annenin yeni kocası *Safi Efendi*, o ortadan kalkınca, eski çalışanlarından *Koca Veli*, onun ölümünün ardından oğlu *Ömer*, ana-kız için hâmî olurlar. **Yeryüzünde Bir Melek’te** sokakata kalan Raziye için *Salih Çavuş* bir hâmî-baba olur. **Eski Mektuplar’da** Meliha’nın evlerine sığındığı ana-kız da aslında onun için hâmî olurlar. Fakat kadın hâmîler; anne, kardeş, arkadaş, can yoldaşı olurlar. Anneleri bir kenara bıraktığımızda, babasız kahramana hâmî olan kadınlara sadece bu romanda rastlanmaktadır.

8. Babasız genç kızlar ise; evlenerek kendilerine eş-hâmî bulurlar: **Taaffüf’te Sâniha Hanım, Eski Mektuplar’da Meliha, Jön Türk’te Fatma Ahdiye;** böylece damatlar evin reisi olurlar. Ana-kızlar, damadın koruyuculuğuna sığınırlar.

9. Babalar öleceklerini anladıklarında, kızlarını kimi zaman da nişanlarına ya da evin damat adayına teslim ederler. **Eski Mektuplar’da** Sâim Bey, ölmeden önce Kenân’a kendisinin yokluğunda Meliha’ya hem zevclik, hem babalık yapacağını söyler. **Hayâl ve Hakikat’te,** Vedâd’ın babasıyla Vefâ’nın babası, çok iyi arkadaşlıklar ve çocuklarının küçüklüğünde iki çocuğu evlendirmeye karar verirler. **Eski Mektuplar’da** Meliha’nın annesi, Kenân’ın halasıdır. Anne, kocasına Kenân ile Meliha’yı

evlendirmesini vasiyet eder. Sâim Bey de bunu çok ister. Birbirlerini seven çocuklar babanın ölümüyle, ayrılmak zorunda kalırlar.

10. Babasızlıkta ortaya çıkan bir sorun alafrangalıktır. Alafranga tiplerin sonu ve yaşantılları iyi olmaz. Çünkü Batılılaşmanın ve Tanzimat'ın çocuğu olan alafrangalar; kendi köklerini beğenmeyerek, yok sayarak, küçük görerek soysuzlaşmış tiplerdir. Bunlar zaten, asıllarını ve köklerini inkâr ettikleri için bir anlamda babasızdırlar. Bu anlamdaki babasızlığı onlara aşıl原因an, kimi zaman kendi babalarıdır: **Bahtiyarlık'ta Senâî'nin babası, Felâtun Bey ile Râkım Efendi'de Felâtun'un babası** oğullarını alafranga usülde yetiren kişilerdir.

11. Romanlarda dönemin sosyal bir sorunu olan alafrangalık, sıkça işlenmiştir. Alafranga tipler; yaşam tarzlarıyla, batılılaşmayı algılayışlarıyla, kendi değerlerine yabancılaşmalarıyla ve batılı yaşamı taklit etmeleriyle eleştirilmişlerdir. Bu **alafrangalar; Felâtun Bey ile Râkım Efendi'de Felâtun, İntibah'ta Ali Bey, Bahtiyarlık'ta Senâî Bey, Araba Sevdası'nda Bihruz Bey'dir.** Romanlarda kadınların alafranga örnekleri de vardır. Felâtun'un kardeşi *Mihriban* da ağabeyi gibidir. Alafranga meşreptir. Fakat yazar, Mihriban'ı iyi bir kocaya vererek, bu kızı kurtarır. Babasız olmasa da Ahmet Midhat'ın erkek alafranga tipleri gibi, karşı olduğu ve acımasız davrandığı kahraman **Jön Türk'teki Ceylan'dır.** Ahmet Midhat'ın incelenen romanlarında bir Müslüman-Osmanlı kızının bu şekilde verildiği bir örnek daha yoktur. Bu roman Midhat efendi'nin son yazdığı romandır. Recaizade ve Namık Kemal de yarattıkları kahramanları vasıtasıyla, alafrangalığı eleştirmişlerdir.

12. Tanzimat yazarları alafrangalığa karşı net bir tavır almışlardır. Alafranga tipleri eleştirmek, güldürmek, rezil etmek ve yanlış göstermek için çizdikleri gibi; bunun alternatifi-karşıtı olan “yeni Türk, Osmanlı tipi”ni de çizmişlerdir. Bu kahramanlar, birçok iyi özelliğe sahip kılınmışlardır: İyi eğitim almışlardır, dürüsttüler. Çalışkan, akıllı, aslını inkâr etmeyen ve ondan utanmayan, hatta kendi değerlerine karşı

cephe almamış, “bilâkis onların en güzel ve müspet taraflarını”³⁸⁴ öne çıkarmış, diğer yandan da Batı’dan ilim ve kendine yarayacak yararlı yönleri almış tiplerdir. İncelenen romanlarda bu şekilde olumlu tipler: **Dünyaya İkinci Geliş Yahut İstanbul’da Neler Olmuş’ta** *Osman Bey*, **Felâton Bey ile Râkım Efendi’de** *Râkım*, **Yeryüzünde Bir Melek’te** *Şefik ve Raziye*, **Dürdane Hanım’da** *Ulviye Hanım*, **Turfanda mı Yoksa Turfa mı?’da** *Mansur ve Zehra*, **Hayâl ve Hakikat’te** *Vefâ*, **Taaffüf’te** *Sâniha Hanım*, **Eski Mektuplar’da** *Kenân ve Meliha*, **Jön Türk’te** *Fatma Ahdiye*, **Udî’de** *Bedia*

13. Romanlarda ailenin kurumunun bozulduğu, hatta kimi zaman dağıldığı görülür. Nitekim Tanzimat yıllarında, Osmanlı ailesi çözülmeye başlar. Ailenin çözülüşünün en önemli nedenlerinden biri de; sosyal yaşamdaki çatırdamaların, aile yaşamına, ev içine girmesidir. Gücün, otoritenin, düzenin, töre ve geleneklerin koruyucusu olan ”babalık” makamı, “hükümdarlık” makamı gibi eski otoritesini, gücünü yitirmiştir. “Baba otoritesini sarsacak en büyük tehlike ve baba rehberliğinin yokluğunda oğulları baştan çıkaracak şeytan ise Batı’dan gelecek fen ve teknik değil, duyusallık ya da Tanzimat deyimi ile ‘shehevilik’ tir.”³⁸⁵ Bu shehevilik, alafrangaların ve mirasyedilerin en sevdiği arkadaştır. Tanzimat yazarlarının hepsi, bu şeytanı ziyadesiyle anlatmışlardır. Yukarıda saydığımız dört alafranga tip (Bihruz, Felâton, Senai, Ali Bey, Subhî’yi de sonradan bu sheheviliğe kapıldığı için sayabiliriz.), bu şeytanın asıl kurbanları olurlar. Bir de kendisi, sheheviliğe-şeytana kapılmadığı hâlde; buna kapılan eşleri ya da kişiler yüzünden zarar görenler vardır: **Yeryüzünde Bir Melek’te** *Şefik ve Raziye*, kötü bir kadın olan ve Şefik’i baştan çıkarmaya çalışan Arife yüzünden; **Eski Mektuplar’da** *Meliha ve Kenân*, Meliha’nın kocası Arif yüzünden, **Udî’de** *Bedia*, kocası Mail Bey yüzünden; **Jön Türk’te** *Fatma Ahdiye ve Nurullah Bey*, Ceylan yüzünden zarar görürler. Bu shehevilik, genellikle, içine girdiği kişinin ya da ailenin sonu olur.

14. Tanzimat romanında sıkça işlenen tiplerden olan ve yerilen mirasyediler; kendi başlarına birer sosyolojik vakadırlar. Çünkü Erol Ülgen, Ahmet Midhat’ın

³⁸⁴ Mehmet Kaplan, “**Felâton Bey ile Râkım Efendi**”, Türk Edebiyatı Üzerine Araştırmalar, 6. bs., İstanbul, Dergâh Yayınları, 2004, s.90.

³⁸⁵ Parla, **a.g.e.**, s.19.

romanlarındaki miras ve mirasyediler için şu yorumu yapar: “Onun romanlarındaki şahıslardan kendilerine miras kalmış olanların büyük bir kısmı ya bu mirası zevk ve sefâ ile mes’uliyetsizce harcama yoluna gitmişler (ki çoğu böyle yapmıştır), ya da bu mirası yiyerek borçlanmış ve sefih bir hayata düşmüşlerdir.”³⁸⁶ Ülgen’in Ahmet Midhat ile ilgili bu söylediklerine; Recaizade Mahmud Ekrem, Namık Kemal, Şemseddin Sami’de de rastlarız. Yani konunun Tanzimat yazarlarının, geneli tarafından işlendiğini ve genelinde aynı bakış açısıyla ele alındığını söyleyebiliriz.

15. Tanzimat romanında, üzerinde durulan ve eleştirilen bir kurum da cariyelik ve kölelik kurumudur. Narlı, konuyla ilgili makalesinde; “kurumun tarihinin ekonomik, siyasal ve kültürel savaşların tarihiyle başladığını”³⁸⁷ söyleyerek, Osmanlı’da kurumun gelişerek saray ve sosyal hayatın önemli bir unsuru hâline geldiğini ve saraya careye alımının Orhan Bey zamanında yapıldığını belirtir.³⁸⁸ Tüm dünya devletleri açısından bu kadar eski bir geçmişe dayanan kurumun, Tanzimat romanında eleştirilmesinin temel sebebi; Parlatur’un ifade ettiği gibi; Batı ile karşılaştığında Osmanlı aydınının *hürriyet* konusu üzerinde titizlikle durmasıdır.³⁸⁹ Samipaşazade Sezai’nin **Sergüzeşt**’i “bir esir kızın acıklı macerasıdır.”³⁹⁰ Bu romanda, tüm cariyeler/köleler gibi babasız-kimsesiz olan Dilber; hem kimsesizliğin, hem de cariye olmanın bütün olumsuzluklarını yaşar. En çok anne şefkatine ve baba korumasına ihtiyacı olduğu zamanda; çocukken satıldığı evde her türlü kötü muameleyi görür. Bütün bunların karşısında yalnızlığını ve kimsesizliğini, anne şefkatini arayarak ifade eder. İncelediğimiz romanlarda, esirlik/cariyelik kurumundan olan önemli cariyeler; **Dünyaya İkinci Geliş Yahut İstanbul’da Neler Olmuş**’ta *Nergis*, **Felâton Bey ile Râkım Efendi**’de *Canan*, **İntibah**’ta *Dilaşup*, **Zehra**’da *Sırrı Cemal*’dir.

16. Tanzimat romancılarının hepsi, hatta türe bir örnek veren yazarlar bile, romanda babasızlığı işlemişlerdir.

³⁸⁶ Erol Ülgen, **Ahmet Midhat Efendi’de Çalışma Fikri**, İstanbul, Ahilik Araştırma ve Kültür Vakfı Yayını, 1994, s.75.

³⁸⁷ Narlı, **a.g.m.**, s.343.

³⁸⁸ Narlı, **a.g.m.**, s.343.

³⁸⁹ Parlatur, **a.g.e.**, s.23.

³⁹⁰ N. Ziya Bakırcıoğlu, **Başlangıcından Günümüze Türk Romanı**, 8.bs., İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2005, s.32.

2.3. Ruhsal Problemler

Dünyaya İkinci Geliş Yahut İstanbul'da Neler Olmuş romanında, Veysel Efendi'nin oğlu Osman Bey, babasının hadımı Mesut Ağa yüzünden sevdiği cariye Nergis ile bir mağarada yaşamaya mahkûm olmuştur. Onlar mağarada yaşarlar ve bir oğulları olur. Mağaradan bir türlü çıkıp kurtulamazlar. Mağarada yaşadıkları sürece kendilerinin ihtiyaçlarını karşılayan Mesut Ağa, bir gün gelir ve Osman Bey'e babasının öldüğü haberini verir. "Beyim artık sen sağ ol baban sizlere ömür."³⁹¹ Bu haber hem Osman Bey için hem de Veysel Efendi'nin evinde büyüyen ve gelini olan Nergis için çok büyük üzüntü sebebi olur. "Pederinin vefatı üzerine Osman Beyin şiddet-i esefi gayet ağır bir hastalığı mucip olarak kafayı yere vurdu. Tamam beş gün yattı."³⁹² Babasını kaybettiği haberini alınca üzüntüsünden hasta düşen Osman Bey ile mağarada doğan ve yaşayan oğlu Güngörmez Bey arasında, Osman Bey'in babasını kaybetmesinin ardından yaşadığı psikolojiyi anlatan şu diyalog geçer.

"Ya! Ey niçin hasta oldun?
Benim de babam vardı. Ölmüş.
Senin de mi bir baban vardı? Nerede idi senin baban?
Vardı oğlum herkesin bir babası bir anası olur. Benim babam dünya üzerinde idi.
Çok şey! Herkesin babası olur mu? Demek oluyor ki senin baban haniya şu
aydınlık yerde idi.
Orada idi ama şimdi değil. Çünkü öldü gitti."³⁹³

Osman Bey babasının ölümüyle hastalanacak kadar üzüntü yaşar. Fakat romanda, zaten altı yıldır bir mağarada yaşayan ve dünyadan haberi olmayan, Osman Bey'in babasızlıktan dolayı yaşadığı ruhsal problemler çok fazla işlenmez ve ön plana çıkarılmaz. Bu tutum, genel olarak Ahmet Midhat'ın bütün romanları için söylenebilir. O, ferdin ruhsal problemlerini derinliğine anlatmak yerine, problemi, merhametle, çalışmayla ya da tesadüflerle çözüme yoluna gider. Bu tutumun arkasında yatan düşünce ise Ahmet Midhat'ın sosyal hayatı hemen ve pratik olarak düzenlemek isteyişidir.

³⁹¹ Ahmet Midhat Efendi, **Dünyaya İkinci Geliş Yahut İstanbul'da Neler Olmuş**, s.63.

³⁹² Ahmet Midhat, **a.g.e.**, s.64.

³⁹³ Ahmet Midhat, **a.g.e.**, s.65.

Felâton Bey ile Râkım Efendi'nin Râkım Efendi'si bir yaşında yetim kalır. Annesi ve Arap cariye Fedai ile yalnız kalan Râkım, henüz babasızlığı ve bunun getireceği ruhsal problemleri yaşayacak ve algılayacak durumda değildir. Fakat iki kadın geçim sıkıntısıyla beraber bu çocuğu yalnız büyüttükleri için, Râkım ancak ileriki zamanlarda, bu anlamda problemleri hissedecektir. Babanın yokluğunda, çocuğu en iyi şekilde yetiştirmeye çalışan bu kadınların yanında büyüyen Râkım Efendi'de zor şartlarda yetişmiş, zor şartların kendisini olgunlaştırdığı bir kişilik gelişir. Babasızlık Râkım'da evine, ailesine bağlı, her şeyin kıymetini bilen, değerlerine bağlı bir kahraman tipi ortaya çıkarır. Râkım babasızlığına rağmen kendisini çok iyi yetiştirir. Ekonomik problemlerini çalışmakla ve tutumlulukla halleder, çektiği zorluklar onu güçlü bir kişilik yapar. Babanın yokluğu, onda herhangi bir ruhsal problem yaratmaz; tersine sorumluluk, fedakârlık ve çalışkanlık gibi değerler ilave eder. Felâton Bey ise yirmi yedi-yirmi sekiz yaşında yetim kalır. Babası tarafında gayet alafranga usûlde yetiştirilen Felâton, babasının ölümünün ardından kaleme gitmez, evine uğramaz olur. Çünkü Polini adında ki sevgiliyle vakit geçirmektedir. Babasının ölümünün ardından alafranga usûlde yas tutar. Felâton babasının ölümüyle daha rahat ve istediği gibi yaşabilmektedir. Babanın ölümü, onda önemli ruhsal problemlere sebep olmaz. Felatun'un yaşadığı asıl ruhsal durum, memuriyete mecbur kaldığı anda yaşadığı hayal kırıklığıdır. Bu hayal kırıklığı, ona, insanın kendi ayakları ve sorumlulukları üzerinde durması gerektiğini öğretmiştir ama artık iş işten geçmiştir.

Hüseyin Fellâh romanında, Şehlevend'in babası İsmail Ağa, görevle Belgrad'a gider. Şehlevend'in annesini isteyen; ama elde edemeyen hakarete uğrayan Bekir Efendi, intikam almak ister. Bunun için İsmail Ağa'nın öldüğü haberini getiren düzmece bir mektup göndertir. Bu mektupla babasını öldü sanan Şehlevend, o sırada sekiz yaşındadır. Aldığı haber, Şehlevend'e bir yıkım yaşatır.

“Ya ben? Ya ben? Babamın bir velâdı olup da olanca muhabbetini bana vererek dizi dibinden ayırmadığı ve dudaklarının yanaklarımdan kaldırmadığı cihetle anamdan pek ziyade çok babamı severdim. Binaenaleyh babamın vefatı üzerine çocukluğumla beraber kendimi anamdan ziyade mağdur görürdüm. Çünkü anamın başka bir kocaya varması ihtimalini düşünüp fakat babamdan başka bu dünyada bana hiçbir kimsenin baba olamayacağını da mülâhaza ederdim.”³⁹⁴

³⁹⁴ Ahmet Midhat Efendi, **Hüseyin Fellah**, s.224.

Şehlevend, o yaşta babasızlığı bu şekilde düşünür. Fakat baba makamının boşluğu aileye farklı problemler de getirmeye başlayınca, anne Hasna Hanım, istemese de evlenmek zorunda kalır. Bu evlilik olayı anne-kız için tahammül edilebilecek bir durum değildir.

“Safî Efendi bize üvey pederi olarak konağımıza girdiği gün öz babamın cenazesi çıkıyormuşcasına ana kız vâveylâ kopardığımızdan herif dahi şaşırılmış kalmıştı. Altı ay kadar üvey peder gördüm. Her sabah mahsusan ziyaretime gelerek hâlimi hatırımı sorar ve pek ziyade hürmet eder idiyse de vaktüyle bana soytarılık etmiş herifi şimdi peder makamında görmeyi bir türlü zihnim tecviz etmezdi. Çare ne? Herif bize baba oldu.”³⁹⁵

Babalık makamı hem aile, hem toplum için kutsal bir makamdır. Babalık makamında bulunan kişiler, kişilik ve davranış olarak da bu makamın hakkını veriyorlarsa, eşin ve çocuklarının gözünde, baba çok önemli ve kutsaldır. Şehlevend için de babalık makamı ve babası böyledir. Fakat babasının ölümü ardında yerine gelen zat, Şehlevend için evlerindeki bir soytarıdır. O nedenle Şehlevend, Safî Efendi’yi bir baba gibi düşünemez. Hatta onun babalığını bile kendi içinde kabul edemez.

Bir süre sonra haberin yalan olduğu anlaşılır; çünkü İsmail Ağa, ansızın çıkar, gelir. Yokluğunda bütün olanları öğrenen İsmail ağa, duyduklarının ardından intihar eder. Zaten babasızlığı yaşamış olan Şehlevend, olanlardan sonra babasını gerçekten kaybedince “İnsan hâli de ne acayip? Babamın gerçekten ölüşü yalandan kara haberi kadar bizce teessürâtı mucip olmamıştır.”³⁹⁶ diyerek, yaşadığı şoku dile getirir. Bu ifade aslında hem toplumun, hem yazarın kutsal aile algısının zedelenmesinin ardından göstereceği tepkinin kahramanın ağzından çıkışıdır. Çünkü daha baba hayattayken, anne bir başkasıyla nikâhlanmış ve başkasından hamile kalmıştır. Baba, anne ve çocuk için, katlanılmaz olan bu durum, babanın gerçekten ölmesiyle sonuçlandırılmıştır.

Romanlarda eşlerin ve kız çocuklarının babasız kalması, yalnız ve savunmasız kalmaya karşılık gelir. Onların psikolojisine kimsesizlik, yetimlik yerleşir. Dolayısıyla babasızlığı yaşayan kahramanlar, sürekli bir baba-hâmî arayışına girerler. Özellikle

³⁹⁵ Ahmet Midhat, **a.g.e.**, s.225.

³⁹⁶ Ahmet Midhat, **a.g.e.**, s.227.

Ahmet Midhat, bu durmunda kalan kadınların başalarında mutlaka hâmî-baba statüsünü dolduracak bir figürün olması gerektiğini düşünür; çünkü romanlarda bu figüre sahip olmayan kahramanlar ve kadınlar, genellikle bu eksiklikten dolayı kötü tecrübeler yaşarlar. Hüseyin Fellâh'ta da yazar, ana-kızın karşısına sık sık bu figürü çıkarır. Babanın ölümün ardından tamamen yalnız ve servetleri başkalarına yem olduğu için parasız kalan kadınların karşısına, eski bir çalışanları olan Koca Veli çıkar. Koca Veli onları yanlarına alır. Bir yıl sonra da vefat eder. Romanda, hâmînin ortadan kaybolması ve yerine bir başkasının geçmesi durumu sürekli yinelenir. Yine hâmî ortadan kalkar, bu kez de yerine Veli'nin oğlu Ömer geçer. Ömer, Hurşid'i bıçakladığı için kolluğa verilip küreğe mahkûm edilence, artık ana-kızın bahtsızlığı onları bir sahipten de yoksun bırakır. Ana-kız babasızlığı uzun süre bu şekilde yaşarlar. Romanda yazar, babasızlığın bir çocuğun psikolojisini nasıl etkileyeceğini, şu cümlelerle ifade eder:

“Ana ile baba nedir? Ana ile baba var oldukça insana belâ, musibet, felâket gelmesi mutasavver midir? Validenin âgûşu evlât için her felâkete karşı bir siper, bir melce, bir melâzıdır. Valide evlâdını âgûşuna bastı mı? Artık oraya tasallut için Azrail'e bile yol vermemek gayretine kıyam eder. Ya baba? Ya baba? O hâfız-ı kül nıgehbân-ı ale'l-ıtlâktır. Çocuğu âgûşuna basmış olan validenin etrafında arslan gibi dolaşıp oraya uzanacak pençe-i tasalluta kendisi göğüs verir. Evlâdını muhafaza eden valideyi de evlâdını da kendi savn ve himayesi muhittir. Bu nokta-i nazardan bakılmak suretiyle peder ve mâderi me'yus ve dermânde görmek, ağlar görmek, evlâdından ümitvâr görmek, bahusus bu ümitten de me'yus görmek evlât için ne büyük teessüratı müstevcip olur.”³⁹⁷

Ahmet Midhat'a göre ana-babanın sağ olması, çocuğu her türlü belâ ve felaketten uzak tutar. Anne sevgi, şefkat ve koruma güdüleriyle çocuğuna sahip çıkar. Baba da çocuğunu koruyan ve kucaklayan annenin etrafında hem anneyi, hem yavrusunu korur. Çocuk için anne ve babanın önemi budur. Çocuğun gözünde bu kadar değerli ve önemli ana-babanın kötü hâlini görmek, hele üzüldüğünü görmek çocuk için büyük üzüntü sebebi olur. Şehlevend ise hem babanın yokluğunu, hem annenin üzüntüsünü görerek, bu durumdan çok etkilenmektedir. Şehlevend roman boyunca, babasızlığını ve babasızlık yüzünden ortaya çıkan ruhsal durumu yaşar. Babasızlığı o kadar kuvvetle tesir eder ki, yanında bir annesi kalan kız, onun için her şeyi göze alır. Dilencilik yapmayı düşünür. Sonunda kendi özgürlüğünü feda eder.

³⁹⁷ Ahmet Midhat, **a.g.e.**, s.19.

Yeryüzünde Bir Melek'te kahramanlardan önce Şefik babasız kalır. Raziye de Şefik de kısa aralarla annelerini kaybederler. “(...) çocuklar şu musibetler üzerine ziyadesiyle musdarip olup ağladıkları hâlde...”³⁹⁸ Şefik, babasının vasiyeti üzerine Paris'e tahsil için gider. Şefik gittiğinin üçüncü senesi, babası Hulusi Efendi'nin iseğiyle, Raziye İskender Bey ile evlenir. Raziye de babasını kaybeder. “Bir de bu aralık Raziye'nin pederi Mehmet Hulusi Efendi dahi vefat etmesin mi?”³⁹⁹ Sevdiği Şeif'ten ayrı kalan ve babasının isteğiyle İskender Bey ile evlenen Raziye, dünyada yalnız kalır. Onun artık bir kocası vardır.

“Bu maddede istiğrap olunacak bir kimse varsa o dahi Raziye'dir ki artık babası da vefat eyledikten sonra dâr-ı dünyada kocası İskender Beyden başka kimsesi kalmayıp binaenaleyh her ne kadar gönlü vaktiyle Şefik'ten hoşlanmış olduğu kadar İskender Bey'den asla hoşlanmamıştıysa da artık bu derece yalnızlıktan ve Şefik'in dahi âdeta geçmiş zamanın şimdi yalnız hayalde ve kalpte biraz yadigârı kalmış bir Şefik kalmasından dolayı Raziye'nin bu dünyada ümidi ve isnadı yalnız İskender Bey'den ibaret kalmıştı.”⁴⁰⁰

Bir kadının babasından sonra sığındığı kişi kocasıdır. Ahmet Midhat, romanlarında sık sık bu vurguyu yapar. Yukarıda da görüldüğü gibi. Fakat Raziye, babasızlığında asıl sahihsizliği Arife'nin kışkırtmasıyla, Şefik ile basıldıktan sonra kocası kendisini boşadığında yaşar. Yardımcısı Nimetullah ile sokaklarda kalır. Fakat çok namuslu olan, iyi bir insan olan Raziye, kimsesizlik ve sahihsizlik psikolojisini yaşadığı bu zamanda Salih Çavuş, imdatlarına yetişir. Onlara bir ev tutan ve iki kadını himayesine alan bu adam, Raziye'ye olanlardan sonra sahip çıkar ve babalık yapar. Raziye de ona baba diye hitap eder. Onu babasından farksız görmez. Şefik kendisi ile evlenmek istediğini söylediğinde; “Fakat ben Salih Çavuş'un kızıyım! Babam her ne emrederse gönlüme muhalif dahi olsa itaate mecburum Nasıl ki ilk babamın emrini dahi öyle kabul etmiştim.”⁴⁰¹ der. Yazar kahramanına, kahraman kendine bir baba bulmuştur. Bu baba kahramanın sahip olduğu kimsesizlik-babasızlık hâlinde, onun babası makamına geçmiştir. Romanda babasızlığın doğurduğu ruhsal problemler, kahramanların aşk problemlerinin, babanın yokluğundan kaynaklanan sosyal problemlerin gerisinde kalır.

³⁹⁸ Ahmet Midhat Efendi, **Yeryüzünde Bir Melek**, s.37.

³⁹⁹ Ahmet Midhat, **a.g.e.**, s.52.

⁴⁰⁰ Ahmet Midhat, **a.g.e.**, s.52.

⁴⁰¹ Ahmet Midhat, **a.g.e.**, s.322.

Dürdane Hanım'da Ulviye Hanım, yirmi yedi-yirmisekiz yaşlarındadır ve bundan birkaç sene evvel babasını kaybetmiştir. Ulviye Hanım, annesiyle yalnız yaşar. İyi terbiye görmüş, güzel, meraklı bir kadındır. Babanın ölümünün ardından yalı komşularının hayatlarıyla ilgilenir. Babanın ölümü onda büyük ruhsal problemler yaratmaz. Felâton Bey'de de aynı durumu görmüştük. Babasızlık, çocuk küçük yaşlarda iken daha büyük ruhsal problemler yaratmaktadır. Ulviye gibi Felâton gibi, yirmi beşini geçtikten sonra yetim kalan kahramanlar, babasızlıkta elbette üzüdür ve bundan etkilenirler; ama babasızlıktan dolayı büyük ruhsal problemler yaşamazlar. Daha doğrusu, bu romanlarda Ahmet Midhat'ın öncelediği problem babasızlıktan dolayı içine düşülen acılar değildir. Fakat Ulviye Hanım tipi aslında tam da ruhsal olarak işlenmesi gereken bir tiptir. Merak ve sosyal statüler içinde dolaşma isteği duyan kadını, hangi arka planın buna ittiği çözümlenmeye değer. Fakat romancımız bu tip bireysel dünyalara pek girmez.

Bahtiyarlık'ta Senai, yirmi üç yaşında babasını kaybeder. O da Felâton gibi, alafaranga meraklıdır. Senai'nin en büyük isteği Avrupa'ya gitmektir. Babası ölünce kendine kalacak mirası da bunun için harcamayı düşünür. Babası öldüğünde de Senai, daha çok ekonomik ve sosyal problemler yaşar. Romanda ruhsal problemler ön plana çıkarılmamıştır. Bunda Senai'nin çok küçük yaşta babasız kalmaması da etkilidir.

Hayâl ve Hakikat'ta Vedâd sekiz yaşında validesini, on üç yaşında pederini kaybeden öksüz, yetim bir kızcağızdır. Küçük yaştan itibaren eksik bir ailede büyüyen anne-babasını kaybettikten sonra komşuları Hüseyin Sabri Efendi'nin idaresine giren Vedâd, Sabri Efendi'yi kendisine bir baba görür. Anne ve babasının yokluğunda Hüseyin Sabri Efendi'yi baba olarak gören Vedâd, böylece kendisini bir babaya-hâmîye sahip hisseder. Vedâd için babanın yokluğundan kaynaklanan ruhsal problemler, asıl Hüseyin Sabri Efendi'yi kaybettikten sonra görülür. Vedâd, Hüseyin Sabri Efendi'nin oğlu Vefâ ile nişanlıdır. Düğün için bahar beklenmektedir. Fakat bu arada Hüseyin Sabri Efendi vefat eder. Vedâd bu ölümün ardından büyük ruhsal problemler yaşar.

“Lâkin, mümkün mü ki Vedâd kendisine gerçekten bir peder-i müşfik olan bu âlicenâp adamın ziyâ-ı ebedisi acısını çar açbuk unutsun da düğün kaydına düşsün? Düğün tehir

edildi. Hiç olmazsa altı ay geçmesine karar verildi. Artık Vefâ'nın asıl şimdi öksüz kalan Vedâd'a hem zevc, hem de peder olması lâzım geliyordu.”⁴⁰²

Vedâd'ın bu kötü hâli iki ay kadar sürer. “Hüseyin Sabri Efendi yüzünden açılan cerihâ yavaş yavaş iltiyâma yüz tutarak onun acısıyla hasta olan gönülleri dahi hâl-i nekahete yüz tutmakta idi.⁴⁰³ Nişanlısı Vefâ, bu süre içinde hiçbir kusurlu davranışta bulunmadan Vedâd'ın yanında olmuştur. Vedâd'ın acıları biraz dinmeye başalar. Vefâ da babasını kaybettiği için, ruhsal problemler yaşar.

“Bu arada idi ki Vefâ her ne kadar iki aydır cebr-i nefis ediyorduydu da pederinin acısını kendince tahammülfersâ bir hâl olup, şimdiye kadar buna ancak Vedâd'ın hatırı için katlanmakta, ızdırâb-ı derûnundan renk vermemekte iken Vedâd'ın tesîrinin keşb-i sükûna başılması artık menvi-i zamîrini ortaya koymaya cesaretbahş olarak düğünün öyle altı ayda bir senede icrâsı mümkün olmayacağını ve firâk-ı ebedî-i peder derd-i azîmini olsa olsa uzun müddet edilen bir seyâhat izâle edebileceğinden nazarında bir dâr-ı mihnet kesilen âşiyâne-i pederi dahi terke mecbur bulunduğunu fevkalâde müteessirâne bir lisânla büyük valideye, Vedâd'a arz ederek müsaâdelerini istirham eyledi.”⁴⁰⁴

Vedâd ve Vefâ, babanın ölümünün ardından bunları yaşaralar. Vedâd'ın nişanlısından duyduğu bu sözler onun yaralı ruhunu tamamen yaralar.

“Bu meyusiyet zaten asabiyü'l-mizâc olan Vedâd'ı pek fena hırpalıyordu. Her demde her türlü acı muhâkemâta hedef olan merkez-i asabiyesi nihâyet kuvvetten düştü. Zehirlenen hissiyatı kalbini de zehirledi. Az bir zamanda mevtâlardan fark olunamayacak bir zaaflla yatağa serildi.”⁴⁰⁵

Vedâd'ın yaşadığı ruhsal problemler, farklı sağlık problemlerine neden olur. Eve sürekli doktor gider gelir. Vedâd doktorla olan bir sohbetinde, babanın kendisi için ne demek olduğunu ifade edecek şu düşünleri geçirir aklında. “Zavallı Vedâd demek istiyordu ki bir kadının bahtiyâr olması için yalnız bir zevc himayesi, bir zevc muhabbeti kâfi değilmiş. Asıl bahtiyârlık bir peder muhabbetindeki kudsiyete, ulviyete mazhariyet imiş ki hiçbir sebebe ârızâpezîr olmasın.”⁴⁰⁶ Zaten hassas bir mizaca sahip olan ve ana-babasız olan Vedâd, baba gördüğü adamın ölümünün ardından bunları yaşar. Babasızlıkta yaşadığı ruhsal problemler ve bunları artıran ayrılık, Vedâd'ın

⁴⁰² Ahmet Midhat-Fatma Aliye, **Hayâl ve Hakikat**, s.33.

⁴⁰³ Ahmet Midhat-Fatma Aliye, **a.g.e.**, s.33.

⁴⁰⁴ Ahmet Midhat-Fatma Aliye, **a.g.e.**, s.33.

⁴⁰⁵ Ahmet Midhat-Fatma Aliye, **a.g.e.**, s.33.

⁴⁰⁶ Ahmet Midhat-Fatma Aliye, **a.g.e.**, s.38.

ölümüne kadar varır. Vedâd ölümünden önce Doktor Hâmî Efendi'ye vasiyet ederek mezartaşına şunları yazdırır. “Zâir! Burada derd-i vefâdan vefât eden Vedâd medfûndur. Bîçâe vüsat-ı âbâd-ı cihânda şu tengnâ-yı mezârdan başka sığınacak bir penâh, çektiği şedîd ve medîd ızdırâblara ölümden başka bir devâ bulamamıştır.”⁴⁰⁷

Taaffüf'te Sâniha Hanım, babası Dâniş Bey'i, on iki yaşında kaybeder. O sıralarda aile hekimi olarak konakta bulunan Doktor Fratenberg, geldiği zamandan beri Sâniha'yı çok sevdiği ve onunla bizzat ilgilendiği için, kız doktoru çok sevmektedir. Genelde vaktini doktorla geçiren ve onu seven kız, babasının ölümünden çok etkilenmez. Hatta anne Dilşinas Hanım bile, doktor başlarında oldukça, babasızlığı yaşamaz. Sâniha Hanım, on yedi yaşını henüz bitirdiği sırada doktor ölür. Sâniha için babayı kaybetme psikolojisi, işte bu zamanda ortaya çıkar. “Bu elem Sâniha üzerine pek fena bir tesir hâsıl etti. Denilebilir ki pederinden ziyade doktorun vefatına acıdı.”⁴⁰⁸ Sâniha Hanım, zaten öz babasını kaybetmiş ve yaşı da ilerlemiş olduğu içi, babasızlığın doğurduğu ruhsal problemleri çok yaşamaz. Ona bunu hissettiren en büyük etken, yaşı geldiği hâlde evlenmemiş olması ve ailesini, babadan kalan serveti yönetecek bir baba-hâmî figürünün olmayışı olur. Zaten Sâniha'nın evlenme isteği ve annenin kızını evlendirmedeki aceleci tavrı bununla ilgilidir.

Eski Mektuplar'ın Kenân'ı, üç yaşında annesini veremden kaybettiğinde babası da yaşadığı ağır acıya dayanamayarak alıp başını gider ve kendisinden bir daha haber alınmaz. Dolayısıyla Kenân, annesini kaybettiğinde, babasını da keybetmiş olur. Bu yaşta ana-babadan öksüz ve yetim kalan çocuğun “Dünyada bâb-ı keremine iltica eylediği eniştesi Sâim Bey'den başka kimsesi kalmamıştır.”⁴⁰⁹ Bu kadar küçük yaşta yetim ve öksüz kalan çocuk, elbette ruhsal açıdan bu durumdan etkilenir. Eniştesi Sâim Bey'e sığınan ve onların yanında yetişen Kenân'ın birlikte büyüdüğü Meliha'yı çok sevmesinin bir nedeni de ana-babanın yokluğunda ve kimsesizlikte, sığınacak bir insan bulmasıdır. Mutlaka Sâim Bey, onun için bir babadır; ama kesin olan şudur ki, hiç

⁴⁰⁷ Ahmet Midhat-Fatma Aliye, **a.g.e.**, s.41.

⁴⁰⁸ Ahmet Midhat Efendi, **Taaffüf**, s.34.

⁴⁰⁹ Ahmet Midhat Efendi, **Eski Mektuplar**, s.7.

kimse bir babanın derin sevgisini hissettiremez. Zaten Sâim Bey, kendi kızı olan Meliha'ya da sevgisini göstermek konusunda ketum biridir.

“En garibi şurasıdır ki ne Meliha ne de Kenân, Sâim Bey'in kendilerini sevdiğini öptüğünü bilmiyorlardı. Gördükleri en büyük lütuf, teveccüh yalnız 'berhudar ol evlâdım, teşekkür ederim yavrum' sözlerinden ibaret idi. Binaenaleyh pederin çocuklara olan muamelâti pek ciddi idi.”⁴¹⁰

Toplumda genel olarak öksüz ve yetim çocuklara, daha hassas yaklaşılr. Çünkü onlar kaybettikleri tarafın ilgisinden, sevgisinden, korumasından mahrumdurlar. Yetimlik ya da öksüzlük ne kadar erken ortaya çıkarsa, kişi o derecede şanssız olur. Özellikle de babaların yokluğu, ailesi ve çocukları için çok kötüdür. Toplum nazarında da bu böyledir. Bir yetimin çevresindeki insanlar; çocuğun, kişinin yetim olduğunu duyduklarında ona bakışları değişir. Toplum, yetimlere yardıma, sevgiye, ilgiye, korunmaya muhtaç kişiler nazarıyla bakmaktadır. Bir çocuğun babasız kalması, sadece kendi ruhsal durumunu etkilemez. Çevresindeki insanların da ruhsal bakımdan ona daha farklı bakmasına ve muamele etmesine neden olur. Hem okurları, hem kahramanları için, genellikle bir baba tavrı takınan Ahmet Midhat'ta toplumun bu bakışını açıkça görürüz. Kenân'ı anlatırken kullandığı cümle, bunun delilidir. “Kenân dediğimiz çocuk Meliha'nın hala-zadesidir. Bu zavallı yalnız validen değil, pederden de mahrumdur.”⁴¹¹ Bu psikolojiyle kurulmuş bir başka cümleyi yazar, Sâim Bey'e söyler. “Zaten merhumenin bana en birinci vasiyeti, valide şefkati, peder himayesi görmemiş olan Kenân'ı büyütme, okutmak elden geldiği mertebe tezyîn-i zât ve sıfatına vasıta olmak.”⁴¹²

Kimsesiz çocukluk ve babasızlık Kenân'ın ruhuna, o zamana kadar geçirdiği yıllara olumsuz bakması şeklinde yansır:

“(…) geçirdiği on altı-on yedi senelik hayat içinde tetkik edilse bir gününün, hatta bir saatinin bile rahatla, sükûnetle güzâr etmediği, cismini şu dünyada –kalbinin içtima ede ede tahammül güdâz bir dereceye varan ızdırâbâtı tâkat-fersâsı gibi- sefaletin, mezelletin bir numûne-i zî-hayatı addederek artık tahammüle ikdama mecali kalmadığı hâlde, (...)”⁴¹³

⁴¹⁰ Ahmet Midhat, **a.g.e.**, s.10.

⁴¹¹ Ahmet Midhat, **a.g.e.**, s.7.

⁴¹² Ahmet Midhat, **a.g.e.**, s.16.

⁴¹³ Ahmet Midhat, **a.g.e.**, s.19.

Kenân için, on altı-on yedi senelik ömrü, talihsizliktir. Baba korumasından, ana şefkatinden mahrum Kenân, onlardan alamadığı sevgiyi, onların yokluğunu Meliha ile doldurur. Esasen bu Meliha'dan görülen şefkatle yeniden var edilen bir annedir. Meliha'ya şunları söyler: “Oh, talihim zannettiğim kadar kötü değilmiş. Felek tahminim derecesinde zalim değilmiş. Peder himayesi, valide şefkati görmemiş bir bîçare, Meliha'nın muhabbetine mazhar olur.”⁴¹⁴

Karısının ölümünden beri hastalığı devam eden Sâim Bey, Kenân'ın İstanbul'a gidişinin ardından daha fazla hasta olur. Sonunda ölür. Kenân şimdi eniştesinden de , deyim yerindeyse “yetim” kalır, Meliha da artık yetimdir. Meliha, Kenân'dan ayrıldığına, babasının ölümüne, amcası ve ailesinin kötü emellerine ayrı ayrı üzülür. Dünyada kimsesi kalmamıştır. İstanbul'a giden sevdiği Kenân'ından haber alamamaktadır. Bu yaşananların Meliha'nın ruhunda bıraktığı etkiyi yazar şöyle anlatır: “Pederinin gaybûbet-i ebediyyesi, Kenân'ın sükût-ı müdhişi, onu hayli müddet ağlatmış, hırpalamıştır. Zaman bu teessürü –sairlerinde olduğu gibi- kolay kolay izale edememiştir. Biraz müşkilât çekmiştir. Bununla beraber bir dereceye kadar galebeye muvaffak olmuştur.”⁴¹⁵

Kenân'dan mektup alamadığı için ona sitem eden Meliha, babasının ölümüyle girdiği psikolojiyi şu cümlelerle ifade eder. “Hakkın var, hakkın var ben bir yetimim. Bir kimsesiz.”⁴¹⁶ Meliha, kimsesizliğinin etkisiyle Kenân'ın da öksüz ve yetim olduğunu unutmuş gibidir. Aslında unutmadan ziyade kimsesiz kalanların gösterdiği en belli başlı davranışlardan biridir: Kahır. Kahır, ruhsal umutsuzluğun ilk işaretidir genellikle. Dolayısıyla her kahırda biraz da yardım isteği vardır. Meliha güvенеbildiği, babasından kalan tek insandan yardım istemektedir.

Sâim Bey'in ölümünün ardından, sahipsiz kalan Meliha ve Kenân, çevrelerinde çıkarıcı, acımasız insanlar yüzünden ayrılırlar. Meliha istemediği hâlde bir başkasıyla evlenir. Kocası kadir kıymet bilmeyen, eğlence düşkünü bir adamdır. Meliha sonunda

⁴¹⁴ Ahmet Midhat, **a.g.e.**, s.21.

⁴¹⁵ Ahmet Midhat, **a.g.e.**, s.77.

⁴¹⁶ Ahmet Midhat, **a.g.e.**, s.67.

evinde, kocasının cariyesinin oğluna kötü davranmasına dayanamaz ve evini terk eder. Sokakata kalan kadın, oğluyla beraber bir eve sığmır. Babasının ölümünün ardından yalnızlığı ve kimsesizliği ziyadesiyle yaşayan ve hisseden Meliha, sığındığı evde iyi bir ana-kıza rastlar. Yaşadıklarından ve yalnızlığından sonra; onun güvenilecek, sığınılacak insanlara ihtiyacı vardır. Babasının yokluğunda yaşadıkları, onun kimsesizlik ve yetimlik hislerini pekiştirir. Meliha, yaşadıklarını şöyle ifade eder. “İşte benim pederimin vefatından sonra rahat ve sükûn ile geçirdiğim eyyâm bu kadıncağızla beraber bulunduğum zamandır.”⁴¹⁷

Her iki kahraman da babasızlığı yaşar, babasızlık yüzünden birçok problem de yaşarlar. Babasızlık onların psikolojilerine işler ve ömürleri boyunca yalnızlıklarını, babasız-hâmîsizliklerini hissederek ya da çevrelerindeki onlara bunu hissettirirler.

Jön Türk'te Fatma Ahdiye, doğumundan bir sene sonra babasını kaybeder. Anne Dilşinas Hanım ve kız babadan kalan bir miktar gelire yaşar giderler. Anne, babanın vasiyeti üzerine kızını elden geldiğince iyi yetiştirir. Dilşinas Hanım, güçlü bir anne figürüdür. Babanın yokluğunda kızını, ailesini ayakta tutar ve küçük yaşta yetim kalan Ahdiye, babasızlıkla büyüyüp, bunu hissetse de bundan dolayı büyük ruhsal problemler yaşamaz.

Taaşukk-ı Tal'at ve Fitnat'ın Tal'at'ı altı-yedi yaşında babasını kaybeder. Tal'at babasının ölümünün ardından, oğlunu çok seven annesiyle yaşar. Anne çok sevdiği kocasından yadigâr kalan oğlunu elinden geldiğince iyi yetiştirir. Tal'at oldukça terbiyeli, güler yüzlü, akli başında bir genç olur. Babasının yokluğunda annesi tarafından sarıp sarmalanan çocuk, bu eksikliği kendisinde derin ruhsal problemler oluşturacak şekilde yaşamaz.

Romanın diğer babasız kahramanı Fitnat ise; babasının öldüğünü bilir. Fitnat annesini de kaybetmiş ve üvey babası Tütüncü Hacıbaba'nın yanında yetişmiştir. Fitnat'a ölen karısının mirası gözüyle bakan Hacıbaba, “Fitnat Hanım'dan pek çok

⁴¹⁷ Ahmet Midhat, **a.g.e.**, s.195.

hoşnut olup, hiçbir vakit kendisine fena söz söylememiş ve surat etmemiştir.”⁴¹⁸ Öz babasını hiç görmeyen, çok sıkı ve disiplinli bir üvey baba elinde, annesiz yetişen Fitnat Hanım, babasızlığı yaşamaz. Üvey babanın kendisine iyi muamelesi, onun babasızlıktan kaynaklanan ruhsal problemler yaşamasını önler.

İntibah'ta Ali Bey, yirmi yaşına girer girmez babasını kaybeder. Ailenin tek çocuğu olan ve babasının çok büyük ilgi ve özenle yetiştirdiği gence baba çok düşkündür. Ali Bey de babasına düşkündür. Bu yüzden babasının vefatından ruhsal açıdan çok etkilenir. “(...) sebab-i vücudu, mürebbi-i efkârı lan pederi âhirete intikal etmekle Ali Bey'in hâlinde birbirini müteakip envâ-ı tagayyür, envâ-ı belâyâ zuhur etmeye başladı.”⁴¹⁹ Babasına çok düşkün olan Ali Bey, onun ölümünün ardından yaşamdan zevk alamaz hâle gelir.

“Öyle hiç hatırında yok iken mâmelek-i vicdan ve irfanı olan vücud-ı azizi telâfisi kabil olmayacak sûrette bağteten kaybedince hayatın lezzetini de beraber kaybeyemiştir. Nedim-i ruhu olan kitaplarına bakar nâ-cins ülfetine düşmüş kadar sıkılırdı. Mesire-i efkârı olma Kalemine gider, zindana atılmış kadar müezzi olurdu. İşi gücü odanın bir köşesine çekilerek yetimâne âh etmeye, mahzûzâne göz yaşı dökmeye münhasır olmuştu.”⁴²⁰

Ali Bey'in bu hâlleri, annesi tarafından takip edilir. Anne oğlunun bu üzüntü hâlimden kurtulması için çareler düşünür. Sonunda oğlunu, Çamlıca'ya gitmek için ikna eder. Annenin bu niyeti Ali Bey'in farklı problemler yaşamasının başlangıcı olur. Babasızlıkla ortaya çıkan bir yerlere, birilerine sığınma ihtiyacı, Ali Bey'de Çamlıca'da görüp tanıyacağı Mehpeyker adlı kadına meyletmeye sebep olur.

Romanda Namık Kemal'in sosyal ve ruhsal açıdan iyi eğitilemeyen gençlerin felaketler yaşamasını anlatmak için babasını kaybeden bir delikanlıyı seçmesi dikkat çekicidir. Romanda öne çıkan “aile, çocuklarını iyi eğitmelidir” vurgusunun baba üzerinde odaklanması, Namık Kemal'in ve Tanzimat romancılarının “baba” figürüne yaslandıklarını gösterir. Babasız kalan Ali Bey'in irade zayıflığı, kararsızlığı karşısında annenin pasif bırakılması ve sık sık babaya atıf yapılması da bunu ortaya koyar.

⁴¹⁸ Şemseddin Sami, **a.g.e.**, s.45.

⁴¹⁹ Namık Kemal, **a.g.e.**, s.10.

⁴²⁰ Namık Kemal, **a.g.e.**, s.11.

Turfanda mı Yoksa Turfa mı? romanında Mansur, üç yaşındayken babasını kaybeder. Cezayir’de annesiyle olan Mansur, babasının ölümünün ardından amcası Ahmet el-Nasır’ın yanına sığınır. Mansur’dan bir yaş küçük olan amcasının kızı Zehra’nın babası da Mansur’un babasından iki sene sonra vefat eder. Zehra’da Mansur gibi annesiyle amcasının yanına sığınır. Her iki çocuk da amcalarının evine sığınmış ve babasız olmanın verdiği psikolojiyle çok mutlu bir çocukluk geçirmezler. Bu psikoloji her ikisine de öyle yerleşir ki ileride çocuklar o dönemlerini hatırladıklarında, bundan mutlu olmazlar.

Mansur’un bu psikolojiye sahip olmasında annesinin etkisi de önemlidir. Anne, amcanın yanına sığınmış olmaktan pek memnun değildir. Hep İstanbul’daki amca Şeyh Salih Efendi’nin yanına gitmeyi ister. Orada bulunmaktan duyduğu rahatsızlığı da küçük yaştaki Mansur’a yansıtır.

“Çünkü validesi Mansur’un yaşına ve mevkiine bakmaksızın babasının amcasından müteneffir olduğu, amcası yanlarına almış ise de himmetinden almayıp tahsis olunan maaştan istifade ve hisse-i veraset uhdesinde temin eylemek için aldığı, kendileri için İstanbul’daki amcaları Şeyh Salih Efendi’nin yanına gitmek daha münasip olacağı vesaire hakkında birçok sözler söylerdi.”⁴²¹

Zehra da Mansur da yanlarında kaldıkları amcalarının üç çocuğuyla beraber büyürler. Amca onları kendi çocuklarından ayıymış olmamak için, onlara çocuklarıyla birlikte dersler aldırır. Fakat yine de babalarının olmayışı ve amcaya sığınmış olma durumu, çocukların ruhuna işler. Amcalarının üç çocuğu, Mansur’u ya da Zehra’yı kendileri için kimi zaman eğlence aracı yapmaya çalışırlar. Yaşadıkları bu psikoloji ve şartlar, ileri de her ikisinin de çok katı ve idealist kişilikler geliştirmesi şeklinde kendini gösterir. Burada dikkati çeken gelişme Mehmet Murad’ın babasız Mansur’u bir idealist bir yardım sever olarak inşa etmesidir. Mansur’un bulunduğu her yerde üretim yapmak, insanları eğitmek isteği, Mehmet Murad’ın siyasal idealizmine uygun olduğu kadar, amca yanında yetişen bir çocuğun, olumsuz şartları “fayda”ya çeviren saf bir idrake sahip olmasına da bağlıdır.

⁴²¹ Mehmed Murad, **a.g.e.**, s.25.

Zehra'nın Subhî'si genç ve güzel bir delikanlıdır. Birkaç sene evvel babasını kaybetmiş ve annesi Münire Hanım'la yaşamaktadır. Babası daha sağlığında oğlunu, namuslu bir tüccar olan Şevket Efendi'ye emanet etmiş, onun yanına katip olarak vermiştir. Dolayısıyla baba ölmeden oğluna kendi yokluğunda babalık yapacak birini bulup gözlerini rahatça kapamıştır. Babası öldüğünde zaten yaşı çok küçük olmayan ve kendine baba olarak gördüğü Şevket Efendi'nin varlığından dolayı Subhî, babasızlığından kaynaklanan büyük ruhsal problemler yaşamaz. Romanın babasız diğer kahramanı “Zehra, çocukluğundan beri gayet kıskanç”⁴²² bir tabiata sahip Şevket Efendi'nin kızıdır. Şevket Efendi, yaşadığı sürece iki gence de babalık eder. Onlar Şevket Efendi'nin sağlığında, ta ki Zehra'nın hastalık derecesinde kıskanç olan tabiatı ortaya çıkıncaya sorun yaşamazlar. Zehra ile Subhî birbirlerini severek evlenirler. Bir müddet iyi ve mutlu geçinen çift, eve cariye olarak gelen Sırrı Cemal'den sonra büyük sorunlar yaşarlar. Subhî ile Sırrı Cemal arasında bir aşk doğar. Bu başlarda sadece Zehra'nın kuruntusudur; fakat sonradan gerçek olur. Bütün bunlara üzülen Zehra'nın kıskançlık hastalığı çekilmez hâl alır. Zehra, Sırrı Cemal'in Subhî'den hamile olduğunu öğrenir ve çocuğun doğmasını engelleme planları yaparken babasını kaybeder. Bu durumda babasını kaybeden Zehra, “muinsiz, hâmîsiz, düşmanları içinde tek başına”⁴²³ kalır. Subhî de Zehra da Şevket Efendi'nin ölümünün ardından babasız kalırlar. Fakat yaşları ilerlemiş ve evli barklı olan gençler, zaten evlilikleriyle ilgili farklı problemler yaşarken babsızlıktan kaynaklanan ruhsal problemleri çok fazla ön plana çıkmaz. Fakat Şevket Bey'in ölümünden sonra Zehra'nın kendini yalnız ve korunmasız hissetmesiyle hastalığının kriz aralıkları daha sıklaşır. Kıskançlığı, sabırsızlığı gibi ruhsal arızalar babanın ölümüyle olmasa bile, bu arızaları olan insanın, en azından kendine acıma duygusuna arttırmasında babanın ölümünün etkisi olduğu açıktır.

Araba Sevdası'nın Bihruz'u babasının ölümünün ardından annesiyle yalnız kalır. Babası sağlığında oğlunu yarım yamalak yetiştirmiştir. Bihruz'u bir kaleme vermiştir. Saf olan, alafrangaya meraklı Bihruz, babasının ölümünün ardından büyük ruhsal problemler yaşamaz. Çünkü onun zaten ilginç bir psikolojisi vardır. Bu saflığı ve alafranga merakı, onun dünyadan kopuk bir şekilde, kendi kurduğu dünyada yaşamasına

⁴²² Nabizâde Nâzım, **a.g.e.**, s.12.

⁴²³ Nabizâde Nâzım, **a.g.e.**, s.60.

ve kendince ürettiği problemlerle uğraşmasına neden olur. İlk dönem romanlarımızda önemli bir problem olan “mirasyedilik”, doğrudan babasızlıkla ilgilidir. Babadan iyi bir eğitim, sağlam bir irade miras alamayan gençlerin maddi mirası çarçur edeceği ortadadır. Mirasyedilik esasen ruhsal bir yetersizliğin ürünüdür. Baba öldükten sonra bu ruhsal yetersizliği telafi edecek kurumsal bir yapılanma da yoksa, hastalık gelişmekte ve sosyal bir problem haline gelmektedir. Tanzimat romancısı, problemi daha çok bu aşamasıyla görmüştür. Bireyin yetersizliklerini tahlil etmek yerine, birey, mizah ve alay konusu yapılarak terbiye edilmek istenmiştir.

Udi'nin Bedia'sı babasının üç çocuğundan en çok sevdiği ve kendisiyle vakit geçirdiği çocuktur. Çünkü musiki meraklısı baba Nazmi Bey, küçük kızındaki musiki istidadını görür ve diğer çocuklarında olmayan bu yeteneği sebebiyle, ona farklı bir ilgi ve sevgi duyar. Bütün vaktini babasıyla geçiren, ona çok bağlanan Bedia'da daha babası ölmeden hastalandığı zamanda, babasızlıktan dolayı ruhsal anlamda etkilenim görülür. Yirmi bir-yirmi iki yaşına gelip de yalnız kalmadığı, sürekli babasıyla ve musiki ile meşgul olduğu için aklına evlilik bile gelmeyen Bedia, babasının hastalığında onunla geçirdiği zaman boşalınca artık bu hâlden sıkılmaya başlar.

“Bedia için önceleri evde kalmak veya koca bulmamak sözlerinin pek hükmü yoktu. Babasıyla beraber çalıp söylüyorlar, hoşça vakit geçiriyorlardı. Nazmi'nin hastalık sonucunda bu hâle gelmesi, Bedia'yı bir boşluk, bir can sıkıntısı içinde bıraktı. Artık o da bir arkadaşına ihtiyaç duyuyordu.”⁴²⁴

Bedia, çok sevdiği vaktinin çoğunu geçirdiği babasının hastalığında bile, ruhsal problemler yaşamaya başlar. Bedia'nın bu düşüncesi, annesinin o sıralarda hasta olan kocası çok sevdiği kızının mürüvvetini görsün endişesiyle birleşince; Bedia Mail Bey'le evlenir. Bedia evlendikten bir yıl sonra babası ölür. Romanın bundan sonrasında evliliğiyle ilgili büyük sorunlar yaşayan Bedia, babasının yokluğunda kocasına sığınmak ister. Fakat gözü dışarıda, eğlencede olan kocası, Bedia için bu boşluğu dolduramayınca, o da ağabeyi Şem-i'ye sığınır. Ağabey, Bedia için bundan sonra ölünceye kadar maddi-manevi her anlamda hâmi ve destekçi olur. Bedia'yı yaşadığı bütün acılardan sonra ayakta tutan, hatta geçimin sağlayan şey müziktir. Kuşkusuz

⁴²⁴ Fatma Aliye, a.g.e., s.46.

müzik ruhsal bir güçtür. Bedia'nın bu güçle tanışmasını sağlayan babasıdır. Bir bakıma Bedia, babanın ölümünden sonra da onun oluşturduğu bir ruh dingiliği üzerinden ayağa kalkar.

2.4. Eğitim Problemleri

İncelenen on yedi romandaki eğitim meselelerine ve kahramanların babasızlıkta yaşadıkları eğitim problemlerine baktığımızda; görürüz ki Tanzimat devri edebiyatçılarının ve romanlarının temel meselelerinden biri, eğitim ve çocuk terbiyesidir. “Tanzimat edebiyatçıları içinde Ahmet Midhat Efendi, terbiye fikrine hepsinden çok değer vermiş ve eserlerinde ısrarla üzerinde durmuştur. Çünkü Midhat Efendi, toplumun değişmesi ve ilerlemesi için öncelikle tek tek insanın değişmesi gerektiğine inanır.”⁴²⁵

Dünyaya İkinci Geliş Yahut İstanbul'da Neler Olmuş romanının kahramanı on yedi-on sekiz yaşındaki “Osman Bey, Veysel Efendi'nin dâr-ı dünyada bir oğludur. Terbiyesine o kadar ihtimam edilmiştir ki çocuğa ‘melek’ desek her hâlini tarif etmiş oluruz.”⁴²⁶ Kahramanın mükemmel bir eğitim aldığı söylendikten başka, eğimi ile ilgili herhangi bir bilgi verilmemiştir.

Felâton Bey ile Râkım Efendi'nin Felâton Bey'i, alafranga meşrep bir babanın elinde yetişmiştir. Böyle bir babanın elinde yetişen çocuk da böyle olacaktır.

“Felâton Bey'in çocukluk zamanını nasıl geçirmiş olduğunu anlatmak için tafsile ihtiyacımız yoktur. Mustafa Merakî Efendi kemal derecede alaturkalıktan yine kemal derecede alafrangalığa birden bire sıçramış bir adam olduğu ve bu tahavvül ise hasıl olmaktan neşet eylediği cihetle böyle bir adamın hem de öksüz kalan evlâdı nasıl bir terbiye altında büyüyeceğini her kim düşünse bulabilir. Vakıa çocuk Mekteb-i Rüştîye'ye verilmiş olduğundan her gün çantası elinde gider gelirdi. Bundan başka bir de Fransız hocası vardır ki haftada iki defa gelir giderdi. Lâkin Mustafa Merakî öyle tahsil görmüş bir adam olmadığı gibi çocuğunun tahsiline nezarete dahi vakti olmadığından oğlunun mektebe gidip gelmesini ve Fransız hocasının dahi eve gelip gitmesini bir çocuğun tebiyesi için kafi

⁴²⁵ Handan İnci, “Ahmet Midhat Efendi ve Çocuk Terbiyesi”, Türk Dili Dergisi Ahmet Midhat Efendi Özel Bölümü, S.521, Ankara, s.577-589.

⁴²⁶ Ahmet Midhat Efendi, **Dünyaya İkinci Geliş Yahut İstanbul'da Neler Olmuş**, s.11-12.

göürdü. Oğunun terbiyesi bu yolda olduktan sonra kızının terbiyesi ne hâlde kaldığını da istihraç edebilirsiniz.”⁴²⁷

Babası Merakî Efendi tarafından bu şekilde yetiştirilen Felâtun Bey’in çalışma hayatındaki hâli de eğitimi gibidir. Yirmi yedi yaşındaki

“Felâtun Bey, büyücek kalemlerin birisinde memurdur. Lâkin hani yakalemlerde bazı efendiler vardır ki, elhak ileride devletin en büyük makamâtını tutabilmek tedarikatıyla kâtiplik zamanını gece gündüz çalışmak ve içinde bulunduğu dairenin değil belki devletin kâffe-i şubât-ı umûruna vukufunu şamil etmek için iğne ipilik olarak bezl-i himmet eder. Böyle erbâb-ı gayreti tanırınız ya! Bizim Felâtun Beyefendi bunlardan değildi. ... Ya böyle haftada üç saat kaleme giderek onu da nakkl-i hikâyâtla geçiren bir delikanlı ne öğrenebilir? Nasıl ne öğrenebilir? İşte Felâtun Bey öğrenmiş ya! Yazısı var, okuması var, Fransızcası var. Zeki, fatin, cerbezeli, hususiyle ayda babasının yirmi bin kuruş iradı var! Dünyada bir adamın öğreneceği daha ne kaldı?”⁴²⁸

Râkım Efendi ise; bir yaşında yetim kalır. “Beş yaşında Salıpazarı’ndaki Taş Mekteb’e verilip on bir yaşında İstanbul tarafında Valide Rüşdüye Mektebi’ne alındı. On altısında oradan çıkıp Hariciye Kalemî’ne kendisini kabul ettirmeğe yol buldu.”⁴²⁹ Yetim Râkım, annesinin ve dadasının yanında, onların fedakârca çalışmalarıyla ve zorluklarla büyür. İki kadın onu ellerinden geldiğince yetiştirirler. Bu şartları gören Râkım, çok çalışır. “Aman bu çocuk ne kadar çalışıyordu. Hani ya ‘Gece gündüz çalışıyor’ derler ya! İşte gece gündüz gerçekten çalışan buydu.”⁴³⁰

Aldığı eğitimle bir kaleme girebilen Râkım, ne önceki eğitimiyle yetinir, ne kalemdeki işiyle.

“Sabahleyin Süleymaniye’ye medreseye gidip saat dörtte oradan çıktıktan sonra kaleme, bade, kalemde aldığı Fransızca dersini takviye ile beraber bu esnada bir kat daha ileriye gitmek için Galata’da bir hekime giderek akşam saat birde hanesine gelen ve badet-taam Kazancılar mahallesinden Beyoğlu’na çıkıp yine Hariciye Kalemî’nde refiki bulunan bir Ermeni’ye Türkçe okutmak ve bu hizmete mukabil onun birçok Fransızca kitaplarını karıştırmak ile vakit geçiren bir çocuğa paranın ne lüzumu kalır? Hatta cumaları bile Râkım sâlifü’z-zikr Ermeni refikinin kütüphanesinden çıkmazdı. O kadar ki hane halkınca ve familyaca Râkım’a emniyet-i kâmile hasıl olmuş bulunduğu azar günleri Hariciye Kalemî tatil olarak Râkım yine refikinin hanesine gidip de eğer o gün familyaca bir yere gidilecek ise Râkım’ı kütüphane odasına kaparlar öyle giderlerdi. Râkım için böyle bir gün en mesut gündü.”⁴³¹

⁴²⁷ Ahmet Midhat Efendi, **Felâtun Bey ile Râkım Efendi**, s.4-5.

⁴²⁸ Ahmet Midhat, **a.g.e.**, s.6-7.

⁴²⁹ Ahmet Midhat, **a.g.e.**, s.11.

⁴³⁰ Ahmet Midhat, **a.g.e.**, s.11.

⁴³¹ Ahmet Midhat, **a.g.e.**, s.12.

Râkım hem çalışkandır, hem akıllıdır. Yukarıda anlatılan öğrenim de dört sene sürer. Onun kendi gayretiyle aldığı eğitim, herkese nasip olabilecek bir eğitim değildir.

“Râkım Efendi'nin aldığı terbiye ve gördüğü tahsil öyle her hâl ü vakti yolunda adam evlâdına müyesser olamaz. Kendi hâhişi ve dadısının sevk ve teşviki sayesinde Arabîden sarf u nahiv filandan mada Risâle-i Erbaa'yı, şerhleriyle beraber lâyıkıyla gördü. Hele mantık cihetini tasdikât-ı hitâmına kadar pek kuvvetli tahsil eyledi. İlm-i hadis ve tefsirde oldukça behre kazandı. Fıkıhı dahi gözden geçirdi. Farisîden Gülistan ve Baharistan ve Büstan ve Pend-i Atâr ve Hâfız ve Sâib'i tekmil etmekten kat-ı nazar en münteha parçalarını ezber dahi eyledi. Fransızca'ya gelince: Bir kere lisanda rüsûh peyda eyledi. Bade Galata'daki dostundan hikmet-i tabiiye, kimya, teşrih-i menâfiü'l-azayı oldukça tahsil edip Beyoğlu'ndaki Ermeni dostunun kütüphanesinde dahi coğrafya, tarih, hukuk ve muahedât-ı düveliyyeye dair lüzum derecesinin fevkinde dahi malûmat topladı. Hele okuduğu Fransız romanlarının ve tiyatro namelerinin ve eş'ar ve edebiyatının âdetâ nihayeti yok gibiydi. İki gece kendisinde kalmak üzere bir kitabı hanesine götürmek için müsaade alabilecek olsa onu yalnız okumakla iktifa etmeyerek en güzel parçalarını istinsah dahi ederdi. İşte Râkım Efendi'nin avâ'il-i hâli bundan ibaretti.”⁴³²

Öğrenme konusunda bu kadar istekli ve azimli olan Râkım Efendi çalışma konusunda da böyledir. O, çalışma konusundaki tavrını ve alışkanlıklarını aldığı eğitim sayesinde kazanmıştır. Çalışkandır, girişimcidir, cesurdur ve akıllıdır.

Hüseyn Fellâh'ın babasız kahramanı Şehlevend, sipahi alayı beylerinden İsmail Ağa ve Mustafa İlmi Efendi isminde bir kazaskerin kızı olan Hasna Hanım'ın çocuğudur. Anne bir ulema kızı, baba da iyi yetişmiş bir askerdir. Şehlevend'in ana-babası birbirlerini çok severler. Kız sekiz yaşına kadar bu çok mutlu ailede yetişir. Sekiz yaşında babasından ayrılır ve bir süre sonra, babanın öldüğü haberi gelir. Bu haberden sonra Şehlevend ve annesi, sürekli sorunlar yaşarlar: Önce servetlerini kurumak için anne evlerindeki Safî Efendi ile evlenir, sonra baba çıkar gelir, anne karnındaki çocuğunu düşürür, yeni kocasından ayrılır, baba olanları duyduktan sonra intihar eder. Kimsesiz ve sahipsiz kalan servetleri başkaları tarafından talan edilir, ana-kız sokaklara düşerler, ayrılmak zorunda kalırlar. Sekiz yaşından itibaren ilginç serüvenler yaşayan kız, çok iyi bir ana-babanın yanında o yaşına kadar yaşamak dışında herhangi bir eğitim almamıştır. Romanda kızın eğitiminden bahsedilmemiştir. Zaten sekiz yaşından sonra yaşadıkları dolayısıyla ne annenin, ne kızın eğitimi düşünecek hâlleri ve zamanları olamamıştır. Kız bütün yaşadıklarına rağmen, kendini her türlü tehlikeden ve kötü durumdan korumayı bilmiştir. Ahmet Midhat, Şehlevend'i çok güçlü, akıllı, namuslu,

⁴³² Ahmet Midhat, **a.g.e.**, s.12-13.

korkusuz bir tip olarak çizer. Şehlevend'in sekiz yaşına kadar aldığı aile terbiyesi, onun güçlü bir kişiliğe ve sağlam bir iradeye sahip olmasını sağlar. Bir macera romanında, kahraman olabilmek ve kendini koruyabilmek için zaten Şehlevend'in bu özelliklere sahip olması gerekirdi. Ahmet Midhat, yetim kahramanını yaşadığı maceralar boyunca her türlü tehlikeden korumak için güçlü bir kişilik olarak çizmiş ve böylelikle babasız kahramanına sahip çıkmıştır.

Yeryüzünde Bir Melek'te “Şefik, Tanzimât-ı Hayriyye iptidalarına doğru İstanbul'da beyne'l-ulemâ Hacı Hafız Mehmet Singapurî diye şöret bulmuş bir zatın”⁴³³ çocuğudur. Bu şahıs dünya üzerinde eşine az rastlanacak derecede bilgili ve iyi bir insandır.

“Bu zat maksat-i re'sinin iktizasınca Urdu ve Farisî lisanlarını kendi lisân-ı maderzâdı olarak öğrendiği gibi Arabîyi dahi tekmil nesheylemek derecesinde tahsil eylemiş ve Hintte bulunan İngilizlerin lisan ve maarifini de hemen tamamen kütübhâne-i hâfızasına yerleştirmiştir. Felâket ve musibet veyahut bahtiyarî ve saadet gibi emrâz-ı nefsâniyyeye taallûku olan asar ve vukuatta, ne kadar mekin ve metinse tahsîl-i ulûm ve bahs-i mücadele bilâkis ol kadar haris ve âteşin olmakla her bahse baş vurduğu sırada Mecusî ve Yehûd ve Nasarânın hulâsaten hikmet-i dîniyelerini de meydân-ı vuzûha çıkarıncaya kadar bahislerde bulunmuş velhâsil kendi zatını nüsha-i mükemmele vardırmiştir.”⁴³⁴

Singapurî, Avrupa'yı da gezer ve her gezdiği yerden birçok şey öğrenir. Sonunda yolu İstanbul'a düşer. “O zaman Hacı Hafız Singapurî kırk beşini bitirip ellisine doğru yol almış bir adam olup tesadüfen Raziye'nin pederi Mehmet Hulusi Efendi Hazretleri'nin konağına misafir”⁴³⁵ olur. Mehmet Hulusi Efendi, bilgili ve hoşsohbet bu adamı çok sever ve bir türlü gitmesine izin vermez. Kendi konağında yetişmiş bir cariyeye olan Safiye ile de evlendirir.

Singapurî İstanbul'da “hazîne-i muşahhasa-i maârif ve ayaklı kütüphane”⁴³⁶ olarak tanınır. Singapurî evlendiği cariyeye Safiye'den bahsederken “Tahsîl-i ulûmdan maksâd-ı aslî, tezyîn-i zât ederek tabiât-ı insâniyye tabiât-ı bahimiyyeden temyiz etmekse Safiye hepimizden ilerdedir. Onun mekârim-i ahlâkına nispetle yirmi sene

⁴³³ Ahmet Midhat Efendi, **Yeryüzünde Bir Melek**, s.22.

⁴³⁴ Ahmet Midhat, **a.g.e.**, s.23.

⁴³⁵ Ahmet Midhat, **a.g.e.**, s.24.

⁴³⁶ Ahmet Midhat, **a.g.e.**, s.24.

tahsil üzerine hâsıl eylediğimiz terbiye hiçtir.”⁴³⁷ diyerek, karısının ne kadar mükemmel bir tabiata ve terbiyeye sahip olduğunu anlatır. Şefik, bu anne ve babanın evlâdıdır. Şefik, üç yaşındayken Raziye dünyaya gelir. Birlikte büyüyen bu çocuklar, Singapurî tarafından birlikte yetiştirilir.

“Şefik ve Raziye'nin tahsil ve terbiyelerine gelince işte hemen hiçbir güne tafsile ihtiyaç göstermeyecek bahis budur. Zira Singapurî, ‘Mademki iki yaşında bir çocuk koca bir lisan öğreniyor. Dört ayşındaki çocuk her şeyi öğrenebilir. Bilfarz ehemmiyetini takdir edemeyecek olsa da zararı yoktur. Zira lisamı dahi ehemmiyetini takdir edemeyerek öğrenip sonra takdir eylediği gibi mebâhis-i sâirenin de öyle sonradan ehemmiyetini takdir edebilir.’ davasında bulunduğundan ve gündüz akşama ve gece nisf-ı leyle kadar bu iki çocukla iştigalden başka hemen hiçbir meşguliyeti bulunmadığından, artık zekâları dahi derece-i mâtlubenin fevkinde bulunan bu gençlere öğretmedik ilim ve belletmedik bahis bırakmamak mertebesinde sa'y ve himmet, bunları gerçekten mükemmel bir terbiye ve tahsil dairesinde büyötmüştür.”⁴³⁸

Çocukları kendi bu kadar iyi yetiştiren Singapurî, “vefatı esnasında Mehmet Hulusi Efendi'ye Şefik'in behemehâl bir tabip olarak yetiştirilmesi ve mutlaka Avrupa'da ikmâl-i tahsîl ettirilmesini ve metrukâtının bu yolda sarfını vasiyet eylemiş...”⁴³⁹ Mehmet Hulusi, çok sevdiği bu dostunun vasiyetini yerine getirir. Fakat ondan önce, “çocuğu Avrupa'ya bütün bütün acemi göndermemek için Beyoğlu'nda o zamanın en meşhur etibbasından Mösyö *** nezdine şakirt vermiştir.”⁴⁴⁰ Bu ön hazırlığın ardından “Nihayet Beyoğlu'nda Fransız lisanını gereği gibi ele getirmiş ve fûnûn-ı tıbbiyyenin dahi mukaddematını görmüş olan Şefik'in Avrupa'ya izamına sıra geldi...”⁴⁴¹ Şefik Paris'e eğitim için gider. Ama birbirini çok seven iki genç için bu ayrılık zor olur. Şefik'in gidişinin ardından bir yıl boyunca Raziye ile mektuplaşırlar.

“(…) o sene imtihanlarında Paris'çe tahsil nedir, ilim ne derecelere varmıştır, başkaları nasıl çalışıyor buralarını aynelyakin görünce ‘Eyvah! İnsan ikmâl-i tahsîl etmedikten sonra insanlığını da ikmâl etmemiş sayılır. Evvelâ insanlığımızı ikmal edelim de aşkla sonra uğraşalım. Raziye'yi sonra düşünelim!’ diye ilme olan aşkını Raziye'ye olan aşkına da galip bularak artık mektubu filânı da kesmiştir.”⁴⁴²

⁴³⁷ Ahmet Midhat, **a.g.e.**, s.26.

⁴³⁸ Ahmet Midhat, **a.g.e.**, s.32-33.

⁴³⁹ Ahmet Midhat, **a.g.e.**, s.37.

⁴⁴⁰ Ahmet Midhat, **a.g.e.**, s.37.

⁴⁴¹ Ahmet Midhat, **a.g.e.**, s.40.

⁴⁴² Ahmet Midhat, **a.g.e.**, s.44.

Şefik'in ilim öğrenme aşkı, Raziye'ye olan aşkıdan üstün gelince; bir müddet sonra mektupları da kesilmeye başlar. Gittiğinin üçüncü senesi, Raziye babasının iseğiyle İskender Bey ile evlenir. Raziye'nin evlenmesinin ardından babası Mehmet Hulusi Efendi vefat eder. “Şefik'in Paris'te ikmal eylediği tahsil, kendini gerçekten o zamana göre İstanbul'da emsali bulunmayan bir tabip edip şu derece-i mükemmeliyyetle çocuk Paris'ten İstanbul'a müteveccihen azimet”⁴⁴³ eyler. Artık kendisini Raziye'ye eş olabilecek durumda gören Şefik, Mehmet Hulusi Efendi'nin konağına gider ve yokluğunda olanları öğrenir. Şefik iyi bir doktor olarak yaşamını sürdürür.

Dürdane Hanım'ın Ulviye Hanım'ı, yirmi yedi-yirmi sekiz yaşlarındadır ve birkaç sene evvel babasını kaybetmiştir. Aynı zamanda dul olan ve annesiyle yalnız yaşayan Ulviye Hanım;

“Ya ne kadar terbiyeli, ne kadar nazik bir kadındır! Hem de terbiye ve nezaketi yalnız hulkî olmayıp birçok cihetleri dahi kesbîdir. Nasılsa pederi bu kızın talim ve terbiyesine pek ziyade ehemmiyet verip Farisî ve Arabî'yi pek mükemmel tahsil eyledikten maada İngiliz lisanını da gereği gibi ele getirmiştir.”⁴⁴⁴

Ulviye Hanım, gayet serbest mizaçlı ve iyi terbiye görmüş bir kadındır. Onun kendine güveni, serbest hâlleri her ne kadar çevresindekiler tarafından fazla bulunsa da o, bu hâlleri sayesinde kendine bir şeyler katmaktadır.

“Vakıa Ulviye Hanım öyle horozdan kaçan takımından dahi değildir. Hele daha Mısır'dayken muarefe peyda eylemiş olan bir ihtiyar İngiliz tabibi sık sık yalıya gelerek Ulviya Hanım'la uzun uzadıya sohbet eder. Lâkin bu İngiliz, Ulviye için büyük peder olmak derecesinde ihtiyar olup revîş-i hâlê nazaran mücerret İngiliz lisanını unutmamak üzere doktorun musahabesinde devam eylediği anlaşılır. Bundan maada Ulviye Hanım dahi pek ziyade merakı olarak roman ve tiyatro suretinde ve şiir ve inşâ vadisinde her ne çıkarsa cümlesini alıp kemal-i dikkatle okur. İşte bu hâl dahi bazı erbâb-ı güftügûya sermâye-i makal olup bahusus Ulviye'nin bazı muharrirlerle mükâtebe ve muhaberesi olması dahi kendi hakkında güftügûları arttırsa da söylenen sözlerin adeta kâfesi haksız olduğundan, inanmamalıdır.”⁴⁴⁵

⁴⁴³ Ahmet Midhat, **a.g.e.**, s.52.

⁴⁴⁴ Ahmet Midhat Efendi, **Dürdane Hanım**, s.57.

⁴⁴⁵ Ahmet Midhat, **a.g.e.**, s.58.

Akıllı, güvenli ve iyi eğitilmiş Ulviye Hanım'ın okuduğu romanlar, onun merakını artırır. O, okuduğu romanlardan öğrendiği olayların gerçekte de olduğunu düşünür ve bu düşünce onun başkalarının yaşamını öğrenmesine ve yaşamlarına karışmasına neden olur.

“Fakat şeytan Ulviye Hanım, yalnız hikâye kitaplarında okuduğu romanlarla iktifa etmeyerek bir de sahîhü'l-vukû' bir romanın sûret-i güzerânını temâşâdan lezzet almak merakına düşer. Bu romanın en büyük a'zâ-yı vak'ası, en mühim kahramanı dahi Dürdane Hanım olabileceğini tahayyül eder.”⁴⁴⁶

Dürdane Hanım romanı da zaten, Ulviye Hanım'ın bu düşüncelerinden doğan merakının sonucu olarak komşusunun kızı Dürdane'nin hikâyesini anlatır.

Bahtiyarlık'ta Senai Bey, oldukça zengin bir mültezim ağasının oğludur. Bütün zenginliğine rağmen Musa Ağa, hâlinden şikâyetçidir ve dünyada ne kadar mutluluk varsa bunun, İstanbullu olmakta ve devlet hizmetinde çalışmakta olduğunu düşünür. Bu yüzden de hep “Ah İstanbullu bulunsaydım da bir eyalet valisi değilse bile hiç olmazsa bir sancak mutasarrıfı olsaydım bak o vakit paranın belini nasıl kırardım”⁴⁴⁷ diye düşünür ve kendi kendine hayıflanır.

“Böyle bir babanın oğlu olan Osman Kâmil pederinden bu yoldaki sözleri hemen beşikte işittiği ninniler arasında işitip bellemeye başlayarak hitap ve cevaba kudret kesbeyledikten sonraysa ‘Ben paşa olacağım.’ sözünü âdeta vird-i zebân edinmişti. Çocuk, köyde köy imamı vasıtasıyla hurûf-ı hecâyâ başlayarak fakat bu gidişle imama derecesinde âlim olsa bile bununla büyük bir memur olmak mümkün olmayacağını Yamalı Musa cezmetmekle çocuğu Bursa'ya gönderip rüşdiye mektebine...”⁴⁴⁸, eşini de oğlunun başında gönderir. Bursa'ya gittiğinde Osman Kâmil altı yaşındadır. Beş sene burada kalır ve rüşdiyeyi bitirir. Annesi bu sırada oğlunun yanında bulunmuş ve onun terbiyesiyle ayrıca ilgilenmiştir.

“(…) bütün kuvvetini oğlunun terbiyesine vermiş ve rüşdiyeden maada Vali Paşa'nın divan efendisi vasıtasıyla haricen dahi yazı meşki ve Fransızca mukaddimâtı gibi dersler

⁴⁴⁶ Ahmet Midhat, **a.g.e.**, s.59.

⁴⁴⁷ Ahmet Midhat, **Bahtiyar**, s.6.

⁴⁴⁸ Ahmet Midhat, **a.g.e.**, s.6.

zam ederek çocuğunu Bursa için mümkün olabilen derecenin biraz daha fevkinde terbiyeye muvaffak olmakta bulunmuştu.”⁴⁴⁹

Osman Kamil, on beşinde Bursa Rüşdiye’sinden birincilikle ayrılır. Annesi oğlunun asker olmasını ve buna göre eğitim almasını ister. Baba ise, oğlunun mülkiyede okumasını ister. Ağa, karar vermek için Mekteb-i Sultani’de neler okutulduğunu araştırır.

“Hesap, hendese, fizik ve kimya gibi şeylerin ne olacaklarına bir türlü akıl erdiremeyerek hele Farnsızca lisanı Ağa’nın bilkülliyeye suratını ekşittiyse de badema bu mektepten çıkanlardan maada kimsenin büyük adam olamayacağını ve hele politika memurlarının bile bu mektepten neşet edeceklerini işitince işte bu arzuyu def kabil olmadığından biricik oğlunu Mekteb-i Sultânî’ye vermek mecburiyetine katlandı.”⁴⁵⁰

Senai Bey, babasının ve annesinin gayretleriyle iyi bir eğitim aldıktan sonra Mekteb-i Sutanî’ye başlar. Senai’nin geleceğe dair planlarında babasının istekleri belirleyici olur:

“Senai’nin daha çocuklukta vird-i zebân edinmiş olduğu ‘Ben paşa olacağım’ sözü pek çok zamanlar dilinden düşmemiş olduğu gibi bu sözün hükmü hiçbir zaman dilinden düşmeyip işte ezcümle Şinasi ile olan mübahesesinde dahi yine bu hüküm üzerine bahsi yürütmüştür. Şu kadar ki akli başına geldikçe ‘Ben paşa olacağım’ sözünün muvâfık-ı terbiye olamayacağını bittakdir yalnız şehirlerde alınacak terbiyeyle varılacak meratibin gayesine varmayı emel edinmiştir.”⁴⁵¹

Romanın diğer kahramanı Şinasi Mekteb-i Sultânî’den Senai Bey’in arkadaşıdır. Bu iki arkadaş birbirlerini iyi tanırlar. Aslında birbirinin zıttı iki karakterdirler. Şinasi Bey’in babası, oldukça bilgili, devlet memuriyetlerinden ömrünü geçirmiş, kazandığı parayla ancak geçinebilmiş ve Musa Ağa’nın tersine her türlü bahtiyarlığı ve zenginliği, bir sanat veya ticarete gören bir kişidir. Semih Efendi, oğluna;

“Bir sanat veya ticarete fetanet ve gayret semeresi olarak milyonlar kazanmak mümkündür. Memuriyette ise iffet ve sadakat ve istikamet feda edilmedikten sonra böyle bir servet kazanmak kabil olamaz’ derdi. Ne çare ki on yaşına kadar sanat ve ticarete dair her şeyin cahili olan adamcağızın bir de o cihete tebdil-i tarîk etmesi mümkün olmadığından her tahassürünün neticesi bir âh-ı cângâha müncer olarak oğlu Şinasi’ye

⁴⁴⁹ Ahmet Midhat, **a.g.e.**, s.7.

⁴⁵⁰ Ahmet Midhat, **a.g.e.**, s.7.

⁴⁵¹ Ahmet Midhat, **a.g.e.**, s.8.

'Ben bu dünyada bahtiyar olamadım. Bari sen bahtiyar ol' diye bütün bu mütalâatını serdeyledi."⁴⁵²

Şinasi Bey de babası tarafından bu düşünceyle yetiştirilir. Romanın bu iki tipi, birbirinin tam zıttı olarak özellikle çizilmiş tiplerdir. Bu tiplerin aldığı terbiye ve oluşan yaşam felsefeleri, babalarının kendilerine verdiği terbiyeyle ilgilidir. Çocuk, babanda aldığı terbiyeyle kendi hayatını yaşamakta ve o yolda hayatını kumaktadır. Zaten romanın sonunda bu tez kanıtlanır. Bu tezi, Ahmet Midhat Şinasi Bey'in babası Semih efendiye de söyler:

"Ben oğluma maarifçe muhtaç olduğu behreyi vereyim ve âlemde emr-î maîşetçe hâsıl edebilmiş olduğum netîce-i muhâkememi dahi miras bırakayım da kendisi fiilinde muhtar olduğu zaman nasıl isterse öyle hareket etsin. Ben şimdi kendi kendime düşünüyorum ki ben Şinasi'nin nasıl babasıysam benim de öyle bir babam bulunmuş olsaydı ben bahtiyar olabilirdim. Cenabıhak bir kimseyi bahtiyar etmek için ne verilebilirse bana vermiştir. Vücudum sakat değil tam! Aklım nakıs değil kâmil! Tab'ımda tembellik yok çalıklanlık var! Mütâlâa-i hükmiyyem miskinliğe rızadan ibaret değil bahtiyarlık arzusundan ibaret! İşte Cenabıhak bunları her kime verirse o adam bahtiyar olabilir. Fakat aldığı terbiye ve peyda eylediği meslek benim terbiyem ve benim mesleğim olmamalıdır. Benim Şinasi'ye verdiğim terbiye ve ona gösterdiğim meslek olmalıdır. İşte Semih Efendi'nin ahbabına arzettiği şu hulâsa kendi oğluna verdiği terbiyenin hulâsası olup bu hikmete mebniydi ki Söğütlü Yamalı Musa'nın oğlu Senai Efendi maîşet-i mütemeddinâne içinde mukbil olmak hevesindeyken İstanbullu Semih Efendi oğlu Şinasi maîşet-i mütemeddinâne haricinde bahtiyarlık aramayı zihnine koymuştu."⁴⁵³

Senai Bey, okulu bitirince yaşamına babasının ve kendisinin istediği yolda, yön verir. Bir devlet dairesinde işe girer; Ama Senai, geldiği noktayı yeterli görmez ve gözü daha yükseklerde.

"Senai, Galatasarya'ından çıkmış ve devâir-i hükümetten birisine devama başlamışsa da on yedi on sekiz yaşındaki zengin ve heveskâr bir çocuk için mektepten bu suretle çıkmak bir dâr-ı esâretten kurtulmak hükmünü almıştı. Şehrîler maîşeti dahilinde büyüme arzusunda marifçe derece-i iktisâbâtuna tebaiyeten ileriye götüre götüre bir dereceyi bulmuştu ki iddiasınca asıl şehir Frengistan olup ona nispetle İstanbul dahi büyücek bir köy kalırdı. Binaenaleyh bir şey iyi şân-ı medeniyete lâyük olmak için mutlaka Freng mensup olmak lâzım gelip alaturka olduktan sonra hiçbir şey Senai'nin nazarında memduh olamazdı. ... İşte bu kafada olan Senai eğlence cihetinde dahi alafrangayı tercih ederek Flâmme'm en başlı müdavimlerinden ve Rizet'in en büyük ahbabından olmuştu."⁴⁵⁴

⁴⁵² Ahmet Midhat, **a.g.e.**, s.9.

⁴⁵³ Ahmet Midhat, **a.g.e.**, s.10.

⁴⁵⁴ Ahmet Midhat, **a.g.e.**, s.15.

Senai Bey, bu yolda, bu hayallerle yaşarken babası Musa Ağa, ölür ve kendisine servetinden oldukça iyi bir pay kalır. Senai Bey, kalan bu mirasla Paris'e gidip orada hukuk tahsili yaptıktan sonra İstanbul'a gelip çok para kazanmayı planlar. Ama Avrupa ve alafranga meraklısı Senai, tahsiline başlamadan önce bir müddet gezip tozmak ister. Orada hemşehrileriyle tanışır, gezer, eğlence yerlerini ziyarete, kumar oynamaya başlar. Bu arada Paris eğlence âlemlerinde paranın ne kadar çabuk harcandığını ve tükendiğini fark eder.

“Fakat her hâl hareketi bir hikmet tahtında olduğuna mutekit bulunan Senai bu bapta dahi kendi kendisini tatmin edebilirdi. Derdi ki: Adam şunda beş on gün eğleneceğim masraf biraz ziyadece gidiyormuş ne zararı var? Yarın fenn-i hukuk tahsiline başlayıp talebelik âlemine girince gayet sade bir mâişetle pek az masraf ederim de telâfi-i mâfât eylerim.”⁴⁵⁵

Fakat Senai, düşündüğü şekilde eğlence âlemlerimden çabuk kurtulamaz. Eğlence ve kumar yüzünden sağlığında olur. Ağır bir hastalık atlatıp da kendine gelince yaptığı hesapla, parasının tükenmekte olduğunu görür. Doktorun sağlığı için Sicilya taraflarına gitmeyi önermesi üzerine, kumar borçlarını ödemedi Paris'ten kaçır. Bu arada hukuk tahsiline de İtalya'da devam etmeyi düşünür. Ama meraklı Senai Bey, önce oraları gezip sonra tahsile başlamayı düşünmektedir. İtalya'da haydutların eline düşen Senai, bütün varını haydutlara kaptırınca, beş parasız, sefil bir hâlde, memlekete dönmek zorunda kalır. Tahsil için gittiği Avrupa'dan da tahsili için hiçbir şey yapamadığı gibi, babadan kalan bütün servetini de tüketmiş olarak döner.

Hayâl ve Hakikat'in Vedâd'ı büyük validesi ve evin hizmetlileriyle yaşar; çünkü kız sekiz yaşında validesini, on üç yaşında babasını kaybetmiştir.

“Vedâd küçükten beri benât nev'inin meftûn ve mecbûl oldukları tezyînâta asla râğbet etmezdi. Onun indinde meziyâtı yalnız bez parçalarının tecemmu'undan ibaret olan kadınların süslü ve büyük mağazalar önündeki (manken)lerden farkı yoktu. İşte bu fikir ve mütâlaaile olanca vaktini okumaya yazmaya ve el hünerleriyle iştigâle sarf etmişti. Onun için de hakikaten bir edîp gereği gibi bir sanatkâr-ı nefis olmuş idi.”⁴⁵⁶

⁴⁵⁵ Ahmet Midhat, **a.g.e.**, s.36.

⁴⁵⁶ Ahmet Midhat-Fatma Aliye, **Hayâl ve Hakikat**, s.29.

Vedâd, onurlu, temiz bir kızdır. Küçük yaştan annesiz-babasız kalan kıza babasının ölümünden önce ailesini teslim ettiği komşuları Hüseyin Sabri Efendi, babalık yapmaktadır. İyi bir terbiyeyle yetişen bu kız,

“(…) yirmisini geçkin olduğu hâlde (teehhül) hakkında hiçbir fikr ve kayda düşmemiş idi. Rehgüzârında tesâdüf edeceği bir refik hayata bütün müşâk-ı seferiyesine tahmîl edeceğini huyla eden bu yolcu –kim bilir nasıl bir hasıla- o refikin kendini mutlak bahtiyar edeceğine emin bulunuyordu.”⁴⁵⁷

Fatma Aliye, kahramanı çok temiz ve terbiyeli bir kız olarak çizer. Bu kız o kadar saftır ki yirmi yaşına geldiği hâlde, evlilikle ilgili hiçbir düşüncesi olmamıştır. Elbetteki Osmanlı’da ve Müslümanlıkta kadın için namus önemlidir. Ama burada çizilen tip biraz abartılıdır. Hele de o zamanın şartlarına göre düşündüğümüzde; çünkü o zamanda yirmi yaşına gelmiş ve evlenmemiş bir kız, çevrenin nazarında evde kalmış olarak kabul edilmektedir. Bu Vedâd’ın ne kadar namuslu ve iyi bir kız olduğunu vurgulamak amacıyla yapılmışsa da çok da gerçekçi değildir.

Romanın Ahmet Midhat tarafından yazılan ikinci bölümü, Hüseyin Sabri Efendi’nin oğlu ve Vedâd’ın nişanlısı Vefâ’nın ağzından yazılan bir mektuptur. Vefâ, bu mektupta, Vedâd’ın ölümüne, kendisinin onu terkinin sebep olduğunu düşünülüğünü; ama aslından Vedâd’ın kadınların yakalandığı bir hastalık olan “isteri” hastalığından dolayı öldüğünü yazar. Vedâd’ı nasıl gördüğünü ve daha sonra gelişen olayları, kendi bakışıyla anlatır.

Vefâ, olanları anlatmaya babasının nasıl bir zihniyete sahip olduğunu ve bu evlilik fikrinin ortaya çıkışının temel sebebini anlatarak başlar.

“Pederim Hüseyin Sabri Efendi kendi asrına göre tahsîl görmüş bir adamdı. Filvâkî Vedâd’ın pederi ile karındaşı gibi görüşürlerdi. (...) Beni de câhil bırakmamak gayretinde kusûr etmedi. Fakat bilemedi ki onun zamanının tahsîlleri ile bu zamanın tahsîlleri arasında ne fark vardır. Bunu bilemediği için zanneyledi ki oğlunu hemen hengâm-ı sabâveti içinde âlim ve mebâdî-i nevcivânisinde dahi ev bark sahibi ederek bahtiyar eyleyebilecektir.”⁴⁵⁸

⁴⁵⁷ Ahmet Midhat-Fatma Aliye, **a.g.e.**, s.29.

⁴⁵⁸ Ahmet Midhat-Fatma Aliye, **a.g.e.**, s.43-44.

Baba Hüseyin Sabri Efendi, bu düşünceyle hareket eder. Ayrıca sevdiği arkadaşının kızını ve kızı gibi bakıp sevdiği Vedâd'ı kendisine gelin olarak alacaktır. İki genç on yaşına kadar beraber büyümüşler, mekteb-i ibtidâiye beraber gitmişlerdir. Ardından Vefâ, Mekteb-i Sultâniye yatılı öğrenci olarak verilir. Bundan sonra çocuklar on yıl birbirlerini hiç görmezler. Vefâ, okuldan mezun olur. Hem de dereceyle ve tahsil konusunda hala planları ve istekleri vardır. Fakat babasının istekleri yüzünden olanlara engel olamaz ve bunları mektubunda anlatır.

“Ben o sene Mekteb-i Sultâniye’den şehâdetnâmemi alıp çıkıyordum. Hem de iftihar ile. Arz ettirmeğe otuz yedi kişilik sınıfta ikinci çıkıyordum. Babama sorarsanız işte artık tahsili bitirmiş gitmişim. Yaşım da yirmi biri geçtiğinden artık ev bark sahibi olmalıymışım. Hâlbuki ben ancak bu şehâdatnâmeile bademâ bir mekteb-i aliyyeye şakird olmak istihkakını kazanmışım. Bir Mekteb-i Sultâniyeli ne olmuştur? Hakîm olmuş mu, asker olmuş mu, mühendis yahut avukat olmuş mu? Ne olmuş? Ne olacak olsa ona mahsûs olan mektebe girerek birkaç sene daha çalışmalı. Bir mülkiye memuru bir kâtip bile olmamış. Hiç olmazsa iki sene olsun Mekteb-i Mülkiye’ye devâm etmeli ki nizâmen altı yüz kuruşluk bir memuriyete kesb-i istihkak eylemiş olsun. İşin bu derecesini pedere anlatmak kâbil olmaz ki. Daha ilerisini de anlatayım. Evet. Daha ilerisini de anlatayım ki Mekteb-i Sultâniye’den çıkan bir talebe dörtten altı seneye kadar da Mekteb-i Tıbbiye’ye devâm eyledikten sonra eğerçi tabip olursa da ait olduğu meslekte mümtaz olabilmek için ondan sonra dahi Avrupa’ya giderek birkaç sene de orada ikmâl-i tahsîl etmeli. Bihakkın tâlîm, bihakkın iftihâr böyle olur. Fakat bunu bizim pedere anlatmak nasıl kâbil olur?”⁴⁵⁹

Mektubunda eğitimini sürdürmek istediğini söyleyen Vefâ, babası ve kendi dönemleri arasındaki değişikliğe vurgu yapar. Artık babasının yeter gördüğü tahsîl, kendi devrinde yetmemektedir. Çünkü yaşam ve zihniyetler değişmiştir.

“(…) şu içine girdiğimiz asr-ı terakki ve takaddüm artık hayâl asrı değil, hakikat asrıdır. Bu asırda insan olan hukukundan istifâdeden evvel vazîfesinin ifâsını düşünmeli. Evet! Teehhül insan için bir hakk-ı tabîdîr. Fakat kendinde istidâd görüyor ve bu istidâdı da otuz yedi kişilik sınıfta ikinci çıkamak gibi bir de bürhân-ı maddî ile isbât ediyor ise bu adamın kendisini din ve devlet için nâfi bir adam etmeğe gayret eylemesi de vâzife-i insaniye ve medniyesidir. Kendimde o istidâdı gördüğüm ve kalbimde o gayreti bulduğum hâlde bir peder böyle arzu ediyor, bir kız beni sevmiş diye evhâda dâd olan istidâd-ı azîmi bir pederin keyfi, bir kızın itminânına fedâ mı ederim?”⁴⁶⁰

Vefâ, idealist, gerçekçi bir gençtir. Hasta olan babasının isteği ve zoruyla Vedâd’la nişanlanmıştır. Hasta babasını üzmemek için onun istediklerine razı olmuştur; çünkü babasının üzüntüden hastalığı artarsa kendisini bundan sorumlu hissedecektir. Baba Vefâ’nın isteksizliğini de bildiği için, hastalığı ilerlediğinde ölürüm ve Vefâ

⁴⁵⁹ Ahmet Midhat-Fatma Aliye, **a.g.e.**, s.46.

⁴⁶⁰ Ahmet Midhat-Fatma Aliye, **a.g.e.**, s.46-47.

evlilikten vazgeçer diye, ölmeden önce Vefâ'ya Vedâd'la evlenmesini vasiyet eder. Babanın ölümünün ardından Vedâd, altı ay düğünü erteleyince Vefâ da evlilikten tamamen kurtulmak ve eğitime devam etmek için cesaret bulur. Vedâd'a düğünün hiçbir zaman olamayacağını söyler. “O sırada seyâhate çıkacağım sahihti. Tahsîl için Avrupa'ya gidecektim. Fakat Avrupa'dan evvel burada tabâbeti bir dereceye kadar tahsîlim ciheti bazı nâsıhlar tarafından tavsiye olundu da Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye'ye girdim”⁴⁶¹

Vedâd niyetinin evlenmek değil, tahsil olduğunu söyler. Aslında evlenmek isteseydi, evleneceği kızın Vedâd olacağını; ama evlilik gibi bir isteğinin olmadığını belirtir. Kadınlarla ilgili önemli tespitlerde de bulunur:

“Kadınlarımız okuma yazmaya başlıyalıdan beri vâkıâ nazarlarınca, fikirlerince pek çok âsâr terki görüldüyse de sevda ve teehhül ve geçinmek gibi ömr-i beşer için pek mühim olan mesâil hakkında henüz bir hikmet-i sahîha peydâ edemedikleri işte böyle Vedâd fâciası gibi pek çok fâcialarla sâbit oluyor. (...) Mâişet ve maddiye ve hıkkıye âleminde gâye-i mutâlib-i sevdâ ve teehhül hayâllerinin husûlünden mi ibârettir? Sevda ve teehhül mâişet âleminde ‘gaye’ değil, ‘mukaddime’dir, onun vukuundan sonra ne olacağını düşünmeli.”⁴⁶²

Taaffüf'ün Sâniha Hanım'ın babası Dâniş Bey, “gayet zeki ve fatin bir adamdı. Ticaretle pek ziyade temevvül etmiş bri familyadan neş'etle, kendisini dahi dakayık ve gavâmız-ı ticâriyyeye vukuf hâsıl etmekle beraber, terbiye ve talimine dahi ihtimam edildiğinden maarfî ve müştahir Giritliler a'dâdında dâhil idi.”⁴⁶³

Anne Seniha Hanım ise; “cemal ve hüsn-i terbiye ve fetânet ve irfanından maada çeyiz olarak külliyetli nutuk ve mücevherata malik”⁴⁶⁴ olarak Dâniş Bey ile evlenir. Eşlerin kızı Sâniha dünyaya gelince İstanbul'a yerleşirler. Yaşı hayli ilerleyen Dâniş Bey, hem sağlık problemleriyle hem de biricik kızına bakması için eve bir aile hekimi alır. Bu Doktor Fratenberg'dir. Doktorun ev içinde varlığı herkes için çok önemlidir. Çünkü doktor, Sâniha ile bizzat ilgilenir ve onun eğitimini üstlenir.

⁴⁶¹ Ahmet Midhat-Fatma Aliye, **a.g.e.**, s.48.

⁴⁶² Ahmet Midhat-Fatma Aliye, **a.g.e.**, s.48-49.

⁴⁶³ Ahmet Midhat Efendi, **Taaffüf**, s.21.

⁴⁶⁴ Ahmet Midhat, **a.g.e.**, s.22.

“Bizim Doktor Fratenberg’in hane içindeki vazifesi mini mini Sâniha’nın sıhhatine ale’devâm nezaretten ibaret idiye de, feylesof doktor bu vazifeyi ifadan ziyade çocuk dadılığı ediyordu denilse şaşılamaz. Kendisi hiç evlenmemiş, hiç çocuk görmemiş. İlk çocuk olarak gördüğü Sâniha’dan o kadar hoşlanmış ki, ona mütemadiyen nezareti kendisine zevk edinmiş. Aggucuklarıyla çocuğun çenesine parmak dokundurup lâtif lâtif güldürmek saadetini Doktor Fratenberg ne çocuğun validesine bırakıyor, ne dâyesine. Dâyenin vazifesi çocuğa süt vermektir. Temizliğini, taharetini bile doktorun emir ve nezareti altında ifa ediyor. Validesinin ve pederinin hukuku ise bazen kucaklarına alıp öpmekten, koklamaktan ibaret. Ve illâ çocuk Doktor Fratenberg’in kucağından düşmüyor ki.”⁴⁶⁵

Doktor Fratenberg, çocuğun her şeyiyle böyle ilgilenir. Hatta o kadar ki çocuk ilk konuşmaya başladığında Fransızca konuşur. Bu durum anneyi çok telaşlandırır.

“O da kendi lisanını öğretmek gayretine düştüğünden bir atraftan Seniha Hanım, bir taraftan Doktor Fratenberg çalışa çalışa iki buçuk yaşını bulan Sâniha hem Türkçeyi hem Fransızca’yı lisân-ı mâderzâdı olarak söylemeye başlayıp üç buçuk dört yaşarlına doğru bu lisanların ikisini de ikmal edegitmiştir.”⁴⁶⁶

Sâniha’nın eğitimine önem verilir. Baba üzerine düşer, doktor bir yandan, tutlan hocalar bir yandan. Beş yaşından itibaren çocuğa Türkçe hoca tayin edilir. Dâniş Bey de tedriste bulunur. Doktor da Fransızca dersleri vermeye başlar. “(...) Sâniha on iki yaşına geldiği zaman, o yaştaki bir Fransız kızından daha pek çok mükemmel olarak Fransız lisanını biliyor ve yazıyordu. Muahharen biraz Arabî ve Farisî dahi gösterilerek, o yaşayken Türkçeyi de gereği gibi öğrendiyse de Türkçesi Fransızcası derecesinde değildi.”⁴⁶⁷

Bu yaşında Sâniha’nın babası Dâniş Bey vefat eder. Ailenin idaresini de üstlenen doktor. Sâniha’nın eğitimiyle ilgilenmeye devam eder. Doktor öğrencisine; riyâziyye, tabîyye, tarih, hikmet, hesap, hendese, coğrafya, kozmoğrafya gibi ilimin her alanında Sâniha’yı yetiştirir. “Dâniş Bey’in vefatı üzerine Seniha Hanım Doktor Fratenberg marifetiyle tekmil edilen tedris ve talimindeki mükemmeliyet yakın zamanlara kadar Avrupa etfâl-i inâsına dahi pek de müyesser olmayacak bir derecededir.”⁴⁶⁸

⁴⁶⁵ Ahmet Midhat, **a.g.e.**, s.26.

⁴⁶⁶ Ahmet Midhat, **a.g.e.**, s.27.

⁴⁶⁷ Ahmet Midhat, **a.g.e.**, s.28.

⁴⁶⁸ Ahmet Midhat, **a.g.e.**, s.32.

O zaman için Sâniha gibi mükemmel yetişmiş kızlar çok nadir olduğu için, Sâniha'yı tanıyanlar, "Hanım onun nesine kız demeli? Hekimlik onda, mühendislik onda, müneccimlik onda. O bamabaşka bir şey. Âdeta erkek. Maâzallah, mâazallah! Daha neler göreceğiz."⁴⁶⁹ diyerek, kızın aldığı eğitimi çok fazla bulduklarını ifade ederler. Doktor kızı yukarıda saydığımız alanlarda yetiştirdiği gibi, din konusunda da eğitimini düşünür. "Hâl ve şanı kendisince müntahap olan bir müderris efendiye haftada iki gün ders vermeye tayin ederek, kendisi de hazır olduğu hâlde ilmihâlden bed' ile hakayık-ı diniye, Sâniha'ya takrir ve tefhim olunmuştur."⁴⁷⁰ Ayrıca Sâniha âlâ piyanisttir ve piyano çalıp müzikten de anlamaktadır. Sâniha, hiçbir konu atlanmadan, eksik bırakılmadan yetiştirilir. Çevresindekiler bir kızın bu şekilde mükemmel bir tahsîl almış olmasına şaşırır ve bunu fazla bulur. Sâniha, on yedi yaşına geldiğinde doktor vefat eder. Ana-kız bu şekilde birkaç yıl daha yaşarlar. Sâniha yirmi yaşına gelir ve hala evlenmemiştir. Babadan büyük servetin sahibi kıza önceleri pek çok talip çıkmışsa da artık eskisi gibi taliplerde de çıkmamaktadır. Taliplerinin çıkmamasının bir nedeni, kızın çevresindekilere göre çok fazla eğitilmiş olması ve alafranga meşrep olmasıdır. Bir yaz ana-kız Büyükkada'ya giderler. Orada Sâniha'yı görüp beğenen Râsih Bey, ortak tanıdıkları Madam Miryal ile Sâniha hakkında konuşur ve şunları söyler: "...bu kızın ahvaline dair pek çok şeyler işittim. Başka bir kimse olsa onunla izdivaca cesaret edemez. Ama ben cesaret edeceğim. Lisanını işittim. Hüner ve malûmatını pek methediyorlar."⁴⁷¹ Râsih'in de söylediği gibi, Sâniha gibi bir kızla evlenmeye herkes cesaret edenmemektedir. Râsihe Bey, Belgradlı'dır. Zengin bir ağanın oğludur. Paris'e İyi bir eğitimin ardından tahsîle devam için, Paris'e gitmiş, dört yıl orada yaşamış ve edebiyat, felsefe tahsîlini tamamlayarak geri dönmüştür. Çok zengin değildir; fakat kimsesi olmadığı hâlde, babadan kalan serveti mahvetmemiştir. Râsih ile Sâniha evlenirler. "Bu iki gencin ikisi de terbiyeli, ikisi de müteallim, ikisi de âlicenap, ikis de gönül sahibi."⁴⁷² Yirmi yaşına kadar evlenmeyen Sâniha Hanım ile eşi Râsih Bey birbirine her bakımdan uygun bir çift olurlar. "Her kıza müyesser olamayacak derecelerde terbiye ve talim görmüş, pek güzel, pek zengin, yirmi yaşına varmış bir

⁴⁶⁹ Ahmet Midhat, **a.g.e.**, s.32.

⁴⁷⁰ Ahmet Midhat, **a.g.e.**, s.32.

⁴⁷¹ Ahmet Midhat, **a.g.e.**, s.42.

⁴⁷² Ahmet Midhat, **a.g.e.**, s.49.

Sâniha'nın talim ve terbiyece vak' ve haysiyetçe, hatta servet ve sâ mânca dahi kendisine hakk-ı liyakattan mahrum olmayan bir Râsih ile izdivaç ...⁴⁷³ etmiştir.

Sâniya ile Râsih mutlu bir çift olular, onlar evliliklerindeki problemleri, bu terbiyeleri ve kişilikleriyle yenerler. Râsih Bey, eşinin arkadaşı Tosun Bey ile mektuplaştığını öğrenince “Sâniha hem akıllıdır hem malûmatlı! Cahil, ahmak bir şey olsaydı o zaman korkardım. (...) Lâkin kendisi fikr ü nazarı ilm ü hikmetle münevver bir kadın olduğu için, elbette hakikati takdir edecek, elbette yola gelecektir.”⁴⁷⁴ diyerek kendini teskin eder ve karısına güvendiğini gösterir. Nitekim güvenmekte de haklı çıkar. İki eş aralarındaki problemleri, konuşarak hallederler.

Eski Mektuplar'da zaten babasız olan Kenân ile sonradan babasız kalacak Meliha'ya babalık yapan Sâim Bey, Meliha'nın babası, Kenân'ın eniştesidir. Sâim Bey, himayesindeki bu çocukların eğitimini düşünür. Çocuklar;

“Sabahleyin erkenden kalkarlar mektebe giderler. (...) Mektepte ders zamanları gözleri kitaplarından ayrılmazdı. Teneffüs vakitleri ise bahçenin bir köşesine çekilerek sair çocuklar gibi yaramazlık etmezler, dersleri varsa çalışırlar. Yoksa vakitlerini hasbihâl ile imrâr ederlerdi.”⁴⁷⁵

Meliha dokuz, Kenân on bir yaşındayken “O sene mektepten çıktılar. Kenân rüştiyeye devama başlamıştı. Meliha ise o zamanın hükmüne göre artık ikmâl-i tahsîl eylemiş olduğundan evde kalmak, umûr-ı beytiyyenin tanzim ve tertibine memur edilmişti.”⁴⁷⁶

Baba Sâim Bey'in eşini kaybetmesinin üzerinden on dört-on beş sene geçer. Çok kereler kendisini evlendirmek isteyen olduysa da, o bunu kabul etmemiştir. Eşinin ölümünün üzerinden on altı geçmesine rağmen evlenmemiştir. Bu yalnız geçirdiği yıllar boyunca onun en güzel vakitleri, çocuklarla geçirdiği vakitler olmuştur. “Bu âlem-i tecerrüd içinde onun zevk ile neşe ile geçirdiği zamanlar, sevgili Meliha'sıyla Kenân'ın

⁴⁷³ Ahmet Midhat, **a.g.e.**, s.60.

⁴⁷⁴ Ahmet Midhat, **a.g.e.**, s.79.

⁴⁷⁵ Ahmet Midhat Efendi, **Eski Mektuplar**, s.7.

⁴⁷⁶ Ahmet Midhat, **a.g.e.**, s.8.

tahsili ve terbiyelerine hasreylediği saatler idi. Sâim Bey filhakika güzel bir tahsil görmemişti. Fakat zekâsı, tecrübesi sayesinde usûl-ı tahsîli pek mükemmel öğrenmişti.”⁴⁷⁷

Sâim Bey, çocukların eğitimini bu kadar önemli ve gerekli görür. Çocuklar birbirlerini çok severler. Baba da bunun farkına varır. Fakat bu kadar büyümüş çocukların bu şekilde sürekli beraber olmaları onu rahatsız eder. Aslında o da bu çocukları evlendirme istegindedir. Çok sevdiği rahmetli eşinin vasiyeti de bu yöndedir. Ama Kenân’ın eğitimini tamamlamadan onların evlenmelerinin, Kenân’ın tahsîlinin engelleyeceği düşüncesiyle, önce Kenân’ın tahsilini bitirmesini, sonra çocukları evlendirmeyi ister ve planlar. Henüz evlilik vakti gelmeden çocukların bu kadar yakın olmasından doğabilecek kötü bir olaya meydan vermemek için de Kenân’a selâmlıkta bir yer ayırtarak, tahsil için Kenân’ı İstanbul’a gönderecektir. Evlâdı gibi sevdiği Kenân’a her konuda güvenen Sâim Bey, onun tahsil konusunda da çok başarılı olacağından emindir.

“Zira Kenân’ın tahsîl-i kemâle olan şiddet-i meylini her sene sınıfta birincilikle terfi etmesinden istidlâl ediyordu. Hele İstanbul’a giderken Meliha’yı ona nişan eder, Kenân da kızın kendi malı olduğuna yakın hâsıl ederse, teklifâtının bilâ-tereddüt kabul olunacağında şüphe yoktu.”⁴⁷⁸

Kenân’ı ne kadar sevdiğini ve onun tahsîli konusunda ne kadar önem verdiğini Meliha’ya şöyle anlatır:

“Zaten merhumenin bana en birinci vasiyeti, valide şefkati, peder himayesi görmemiş olan Kenân’ı büyütme, okutmak elden geldiği mertebe tezyîn-i zât ve sıfatına vasita olmak. Bu vesâyâyı icraya ahd ü peymân etmekle beraber, ben yukarıda dediğim gibi tasavvurâtımı bir kat daha tevsi ettim. Onu kendime evlât etmek arzusunu besledim. (...) İnşallah bu sene rüştiyeyi ikmal edeceğinden, fikrim kendisini mekâtib-i âliyeden birine vermektir.”⁴⁷⁹

Kenân vakti gelince İstanbul’a gider. “(...) parlak bir imtihan ile Mekteb-i Mülkiye’ye kabul olunur.”⁴⁸⁰ Mektepte oldukça başarılı ve sevilen bir öğrenci olur.

⁴⁷⁷ Ahmet Midhat, **a.g.e.**, s.9-10.

⁴⁷⁸ Ahmet Midhat, **a.g.e.**, s.11.

⁴⁷⁹ Ahmet Midhat, **a.g.e.**, s.16.

⁴⁸⁰ Ahmet Midhat, **a.g.e.**, s.37.

Fakat Kenân'ın İstanbul'a gidişinin ardından Sâim Bey'in hastalığı artar ve durumu ağırlaşır. Kenân, eniştesinden gelen mektuplardan bu durumu öğrenir. Yokluğunda eniştesi ve Meliha'nın yaşadıkları Kenân'ı çok üzer; fakat mektepten zihn alamadığı için memlekete gidemez. Kenân'ın yokluğunda ve Sâim Bey'in hastalığında Meliha'nın amcası ve karısı güya yardım için onların yanına gelimlerdir. Fakat Meliha da Sâim Bey de bunların nasıl insanlar olduklarını ve ne kadar kötü niyetli olduklarını bildikleri hâlde, Sâim Bey hastalığından, Meliha babasına duyduğu üzüntüden bunlara bir şey demezler. Hastalığının artmasından sonra kendine bir şey olursa en büyük endişesi çocukların başına geleceklerdir. Kenân'ı İstanbul'a gönderdiğine kimi zaman pişman olan Sâim Bey, böyle zamanlarda şunu düşünür:

“Lâkin evlâdından ayırmadığı bir çocuğun–mürüvvet göreceğim fikriyle- tahsiline mâni olmayı insaniyete, karabete, münâfi bulurdu. Filhakika kendi terk edeceği servetin onların teşkil edecekleri aile gibi daha beş on familyayı bile idareye baligan mâbelag kâfi ise de saadetin servetle değil, fazl ü irfan ile hüsn-i ahlâk ve tevâr ile kaim bulunduğunu ve bugün mevcut olan servetin teâkub-ı eyyâm ile mahvolması mümkünâtan ise de ilim ve irfan ve hüsn-i ahlâkın vücut beka buldukça fenâ-pezîr olmayacağını pek güzel takdir edenlerdendi. Bundan fazla ya Kenân büyüdüğü zaman tahsiline edilen adem-i imtinâyı görerek sebep kendisini addeder de mahrum olursa? İşte Sâim Bey'in her şeyi göze alarak Kenân'ın tahsil için İstanbul'a azimetine muvafakat göstermesi bu mütalâalardan neş'et etmekte idi.”⁴⁸¹

Sâim Bey, hastalığı çok ilerlediği ve kardeşinin yapatıklarından ve yapacaklarından korktuğu hâlde, Kenân'ın tahsîlini yarım bırakıp dönmesine razı olmaz. Fakat amca Dâim Bey'in planları yüzünden Meliha, Kenân'dan ümidini keser. Sâim Bey vefat eder. Meliha, kendini korumak için, bir başkasıyla evlenmek zorunda kalır. Kenân ile Meliha'nın birbirlerine yazdıkları mektuplar yine Dâim Bey yüzünden ellerine geçemez. Sonunda Meliha'nın başkasıyla evlendirildiğini duyan Kenân'ın arkadaşı Sâbit, Kenân'a bir arkadaşı aracılığıyla ulaşarak, onu olan bitenden haberdar eder. Bütün olanları duyan Kenân, mektepten izin almadan çıkar. Böylece Sâim Bey'in her şeye rağmen tamamlatmaya çalıştığı Kenân'ın eğitimi yarıda kalır.

Jön Türk'ün Fatma Ahdiye'si babasızdır. Anne Dilşinas “Bir Çerkes cariye olmak hasebiyle tederrüs etmemiş bir ümmî ise de pek güzel terbiye görmüş bir

⁴⁸¹ Ahmet Midhat, **a.g.e.**, s.52-53.

hanımıdır.”⁴⁸² Baba Miralay Gazanfer Bey, Plevne Muharebesi’nde Ruslara esir düşer. Esareti sırasında eşiyile mektuplaşmaya başlar. Fakat eşinden gelen mektuplar, o okuma yazma bilmediği için başkasının dilinden ve kaleminden yazılmış mektuplardır.

“Zira terbiye-i nisvân hakkında bizce hemen teammüme yaklaşmış olan fikir ve gayret bundan otuz sene mukaddem bu kadar umumî değildi. Kızların yazıp okumaları onların mesturiyet ve mahcubiyete mecbur olmaları kaziyesiyle henüz tevkif edilemiyordu. ‘Dostuna namemi yazacak? İtirazı henüz pek kuvvetli olup buna mukabil ‘Hayır. Kocasına mektup yazacak’ sözü bir zaaf-ı miskinânenen kurtulamıyordu. Ezkiyâyı erkân-ı harbiyyeden olmasıyla beraber Gazanfer Bey’in dahi tâlim-i benât gayretini beğenmeyenlerden olmasına isterseniz taaccüp ediniz. Bey her hâlde kızlara dinlerini, mezheplerini âdâb-ı İslamiyye ve insaniyyelerini öğretmek lüzumuna kanaatle beraber öyle eline kalemi aldığı gibi karşısındaki erkekleri durduracak mertebelerde talim-i nisvânı bir türlü zihnine sığdıramıyordu. Ama şimdi şu hâl-i esârette İstanbul’dan aldığı mektuplar kendi zevcesinin sözü olmayıp ara yerdeki başka bir kâtibin sözleri olmasından müteessür olunca bu fikri değişti. Nasıl değişmesin ki kendisi dahi yazacağı, yazdığı mektuplarında gönlünün her istediğini o kâğıda koyamayacak. Zira o sözleri doğrudan doğruya zevcesi okumayacak. Ara yerde bir bigâne okuyup Dilşinas Hanım o sözleri o yabancının ağzından işitecek.”⁴⁸³

Gazanfer bu yaşadığının ardından kendi kendine yemin eder: “Allah ile ahdim olsun ki kız evlâdım olursa mükemmelen okutturup yazdırayım!”⁴⁸⁴ Esarettten kurtulup dönen Gazanfer Bey’in duası kabul olur ve bir kızı olur. Kızı olduktan sonra ahdini hatırlayan Gazanfer Bey, “Allah ile ettiği ahid daima ihtar etsin diye kızının adını Fatma Ahdiye koydu.”⁴⁸⁵ Kızın doğumundan bir sene sonra Gazanfer Bey vefat eder. Kocasının kızına koyduğu Ahdiye adını beğenmeyen Dilşinas Hanım’a, kocası Gazanfer Bey niçin o ismi koyduğunu anlatır. Karısına da kimi zaman “Dilşinas şayet ömrüm vefa etmez de bir emr-i Hak vaki olursa sana en büyük vasiyetim Ahdiye’nin okutup yazdırılmasıdır.”⁴⁸⁶ diye vasiyette bulunur. Ahdiye altı yaşına gelince arkadaşı Remziye Hanım ile “civarda en yakın olan ve evlâd-ı zükûr ve inâsı mahlûten talim ve tedris eden bir mektebe devam”⁴⁸⁷ eder. On bir-on iki yaşına kadar bu mektebe devam eden kızlar,

“Yeni usûl-i tedrisin bahşeylediği teshilât sayesinde okudular, yazdılar. Birkaç hatimden maada usûl-i tevcid-i Kur’an’ı da öğrendiler. Amâl-i erbaa derecesinde hesap bile yaptılar

⁴⁸² Ahmet Midhat Efendi, **Jön Türk**, 2003, s.7.

⁴⁸³ Ahmet Midhat, **a.g.e.**, s.8-9.

⁴⁸⁴ Ahmet Midhat, **a.g.e.**, s.9.

⁴⁸⁵ Ahmet Midhat, **a.g.e.**, s.9-10.

⁴⁸⁶ Ahmet Midhat, **a.g.e.**, s.11.

⁴⁸⁷ Ahmet Midhat, **a.g.e.**, s.11-12.

ise de taksim ameline bir türlü akıl erdiremiyorlardı. Coğrafyayı da duvarda asılı olan bir harita üzerindeki isimleri okumak derecesinde gördüler. Ha bakınız ilmihâli pek güzel öğrendiler. Dinin farzalarını, vaciplerini, sünnetlerini, müstehaplarını, haramı, mekruhu her şeyi pek mükemmel öğrendiler.”⁴⁸⁸

Kızların mektebi bu şekilde bitirmesinin ardından, etraftan bazı eş-doşt, Dilşinas Hanım’a kızını Darülmuallimata göndermesi konusunda tavsiyelerde bulununca Hanım, o okulun öğrencilerinin ne kadar serbest, açık seçik olduklarını duyduğu için, kızını oraya kesinlikle göndermeyeceğini söyler. Dilşinas Hanım kızının kütüphanesinde her türlü kitabın bulunmasına izin vermez. “Ahdiyenin kütüphanesini hemen tamamıyla Muhammediyeler, Ahmediyeler, Battal Gaziler filânlar teşkil ediyor. Yeni romanlar oraya girmek şöyle dursun Âşık Garipler, Şah İsmail, Keremler bile girmiyor.”⁴⁸⁹

Dilşinas Hanım kızına zararlı olabilecek hiçbir kitabı kızın kütüphanesine sokmamakta ve kıza okutmamaktadır. Kızlar “İlk mektepten çıktıktan sonra pek de uzak olmayan komşulardan Hoca Abdüllatif Efendi namında bir zat bulundu. (...) haftada üç gün için iki kıza ders vermeye tayin edildi.”⁴⁹⁰ Kızlar bu şekilde yetişir. Fakat annenin kızını uzak tutmaya çalıştığı eserler kimi zaman Remziye tarafından Ahdiye’ye veriliyordu. Böylelikle Ahdiye gizlice de olsa bu eserlerden bazılarını okur. Annenin bu eserleri kızından uzak tutmaya çalışması, kızın terbiyesini kendisini korumak, zamane tehlikelerinden onu uzak tutmak içindir. Ahmet Midhat, bu konuda Dilşinas Hanım’ın tavrını destekler.

“Bu hâlde validesi tarafından ika edilmek istenilen memnuyyet Ahdiye hakkında pek hayırlı olmuş bulunduğuna şüphe etmezsiniz. Yalnız Remziye’nin nail olduğu müsaade dâhilinde yetişmiş olsa idi Müslümanlığa dair olan terbiyeden mahrum kalarak sırf yeni fikirler içinde yetişmiş olurdu. Yeni fikirler içinde anlıyor musunuz? Bunu pek iyi anlamanızı arzu ediyoruz. O yeni fikirlerin en aşağı dereceleri bile bazı müşkülpesentleri bihakkın düşündürmektedir. Hâlbuki yeni fikirlerin yüksek dereceleri o kadar müthiş ki o derecelere varanlara ‘Müslüman’ demek yalnız ‘Müslüman’ diye ikrarlarından dolayı mümkün olabilip tasdikleri araştırılacak olursa hiç de mümkün olamayacağı görülür. ‘Hafazanallah tasannur etmişler’ mi diyeceğiz? O yeni fikirlerde Nasraniyet dahi yoktur. Fikirleri o dereceye kadar tevessü edince Nasraniyet dahi kalmaz. Bunlara ‘Avrupalı’ demek belki caiz olabilecek ise de sözün doğrusunu söyleyelim ki terakkiyât-ı fikriyenin o derecesi Avrupa’da mehâsin-i ahlâk gayretinde bulunanalar nezdinde de istihsan

⁴⁸⁸ Ahmet Midhat, **a.g.e.**, s.12.

⁴⁸⁹ Ahmet Midhat, **a.g.e.**, s.13.

⁴⁹⁰ Ahmet Midhat, **a.g.e.**, s.13.

edilmemektedir. Hikâyemizin ilerlerinde bunlardan da bir nümuneyi göreyek şurada ahvalini tasvir ettiğimiz Ahdiye ile farklarını muvazene edebileceğiz.”⁴⁹¹

Ahdiye Hanım, romanda iyi yetişmiş, temiz, akllı bir aile ve Osmanlı-Müslüman kızı olarak çizilir. Yazarın kendisinin de söylediği gibi, ilerleyen bölümlerde Ahdiye'nin karşısına çok serbet yetişmiş, frenkmeşrep bir kız olan Ceylan konulacaktır. Ceylan Ahdiye'nin tam tersidir. Hatta Ahdiye yalnız anne elinde iyi yetiştiği hâlde, ana-babası sağ olan Ceylan onların elinde çok serbest yetişmiştir. Zaten bu yetişme tarzı, onun başına çok kötü işler açar. Ceylan çok serbest davranır, konuşur, gezer, yaşar. Komşuları Nurullah Bey'i evlerinde bir gece baştan çıkarır, feministlik iddialarında bulunur. Nurullah Bey'den hamile kalır. Sonunda yaşadıklarından dolayı cinnet geçirerek kendini yakar. Yazar Ceylan'ı 'şık hanımlar' sınıfına dâhil eder. Bunların felsefelerini ve aşırı hürriyetlerini doğru bulmaz. Zaten Ceylan'ın başına gelen kötü şeyler, hep bu yolda yetiştirilmenin kötü sonuçları olarak verilir. Yazar için Müslüman-Osmanlı kızlarının yetişme tarzı Ahdiye'ninki gibi olmalıdır. Ceylan'la olan ilişkisinin ardından Nurullah Bey, Ahdiye ile evlenir. Ceylan'la evlenmeyi kabul etmez.

Taaşukk-ı Tal'at ve Fitnat'ta Tal'at'ın babası ölüm döşesinde karısı Saliha Hanım'a “(...) İşte bu çocuğa beraber terbiye verecektik; lâkin ne çare, buna kader müsaade etmedi; bunun terbiyesi sana kaldı. Tekasül etme!”⁴⁹² diyerek oğlunu iyi yetiştirmesi konusunda eşine vasiyette bulunur. Oğlunun eğitimine önem veren baba, oğlu altı-yedi yaşındayken dua eder: “Bu çocuğu tebiye edip okutmak için, hiç olmazsa çocuk yirmi yaşına varıncaya dek bana ömür ihsan eyle!”⁴⁹³ Fakat babaya oğlunu, yirmi ayına kadar görüp, eğitmek nasip olmaz Tal'at küçükken vefat eden babanın ardından anne, oğlunu babanın isediği şekilde terbiye eder. “Hele bin kere hamd olsun, Tal'at'çığım pederinin istediği üzerine terbiye olundu.”⁴⁹⁴ diyerek dualara eder.

“Tal'at Bey, pederi vefat ettiği vakitte, mahalle mektebinde devam ediyordu. Rif'at Bey'in vefatından sonra, Saliha Hanım oğlunu bir-iki sene daha sıbyan

⁴⁹¹ Ahmet Midhat, **a.g.e.**, s.14.

⁴⁹² Şemseddin Sami, **a.g.e.**, s.5.

⁴⁹³ Şemseddin Sami, **a.g.e.**, s.5.

⁴⁹⁴ Şemseddin Sami, **a.g.e.**, s.5.

mektebinde ve sonra rüşdiyede okuttu. Tal’at Bey, on altı yaşında iken mekteb-i rüşdiye imtihanını verip, bütün İstanbul gençleri yaptıkları gibi, bir dairenin bir kalemine dâhil oldu. İşte iki sene vardır ki o kaleme devam ediyordu.”⁴⁹⁵ Babasının ölümün ardından annesi tarafından büyütülen Tal’at, çalıştığı kalemde de çok sevilen bir insandır.

“Tal’at Bey nazik ve latif bir çocuk olup daima yüzü gülerdi ve tabiatında kibr ü hased gibi ahlâk-ı zemîme bulunmadığından başka, çapkınlık ve hovardalıktan dahi bütün bütün bî-haber olup gayetle uslu olduğundan, gerek kalem şerikleri, gerek bil-cümle bildikleri kendini pek çok severlerdi.”⁴⁹⁶

Romanın diğer babasız kahramanı Fitnat, öz ana-babadan mahrumdur. Üvey babası Hacıbaba’nın yanında, Hacıbaba’nın yaşlı analığıyla yaşamaktadır. Hacıbaba, miras kızını elinden geldiğince ve kendi yeter gördüğü ölçüde yetiştirmiştir.

“Hacıbaba bu kızın terbiyesine pek çok dikkat edip, beş yaşına bastığı gibi, mektebe göndermeğe başladı ve hiçbir vakit yalnız göndermeyip daima bir adam tefrik ederdi. Sekiz yaşına varıncaya dek mektebe devam ettirdi. Sonra mektepeten çekip eve kapadı. Ama şöyle kapadı ki biçare Fitnat, ol vakitten bahsettiğimiz zamana değin, yani on dört yaşına varıncaya kadar, sokak kapısını bile görmemişti desek mübalağa etmiş olmayız. (...) Fitnat Hanım, gayetle halim olup, hiddet ve gazabın ne olduğunu bilmezdi. Nezaket ve letâfet ona mahsus şeyler.”⁴⁹⁷

Romanın iki babasız kahramanı da gayet iyi terbiye ile yetişmiş, iyi gençlerdir. Onlar kendi yaşamlarında bu yolda terbiye aldıklarını hep hissettirmişlerdir. Bu iki genç birbirlerini tesadüfen görüp, birbirlerine tutulurlar. Gizli aşk yaşarlar. Fakat Hacıbaba’nın büyük özenle yetiştirdiği kızı iyi, varlıklı bir insanla evlendirme isteği, bu iyi gençlerin hayatlarına mal olur.

İntibah’ın Ali Bey’i ana-babasının tek çocuğudur. Baba çok sevdiği evlâdını oldukça iyi yetiştirir.

“Ali Bey, ağniya evlâdından yirmi bir yirmi iki yaşında bir delikanlı idi. Anasının, babasının bir tanesi olduğundan ve hususiyle pederi evlat kadrini gerçekten bilenlerden bulunduğundan, İstanbul’da bulunduğu hâlde tahsiline, maarifçe terakkinin aksâ-yı merâtibine varmış olan yerler zâdegâni kadar itina olundu. Çocuk yaşında iken birkaç lisan bilir, üdebâ arasında nevrüstegan-ı maârifin en müsaidlerinden addolunur, hele pederinin

⁴⁹⁵ Şemseddin Sami, **a.g.e.**, s35.

⁴⁹⁶ Şemseddin Sami, **a.g.e.**, s35.

⁴⁹⁷ Şemseddin Sami, **a.g.e.**, s44.

bizim taraflarda emsâli pek az görülen rıfk ve şefkatini, fıtratında olan saffet ve nezâkete o kadar kuvvet vermişti ki terbiyesine, muâmelesine bakanlar kendisini âdetâ bir melekle zannederdi.”⁴⁹⁸

Baba çok sevdiği oğlunun tabiatından endişe eder. Çünkü ziyadesiyle asabi olan çocuk, her ne kadar aldığı eğitim sonucunda bu tabiatını biraz bastırır da kimi zaman, bu hâli ortaya çıkar.

“Pederi ise dünyada hem en büyük kemâlat hem de en büyük nekâisin sâiki olan bu meşreb-i musırâne’yi çocuğun tabiatından çıkarmaya imkân göremediği için o meyelânı dâima tahsil ve terbiye cihetlerine sevk ederek oğluna bir salâh istifade etmek isterdi. Vâkıa Ali Bey pederinin hayatında ve hele on dört on beş yaşına girdikten sonra âlemde maâriften başka söyleyecek, arzu olunacak bir şey bulamaz olmuştu. Dünyayı unutturmasına meşgul olduğu şey var ise dersleriydi. Küçük maksat için büyük fedakârlık ihtiyar ederse nüshası nadir bazı kitapları pahasının kır elli misline almakta idi. Hastalanırsa bir bahiste mağlup olduğu için hastalanırdı. Ağlarsa okuduğu şeylerde müşkül meseleye tesadüf edip de halledemediğinden dolayı ağlardı.”⁴⁹⁹

Babanın hayattayken oğlunun tabiatında fark ettiği ve verdiği terbiye ile üstesinden gelebileceğini düşündüğü bu hâl, bütün gayretlere rağmen, babanın ölümünün ardından ortaya çıkar. Bütün terbiyesine, bilgisine, beyfendiliğine rağmen babasının ölümünün ardından girdiği ruhsal bunalım, Ali Bey’in kendi isteğiyle olmasa da başka bir uğraş bulmasına yol açar. Ali Bey, annesi ve kalem arkadaşlarının zoruyla gittiği Çamlıca’da arabadan kendine işaret yapan kaidini unutamaz ve ona mübtela olur. Sonunda bu kadına olan takıntısı, onun her şeyinin sonunu getirir. Babanın ölümüne kadar eğitimini tamamlayan, hatta çok iyi bir eğitim alan Ali Bey, babanın ölümünün ardından eğitim problemi yaşamaz. Ama babanın hayattayken yaptığı tespit, onu korkularında haklı çıkarır. Bu olası kötü duruma karşı aldığı eğitim tedbiri de mizacına yenik düşer.

Turfanda mı Yoksa Turfa mı? romanındaki babasız kahramanlar Mansur ve Zehra, babalarının ölümünün ardından amcalarının evinde ilk eğitimlerini alırlar.

“(…) Ahmet el-Nasır tabîî olarak gelen giden ile ihtilat edecek olan üç çocuğuyla onlardan ayıramadığını göstermekten zevk-yab olduğu Mansur ile Zehra’yı şanına göre terbiye etmek lüzumunu hissederek bir Arabî hocasından maada bir madmazel ile bir mösyö daha

⁴⁹⁸ Namık Kemal, **a.g.e.**, s.9.

⁴⁹⁹ Namık Kemal, **a.g.e.**, s.10.

tutmuştu. Bu suretle konağın bir köşesinde sanki beş kişilik bir mektep sınıfı açılmış bulunuyordu.”⁵⁰⁰

Mansur ile Zehra, sürekli amcasının çocuklarının alaylarına maruz kalır. Mansur bunlardan kendini bir dereceye kadar koruyabilir; ama Zehra koruyamaz. Fakat Zehra dersler konusunda oldukça başarılı olur. Mansur’un annesi Türkçeyi güzel konuşur ve okur. Her zaman buldukları durumdan şikâyet eder ve İstanbul’a gitme hayalleri kurar. “Bu sebepten olarak Mansur beşikten beri validesiyle Türkçe konuşarak fasih Türkçeyi öğrenmişti. Altı yaşında iken o sayede Türkçe okumaya muvaffak olmuştu.”⁵⁰¹

İki çocuk, aralarında sürekli rekabetle tam notlar alarak ve birbiriyle yarışarak eğitimlerini sürdürürler. Sürekli ahırda kuzularla ve tavuklarla ilgilenen Zehra, bu konuda birçok saldırıya uğrar. Özellikle Mansur’la ders konusunda aralarındaki gizli rekabetten kaynaklanan sürtüşmeler sonunda Zehra’yı bıktırır. “Zehra’nın artık tahammülü kalmamıştı. Derse devam edemeyeceğini iptida validesine, sonra amcasına katiyen beyan etmiş, esbabını söylememiş, fakat gerek ricaların gerek tehditlerin zerre kadar tesiri görülmemişti.”⁵⁰² Üç yıl bu şekilde birlikte okuyan çocuklar, ayrılırlar. Zehra’nın dersi terkenden birkaç ay sonra, Mansur, amcasından izin alarak Fransa’da öğrenimini sürdürmek için gider.

Yazar, eğitim konusundaki görüşlerini, amcanın bir arkadaşı olarak konağa gelen yüzbaşına söyler.

“Oğlum! İstanbul’a değil, Amerika savanalarına gidecek olsan yine malûatsız bir iş göremezsin. Zamanımız maarif zamanıdır. Malûatsızlar için kuru ekmek bile güç bulunacaktır. Sen bir kere tahsîlini bitir, adam ol. O vakit âlemin her bir kapısı senin için açık olur. İşte o vakit İstanbul’da da aç kalmazsın.”⁵⁰³

Mansur, Fransa’ya gider. Okula başlar. Aslında Mansur’un Fransa’ya gittikten sonra ilk fırsatta İstanbul’a kaçmak gibi bir düşüncesi vardır. Ama okulla ilgilendikçe

⁵⁰⁰ Mehmed Murad, **a.g.e.**, s.23.

⁵⁰¹ Mehmed Murad, **a.g.e.**, s.26.

⁵⁰² Mehmed Murad, **a.g.e.**, s.29.

⁵⁰³ Mehmed Murad, **a.g.e.**, s.32.

bu düşüncesinden vazgeçer ve tahsilini tamamlamaya karar verir. Çok çalışkan Mansur, derslerine çalışmak yanında gazete ve kitap okumaya da zaman harcar. “Mansur bunları okur, memalik-i mahrusa-i şahane ile sair memalik-i İslâmiyeden bâhis havadisi kemal-i dikkatle tekrar mütalâa eylerdi.”⁵⁰⁴ Mansur sınıf birincisi olur. Çevresindeki herkes tarafından sevilir. Çok terbiyeli, nazik, çalışkan olan ve sürekli okuyan Mansur; arkadaşları arasında “Sahra-yı Kebir Filozofu, Utopist” lakaplarıyla anılır olur. Mansur Paris Darülfünununun Tıp şubesine devam eder. Bir yandan da Paris’teki siyasiyat konferanslarını takip eder. Okulunda da çok başarılı olur. Tahsilini tamamlar. Hocalarının “ders muavini tayin olunması”⁵⁰⁵ konusundaki tekliflerini reddeder ve İstanbul’a gider. İstanbul’da sahip olduğu şehadetnâme ile parasını kazanacaktır. Küçükken ayrıldığı Zehra’yla İstanbul’da amcası Salih Efendi’nin konağında karşılaşır. Küçüklüklerinde Zehra Mansur’a kızıp dersi bıraktıktan “Mansur’a olan hırs ve husumeti kendisini yalnız başına çalışmaya sevketmişti. Israr ederek validesine bir muallime tutturmuş ve Zehra, kadınlara mahsus tahsille iktifa etmediği cihetle on yaşındayken onu değiştirmişti. İkinci muallimesi muharebede ölmüş bir asker kaymakamın karısı ve kibar düşkün olup servete malik olmadığı için Cezayir’de ihtiyar-ı ikamet etmişti.”⁵⁰⁶ On dört yaşından sonra hocası ilim ve fenden aciz kaldığı için Zehra’nın aldığı dersler, el işleri ve musuki derslerine dönmüştü. Hocasının Zabit oğlu Zehra’ya aşkı ilan edip onunla evlilik için amcasının da desteğini alınca, Zehra annesiyle beraber İstanbul’a gelir.

Mansur, İstanbul’a geldikten sonra, eğitimini, çalışmalarını hep devlet ve halk yolunda hizmet için harcamayı düşünür. Bu yolda da harcar. Hem Mansur hem Zehra, yetişme tarzları ve aldıkları eğitimle çok prensipli, idealist tipler olurlar. Mansur, Osmanlı Devleti’nin kurtuluşunu eğitimde görür. Bu yüzden eğitime çok önem verir. Amcasının kendisine bıraktığı mirası da Manisa’nın bir köyünde yaşamaya başladıktan sonra oradaki çocukların eğitimi için harcama yolunda kullanır. Farklı yerlerde okullar açılmasına vesile olur, yardım eder. Aslında Mansur’un bu kadar idealist olarak çizilmesi yazarın bilinçli tercihidir. O, Osmanlı’nın içinde bulunduğu kötü durumdan

⁵⁰⁴ Mehmed Murad, **a.g.e.**, s.35.

⁵⁰⁵ Mehmed Murad, **a.g.e.**, s.40.

⁵⁰⁶ Mehmed Murad, **a.g.e.**, s.102.

kurtuluşu için, fikirlere sahiptir ve somut çözüm yolları önerir. Onun bu konudaki düşünceleri, romanda Mansur'un ağzından verilir.

Zehra'nın Subhî'si asil bir ailenin kızı Münire ve kızın akrabasından olan bir adamın çocuğudur. "Gayet kibarâne büyümüş, genç, güzel bir delikanlı"⁵⁰⁷ olan Subhî'nin babası birkaç sene evvel vefat eder.

"Subhî'nin talim ve terbiyesine itina gösterilmiştir. Mâlumât-ı itidaiyyeyi sade pederinden almış ve ibare sökmek iktidarını kesbettikten sonra 'mahalle mekteplerinden' birine verilmiştir. Çocuk sair talebenin iki senede kazanacağı bidaayı dokuz on ay içinde edinmekle oradan rüştiyeye geçmiş ve ikmâl-i tahsil ile bâ-şehadetname oradan da çıkmıştır."⁵⁰⁸

Babası sağlığında oğlunu elden geldiğince iyi yetiştirmiş ve güvendiği iyi bir insan ve tüccar olan arkadaşının yanına kâtip olarak yerleştirmiştir. Bu şekilde baba elinde yetişen Subhî, çalışkan, iyi bir gençtir. Babasının ölümünden önce kendisini emanet ettiği Şevket Efendi, "tıpkı Subhî gibi yetişmiş, çalışkan, henüz otuz beş yaşında bir adam"⁵⁰⁹ olup Zehra adında bir kız evlâda sahiptir.

"Zehra çocukluğundan beri gayet kıskanç idi. Hele kendisinden iki sene sonra doğan Bedri'yi o derece kıskanırdı ki birkaç kereler çocuğu âdeta boğmak, kafasını ezmek gibi vahşetlere kadar cür'eti götürmüştü. Kızın bu tabiatı Şevket'i cidden düşündürmekte idi. Bu tabiatla olanlar -bâhusus kadın iseler- ilerde gayet fâci' vukuâta sebep olacaklarını biliyor idi."⁵¹⁰

Subhî ve Zehra evlenirler. Subhî evlenmeden önce karısının bu tabiatından haberdardır. Aslında iyi bir tebiye görmüş olan Subhî, ilerde karısının bu tabiatı yüzünden büyük problemler yaşar. Zehra da Subhî de bu kıskançlık hastılığının sonunda Şevket Efendi'nin ölümünün ardından yuvalarından, mutluluklarında, servetlerinden ve hayatlarından olurlar. İyi bir babanın elinde büyüyen Zehra'nın kötü tabiatını, aldığı terbiye de yenemez.

⁵⁰⁷ Nabizâde Nâzım, **a.g.e.**, s.11.

⁵⁰⁸ Nabizâde Nâzım, **a.g.e.**, s.12.

⁵⁰⁹ Nabizâde Nâzım, **a.g.e.**, s.12.

⁵¹⁰ Nabizâde Nâzım, **a.g.e.**, s.12.

Araba Sevdası'da Bihruz Bey'in babanın sağlığında başlayan eğitim problemleri, babanın ölümünü ardından da devam eder.

“Vilâyetten vilâyete intikâl ile on beş sene kadar alettevâli İstanbul'a ayak basmış olan pederiyle sagir-i sininde memleket memeleket dolaştığından dolayı Bihruz Bey bir ocuk için derece-i evlâda vâcibü't-tahsil olan mâlumâtı on altı yaşına kadar ele getirememişti. Nihayet pederinin bir infisâli zerine İstanbul'a vürdunda mahdum beyin bir rüştiyeye konulmasına nasılsa himmet olundu. Aradan altı ay mürr etmeden (...) Paşa yine bir vilayet valiliğine memur ve İstanbul'dan tekrar mfârakata mecbur oldu ise de artık bu defa Bihruz Bey tahsilinden geri kalmamak için validesiyle beraber İstanbul'a bırakıldı. İki sene sonra Paşa yine ma'zlen İstanbul'a gelidiği zaman, mahdum beyi kara cümleden, imlâdan, kiraatten bizzat bilimtihan mâlumâtını derece-i kâfiyede görmekle tahsilini ikmâl edip de bir şahâdetnâme alıncaya kadar mektebe devam ettirmeye lüzum görmeyerek çocuğu kendi arzusu zerine Bâbiâli aklâmından birisine ırac ettirmiş ve beyefendi için tahsil artık bittabi vâcip görülen Fransızca ile beraber ikinci derecede lüzumu teslim olunan Arabi ve Farişi'yi öğretmek üzere Bihruz Bey'e başka başka maaşlı hocalar tayin etmişti.”⁵¹¹

Annesi tarafından hep şımartılan ve babasının işi dolayısıyla tahsilini yarım yamalak yapan Bihruz Bey'in aldığı eğitim aslında sağlam bir eğitim değildir. Fakat o, kendini gayet beğenir, donanımlı bulur.

“Bihruz Bey, ilk hevesle beş altı ay kadar kaleme devam ederek daha Fransızca bir ibare okumaya iktidar hasıl etmeden, ağızdan bellediği bir hayli elfâz ve terâkib ile alafranga geç beylerin tavr  kıyafet ve hâl  hareketini taklitte hakkâ ki bir büyük eser-i istidat gösterdi.”⁵¹²

İstanbul'a geldikten sonra alafrangaya merak salan Bihruz, kendisini şımartan annenin, genelde kendisinden uzak babanın, tam olarak alamadığı eğitiminin ve İstanbul'da görüp kendisini cezbeden alafranga yaşamın etsiyle; derinliği olmayan, gösterişe dayalı bir yaşam sürmeye başlar. Kendisine tutulan özel hocalarla da doğru düzgün ders yapmaz. “(...) cumaları, pazarları da sabahleyin hocalarıyla yarımşar saat ders mzakeresinden sonra...”⁵¹³ genelde vaktini, giyimi kuşamı için çeşitli bahanelerle Beyoğlu'nda, seyir yerlerinde, ötede beri de geçirir.

Babasının ölümünü ardından özel hocalardan aldığı derslere Fransızca hariç devam etmez.

⁵¹¹ Recaiẓâde Mahmud Ekrem, **a.g.e.**, s.9.

⁵¹² Recaiẓâde Mahmud Ekrem, **a.g.e.**, s.10.

⁵¹³ Recaiẓâde Mahmud Ekrem, **a.g.e.**, s.10.

“(…) Arabî ve Farisî hocaları birer birer dūçar-ı istiskâl olarak konağa gelmemeye başladılar. Yalnız Mösyö Piyer nâmındaki Fransızca hocası beyin mizâcına göre şerbet verir, kurnaz bir ihtiyar olmakla onun kemâkân devamına müsâde ve hatta dört liradan ibaret maaşı altı liraya iblağ olundu.”⁵¹⁴

Bihruz’un giyimi, arabası, alış verişi ve okuduğu birkaç Fransızca roman hariç, fikir sahibi olduğu konuştuğu hiçbir konu yoktur. Bihruz Fransızca hocasını sevmektedir. Çünkü o onu fazla sıkmadan, anlayabileceği kadar, anlayabileceği konulardan konuşur. Öğrencisini çok iyi tanıyan hoca, elbetteki Bihruz’a öğrenci olarak bayılmaz. Ama Bihruz’dan aldığı iyi maaş ve konakta geçirdiği rahat günlerin hatırına kimi zaman sıkıldığı bu öğrencisine katlanır.

“Şâkirdinin böyle siyasî ve ciddî bahislerde muhatap olmaya kabiliyetsizliğini herkesten iyi takdir etmiş olması iktiza eden Mösyö Piyer”⁵¹⁵ bunu bildiği hâlde kimi zaman öğrencisine politik konuları açar. Fakat onun başka konulardan özellikle de aşk konusundan bahsetmesine ve ilgisizliğine kızarak “bî-edep şâkirdini iyice haşlamak”⁵¹⁶ ister; ama böyle zamanlarda ondan kazandığı paraların hatırına susar.

Bihruz Bey’in okuduğu romanlar; Pol ve Virjin, Lâ Dam o Kamelya, İhlamurlar Altında, Goethe’nin Verter gibi romanlarıdır. O, bu romanlardaki romantik aşklara kapılır. Kendisini hep bu romanların kahramanlarına benzetir. Onların yaşadığı gibi aşk yaşamayı ister. “Bihruz Bey de bunları dinledikçe bu güzel, bu şairâne romanın kahramanı bizzat kendisi olduğunu düşünerek mesut ve müftehir olacaktı!”⁵¹⁷

Çamlıca’da görüp âşık olduğu Periveş Hanım’ı iyi bir ailenin kızı olarak düşünen Bihruz, ona mektup yazacaktır. Yazacağı bu mektup, öyle basit bir şey olmayacaktır. O, bu mektubu yazarken okuduğu Fransızca kitaplardan yararlanacaktır. “Fakat beyin fikrince Periveş Hanım gibi noble bir âileye mensup, mükemmel terbiye görmüş bir nâzenine takdim olunacak muhabbetnâmenin hâvi olcağı tâbirler

⁵¹⁴ Recaiâde Mahmud Ekrem, **a.g.e.**, s.12.

⁵¹⁵ Recaiâde Mahmud Ekrem, **a.g.e.**, s.45.

⁵¹⁶ Recaiâde Mahmud Ekrem, **a.g.e.**, s.47.

⁵¹⁷ Recaiâde Mahmud Ekrem, **a.g.e.**, s.50.

santimanlarda noble olmak lâzım ve bu husûsta Fransızca, o yolda yazılmış şeylere müracaat zarurıydı.”⁵¹⁸

Bihruz hiçbir konuda tam, sağlam bilgiye sahip olmadığı ve her şeyi yarım yamalak bildiği için okuduğu kitaplardan da tam anlamıyla bir şey öğrenemez. Ama yine de okuyup anladığını düşünür.

“Binaenaleyh beyefendi ibtida Nouvelle Heloiz’i açtı. Ötesinden, berisinden okudu, anladı, anlayamadı. Çünkü kitabın ibaresi pek çetin, o ibarelerde gizlenen fikirler ise ziyade filozofik idi. Kitabı karıştırdı, yine karıştırdı, birçok karıştırdı; nihayet kolay sandığı ve azıcık tebdilât-ı icrasıyla kendi hâl ve mevkiine tatbiki kabul eder gibi gördüğü birinci mektubu lâzım gelen yerlerini hâle göre tebdil ederek tercümeğe başladı ise de bu suret sökmeydi. Yalnız baş taraflarında şuradan, buradan birkaç ibaresini almakla iktifa ederek ve kasûr yerlerini kendi karihasından çıkararak uğraşa uğraşa aşağıki mektup suretini meydana getirdi.”⁵¹⁹

Alafranga Bihruz Bey, Fransızca romanlarda çok anlamasa da her şeyi beğenir. Onun için yaptığı işin alafranga usûlde olması kâfidir. O, yaptığı şeyin ne anlama geldiği, kendisi ve çevresi için ne kadar uygun olduğu üzerinde durmaz. Zaten bunu yapabilecek bilince de sahip değildir. Eğitimi, bilgisi, algısı okuması her şeyi sığdır. Ama o, bu sığlığın farkında değildir. Onun için bu sıklık; şıklıktır, güzeldir. Periveş Hanım’a yazdığı mektubu birkaç kez okur.

“Baş taraftaki birkaç cümleyi, ortalarındaki bir iki lâkardıyı Nouvelle Heloise’dan çarpmış olduğu için fena bulmadı ve kendi mahsûl-i karihası olan sözlerinden: ‘Sebebini mümkünü yok keşfedemedim’ cümlesindeki telmihi beğendi ise de mektubun ansamblını ziyadesiyle komün, ziyadesiyle fad, aşırı ensipid gördüğünden tebyiz ve takdimini tensip edemedi. O zaman mektubun yazılışındaki letâfetsizliği lisân-ı Türkînin kiyâyetsizliğine hamlederek biraz söylendikten sonra tekrar Nouvelle Heloise’i aldı. Birçok karıştırdı. Bundan maksadı, münderecâtı içinde kendi hâline uygun, muhtasar bir mektup bulup onu tamamıyla tercümeğe himmet etmektir. Aradığı şeyi bunda bulamayacağını akli kesince kitabı bıraktı ve o Secretaire des Amants’ı derdest ederek süzmeye başladı.”⁵²⁰

Bihruz kendi eksikliğini, dil konusundaki bilgisizliği ve kabiliyetsizliğini de ya dilin kendisine ya da yazarlara ve şairlere bağlar. O, okuduğu hiçbir şeyi anlayamaz, felsefesini anlayamadığı için de bunları yetersiz bulur. “Bihruz Bey Türklerde adam gibi şair yetişmediğini, yine kendisi gibi alafranga beylerden işitmiş, Vâsıf’ın

⁵¹⁸ Rezaizâde Mahmud Ekrem, **a.g.e.**, s.56.

⁵¹⁹ Rezaizâde Mahmud Ekrem, **a.g.e.**, s.56-57.

⁵²⁰ Rezaizâde Mahmud Ekrem, **a.g.e.**, s.60.

şarkıcılıktaki maharetini ise çocukluğundan beri hânelerine gelen okumuş hanımlardan anlamış, dinlemiş..⁵²¹ Bihruz'un bütün bildikleri bunun gibi, başkalarından duyduklarından ibarettir. Bihruz'un alafrangalığı ve bilgisizliği birleşince, Avrupaî tarzdaki kütüphanesine yakıştıramadığı Türkçe, Arapça ve Farsça kitapları kaldırır. Bihruz'un Türk şairler içinde beğendiği tek isim Vâsıf'tır. Bunu beğenmesinin sebebi de onu okudğu, şiirlerini bildiği için değildir. "Vâsıf'ın şarkıcılığındaki mahâretine dâir Bihruz Beyce eskisinden beri kulak dolgunluğu vardı."⁵²² Bundan dolayı Bihruz Vâsıf'ı beğenir. Onun Divan'ını okur. Bihruz bu konuda o kadar yetersizdir ki, bir şarkıda geçen "siyeh çerde" ifadesini bir türlü anlamlandıramaz. Yanlış okur, başka sözcüklerle karıştırır, sözlüklere bakar; sonunda bu ifadenin "sarı, sarışın" anlamında olduğuna karar verir ve kıza göndereceği mektuba bu ifadenin içinde geçtiği bölümü de ekler. Periveş Hanım'ın bu mektuptan ve o şiirden çok etkileneceğine emin olan Bihruz, kızın mektubu okuyunca nasıl bir hâle geleceğini merak eder. Mektubu kıza ulaştırır ve ondan haber bekler. O, kızı artık 'siyehçerde' olarak düşünür ve bekler. Mektubu kıza verdikten sonra, her yerde onu arayan ve onu hiçbir yerde göremeyen Bihruz, mektubunda yazdığı herhangi bir şeyden dolayı Periveş Hanım'ı gücendirdiğini düşünür. Gönderdiği mektubu tekrar tekrar okuyarak, kızın neye güvenmiş olacağını bulmaya çalışır. Şiirdeki 'çerde' sözcüğüne lügatlerden tekrar bakar. "Sarı renk cümlesini, 'at ki kuladan açıktır' sözlerinin tâkip etmesi nazar-ı dikkatini celbetti."⁵²³ İşin içinden çıkamayan ve ifadenin anlamını bir türlü çözemeyen Bihruz, bunun anlamını kalemdeki arkadaşlarına sorar. Onlardan kelimenin "esmer yüzlü, Türçede kara yağız"⁵²⁴ anlamına geldiğini öğrenir. Büyük bir hata yaptığını düşünen Bihruz Bey, hatasını telafi için yeni bir mektup yazmaya karar verir. Böylece yaptığı hatayı telafi edecek ve Periveş Hanım'ın gönlünü alacaktır. Mektubu verebilmek için iki ay dolaşır; fakat hiçbir yerde kızı bulamayan Bihruz, Keşfi Bey'den kızın tifodan öldüğü yalanını duyar. Buna inanan saf Bihruz, kendisinin yaptığı hatadan dolayı kızın üzüldüğünü ve ölümünde bunun da etkisinin olduğunu düşünür. Şimdiki derdi, kızın ölümünden duyduğu üzüntüyü doyasıya yaşamaktır. Bunun için Mösyö Piyer'den okuduğunda

⁵²¹ Recaizâde Mahmud Ekrem, **a.g.e.**, s.66.

⁵²² Recaizâde Mahmud Ekrem, **a.g.e.**, s.73.

⁵²³ Recaizâde Mahmud Ekrem, **a.g.e.**, s.116.

⁵²⁴ Recaizâde Mahmud Ekrem, **a.g.e.**, s.128.

kendisini ağlatacak bir şiir ister. Bulduğu şiiri de kızın mezarını bulduktan sonra, mezarının başına gidecek ve orada okuyacaktır. Ağlayacaktır. Sonunda Bihruz, Keşfi'nin kendisine yalan söylediğini, aslında Periveş'in ölmediğini, inandığı her şeyin kendi uydurmaları olduğunu anlar.

Udi'de Bedia'nın babası iyi bir eğitim, öğrenim görmüştür. Ayrıca şair, bestekârdır. Musikiye gençliğinden beri meraklı olan Nazmi Bey, kemani da çok ustaca çalar. Oğlundan on dört sene sonra dünyaya gelen Bedai'yı babası çok sever. Kardeşiyle beraber saz çalan ve eğlenen baba, bu arada kızının musikiye yeteneği olduğunu fark eder. Buna çok sevinir ve Bedia küçük yaştan itibaren düzenli ve güzel musiki eğitimi alır. Sekiz yaşında bir usta tutulur ve kanuna başlar. On yaşına geldiğinde babasıyla beraber çalıp söyleyebilecek düzeye gelir. On üç yaşına girdiğinde kanunu mükemmel çalar. Bu arda kemana merak salar ve üç buçuk sene babasından keman meşk ve eğitimi alır. Bir düğünde rastlayıp dinlediği ud sesini duyduktan ve çok beğendikten sonra, babası ona bir ud alır. Bedia'ya Musevi sazanelerden bir ud ustası tayin edilir ve kız, ud meşklerine başlar. Bu şekilde küçük yaştan itibaren babası sayesinde hem musiki eğitimi alır, hem de iyi bir terbiye ile yetiştirilir. Bu arada yaşı hayli ilerleyen Bedai'nın evlenme çağı da çoktan gelir. Babası hastalanır. Anne, baba kızının murüvvetini görebilsin diye kızı evlendirmek ister. Bu sırada çıkan kısmet Mail Bey'dir ve Bedia, bu beyle evlenir. Evlendikten bir yıl sonra babasını kaybeder. Daha sonra da annesini kaybeden Bedia'nın ağabeyi başka bir yere görevle gider ve kocasının isteğiyle Bedia, birlikte oturduğu ablasından da ayrılmak zorunda kalır. Bundan sonra evliliği kötü gitmeye başlar. Kocasını çoğu zaman eve gelmez. Eğlence âlemlerine gider. Kadının peşinde koşar, Bedia ise yalnız kalır. Bu zamanlarda Bedia'nın tek arkadaşı udu olur. Bedia, bir taraftan da musiki derslerine devam eder. Bu konudaki eğitimini ve uğraşını sürdürür. Kocasını ile ilişkileri iyice bozulunca da ağabeyinin yanına gider. Kocasından ayrılmak ister. Ayrılmayı kabul etmeyen Mail Bey, sonunda ölür. Bedai tanıdıkları bir aile beraber İstanbul'a gider. İstanbul'a ilk geldiğinde orada musikinin aldığı yol dikkatini çeker. Musiki aşkı burada da onun musiki konusunda ders almasına vesile olur. "Şam'da asla görmediği şekilde önemsenen nota meslesi dikkatini çekmişti.

Bunun kendisince görmekte geçilecek bir şey olmadığını anladı. Derhal üstadlardan, udîlerden birine talebe oldu. Nota okumaya, nota ile çalmaya başladı.”⁵²⁵

İstanbul’a kısa süreliğine gelen Bedia, gidişini sürekli erteler. Kendini de musiki derslerinden alamaz. Dersler sayesinde oldukça ilerler. “Bedia notada bir hayli mesafe aldı. Zira İstanbul’a geleli iki sene olmuştu ki, o hâlâ meşkten kendisini alamıyordu. Notayı serbest çaldıktan başka yazmaya da başlamıştı.”⁵²⁶ İstanbul’a geleli dört sene olmuştu; ama Bedia hala müzik derslerine devam ediyordu. Bu sırada ağabeyini kaybeder. Ağabeyinin kızını ve hizmetlisi Rüstem’i İstanbul’a yanına alır. Ölümünden önce Bedia’nın geçimini ağabeyi sağlamaktadır. Fakat o, ölünce hanenin yükü tamamen Bedia’ya kalır. Bedia, çok sevdiği ve eğitimini iyi aldığı musiki sayesinde para kazanmaya başlar. Kendisine öğrenciler bulur. Bir taraftan ders verir; bir taraftan ders almaya devam ederek musiki eğitimini sürdürür. Bu sayede namusluca parasını kazanır ve hayatını sürdürür. Fakat bütün bu çalışmalar, onu ziyadesiyle yorduğundan hastalanır. Doktorlar ud çalmasını yasaklar. Ud çalamayan Bedia, kendisine ders vermeye gelen hocasının çaldığı udu dinlemekle yetinir. Çok sürmez hastalığı ilerler ve Bedia, vefat eder.

⁵²⁵ Fatma Aliye, **a.g.e.**, s. 103.

⁵²⁶ Fatma Aliye, **a.g.e.**, s. 105.

III. BÖLÜM

3. BABASIZLIĞIN SOSYO-KÜLTÜREL YORUMU

3.1. Toplumun Babasızlığı

Osmanlı devleti, mutlak bir hükümdarın idaresine, mutlak bir epistemolojiye dayanıyordu. Osmanlı dünya görüşünde ve devlet düzeninde padişah, Tanrı'nın yeryüzündeki gölgesi; padişahın devamlılığını sağlamaya çalıştığı düzen, Tanrı'nın ortaya koyduğu düzendi. Kaynağını bu düşüncelerden alarak oluşan Osmanlı padişahlık, yönetim kurumu ve devlet yapısını, Timur, “merkezi-despotik bir devlet”⁵²⁷ olarak nitelendirmektedir.

Timur, merkezi-despotik yapı olarak nitelenen Osmanlı'da padişaha baba görevinin atfedildiğini belirtir. “Voltaire, (...) “despot” sözcüğünün etimolojisini yapıyor ve bu sözcüğün eski Yunan'da ve Romalılarda “aile babası” anlamına geldiğini hatırlatıyordu.”⁵²⁸ Tanrı'nın yeryüzündeki gölgesi, nizam-ı âlemin başı olan Osmanlı padişahları, despotik-mutlak yapı içerisinde aynı zamanda “toplum babalığı” görevini de üstlenirler. Osmanlı devletinde, padişahlık makamının ortaya çıkışı ve oluşumuna bakıldığında; bu makama atfedilen babalık olgusunun bir evveliyatı olduğu görülür. Orta Asya Türk Devletleri'nde de hükümdar, Tanrı'nın yeryüzündeki temsilcisi kabul edilir; bu manada bir babalık rolü üstlenirdi. Geçmişten gelen bu düşünce; Osmanlı'da önceki Türk gelenekleri ve İslamiyet'le birleşerek büyük bir aşama kaydetmiştir.

İslamiyetten önce Türklerde, hükümdar sadece Türk milletinin babası konumunda iken, İslamiyet'le birlikte, kabul edilen bu yeni dinin evrensel ilkeleri doğrultusunda hükümdar, tüm milletlerin ve dinlerin babası rolüne soyunmuştur. Bu

⁵²⁷ Taner Timur, **Osmanlı Toplumsal Düzeni**, 4. bs., Ankara, İmge Kitabevi Yayınları, s.238.

⁵²⁸ Taner Timur, **Osmanlı Kimliği**, 4. bs., Ankara, İmge Kitabevi, 2000, s.203-204.

babalık rolü, Osmanlı'da kuruluştan itibaren, devletin sınırlarının da genişlemesine paralel olarak gitgide güçlenmiştir. Orhan Bey döneminde devlet kurumlarının teşkilatlanmasıyla, Osmanlı Devleti gittikçe güçlenir. Devlet güçlendikçe, teşkilatlanması, etkisi, ihtişamı da büyür. İmparatorluğun büyümesi, gelişmesi beraberinde padişahlık makamının ve bu makama gelen padişahların da büyümesi güçlenmesi anlamına gelir. İstanbul'un fethi, hilafetin Osmanlı'ya geçişi gibi önemli olaylar devlet gücünü ve prestijini artırır. Hilafetin Osmanlı'ya geçişinin ardından Osmanlı padişahı, İslam dünyasının tartışmasız tek lideri olur. Bu durum, padişahın babalık makamını da pekiştirir. Kanunî dönemine gelindiğinde ise, devlet her anlamda zirvededir. Dolayısıyla Osmanlı ailesi, en güçlü zamanını onun döneminde yaşamıştır. Padişah, kendi yönetiminde bulunan tüm halkların, uyrukların, hatta kimi zaman başka devletlerin bile koruyuculuğunu, babalığını üstlenir. Kısacası, Osmanlılarda baba figürü çok önemlidir ve padişah kavramı ile birleştirilir. Devlet güçlendikçe padişah-baba, padişah-baba otoritesi ve gücü arttıkça devlet güçlenmiştir. Padişahlık-babalık makamı, kutsallığını hep korumuş ve toplumun rahatlıkla dayandığı, güvendiği bir kurum olmuştur. Osmanlı halkı yıllarca, bu güçlü ve güvenilir babalar tarafından korunmuştur. Bu babalar var olduğu sürece de toplum herhangi bir sorun yaşamaz.

Büyük ve ihtişamlı Osmanlı'nın varlığını, yayılmışlığına rağmen koruyabilmesinin önemli bir nedeni de bu mutlak yapıdaki "padişah-baba otoritesi"dir. Padişah koruyucu, düzen sağlayıcı ve devam ettiricidir. Aslında Osmanlı toplumunda padişaha bu saygı ve bağlılık kişiden ziyade makamdır. Nasıl ailede "baba"nın otoritesi, ağırlığı, gücü, koruyuculuğu varsa; Osmanlı'da da padişahın, yönetimindeki toplumun gözünde böyle özellikleri vardır. Kapalı bir toplum ve çok büyük bir aile olan Osmanlı'da, padişah, makamının kendine verdiği yetkiler ve tanıdığı haklarla İmparatorluğun babasıdır. Toplumda padişaha duyulan saygı, verilen değer; ailede babaya verilen değere karşılık gelir.

Osmanlı ailesinde; tüm Osmanlı toplumunda olduğu gibi, hiyerarşik bir yapı mevcuttur. Aile reisi erkeklerdir. Hem bireyci felsefenin ve bireyin toptan inkar edildiği toplumsal felsefe ve yaşamda, hem de kadının perde ve pencere arkasında kaldığı düzende baba-erkek, ailenin reisi. Bu reis, aile içi düzeni, ilişkileri, ailenin maddi

gelirini temin eder. Ayrıca ailenin dış dünya ile ilişkilerinde de belirleyici olur. Dolayısıyla aile için baba, düzen sağlayıcı, koruyucu, otoritedir. Babanın varlığının-otoritesinin ortadan kalkması, aileyi bozulma, dağılma ile karşı karşıya bırakır. Babadan boşalan aile reisliği makamına kimi zaman, aileden bir başkası geçer. Bu kişi öncelikle erkek olur, evin oğlu, damadı gibi. Böyle bir kişi olmayınca anne ya da yetişkin bir bayan bu makama doldurur. Ailede babanın karşılığı, devlet düzeyinde padişahdır.

Babasızlıkla birlikte ortaya çıkacak ilk problemlerden biri kuşkusuz ailedeki çocukların eğitimidir. Çünkü ailede çocuğun terbiyesini anne-baba üstlenir. Kadının sadece haremde yaşadığı, perde arkasında kaldığı toplumsal yaşamda; çocuğun eğitimi ve yaşama hazırlanması işi, daha çok babaya düşmektedir. Bu yüzden babadan eksik ailelerde çocuğun eğitimi açısından da bir sorun ortaya çıkmaktadır. Tanzimat yazarları bu durumun çok iyi farkına varmışlardır. Artık toplumda ve özellikle Tanzimat romanında, yazarlar eğitim ve çocukların-kahramanların eğitimi üzerinde önemle dururlar. Romanımızın babası, “iyi terbiye edilmiş bir çocuğun aileyi ve milleti yücelteceğine inanan Midhat Efendi, çocuk terbiyesine bir medeniyet meselesi olarak yaklaşır.”⁵²⁹ Romanlarında eğitim meselesi üzerinde ayrıca durur. Ailedeki babalık statüsüne bu anlamda baktığımızda; babalar, toplumun geleneksel ve kültürel değerlerini taşıyan ve aktaran durumundadırlar. Babanın ortadan kalkması, birey ve toplum açısından bu anlamda da sorun çıkaracaktır.

Robert P. Finn, ilk dönem Türk romanlarıyla ilgili çalışmasında; romanlarda karşılaşılan aile için şunları söyler:

“Toplumun küçük bir örneğini oluşturan aile de bu dönem romanlarında “eksik” bir kurum sıfatıyla bulunur. Birkaç roman dışında, kahramanın ya annesi ölmüştür, ya babası, üstelik ölenin cinsiyetiyle erkek ya da kadın roman kahramanının cinsiyeti aynıdır. Romanlara göre bu durum, söz konusu kahramanın toplumda başarıyla bir görev yüklenmesini baştan engellemektedir; romancıların gözünde babalar, karar verme yetisini aşularlar çocuklarına; annelerse duyuşal gereksinimlerini tartma olanağını. Bu önemli güçlerden birisi eksik olduğunda, kişisel ve toplumsal bunalım kaçınılmazlaşır; romanların ana sorunu da bu tür bunalımlardır.”⁵³⁰

⁵²⁹ İnci, **a.g.m.**, s.577-589.

⁵³⁰ Robert P. Finn, **Türk Romanı İlk Dönem 1872-1900**, 2.bs., İstanbul, Agora Kitaplığı, 2003, s.214-215.

Finn'in de tespit ettiği gibi, romanlarda eksik aileyi, özellikle de babanın yokluğunu, Osmanlı toplumundaki hâkim zihniyetin koruyucusu olan devletin (Batı'nın yükselişi ile birlikte) otoritesinin azalmasıyla ilişkilendirmek mümkündür. Bu ilişkilendirme, "Tanzimat romancılarındaki yetimlik duygusunu ve bu yetimliği telafi etme isteğini de anlamlı kılacaktır."⁵³¹

Osmanlı'da toplumun babası padişah, uzun zaman ailesini her türlü tehlikeden korumuş ve aile-İmparatorluk fertleri de babalarına, gösterdikleri saygı ve değerle karşılık vermişlerdir. Bu babalık makamı ve makama gelen padişahlar-babalar, uzun süre başarıyla ailelerini korumuş ve ailelerinin varlığını sürdürmüşlerdir. Bu güçlü, otoriter babalar; Batı karşısında ailelerinin konumu farklılaşmaya başladıkça ailelerini-İmparatorluğu ayakta tutmak ve toparlamak için çok uğraşırlar. Batı karşısında önce Batı'nın gelişmişliği kabul edilir, sonra da İmparatorluğun geri kalmışlığı. Ailesinin zor zamanlarında onu ayakta tutmak için çok uğraşan ve gerektiği zaman otoritesini arttıran padişahlık, yaşanan gerileme sürecinin başlaması ve bu sürecin yıkılma ve dağılmaya doğru gitmesiyle otoritesinden kayıplar vermeye başlar. Bu otoritenin, baba-padişah otoritesinin asıl sarsıldığı ve otorite zayıflığının somut olarak görüldüğü devir Tanzimat devridir.

Jale Parla'nın alıntısıyla M.A. Kılıçbay, "Tanzimat'ı uzak düşülmüş bir düzene, yitirilmiş bir altın çağa dönebilmek üzere girişilmiş bir hareket olarak görür."⁵³² Bu uzak düşülmüş düzen ve altın çağ Osmanlı'nın kendini bütün toplumların üstünde gördüğü ve padişahın iyi-otoriter aile babası olduğu dönemleridir. Altın çağda Osmanlı ailesi bir arada ve güçlüdür; çünkü aile reisi ve onun otoritesi de güçlüdür. Toplumun fertleri için sırtını böyle güçlü bir babaya dayamak, yaşama karşı büyük güven duymayı sağlar. Osmanlı'daki ihtişamlı ve otoritesine karşı konulmaz baba figürü, o kadar uzun zaman var olur ki her ferdin, toplumun beynine bu güçlü baba kazınır. Padişahı-babayı bu kadar güçlü gören ve önemli algılayan Osmanlı toplumu için, padişah-baba otoritesinin sarsılması, zaafa düşmesi bir travma nedenidir. Elbetteki bu otorite zaafiyeti birdenbire gerçekleşmemiş ve toplum da padişahının-babasının zayıfladığını kolay

⁵³¹ Fatih Altuğ, "**Babalar ve Kızlar-Önsöz**", Hayâl ve Hakikat, İstanbul, Eylül Yayınları, 2002, s.7.

⁵³² Parla, **a.g.e.**, s.11.

kabul etmemiştir. Fakat Tanzimat yıllarında gelinen nokta ve devletin durumu, artık korkulan ve travma nedeni olan bu gerçeği yadsınamaz hale getirir.

Tanzimat'ta zaten öncesinden beri var olan sorunlar, daha çok su yüzüne çıkar, kabul edilir. Devlet-padişah, sahip çıktığı düzeni değiştirmeye başlar. Var olan düzene ve yapıya alışkın olan topluma, bu yeni düzenlemeler, güvensizlik ve korku vermeye başlar. İnsanlarda bu güvensizlik ve korku hâkimken, ailenin-İmparatorluğun içinde farklı sorunlar, direnmeler de kaçınılmaz olur. Kurumların bozulması, ayaklanmaların çıkması, ekonominin çok kötü bir duruma gelmesi, Dar'ül Harp/Dar'ül Küfr olan Batı'nın, batılı yaşayışın, var olan yaşama tercih edilmesi. Hatta bu tercihin toplumun babası padişah tarafından, padişahın evi saraydan başlatılması ve topluma yayılması, gibi nedenler; toplumun baba otoritesine ve makamına olan güvenini sarsar. Toplum artık şeklen bir baba varlığına sahipse de eskisi gibi sırtını güçlü bir babaya dayayamaz. Dolayısıyla toplum babasızlığı yaşamaya başlar.

Tanzimat'la gelinen aşama, bozulan düzen; toplumda alışık olduğu güçlü-otoriter babaya bir özlem uyandırır. Çünkü o güçlü babaların ailesi, şimdi yıllarca meydanlarda savaşıp yendiği, beğenmediği Batı'yı örnek almaktadır. Güçlü babalar yok olmuş, toplumun güvendiği ve saygıda kusur etmediği padişah-baba makamı, Tanzimat yıllarında bir çocuğa kalmıştır. "Tanzimat'ın arkasında durmaya çalışan on altı yaşındaki Abdülmecid, en çok babaya gereksinim duyulan bir dönemde bu yeri doldurmaya çalışan bir çocuktur."⁵³³ Toplum babalığının bir çocuğa kalması, sadece padişahlık makamını değil, bu makamın koruduğu, yönettiği, düzenlediği bütün sistemlerin de zaafa düşmesi anlamına geliyordu; çünkü "Osmanlı'nın kültür normları sisteminde, bu normların mutlaklığını destekleyen kurumsal otorite zaafa düşmüştü."⁵³⁴

Osmanlı toplumu bu durumu yani babasızlığını artık fazlasıyla hissetmektedir. Toplum içinde bu durumu en çok hisseden kesim ise dönemin aydınları, Tanzimat yazarlarıdır. Çünkü onlar, Batı denilen dünyayı duymaya, görmeye başlamışlardır. Batı, onların sahip olduğu felsefenin, kültürün, teknolojinin, bilimin çok ötesindedir.

⁵³³ Parla, **a.g.e.**, s.14.

⁵³⁴ Parla, **a.g.e.**, s.14.

Karşılaştıkları bu yeni medeniyet, onları bir taraftan şaşırır, bir taraftan keline hayran bırakır. Hem toplum, hem aydın Batı'dan gelen kültür ve değerlerle sarsılır. Yeniliğe ihtiyacı olduğu düşünülen eski düzenin karşısına konulan Batılı değerler, aydınları temkinli davranmaya iter. Çünkü Batı'nın dini, kültürü, felsefesi, yaşam tarzı, değerleri Osmanlı'ninkinden çok farklıdır. Batı medeniyeti maddi anlamda oldukça ileri durumdayken, manevi anlamda çöküntü yaşamaktadır. Dolayısıyla topluma yayılan bu yenileşme hareketi; hem yaşamda, hem de toplumun psikolojisinde bir ikilik yaratır. Tanzimat yazarları/aydınları, bu ikiliğin var olan otorite boşluğunda, toplumu değerlerini yitirmeye ve bozulmaya götüreceği endişesine kapılırlar.

Kendilerini tarihe ve topluma karşı sorumlu hisseden yazarlar, bir taraftan toplumun diğer fertleri gibi, mutlakçı ve ataerkil sultanın otoritesine ihtiyaç duyarlar, bir taraftan da toplumda var olan otorite ve baba boşluğunda topluma sahip çıkmaya, babalık yapmaya çalışırlar. Tanzimat aydınlarının gazeteyi, romanı ve genel olarak edebiyatı halkın eğimi yolunda kullanma istekleri, yazdıkları eserlerde; çok net bir şekilde Doğu-Batı ikiliğini işlemeleri, çoğunun kurmaca metinlerde bile, halkı eğitime amacı gütmesi, iyi-kötü, doğru-yanlış çatışmalarının çok net olarak verilmeye çalışılması, romanlarda sürekli babasız kahramanların işlenip, babasızlık olgusunun tekrarlanması; yazarların hem babasızlık yaşadığının, hem de babasız kalan topluma baba olmaya çalıştıklarının göstergesidir.

“Gerçek dediğimiz şey değişikliğe uğrayarak edebî eserin dünyasına girer”⁵³⁵ ve toplumsal yükü fazla olan her roman da, belli oranlarda kültürel simgeler taşırlar. Tanzimat yılları Osmanlı toplumunun ve aydınının gerçeği olan babasızlık-sahipsizlik psikolojisinin de Tanzimat romanlarında “babasız kahramanlar” olarak görüldüğünü söyleyebiliriz. Hatta Tanzimat yazarlarının hayatlarına ve kişiliklerine bakarak kahramanlarıyla kendilerini anlattıklarını düşündüğümüzde; yazarların şuuraltına işleyen babasızlığın, bilinçli ya da bilinçsiz tercihlerle kahramanlardaki babasızlık şeklinde ortaya çıktığını görürüz. Çünkü mutlak otoriteyi-babalarını kaybeden toplum gibi, yazarlar da yetimdirler, tıpkı kahramanları gibi. Bir taraftan toplumun babasızlığını

⁵³⁵ Şerif Aktaş, **Roman Sanatı ve Roman İncelemesine Giriş**, 5.bs., Ankara, Akçağ Yay., 2000, s.15.

hisseden ve kahramanlarını da toplum gibi, toplumun bireyleri olan kendileri gibi yetim yaratan yazarlar; bir taraftan da kahramanlarına babalık yapmaya, babalık yaptıkları kahramanları ve romanları aracılığıyla da babasız kalan topluma baba olmaya çalışırlar. Bu psikolojinin sonucu olarak da Tanzimat romanlarında bir baba arayışının ortaya çıktığını görürüz.

“Batılılaşmanın ilk aşamalarında babayı simgeleyen “adil hükümdar” modeli tipik bir arayıştır. Nitekim Osmanlı kültürünün Batılılaşmasının ilk aşamalarında da hem siyasal hem edebi söylem yoğun bir baba arayışını yansıtır. Bu ikonoplastik arayışta sık sık rastladığımız bir metaforla, Tanzimat’ın korunmaya muhtaç bir çocuk olduğu fikri yinelenir.”⁵³⁶

Tanzimat döneminden itibaren toplum, yeni doğmuş bir çocuk olan Tanzimat’ın kendisi mutlakçı ve ataerkil sultanın-babanın otoritesinden yoksundu ve toplum babasız-yetimdi.

3.2. Metinlerin Babasızlığı

Osmanlı dünya görüşünün ve sisteminin dayandığı metin Kur’an’dı. Toplum ve toplumun kültürünü oluşturan her söylem, her düşünce de bu mutlak metnin ortaya koyduğu dünya görüşüne dayanıyordu.

“Gerek edebi, gerekse edebiyat dışı metinleri biçimlendiren epistemolojik kuram, mutlakçı bir epistemolojik kuramdı. (...) Kuran’ın sorgulanmazlığı, Aristocu tümdengelimci mantığın üstünlüğü, iyiyle kötünün kesin çizgilerle birbirinden ayrıldığı bir dünya görüşü, gizemci gelenekten kaynaklanan soyut bir idealizm ile şeriat ve fıkhaya dayalı bir hukuk ve kelama dayalı bilgilenme yönteminde oluşmuş bir kuramdı bu.”⁵³⁷

Osmanlı Batılılaşma sorunsalıyla karşı karşıya kalmadan önce, bütün kültürel verimleri bu epistemoloji temelinde ve etrafında şekilleniyordu. Fakat Batılılaşma sorunsalıyla karşı karşıya kalınıp, bu sorunun edebiyata da sirayet etmesiyle; epistemolojik temelleri tamamen farklı olan bir yapının ortaya koyduğu edebi türler Batı’dan alınır. Tanzimat yazarlarının özellikle tercih ettikleri roman, onların daha önceden bildiği ve yetiştikleri edebi geleneğe ve bu geleneğin epistemolojisine yabancı

⁵³⁶ Parla, **a.g.e.**, s.16.

⁵³⁷ Parla, **a.g.e.**, s.14.

ve düşünce temeline de zıttı. Çünkü romanın ortaya çıkışı ve özelliklerine bakıldığında hem toplumsal, hem sınıfsal, hem bireysel özellikleri yansıtması, hem de tür özellikleri ve anlatım tekniği bakımından roman, Osmanlı için yabancıydı. Tanzimat romancıları ise, bu yabancıları oldukları metinleri büyük bir cesaretle tanıyıp almış ve kendileri de romana örnekler vermişlerdir. Bu ilk roman örneklerinin babaları, Tanzimat yazarlarıydı; çünkü bu türü Osmanlı edebiyatında var eden onlardı.

Batılı anlamdaki romanın bize gelişi, Tanzimat yıllarında batılı örnekleri tanımakla da olsa; elbetteki bizim eski edebiyatımızda da hikâye anlatma geleneği vardır. “Hikâye söylemek ve dinlemek eski hayatımızın köklü bir geleneğiydi. Eski mahalle kahvelerinde, uzun kış gecelerinin eğlenceli geçmesi için yapılan toplantılarda, helva sohbetlerinde hikâyeye ayrılmış saatler vardı.”⁵³⁸ Bu gelenek içinde yetişen Tanzimat roman yazarları da; şekil olarak Batı’dan aldıkları romanı, içerik olarak kendi yetiştikleri ve bildikleri anlatı tekniği ve hikâye özellikleri bakımından dolduracaklardır. Bu nedendir ki, Eski edebiyatımızdaki hikâye, “Tanzimat’tan sonra devam ettiği gibi, Batı eserlerini taklit ederek oluşmaya başlayan yeni biçim hikâyelerde de onların bazı karakterleri devam etmiştir.”⁵³⁹ Tanzimat romanı bir yandan batılı örneklere dayanırken, bazı özellikleriyle de eski hikâyecilik geleneğine dayanacaktır.

Tanzimat yıllarındaki Osmanlı yaşamı, edebi türleri farklılaşsa da; sahip olunan dünya görüşünde bir değişme olmamıştır. Dolayısıyla farklı bir tarihin ve epistemolojinin ürünü olan romanlar, Tanzimat yazarları tarafından sahip oldukları epistemolojiyle yorumlanacaktır. Batı’da roman, bireyin yaşamını, bireyin hikâyesini anlatırken; Tanzimat yazarları için sosyal sorunların anlatıldığı; ama bireyin tamamen her anlamda ortaya konmadığı bir tür olacaktır. Yani Tanzimat romanı açıkça bir epistemolojik soruna sahip olduğu halde, yazarlar bunun farkında değillerdir. Onlar, ele alıp incelemedikleri romanı, kendi epistemolojilerine göre yorumlayıp şekillendiriyorlardı. İlk çevirilerden olan Telemaque’da Tanzimat yazarlarının hikmet bulmasının sebebi de budur.

⁵³⁸ Özön, a.g.e., s.226.

⁵³⁹ Özön, a.g.e., s.39.

İlk örneklerini verdikleri ve yol açıcı oldukları için Yeni Edebiyat'ın ve Tanzimat romanının babaları olan bu yazarlar için epistemoloji sorunu, Parla'ya göre; gerçek anlamda Beşir Fuad'ın yazılarının ve düşüncelerinin edebiyat çevrelerinde duyulmaya ve okunmaya başlanmasıyla gündeme gelmeye başlar.⁵⁴⁰ Fakat Beşir Fuad'ın Batı pozitif bilimlerinden kaynağını alan ve Tanzimat yazarlarının epistemolojine zıt tavrı, Tanzimat yazarlarının onun düşüncelerine gösterdikleri tepkiler, Tanzimat yazar ve romancılarının aslında, romanı ortaya koyan epistemolojiyle kendi epistemolojilerinin ne kadar farklı olduğunun ve yazarların bu sorunun farkında olmadıklarının ayrı bir kanıtıdır.

Tanzimat'la yapılan çalışmalar, Osmanlı düzenini kurtarmaya, altın çağına döndürmeye, ölmekte olan babayı diriltmeye odaklanır. Osmanlı kurum, kültür ve değerlerinin;

“Batı kural ve kurumlarına yenik düşebilme olasılıkları, ilk romancıların işini çok güçleştiriyor, bir bakıma onların ve metinlerin “baba otoritesinin” koruyuculuğundan yoksun bırakmış oluyordu. Tanzimat romancıları için babaya duyulan bu gereksinimden kurtulmak; ancak kökten bir epistemolojik dönüşüm gerçekleştirmekle mümkündü.”⁵⁴¹

Fakat yukarıda da belirttiğimiz gibi, onlar henüz bunun ne farkındaydılar ne de bu dönüşümü yapabilecek şartlara sahiptiler. Osmanlı aydınları, bu şartlar altında “kaygan ve korumasız bir zemindeydiler. Artık mutlakçı ve ataerkil bir sultanın otoritesine eskisi gibi yaslanmayan mutlakçı bir kültür simgesel babasını arıyordu. Metinler yetimdiler.”⁵⁴²

Osmanlı romanlarının ve metinlerin yetimliği yazarları; metinlerine bir baba metin arama çabasına götürür. İslami temele dayanan ve Kura'an'ın mutlak metin olduğu Osmanlı ve Tanzimat kültüründe edebiyatımızın yeni çocuğu roman, kendinden önceki edebiyat geleneklerine yaslandırılmaya çalışılır. Çünkü her edebiyat geleneği az ya da çok bir şekilde, kendinden önceki geleneklerin ve ürünlerin çocuğudur. Roman insan hayatının edebiyata yansımaları ve bireyin hikâyesidir. Osmanlı Edebiyatı'nda ise

⁵⁴⁰ Parla, **a.g.e.**, s.49.

⁵⁴¹ Parla, **a.g.e.**, s.14.

⁵⁴² Parla, **a.g.e.**, s.14.

gerçek hayat yoktur. Zaten bireyi ve bireyci felsefeyi inkâr eden ve toplumu, milleti, ümmeti fertlerin karşısına çıkaran dünya görüşü ve toplumsal yapı, Batı’da birey temelinde ortaya çıkan ve taklit yoluyla oluşturulan Osmanlı romanının kendi geleneğinde bağlanacağı bir “baba metin”nin de yokluğuna karşılık gelir. Bu anlamda da Osmanlı romanı yetimdir. Osmanlı romanı bu bağlamda, Osmanlı, Türk Edebiyatı’nda olay çevresinde gelişen anlatmaya bağlı edebi metinlere dayandırılmaya çalışıldığını biliyoruz. Fakat ne mesneviler, ne halk hikâyeleri; edebiyat geleneğinde Tanzimat romanına baba metinler olmak için bağlanabilecek niteliklere sahip değillerdir. Bu metinler tek başlarına Tanzimat romanının babası olamayacak özellikte olmalarından dolayı, Batılı örneklerden etkilenen roman, en çok bu iki kaynağın Batı romanının ve edebiyatımızın bahsettiğimiz türlerinin “bir şekilde sağlıklı olmayan melez çocuğu” olarak kabul edilebilir.

Batılılaşmayı savunmalarına karşılık her anlamda Batı’nın örnek alınmamasını savunan Tanzimat yazarlarına göre;

“Yenileşme hareketinin temelini Doğu’nun dünya görüşü oluşturmalıdır; bu dünya görüşünün bekçisi toplum düzeyinde padişah, aile düzeyinde baba, edebiyat düzeyinde yazardır. Tanzimat gibi mutlak otoritelerin zaafa düştüğü süreçlerde, dünya görüşü hala mutlakçı olmakta devam ediyorsa yazara babalık görevi düşer.”⁵⁴³

Babalık görevi üstlenen yazarlarımızın bu düşünceyi kanıtlayan somut tavırları vardır. Bu yazarlarda toplumun eğitilmesi amacının oluşu, Tanzimat’a ve Tanzimat’la gelen yenilikçi düşüncelere, yeniliklere korunması ve savunulması gereken çocuk olarak bakışları, romanlarının kahramanlarının büyük bir bölümünün babasız oluşları, dil ve anlatımdaki takındıkları tavırlar, eğitilmesi gereken halka yol gösteren ve bilgi aşıl原因 sorumluluk duyguları ve babacan edaları onların üstlendikleri bu misyonun tezahürüdür. Bütün Tanzimat döneminde farklı şekillerde belirlenebilecek bu babasızlık olgusunun asıl gayesi “belirleyici olan babayı öldürmek değil, ölmekte olan babayı diriltmek çabasıdır.”⁵⁴⁴

⁵⁴³ Parla, **a.g.e.**, s.19.

⁵⁴⁴ Parla, **a.g.e.**, s.20.

“Baba-oğul ilişkisi Tanzimat döneminde bir çatışma değil, devamlılık ilişkisidir. Bu muhafazakâr ilişkinin oğulları ilk romancılarımızdır ve hepsi de kaybedilmiş bir baba arayışı içinde kendileri vesayet üstlenmek zorunda kalmış otoriter çocuklardır. Hepsinin de bağlı olduğu otorite mutlak bir İslam kültürü ve epistemolojisidir.”⁵⁴⁵

Bundan dolayıdır ki araştırmacılarımız romanımızın doğuşunu ve ilk örneklerini hasta, sakat, mülemma, eksik, sorunlu şekilde nitelendirirler. Tanzimat romanı, Türk Edebiyatı ve Batı Edebiyatı’nın “bir şekilde sorunlu melez çocuğu”dur. Bu çocuk ve Batılılaşmayla ortaya çıkan metinler, Batı kural ve kurumları karşısında yenilen Osmanlı düzeni ve epistemolojisine dayandığı için yetimdir.

3.3. Yazarın Babasızlığı

Tanzimat dönemi ve yazarları için, sosyal ve simgesel anlamlar taşıyan “baba” kavramına ve “babasızlık” durumuna bir de yazar biyografilerinden bakmanın yararlı olabileceğini düşünüyoruz.

Namık Kemal(1840-1888), kaynaklarda babasının “Müneccim başı Mustafa Asım Bey”⁵⁴⁶ olduğu belirtilen N. Kemal; “annesini pek küçük yaşta kaybettiği için, çocukluğunu anne tarafında dedesi ve valilerden Abdüllatif Paşa’nın yanında geçirir.”⁵⁴⁷ Namık Kemal, küçük yaştan itibaren babasız-annesiz kalır. Bundan sonra dedesi onun için ana-baba olur. *Ahmet Midhat Efendi(1844-1913)*, “Babası bezci esnafından Hacı Süleyman Ağa idi.”⁵⁴⁸ Ahmet Midhat’ın “küçük yaşta babasını kaybettiğini”⁵⁴⁹ biliyoruz. Babanın ölümünün ardından yazar, ailesiyle birlikte; “Vidin’de bulunan ağabeyi Hafız Ağa’nın yanına”⁵⁵⁰ gider. Küçük yaşta babasını kaybeden Ahmet Midhat için ağabeyi babalık makamına geçen kişi olur. Ahmet Midhat’ın asıl hamisi Midhat Paşa’dır. Paşa, onun eğitimi ve maddi ihtiyaçlarıyla yakından ilgilenmiştir. Ahmet Midhat’ın romanlarındaki “hami”lerin kaynağında bu yaşanmışlık olsa gerektir. Ahmet Midhat hakkında dikkat çekilecek diğer bir nokta da roman kahramanlarının mücadelesi

⁵⁴⁵ Parla, **a.g.e.**, s.20.

⁵⁴⁶ Tanpınar, **a.g.e.**, s.342.

⁵⁴⁷ Kenan Akyüz, **Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri 1860-1923**, İstanbul, İnkılâp Kitabevi, t.y., s.47.

⁵⁴⁸ Tanpınar, **a.g.e.**, s.342.

⁵⁴⁹ Ülgen, **a.g.e.**, s.3.

⁵⁵⁰ Tanpınar, **a.g.e.**, s.342.

ile kendi mücadelesinin birbirine benzemesidir. Ahmet Midhat da roman kahramalarının çoğu da serbest teşebüse, çok çalışmaya ve problemleri çözmeye gayret gösterirler. *Samipaşazade Sezai (1860-1936)*, “Babası Maârif Nâzırlığı, Meclis-i Vâlâ ve Meclis-i A’yân üyeliği yapmış Abdurrahman Sâmi Paşa’dır.⁵⁵¹” Babasının sağlığında Londra’ya gitmek isteyen yazar; babası izin vermediği için gidemez. Ancak babasının ölümünün ardında Londra’ya gidebilir.⁵⁵² Londra’ya 1881’de gidebilen yazar⁵⁵³ bu tarihten önce, babasını kaybetmiştir. S. Sezai de genç yaşta babasız kalır. *Nabizade Nazım (1862-1893)*, “Babası İstanbullu Nabi Bey’dır. Annesini küçük yaşta kaybeden Nabizade Nazım dadı ve üvey anne elinde büyüdü.”⁵⁵⁴ *Fatma Aliye Hanım (1862-1934)*, Babası “ünlü tarihçi ve devlet adamı Ahmet Cevdet Paşa”⁵⁵⁵dir. Cevdet Paşa 1895’te vefat eder. Babası vefat ettiğinde yazar; otuz üç yaşındadır. *Mizancı Murad Bey (1854-1890)*: “Babası, Dağıstan’ın bağımsızlığı için Ruslarla çarpışmış olan Hacı Murad’ın yanında bulunmuş bir mücahitti”⁵⁵⁶ *Recaizade Mehmed Ekrem (1874-1914)*, babası, önemli devlet görevlerinde bulunmuş, “yazar, âlim Recai Efendi”⁵⁵⁷dir.

Tanzimat yazarlarının çoğu da babasızdır. Babasızlığı yaşayan yazarlar, durumun maddi manevi sonuçlarını da bilirler; çünkü yaşamışlardır. Tanzimat devrinde ikiliklerin, çatışmaların, kargaşanın ve bozulmanın; başsızlıktan-lidersizlikten, iyi idare edilememekten kaynaklandığını fark eden yazarlar, romanlarında, toplum için padişahı; birey için aile reisini bu problemlerin temeline koyarlar. Bu temellerden yoksun olarak büyüyen bireylerde güvenememe, kendini yalnız ve kimsesiz hissetme gibi olumsuz gelişmelerin olması doğaldır. Bazı yazarlar, bu ruh hâllerini kendi hayatlarında da tanıdıkları ve yaşadıkları için bunları yansıtmakta zorlanmazlar. Kendilerini dönemlerinin aydını olarak sorumlu hisseden; devleti ve milleti için varlıklarını feda etmeye hazır olan yazarlar, dönemin halka yaşattığı ruh hâllerini, kendilerinin babasızlıklarıyla ve yaşadıkları ruh hâliyle özdeşleştirirler.

⁵⁵¹ Kolcu; **a.g.e.**, s.205.

⁵⁵² Kolcu; **a.g.e.**, s.205.

⁵⁵³ Akyüz, **a.g.e.**, s.78.

⁵⁵⁴ Kolcu; **a.g.e.**, s.244.

⁵⁵⁵ Ahmet Midhat Efendi, **Fatma Aliya Hanım Yahut Bir Muharrire-i Osmaniyenin Neşeti**” Haz.

Müge Galin, İstanbul, İsis Yayıncılık, 1998, s.16.

⁵⁵⁶ Kolcu; **a.g.e.**, s.216.

⁵⁵⁷ Tanpınar, **a.g.e.**, s.476.

Bu özdeşleştirmeyi yapan yazar; bunun karşısında kayıtsız kalamaz; çünkü aydındır, doğal olarak toplumuna karşı sorumludur. Kendisi babasızdır, dolayısıyla babasızlığın ne demek olduğunu bilir. Yazar olarak onun yapabileceği en iyi ve en doğal şey ise; tespit ettiği bu durum karşısında, elinden geldiğince halkını uyarmak, aydınlatmak ve ona çözümler sunmaktır. Bunun için elbette yazar olarak edebiyatın olanaklarından, kaleminin gücünden yararlanacaktır. Dolayısıyla eserlerinde “babasızlığı” işleyecektir. Bu problemlerin en iyi işlenebileceği tür ise romandır.

Aydın sorumluluğuyla bu işe soyunan yazar; iki medeniyet, iki yaşam tarzı, arasında tercihe zorlanan; doğru yolu arayan halka lider olacaktır. Ortada bir otorite boşluğu, kargaşa vardır. O, bu boşluğu dolduran “baba” olacaktır. Romanlarıyla öğretmeyi amaçlayarak, dönemin çatışmalarını sergileyerek, iyi ve kötüye örnek göstererek, topluma babalık yapacaktır. Diğer taraftan kendinden ve toplumdan yola çıkarak babasız kahramanlar yaratacak ve bunlara babalık yapacaktır. Hatta yarattığı babasızlara, romanına sahip çıkmaya çalışarak iyi ve otoriter baba olmaya çalışacaktır.

Tanzimat’ın babalığı en çok benimseyen yazarı Ahmet Midhat, küçük yaşta babasını kaybettiği için zor şartlarda yetişmiştir. Onun bu konudaki tecrübeleri, tüm okuyuculara babalık yapmak istemesi olarak kendini gösterir. Tanzimat romanında babasızlık, bir yandan da yazarların kendi babasızlığına dayandırılabilir. Râkım Efendi’nin bazı yönleriyle Ahmet Mithat’ın kendisine benzemesi, bunun delili olarak düşünülebilir. Bu açıdan baktığımızda, Tanzimat yazarlarının bazıları da birer babasız kahramandır.

SONUÇ

“Tanzimat Romanın’da Babasız Kahramanlar” adlı tez çalışması; Tanzimat romanlarında “babasızlık” olgusunu ele almak ve babasızlığın roman kahramanları üzerindeki etkilerini, babasızlıkla ortaya çıkan problemleri tespit etmek amacıyla yapılmıştır. Babasızlık, Tanzimat dönemi romanlarında sıkça tekrarlanan bir olgudur. Bu durum, dönemin sosyal, siyasi, kültürel atmosferiyle doğrudan ilintilidir. Dönem yazarlarının tamamı tarafından bu olgu işlenmiştir.

Tanzimat döneminde, eski otoritesi-gücü kalmayan padişahlık makamı, bütün Osmanlı halkı, yazarları/aydınları üzerinde bir sahipsizlik, kimsesizlik psikolojisi yaratır. Bu psikolojinin sonucu ve yansıması olarak, kimsesizlik psikolojisine sahip yazarların ürünü olan romanda sık işlenen babasızlıkta, kahramanların yaşadığı kötü durumlar gözler önüne serilir. Romanlarda kahramanlar, babasızlıklarından şikâyet eder ve aradıkları koruyucu, kollayıcı ve yönlendirici figürlerde hep kaybolan babayı hatırlatırlar. İlk romanlarımızda yazarların romana ne kadar müdahil oldukları göz önüne alındığında; bu durumun aslında yazarların kendi ruh durumlarının yansımaları olduğu düşünülebilir. Ayrıca ilk romanlarımızın sosyal içerikli, tezli romanlar olduğu da hesaba katılırsa, bu kadar sıklıkla tekrarlanan babasızlık olgusunun, bir tesadüf sonucu değil; belli bir psikolojinin ürünü ve özel bir tercih olarak var olduğu söylenebilir.

Osmanlı’da padişah, ailedeki baba gibi algılanmakta ve yönettiği toplumun geneli ve toplum fertleri için bir baba olarak görülmektedir. Bu baba-padişah, mutlak bir otoriteye sahiptir ve devletin, toplumun mutlak dünya görüşünün koruyucusu ve temsili durumundadır. Tanzimat’la yapılan yenileşme çalışmaları, Batı karşısında İmparatorluğun durumu, bu mutlak otoritenin gücünü sarsmıştır. Batılılaşma, yenileşme çalışmalarıyla, Osmanlı’nın kötü gidişatı önlenmeye çalışılmıştır. Fakat bu amaç gerçekleşmediği gibi, toplum yaşamında bir ikilik ortaya çıkmıştır. Yenileşme çabalarının edebiyata da önemli etkileri olmuştur. Edebiyatımızda yeni bir dönem başlamış ve Batı’dan alınan yeni türler, edebiyatımızda yerini almıştır. Tanzimat dönemi roman yazarları da yaşadıkları dönemin sosyal gerçeklerini, kendilerince eserlerinde işlemişlerdir.

Tanzimat roman yazarları; Semsettin Sami, Nabizade Nazım, Mizancı Mehmed Murad, Namık Kemal, Recaizade Mahmud Ekrem, Fatma Aliye Hanım, Samipaşazade Sezai’den birer roman ve Ahmet Midhat Efendi’den on roman (biri, Fatma Aliye Hanım’la ortak yazdıklarıdır) seçilip özetlenmiştir. Başkahramanın babasız olduğu romanlar seçilmiş ve inceleme babasız başkahraman ile ilgili yapılmıştır. Sonuç olarak on yedi romanda, yirmi dört babasız kahraman tespit edilmiş ve babasızlık bu kahramanların yaşamları çevrelerinde ele alınmıştır. Bu romanların tamamında babasızlık durumu, fert ve aileyi ekonomik, sosyal, ruhsal ve eğitimsel birçok problemle karşı karşıya bırakmıştır.

Babasızlıkla karşı karşıya kalan kahramanların, ekonomik anlamdaki problemleri; romanlarda dört şekilde karşımıza çıkmaktadır: Mirasyedi olan ve kendilerine kalan serveti değerlendiremeyen kahramanlar (Felâton Bey, Ali Bey, Senai

Bey, Bihruz Bey), kalan serveti, çevrelerindeki para düşkününü kişiler yüzünden koruyamayanlar (Meliha, Şehlevend, Bedia), babadan kendilerine miras kalmayan ve ekonomik anlamda yaşadıkları problemleri, aldıkları iyi eğitim ve olum kişilikleri sayesinde çözen kahramanlar (Râkım), babadan kalan serveti koruyabilen olumlu tipteki kahramanlar (Sâniha).

On yedi romanda babasız kalan kişilerin yaşadıkları sosyal problemler de son derece önemlidir. **Araba Sevdası**'nın Bihruz Bey'i, **Felâton Bey ile Rakım Efendi**'nin Felâton Bey'i, **Bahtiyarlık**'ın Senai Bey'i gibi bazı kişiler, babasız kaldıkları için toplum arasında bir mirasyedi olarak dolaşırlar; onaylanan ve kabul gören sosyal hayatın dışına itilirler. **Eski Mektuplar**'ın Meliha'sı, **Taaşuk-ı Talat ve Fitnat**'ın Fitnat'ı, **Hayal ve Hakikat**'in Vedâd ve Vefâ'sı, **Udf**'nin Bedia'sı gibi bazı kişiler, babasızlıkla gelen aile parçalanmasına bağlı olarak erken evlendirilme, zorla evlendirilme, boşanma, istedikleri ile evlenememe gibi problemler yaşarlar. Elbette bu problemler bireylerin problemleri olarak kalmaz, aileyi giderek toplumu ilgilendiren problemler haline gelirler. Genel olarak mirasyedi tiplerle aynı olan bazı kişiler, Batıdan gelen yaşama biçimlerini taklit ederek, Beyoğlu merkezli yaşama kültürüne özenerek, kendi sosyo-kültürel ortamından kaçarak “züppece” yaşayan kişiler de vardır.

On yedi romanın tamamında sadece babasız olan çocuklar değil ergen ve yetişkin olan insanlar da ruhsal problemler yaşarlar. Fakat babasızlık durumu çok ciddi ruhsal problemlere sebep olduğu halde, romancıların, özellikle Ahmet Mithat'ın, bu problemleri birey merkezli ya da toplumsal düzeyde derinliğine analiz etmemesi dikkat çeker. Çünkü Tanzimat romancıları ve yine özellikle Ahmet Mithat, problemleri tahlil etmek yerine, ders vermek ve hemen çözüm bulmak isterler. Ayrıca bireyin ya da toplumun ruhsal sorunları üzerine çözümler yapmak için Tanzimat romancısı henüz psikoloji bilimiyle yeterince ilgilenmiş değildir. Bu genel tavra rağmen, “anlatma”, “ders verme” ve “örnekleme” yoluyla kişilerin buldukları ruh durumundan çıkmaları işaret edilir. Örneğin **İntibah**'ın Ali Bey'i, **Eski Mektuplar**'ın Meliha ile Kenan'ı için yapılan budur.

Maddi ve manevi anlamda eğitim, Tanzimat yazarlarının üzerinde en çok durduğu konulardan biridir. Babasızlığın işlendiği romanlarda ilk görünen problemlerden birinin de eğitim olması buna bağlıdır. Babanın ölümü ya da ortadan kaybolmasıyla gelişen imkânsızlıklardan dolayı çocuklar, hem babanın varlığı ile mümkün olabilecek aile içi eğitimden mahrum kalırlar, hem de doğal bir kurumsal süreçten geçemezler. Fakat romanlarda dikkati çeken en önemli bakış açılarından biri de, kız çocuklarının eğitiminden, yurt dışı eğitiminden, meslek eğitiminden söz edilmesidir. Örneğin **Jön Türk**'te baba ölmeden önce, eşine kızını okutmasını vasiyet eder. **Bahtiyarlık**'ta Senai Bey yurt dışına eğitim almaya gider (birçok Tanzimat genci gibi); ama oraldaki eğlenceli yaşamdan okula gidecek zaman bulamaz. **Turfanda mı Yoksa Turfa mı?**'da Mansur, modern bir eğitim almak için Paris'e gider ve iyi bir doktor olur. Ahmet Midhat'ın birçok romanında kişiler, serbest teşebbüs bağlamında kendilerini geliştirirler ve çeşitli mesleklerde başarıya ulaşarak ekonomik, sosyal problemlerini hallederler.

Tanzimat döneminde padişahlık, simgesel bir deyişle babalık otoritesi zayıflamıştır. Dolayısıyla toplumun babalığı görevini üstlenen padişaha olan güven eskisi kadar değildir ve toplumda bir kimsesizlik, sahipsizlik-babasızlık psikolojisi oluşmuştur. Bu psikolojiyi en yoğun yaşayanlar toplumun yazarları, aydınlarıdır. Yazarlar, bir yandan, güçlü padişah-baba olmadığı için yetimlik duygusu taşırlar; bir yandan da babasız kalan topluma baba olmaya çalışırlar. Ayrıca Batı'dan alınan ve yazarlarımız için yeni olan roman türü, Osmanlı edebiyatında doğal bir sürecin sonunda ortaya çıkmadığı için, yazılan romanların, metinlerin dayanacağı bir “baba metin” de yoktur. Dolayısıyla metinler de yetimdir. Tanzimat'ın yetim yazarları, yetim metinlerine hem babalık yapar, hem de onu temellendirecek bir baba metin arayışına girerler.

Son olarak diyebiliriz ki, Tanzimat romanlarında dönemin gerçekleri, edebiyat gerçeğine dönüşerek yerini alırlar. Babasızlık, ekonomik, sosyal, ruhsal ve eğitimsel olarak problemler doğuran dönemsel bir gerçekliktir.

KAYNAKÇA

İncelenen Romanlar:

- Ahmet Midhat, (2000). **Bahtiyarlık** (Haz. Nuri Sağlam). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ahmet Midhat, (2000). **Dünyaya İkinci Geliş Yahut İstanbul'da Neler Olmuş** (Haz. Kazım Yetiş). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ahmet Midhat, (2000). **Dürdane Hanım** (Haz. M. Fatih Andı). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ahmet Midhat, (2000). **Felâton Bey ile Râkım Efendi** (Haz. Necat Birinci). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ahmet Midhat, (2000). **Hüseyin Fellah** (Haz. M. Fatih Andı). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ahmet Midhat, (2000). **Taaffüf** (Haz. Ali Şükrü Çoruk). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ahmet Midhat, (2000). **Yeryüzünde Bir Melek** (Haz. Nuri Sağlam) Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları
- Ahmet Midhat, (2003). **Eski Mektuplar** (Haz. Ali Şükrü Çoruk) Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ahmet Midhat, (2003). **Jön Türk** (Haz. Kazım Yetiş) Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ahmet Midhat-Fatma Aliye, (2002). **Hayâl ve Hakikat**. İstanbul: Eylül Yayınları.
- Fatma Aliye (2005). **Udî**. (Haz. Ferit Ragıp Tuncor). İstanbul: Selis Kitaplar.
- Mehmed Murad (1999). **Turfanda mı Yoksa Turfa mı?**. (Haz. Tacettin Şimşek). Ankara: Akçağ Yayınları.
- Nabizâde Nâzım (1997). **Zehra**. (Haz. Hüseyin Alacatlı). Ankara: Akçağ Yayınları.
- Namık Kemal (2004). **İntibah**. (Haz. Yakup Çelik). Ankara: Akçağ Yayınları.
- Samipaşazade Sezai (1999). **Sergüzeşt**. (Haz. Şerife Baş) İzmir: Akademi Kitabevi.
- Şemseddin Sami (2003). **Taaşuk-ı Tâl'at ve Fitnat**. (Haz. Yakup Çelik), Ankara: Akçağ Yayınları.

Recaizâde Mahmud Ekrem (2001). **Araba Sevdası**. (Haz. Hüseyin Alacatlı). Ankara: Akçağ Yayınları.

Yararlanılan Kaynaklar:

Ahmet Midhat, (1998). **Fatma Aliya Hanım Yahut Bir Muharrire-i Osmaniye'nin Neşeti** (Haz. Müge Galin). İstanbul: İsis Yayıncılık.

Aktaş, Şerif (2000). **Roman Sanatı ve Roman İncelemesine Giriş**. Ankara: Akçağ Yayınları.

Akyüz, Kenan (1991) **Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri 1860-1923**. İstanbul: İnkılâp Kitabevi.

Altuğ, Fatih (2002) **“Babalar ve Kızlar”**, (Ahmet Mithat, Fatma Aliye'nin birlikte yazdıkları **Hayâl ve Hakikat** adlı romanın önsözü). İstanbul: Eylül Yayınları

Alver, Köksal (2002). **“Züppeğin Sosyolojisi: Türk Romanında Züppe Tipler Örneği”**, Ankara: **Hece Dergisi Türk Romanı Özel Sayısı**, S.65/66/67.

Arık, Şahmurat (2002). **“Cumhuriyet Öncesi Türk Romanında Değerler Çatışması”**, Ankara: **Hece Dergisi Türk Romanı Özel Sayısı**, S.65/66/67.

Bakırcıoğlu, N. Ziya (2005). **Başlangıcından Günümüze Türk Romanı**. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Balcı, Yunus (2002). **Türk Romanında Aydın Problemi (1908-1950)**. Ankara: T. C. Kültür Bakanlığı Yayınları.

Berkes, Niyazi (2004). **Türkiye’de Çağdaşlaşma**. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Boratav, Pertev Naili (2002). **Halk Hikâyeleri ve Halk Hikâyeciliği**. (Haz. M. Sabri Koz) İstanbul: T. C. Kültür Bakanlığı Tarih Vakfı Yayınları.

Elçi, Handan İnci (2003). **Roman ve Mekân Türk Romanında Ev**. İstanbul: Arma Yayınları.

Esen, Nüket (1997). **Türk Romanında Aile Kurumu 1870-1970**. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.

Esen, Nüket (2006). **“Ahmet Midhat’ta Anlatıcı ve Muhatabı”**, **Modern Türk Edebiyatı Üzerine Okumalar**. İstanbul: İletişim Yayınları.

- Finn, Robert P (2003). **Türk Romanı İlk Dönem 1872-1900**. İstanbul: Agora Kitaplığı.
- İnci, Handan (1997). “Ahmet Midhat Efendi ve Çocuk Terbiyesi”, Ankara: **Türk Dili Dergisi Ahmet Midhat Efendi Özel Bölümü**, S.521.
- Kaplan, Mehmet (1992). “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Kadar Türk Kültüründe Gelişmeler” **Kültür ve Dil**. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Kaplan, Mehmet (2004). “Felâton Bey ile Râkım Efendi”, **Türk Edebiyatı Üzerine Araştırmalar**. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Kerman, Zeynep (1998) “Araba Sevdası”, **Yeni Türk Edebiyatı İncelemeleri**. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Kolcu, Ali İhsan (2005). **Tanzimat Edebiyatı 2 Hikâye ve Roman**. Ankara: Salkımsöğüt Yayınları.
- Lekesiz, Ömer (2002). “Osmanlı’dan Bugüne Popüler Roman”, Ankara: **Hece Dergisi Türk Romanı Özel Sayısı**, S.65/66/67.
- Mardin, Şerif (2003). **Din ve İdeoloji**. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Moran, Berna (2004). **Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış 1**, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Narlı, Mehmet (2005) “Cariye (Hizmetçi) Sevdaları”, **Annals Of The Faculty Of Arts** Volume 33, Ain Shams University, Jul-Sep.
- Okay, Orhan (1989). **Batı Medeniyeti Karşısında Ahmet Midhat Efendi**. İstanbul: M.E.B. Gençlik ve Spor Bakanlığı Yayınları.
- Okay, Orhan (2005). **Batılılaşma Devri Türk Edebiyatı**. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Ortaylı, İlber (2001). **Osmanlı Toplumunda Aile**. İstanbul: Pan Yayıncılık.
- Özön, Mustafa Nihat (1985). **Türkçede Roman**. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Parla, Jale (2004). **Babalar ve Oğullar Tanzimat Romanının Epistemolojik Temelleri**. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Parlatır, İsmail (1992). **Tanzimat Edebiyatında Kölelik**. Ankara: T.T.K. Yayınları.
- Tanpınar, Ahmet Hamdi (1997). **19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi**. İstanbul: Çağlayan Kitabevi.
- Tarakçı, Gülsüm (2002). “İki Roman Örneğinde Milli Roman”, Ankara: **Hece Dergisi Türk Romanı Özel Sayısı**, S.65/66/67.

- Timur, Taner (2000). **Osmanlı Kimliği**. Ankara: İmge Kitabevi.
- Timur, Taner (2001). **Osmanlı Toplumsal Düzeni**. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Uzunçarşılı, İ. Hakkı (1995). **Büyük Osmanlı Tarihi**, Ankara: T.T.K. Yayınları. C.IV.
- Ülgen, Erol (1994). **Ahmet Midhat Efendi’de Çalışma Fikri**. İstanbul: Ahilik Araştırma ve Kültür Vakfı Yayını.
- Yılmaz, Durali (1997). **Roman Kavramı ve Türk Romanının Doğuşu**. Ankara: Akçağ Yayınları.

ÖZ GEÇMİŞ

14 Aralık 1978'de Bulanık'ta doğdu. İlköğrenimini Manisa-Alaşehir'de, orta ve lise öğrenimini Balıkesir-Savaştepe Anadolu Öğretmen Lisesi'nde tamamladı. 1997 yılında başladığı Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi Bölümü'nden 2001 yılında mezun oldu. Aynı yıl İzmir-Bergama'da Türkçe Öğretmeni olarak göreve başladı. Ardından sırasıyla Manisa-Turgutlu'da Türkçe, Manisa-Saruhanlı'da Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmenliği yaptı. 2006 yılından beri Manisa-Selendi Anadolu Öğretmen Lisesi'nde Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmeni olarak görev yapmaktadır.